

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΟΡΑΗΣ

Πάρις – Ιωάννης Νερκ

Μαρτιάλης ο “*nugator*”:
Πρότυπα και Στοιχεία Ερωτικής Ηθικής στο Επίγραμμα της Εποχής των Φλαβίων

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αθήνα 2018

Πάρις – Ιωάννης Νερκ

Μαρτιάλης ο “*nugator*”:

Πρότυπα και Στοιχεία Ερωτικής Ηθικής στο Επίγραμμα της Εποχής των Φλαβίων

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επόπτης:

Ανδρέας Ν. Μιχαλόπουλος, καθηγητής της λατινικής φιλολογίας

Επιτροπή:

Σοφία Γ. Παπαϊωάννου, καθηγήτρια της λατινικής φιλολογίας

Μυρτώ Γκαράνη, επίκουρη καθηγήτρια της λατινικής φιλολογίας

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος	vi
Εισαγωγή	9
Το Ρωμαϊκό Επίγραμμα.....	9
Η πορεία προς το Επίγραμμα του 1 ^{ου} αι. μ.Χ.....	9
Κάτουλλος και Μαρτιάλης	10
Κάτουλλος	10
Martialis.....	17
Το Μέτρο του Επιγράμματος	24
<i>Nugae</i> και Επίγραμμα	25
« <i>Apologia pro opere suo</i> ».....	28
Άλλοι απολογητές των <i>nugae</i>	30
Σάτιρα (<i>Satura</i>) και Επίγραμμα.....	33
Πατρωνία και Πρωτοτυπία	37
Ποιητής και Ποιητικό Υποκείμενο	41
Ακροατήριο και Αναγνωστική.....	42
Genus Sublime και Genus humile.....	50
Επίγραμμα και «Υψηλή» Ποίηση	50
Επίγραμμα: Γλώσσα και Θεματολογία	61
Όνομαστί <i>Κωμωδεῖν</i>	69
Στοιχεία Ερωτικής Ηθικής και Σεξουαλικής Συμπεριφοράς στη Ρώμη.....	76
Εισαγωγικά	76
9.67 Aeschylus ο <i>Cunnilingus</i>	78
7.62 Hamillus <i>Pedicator</i> ή <i>Pathicus/Catamitus</i> ;.....	81
1.34 Lesbia η <i>Exhibitor</i>	87
12.35, 12.42 Callistratus ο <i>Pathicus/Catamitus</i>	88
9.47 Pannychus <i>Percisus</i> ή <i>Philosophus</i> ;	91
10.65 και 3.74 Charmention και Gargilianus οι <i>Depillati: fratres</i> ή <i>sorores</i> ;.....	92
10.90 Ligeia η <i>Depillata</i>	96
Ποιητική ή Κοινωνική Σκιαγράφηση:.....	97
Διαρκής ή Παροδική <i>Licentia</i> ;.....	97
Συμπεράσματα – Προτάσεις.....	102
Βιβλιογραφία	118

Περίληψη.....	137
---------------	-----

Πρόλογος

Το παρόν πόνημα αποτελεί το τελευταίο στάδιο, την καταληκτική «δοκιμασία», του γράφοντος για τη λήψη του διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Κλασσικής Φιλολογίας με ειδίκευση στη Λατινική Λογοτεχνία από το οικείο τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών· μία «δοκιμασία» η οποία ξεκίνησε αισίως το 2015 και ολοκληρώνεται με την προκείμενη εργασία. Καρπός συστηματικής προσπάθειας και κριτικής έρευνας ενός περίπου έτους επιχειρεί να φωτίσει στοιχειωδώς – κατά το μάλλον ή ήττον – ορισμένες βασικές παραμέτρους γύρω από το επίγραμμα και τα πρότυπα του ρωμαίου ποιητή Μαρτιάλη. Εξετάζονται συγκριτικά συγκεκριμένα ενδεικτικά αποσπάσματα κυρίως του Κάτουλλου και του Μαρτιάλη, καθώς και άλλων σημαντικών ρωμαίων ποιητών και εκπροσώπων της αποκαλούμενης «ταπεινής» ποίησης, για να καταδειχθεί η πορεία του είδους από τον εισηγητή Κάτουλλο μέχρι και την τελική του διαμόρφωση από τον Μαρτιάλη. Αποβλέπουμε στην εξαγωγή μερικών γενικότερων παρατηρήσεων και συμπερασμάτων αναφορικά αφενός με το λογοτεχνικό είδος του επιγράμματος και τη θέση του στη λογοτεχνική ιεραρχία της Ρώμης και αφετέρου αναφορικά με την ερωτική ηθική, όπως εκφράζεται μέσα από το εν λόγω είδος. Δεν στοχεύουμε στην πανοραμική έκθεση όλων των διαθέσιμων πηγών γύρω από το λογοτεχνικό επίγραμμα ούτε και στη σφαιρική παρουσίαση όλων ανεξαιρέτως των παραμέτρων ερωτικής ηθικής που εκφράζονται από τον Μαρτιάλη. Μία τέτοια απόπειρα δεν θα ήταν διόλου εφικτή στο πλαίσιο μίας διπλωματικής εργασίας. Με την ανά χειράς Διπλωματική Εργασία δεν επιδιώκουμε να θέσουμε υπέρμετρες αξιώσεις, ώστε αυτή να προβληθεί ολοκληρωτικά ως πρωτότυπη εργασία. Η επιλογή των παρατιθέμενων αποσπασμάτων γίνεται αποκλειστικά βάσει της προσωπικής μας αξιολογικής αποτίμησης και στοχεύει στην κατά το δυνατόν λεπτομερέστερη σκιαγράφηση του υπό πραγμάτευση ζητουμένου με επισήμανση των βασικών του παραμέτρων. Στο κεφάλαιο της ερωτικής ηθικής στηρίζομαστε κριτικά στις σύγχρονες θεωρίες και αντιλήψεις περί φύλου. Υιοθετούμε με επιφυλακτικότητα πάντα τα πορίσματα της σύγχρονης έρευνας γύρω από τη ρωμαϊκή σεξουαλική συμπεριφορά, δεδομένου ότι πολλές θεωρίες – αν και αξιόπιστες – αποτελούν «προϊόντα» σύγχρονου τρόπου πρόσληψης της αρχαιότητας. Παράλληλα, αποφεύγουμε ακραίους αναχρονισμούς. Η διάρθρωση της εργασίας γίνεται θεματικά. Ξεκινάμε από την εμφάνιση του ρωμαϊκού επιγράμματος μέσα από τα *Carmina* του Κάτουλλου, σχολιάζουμε τη χρήση διάφορων προσδιοριστικών, περιγραφικών όρων για τη δήλωση του είδους, πριν από την εμφάνιση και καθιέρωση του όρου *epigramma* στο corpus του Μαρτιάλη, μελετάμε τη γλώσσα, τα θέματα και τον τρόπο πρόσληψης των συνθέσεων του τελευταίου από τους αναγνώστες/ακροατές του. Στο τέλος καταπιανόμαστε με την εξέταση ενδεικτικών στοιχείων ερωτικής ηθικής και ερευνούμε το κατά πόσον αυτά αντικατοπτρίζουν ρεαλιστικές κοινωνικές συνθήκες ή πραγματικές καταστάσεις της ρωμαϊκής κοινωνίας.

Για τα παραθέματα από αρχαίους έλληνες και ρωμαίους συγγραφείς αξιοποιούμε τις διαθέσιμες κατά περίπτωση κριτικές εκδόσεις. Περισσότερες

λεπτομέρειες για τις επιμέρους εκδόσεις κάθε συγγραφέα βρίσκονται στο τέλος της εργασίας μας, στη *Βιβλιογραφία*. Ειδικότερα, για τα παραπεμπόμενα χωρία από τα *Carmina* του Κάτουλλου και τα *Epigrammata* του Μαρτιάλη λαμβάνουμε υπ' όψιν παράλληλα το κείμενο των κριτικών εκδόσεων τόσο της Οξφόρδης (Oxford Classical Texts): Mynors (1958), Lindsay (1929), όσο και του Πανεπιστημίου της Λειψίας (Teubner): Eisenhut (1983), Bailey (1990) αντιστοίχως. Επιπλέον, στην ερμηνεία και στη μεταφραστική απόπειρα των πραγματευόμενων χωρίων του Κάτουλλου και του Μαρτιάλη συνυπολογίζουμε και τη μετάφραση της σειράς μεταφρασμένων εκδόσεων Loeb του Πανεπιστημίου του Χαρβαρντ: Goold (1988), Shackleton – Bailey (1993) αντιστοίχως¹. Σε ολόκληρη την έκταση της εργασίας χρησιμοποιούμε τόσο για την αναφορά σε αρχαίους Έλληνες και ρωμαίους συγγραφείς, όσο και για την ενδοκειμενική παραπομπή σε όρους και ζητήματα, καθιερωμένες και επιστημονικά έγκριτες λατινικές συντομογραφίες, όπως αυτές καταγράφονται στα: Oxford Latin Dictionary (OLD) και Liddell & Scott (LSJ). Όσοι όροι δεν συντομογραφούνται, δεν απαντούν στα ανωτέρω λεξικά. Επιπροσθέτως, παραθέτουμε με ελληνικούς χαρακτήρες ονόματα Ελλήνων και ρωμαίων ποιητών που είναι αρκετά διαδεδομένα και εύχρηστα στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία. Αντιθέτως, χρησιμοποιούμε τη λατινική εκφορά των ονομάτων ποιητών που δεν μνημονεύονται συχνά με ελληνικούς χαρακτήρες στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία.

Η εργασία *Μαρτιάλης ο “nugator”*: *Πρότυπα και Στοιχεία Ερωτικής Ηθικής στο Επίγραμμα της Εποχής των Φλαβίων* εκπονήθηκε κατά το ακαδημαϊκό έτος 2017-2018. Μέσω αυτής ο συντάκτης, αφήνοντας στην «άκρη» λίγο την αρχαία ελληνική ερωτική ηθική και τα προ πολλού και μακρού χρόνου καλλιεργημένα είδη της ρωμαϊκής κωμωδίας, της σάτιρας, ακόμα και της ελεγείας, ήθελε προσωπικώς να εστιάσει σε ένα λογοτεχνικό είδος τόσο υποτιμημένο από την αρχαία κριτική, αλλά συγχρόνως και τόσο ενδιαφέρον για τη σκιαγράφιση της ρεαλιστικής ανθρώπινης εμπειρίας. Το ρωμαϊκό επίγραμμα, ένα είδος του οποίου κανένας δεν θα μπορούσε να αρνηθεί το ξεκάθαρο ρωμαϊκό στίγμα και την αυτοσυνειδησία, όσων το καλλιεργούσαν, αναδεικνύεται σε έναν ξεχωριστό φορέα ρεαλισμού της κοινωνικής πραγματικότητας. Αυτός ο ρεαλιστικός τόνος θα μπορούσε να συγκινήσει αρκετούς σύγχρονους αναγνώστες. Η ολοκλήρωσή της διπλωματικής εργασίας δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την καθοριστική καθοδήγηση, τις πολύτιμες συμβουλές και την ταχύτητα της ανταπόκρισης του επόπτη και επιβλέποντός μου, καθηγητή της λατινικής φιλολογίας, κύριο Ανδρέα Μιχαλόπουλου, τον οποίο και ευχαριστώ εγκάρδια για όλο του το ενδιαφέρον. Θερμές ευχές οφείλω και στις δύο καθηγήτριες της λατινικής φιλολογίας, που απαρτίζουν την επιτροπή κρίσης της διπλωματικής εργασίας, κυρίες Σοφία Παπαϊωάννου και Μυρτώ Γκάρανη για τις παρατηρήσεις

¹ Για περισσότερες λεπτομέρειες για τις εκδόσεις που αναφέρουμε ανωτέρω, καθώς και για όλη τη χρησιμοποιούμενη βιβλιογραφία, κάνουμε μνεία στο αντίστοιχο κεφάλαιο της εργασίας. Δυστυχώς, δεν κατέστη εφικτό να συμπεριλάβουμε στην εργασία πολύτιμες πληροφορίες από τη συλλογική μελέτη των Breed, B.W. & Keitel, E. & Wallace, R. (2018) (eds.) *Lucilius and Satire in Second-Century BC Rome*. Oxford: Oxford University Press. Η τελευταία εξεδόθη μετά από την ολοκλήρωση της εργασίας μας και δεν παρατίθεται στην *Βιβλιογραφία*, διότι δεν ελήφθη υπ' όψιν κατά την περίοδο της σύνταξης.

τους. Θα ήθελα να ομολογήσω ότι η ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας θα ήταν σχεδόν ανέφικτη ή και αδύνατη ακόμα χωρίς την καθοριστική πρόσβαση στις εγκαταστάσεις, στο βιβλιογραφικό υλικό και στις διαδικτυακές πηγές της Αμερικανικής Βιβλιοθήκης (Blegen) της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (American School of Classical Studies at Athens). Για τον λόγο αυτόν δεν θα μπορούσα να παραβλέψω από το κομμάτι των ευχαριστιών τη διοίκηση και τους υπαλλήλους της συγκεκριμένης Αρχαιολογικής Σχολής, οι οποίοι στάθηκαν πρόθυμοι αρωγοί σε κάθε μου απορία και εμπόδιο. Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές αρχαία ελληνικής και λατινικής φιλολογίας του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών που συνετέλεσαν με τις συμβουλές τους καθοριστικά όλα αυτά τα χρόνια στη διαμόρφωση του θεωρητικού υποβάθρου για τη σύνθεση μίας διπλωματικής εργασίας.

Εισαγωγή

Το Ρωμαϊκό Επίγραμμα

Η πορεία προς το Επίγραμμα του 1^{ου} αι. μ.Χ.

Το ρωμαϊκό επίγραμμα ως έμμετρο, επιμελημένο και λογοτεχνικό είδος αξιώσεων (επίγραμμα ελληνιστικού στυλ), απομακρυσμένο από τη χρηστική του θέση σε επιτύμβιες ή αναθηματικές επιγραφές, φθάνει δειλά στη Ρώμη κατά τον 1^ο αι. π.Χ. Μολονότι δεν συγκαταλέγεται στα αμιγώς ρωμαϊκά λογοτεχνικά είδη, οι ποιητικές του «δυνατότητες» δεν περιφρονήθηκαν στη Ρώμη και δεν είναι λίγοι οι Λατίνοι ποιητές που καταπιάστηκαν με αυτό. Το ελληνικό επίγραμμα, αν και ως είδος προϋπήρχε, γνωρίζει ιδιαίτερη άνθιση και διάδοση κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, οπότε και καθιερώνεται ως το κατ' εξοχήν ποιητικό είδος της εποχής, καθόσον υπακούει στα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα σύνθεσης και μορφής της Αλεξανδρινής σχολής, ενώ παράλληλα γίνεται και φορέας ποιητολογικής κριτικής. Στη λατινόγλωσση λογοτεχνία για πρώτη φορά εμφανίζεται στα *Carmina* του Κάτουλλου ως συνειδητή, συστηματική και ολοκληρωμένη καλλιτεχνική απόπειρα σύνθεσης ενός μη παραδοσιακού, πατροπαράδοτου (ρωμαϊκού) τεχνουργήματος, καθαρά ελληνικής προέλευσης. Οι νεωτερικοί ποιητές (*poetae novi*) είναι οι πρώτοι που το καλλιεργούν, χωρίς ακόμα, όμως, να έχουν οριοθετηθεί οι διακριτές ειδολογικές του γραμμές από άλλα συναφή ή παρεμφερή είδη. Για αυτό και στις αρχές ο προσδιορισμός του είδους ποικίλλει.

Στους αυτοκρατορικούς χρόνους ο Μαρτιάλης καταπιάνεται συστηματικά με το επίγραμμα και το οδηγεί στην πλήρη του ακμή, βασιζόμενος στις πρώιμες, αλλά καθοριστικές, αρχές που είχε θέσει ο πρωτεργάτης Κάτουλλος, ο οποίος, ωστόσο, δεν συνέθεσε μόνο επιγράμματα. Ο Μαρτιάλης, τον οποίο και θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στην παρούσα εργασία, ασχολείται αποκλειστικά και μόνο με το επιγραμματικό είδος, παραδίδοντάς μας ένα άνευ προηγουμένου corpus επιγραμμάτων με τεράστια θεματολογική ευρύτητα. Ο Μαρτιάλης σε όλες τις ιστορίες της ρωμαϊκής λογοτεχνίας θεωρείται ο κατ' εξοχήν εκπρόσωπος του λογοτεχνικού επιγράμματος. Πριν από τον Μαρτιάλη η ονομασία *epigrammata* δεν απαντά ευρέως. Αντιθέτως, το είδος αποκαλείται συνήθως *nugae* (φλυαρίες) ή *versiculi* (στιχάκια). Μετά από τον Μαρτιάλη το επίγραμμα δεν γνωρίζει μεγάλη ακμή ή τουλάχιστον αξιοσημείωτη εξέλιξη. Με το είδος θα ασχοληθεί ο Αυσόνιος τον 3^ο αι. μ.Χ., ωστόσο η επιγραμματική του ποίηση δεν χαρακτηρίζεται από την ποικιλία της αντίστοιχης του Μαρτιάλη. Επιπλέον, σήμερα στη διάθεσή μας έχουμε και δύο ανώνυμες συλλογές επιγραμμάτων: το *Corpus Priapeorum*, μία σημαντική συλλογή (σεξουαλικής θεματικής) επιγραμμάτων προς τιμήν του θεού Πρίαπου των αρχών του 2^{ου} αι. μ.Χ. –λίγο μετά από τα χρόνια του Μαρτιάλη– και την *Anthologia*

Latina, μία ετερόκλητη και αποσπασματική –εν είδει συμπλήματος– συλλογή επιγραμμάτων του 6^{ου} αι. μ.Χ., κατά μίμηση της *Anthologia Graeca/Palatina*².

Κάτουλλος και Μαρτιάλης

Κάτουλλος

Ο Gaius Valerius Catullus γεννήθηκε στη Βερόνα της Ιταλίας περίπου το 84 π.Χ. και πέθανε αρκετά νέος, γύρω στο 54 π.Χ. Ο πατέρας του πρέπει να ήταν εύπορος ευπόληπτος αριστοκράτης. Ο ποιητής ζει σε μία περίοδο έντονων πολιτικών ανακατατάξεων και οξείας κοινωνικής αναταραχής, με την αστάθεια των πολιτικών πραγμάτων να δεσπόζει στη Ρώμη και σε ολόκληρη την ιταλική χερσόνησο καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Μολονότι το ρωμαϊκό *status quo* συνταράσσεται από εμφύλιες εσωτερικές διαμάχες και από έντονο ιδεολογικό φανατισμό των αντιτιθέμενων παρατάξεων, η ποίηση του Κάτουλλου δεν επηρεάζεται από την ένταση, το εμφύλιο μένος και τη ζοφερή ατμόσφαιρα εκείνων των χρόνων. Στα *Carmina* του εμφανίζονται αρκετές οδυνηρές ατομικές εμπειρίες και πικρά ερωτικά περιστατικά, με κυριότερο τον παράφορο έρωτά του για μία παντρεμένη αριστοκράτισσα, την οποία ο ίδιος αποκαλεί Λεσβία (*Lesbia*). Ο Κάτουλλος περιστοιχίζεται και επηρεάζεται από έναν μικρό κύκλο φίλων και ποιητών. Μέσα σε αυτόν διακρίνεται και ξεχωρίζει η μορφή του ομοτέχνου του Licinius Calvus. Οι αποδέκτες των ποιημάτων του ποικίλλουν ανά ποίημα, αν και όλα χαρακτηρίζονται από έναν ιδιαίτερο προσωπικό τόνο. Οι συνθέσεις του –άλλες αρκετά ευσύνοπτες, άλλες κάπως εκτενέστερες– κυμαίνονται κατά βάση μεταξύ επιγράμματος, λυρικής ποίησης και ελεγείας. Η συλλογή των 116 ποιημάτων του παραδοσιακά χωρίζεται σε 3 μέρη³, που διευκολύνουν απλώς την ομαδοποίηση: τα σύντομα μη ελεγειακά ποιήματα 1-60, οι εκτενείς συνθέσεις 61-68 (επύλλια) και τα επιγράμματα 69-116. Η διάκριση αυτή, ωστόσο, είναι αρκετά επισφαλής και «παραπλανητική», διότι το επίγραμμα ως διακριτό ρωμαϊκό ποιητικό είδος με αυτοτελή ειδολογικά χαρακτηριστικά δεν έχει ακόμα σχηματισθεί αμιγώς κατά την εποχή του Κάτουλλου. Επομένως, ορισμένα ποιήματα της πρώτης ομάδας μπορεί να μην αποκαλούνται επιγράμματα, ωστόσο φέρουν πολλά χαρακτηριστικά του τυπικού μεταγενέστερου επιγράμματος. Για να ακριβολογήσουμε περισσότερο, ο Κάτουλλος

² Quinn (1959: 1-26), Ferguson (1963: 3-15), Mendell (1965: 1-13), von Albrecht (1977: 126-31), Grimal (1978: 75-89, 217-37), Conte (1987: 465-6, 506-8), Parker (1988: 1-61), Newman (1990: 75-103), von Albrecht (1994: 359-74, 1515-27), Hooper (1999: 1-46), Watson (2005: 201-12), Kay (2006: 1-26), Lorenz (2007: 418-38), Fitzgerald (2007: 25-33), Rimell (2008: 1-18), Μιχαλόπουλος (2014: 17-34).

³ Στην παρούσα εργασία δεν θα μας απασχολήσει καθόλου η επιμέρους φύση και η διάταξη των συνθέσεων του ποιητή. Αξιοποιούμε χωρία, κυρίως από τη συμβατικά αποκαλούμενη πρώτη και την τρίτη ομάδα του κατούλλειου *Corpus*, διότι η δεύτερη περιλαμβάνει τα εκτενή επύλλια, και τα αντιμετωπίζουμε ως οιονεί «επιγράμματα». Να σημειώσουμε, πάντως, πως ακόμα και τα επύλλια του Κάτουλλου έχουν δεχτεί μεγάλη επίδραση από την αλεξανδρινή ποιητική σχολή και φέρουν πολλά από τα χαρακτηριστικά των συνθέσεων των νεωτερικών ποιητών της Ρώμης. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Jenkyns (1982: 85-150), Clausen (1982: 178-93), Bramble (1982: 597-623), Knox (2007: 151-71), Nelis (2012: 1-28).

δεν μπορεί να αποκληθεί προδήλως επιγραμματικός ποιητής. Είναι ποιητής ελεγειακών και ενδεκασύλλαβων στίχων. Γράφει ένα είδος που κυμαίνεται μεταξύ λυρικής και ιαμβικής ποίησης. Επίγραμμα, ωστόσο, κατά τα πρότυπα των ποιητών του 1^{ου} αι. μ.Χ. δεν γράφει⁴.

Για τη διάκριση των *Carmina*⁵ του Κάτουλλου χρησιμοποιείται συμβατικά το κριτήριο της στιχουργικής έκτασης ή αυτό του μέτρου, χωρίς, πάντως, αυτά να είναι ασφαλή ή επαρκή κριτήρια. Αντιθέτως, υπάρχουν και ποιήματα που υπάγονται σε διαφορετικές «ομάδες» –κυρίως μεταξύ της πρώτης των μη ελεγειακών και της δεύτερης των ελεγειακών συνθέσεων–, ενώ έχουν θεματική ομοιότητα. Η διάταξη των ποιημάτων του δεν γνωρίζουμε με ασφάλεια αν έγινε από τον ίδιο τον ποιητή ή από μεταγενέστερους εκδότες-σχολιαστές του corpus του. Η αντίθεση και η ποικιλία (*variatio*) του υλικού χαρακτηρίζει τις αρκετά πρωτότυπες για τα δεδομένα του 1^{ου} αι. π.Χ. συνθέσεις του. Δεν υπάρχει κανονικότητα του ύφους, του μέτρου και της θεματολογίας στη διάταξη του ποιητικού υλικού. Μολαταύτα το ύφος του είναι πολυδύναμο, ετερόκλητο και επαμφοτερίζον. Κυμαίνεται μεταξύ της ρητής και απροκάλυπτης έκφρασης έντονου προσωπικού συναισθήματος, ερωτικής λεπτότητας και φιλικής τρυφερότητας μέχρι και τη στιχουργική αποτύπωση ψόγου και παρωδίας. Επιπρόσθετα, τα *Carmina* 61-68 ως επύλλια δεν αποφεύγουν την υφολογική υψηγορία.

Ανάλογο ποικιλότροπο ύφος παρουσιάζει και η τέχνη του Μαρτιάλη. Η δριμύτητα και η τραχύτητα του ύφους στα σκωπτικά του ποιήματα είναι αρκετά έντονη και καταξιώνει τον ποιητή ακόμα και σε αυτό το είδος των συνθέσεων. Εν τούτοις, τα τόσο λεπτά αισθήματα και τα έντονα ερωτικά πάθη του Κάτουλλου δεν θα τα δούμε σε αυτόν τον βαθμό στο εκτενέστατο corpus του Μαρτιάλη. Η ερμηνεία των ποιημάτων του εν γένει δεν εξαρτάται πάντα από τη μετρική ή θεματική του συνάφεια με άλλα ποιήματα του σώματος των συνθέσεων του. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του Μαρτιάλη⁶.

⁴ Clausen (1982: 175-87, 193-206), Bramble (1982: 597-623), Conte (1987: 142-54), von Albrecht (1994: 375-402), Watson (2005: 201-12), Skinner (2007: 35-53), Wiseman (2007: 57-71).

⁵ Επειδή την εποχή εκείνη, όπως ήδη αναφέραμε, οι σχέσεις επιγράμματος, λυρικής ποίησης και ελεγείας δεν ήταν παγιωμένες μεταξύ τους –δεδομένου ότι και τα τρία είδη ήταν καινούργια για το συντηρητικό λατινόγλωσσο λογοτεχνικό τοπίο– αναφερόμενοι στις συνθέσεις του Κάτουλλου, επιλέγουμε εμπρόθετα τη χρήση γενικευτικών όρων. Τέτοιοι όροι είναι οι προσδιορισμοί ποιήματα, συνθέσεις ή ο ακριβέστερος, κατά τη γνώμη μας, τίτλος *Carmina*, που αποδίδει πιστότερα το πνέυμα του ποιητή. Αποφεύγουμε συνειδητά τον όρο ‘επίγραμμα’, που ακόμα δεν είχε εισαχθεί στο πλαίσιο της ρωμαϊκής λογοτεχνίας, διότι δεν είχε διακριθεί αυστηρώς ειδολογικά. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη «ρευστότητα» και την έλλειψη αυστηρών διαχωριστικών γραμμών στα ανωτέρω λογοτεχνικά είδη cf. Sedgwick (1950: 64-9), Grimal (1978: 75-89), Bramble (1982: 597-623), Ludwig (1990: 183-98), von Albrecht (1994: 359-74), Godwin (1999: 1-16), Putman (2006: 1-10), McNeil (2007: 357-76), Allen – Miller (2007: 399-417), Gold (2012: 1-7), Wray (2012: 25-38).

⁶ Clausen (1982: 175-87, 193-206), Ferguson (1986: 1-6), Skinner (1988: 337-40), Dettmer (1988: 371-81), Skinner (2007: 35-53).

Ο Κάτουλλος συγκαταλέγεται στους πρώτους Ρωμαίους «επιγραμματοποιούς»⁷ που καλλιέργησαν στη Ρώμη ένα νέο λογοτεχνικό είδος πιο σύντομο και πιο επεξεργασμένο, μία καινούργια ποιητική φόρμα ελληνικής προέλευσης. Φυσικά, δεν ήταν μόνος σε όλη αυτή τη διαδικασία, αν και φαίνεται να ήταν ο πλέον διαπρεπής του νέου είδους. Και άλλοι ποιητές, που συνοπτικά αποκαλούνται νεωτερικοί ποιητές (*poetae novi*), έγραψαν «επιγράμματα» (σύντομες συνθέσεις). Οι ποιητές αυτοί επιχείρησαν να συμβάλουν στη δημιουργική ανανέωση του λογοτεχνικού περιβάλλοντος της εποχής τους ως φορείς νέων ιδεών και αντιλήψεων περί ποίησης, που καλλιεργήθηκαν για πρώτη φορά από τους ποιητές της ελληνιστικής Αιγύπτου. Βασικοί δομικοί άξονες των νέου τύπου συνθέσεων είναι η συντομία στην έκταση και η ποιητική κριτική. Ο Κάτουλλος μαζί με τους συγχρόνους του σχεδόν Furius Bibaculus, Helvius Cinna, Licinius Calvus δέχτηκαν τεράστια επίδραση από τις αρχές της ελληνιστικής σχολής, τις οποίες και απηχούν μέσα στα έργα τους κριτικά, συνθέτοντας μία νέα, περισσότερο ρωμαϊκή, ποιητική παράδοση. Ασφαλώς, οι νεωτερικοί ποιητές, και ειδικά ο Κάτουλλος, δεν ασχολούνται αμιγώς με το επίγραμμα, αλλά στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θα μας απασχολήσουν περισσότερο οι πιο συνοπτικές του συνθέσεις. Με τα πιο συνοπτικά *Carmina* διαλέγεται αμεσότερα και ο Μαρτιάλης, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Το επιμελημένο και ανεπτυγμένο ελληνιστικό επίγραμμα μαζί με τις λογοτεχνικές αρχές των Αλεξανδρινών ποιητών αποτέλεσαν από κοινού τη σημαντικότερη βάση του Κάτουλλου για τη σύλληψη, σύνθεση και διαμόρφωση της νέας ποιητικής αντίληψης στη Ρώμη. Σε όλο το corpus των *Carmina* προβάλλεται ως δημιουργός και εισηγητής του είδους που εκπροσωπεί, ακολουθώντας τα χνάρια της Αλεξανδρινής σχολής, και ιδιαίτερα του Καλλίμαχου και της αρχής της *όλιγοστιχίας* (*brevitas*), που ο τελευταίος χρησιμοποίησε ευρέως. Θεωρεί τον εαυτό του και τους ομοτέχνους του (*poetae novi*) ως εισηγητές, ευρετές και δημιουργούς του νέου ποιητικού είδους, το οποίο και χαρακτηρίζουν συλλήβδην ως *nugae* (= φλυαρίες), στιχάκια (*versiculi*), παίγνια ή παιχνιδίσματα (*ludus, iocus*), ανοησίες ή ελαφρότητες (*ineptiae*). Ο Κάτουλλος και οι ελεγειακοί-λυρικοί ποιητές μετά από αυτόν αντλούν αμφότεροι στοιχεία από το ελληνιστικό ερωτικό επίγραμμα. Στα χέρια των Ρωμαίων ποιητών το επίγραμμα μετατρέπεται σε ένα καινούργιο όργανο προσωπικής έκφρασης, ποιητικής δοκιμασίας ή πειραματισμού, άσκησης πολιτικής και κοινωνικής κριτικής και ρεαλιστικότερης αποτύπωσης ποικίλων θεμάτων. Το «ρεαλιστικό», μάλιστα, υπόβαθρο αυτών των συνθέσεων ενισχύει την κριτική του καθηρωμένου status quo⁸.

⁷ Επιγραμματοποιός αμιγώς δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ο Κάτουλλος με τον τρόπο που στη συνέχεια αναφερόμαστε στον Μαρτιάλη, όπως κάναμε μνεΐα και σε προηγούμενη υποσημείωση.

⁸ Quinn (1959: 1-26, 44-55), Mendell (1965: 1-13, 28-59), Bardon (1970: 11-27, 65-74), von Albrecht (1977: 126-9), Lyne (1978: 167-87), Howell (1980: 6-8), Clausen (1982: 175-87), Bramble (1982: 597-623), Mattiacci (1982: 13-45), Conte (1987: 136-42), Sullivan (1991: 93-100), von Albrecht (1994: 359-74), Hunter (2006: 1-6). Βασικά χαρακτηριστικά της ποίησης του Καλλίμαχου και ευρύτερα των ελληνιστικών ποιητών είναι η μικρή έκταση των συνθέσεων, η θεματική πρωτοτυπία, το λόγο ύφος, η γλωσσική εκζήτηση και ο ρεαλιστικός τόνος της αφήγησης με στοιχεία από την καθημερινή ζωή. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Lesky (1971: 961-91, 1016-22), Bulloch (1985:

Ο Κάτουλλος καταξιώνεται τον 1^ο αι. π.Χ. στη ρωμαϊκή λογοτεχνική σκηνή και ως ποιητής συνθέσεων που διακρίνονται μεταξύ άλλων και για την παιγνιώδη και ανάλαφρη διάθεση (*ludus, iocus*), το σατιρικό τους ύφος, το κοινωνικό σκώμμα, την κριτική των κακώς κειμένων και ευρύτερα την ελευθεριάζουσα ποιητική έκφραση (γλωσσική και θεματολογική) σε μη κωμικά ή σατιρικά συμφραζόμενα. Ασφαλώς μπορεί να μην είναι ο ευρετής αυτής της στιχουργίας, αλλά σίγουρα λόγω της αποσπασματικότητας των άλλων πηγών και του έργου των νεωτερικών ποιητών ο ποιητής της Βερόνας είναι ο πρώτος που συστηματικά χρησιμοποιεί στις συνθέσεις του αυτήν την τεχνοτροπία. Στο ετερόκλητο –ερωτικό κατ’ εξοχήν– corpus των *Carmina* καινοτομεί, εισάγοντας στοιχεία οξείας κοινωνικής κριτικής. Θεωρείται ο πρώτος Ρωμαίος ποιητής που συστηματοποιεί στο έργο του την ερωτική θεματολογία τόσο στη ρομαντική της πτυχή όσο και στην πιο ενστικτώδη της διάσταση, το σεξουαλικό λεξιλόγιο, την ερωτική σάτιρα, το βίαιο και αθυρόστομο ύφος· σε ένα είδος, που όπως, είδαμε κυμαίνεται μεταξύ επιγράμματος, λυρικής ποίησης, ελεγείας, ίσως και σάτιρας. Πολλά από τα ποιήματα του Κάτουλλου διακρίνονται για την ελευθερία στη χρήση της γλώσσας, το καθημερινό λεξιλόγιο, το αθυρόστομο ύφος, τη μνησικάκη διάθεση του ποιητή, καθώς και για τις πολλές σεξουαλικού τύπου αισχρολογίες του. Η κριτική και ειρωνική διάθεση διαπλέκεται με το ερωτικό βίωμα, τα έντονα πάθη του ποιητή, τη λεπτότητα των συναισθημάτων. Το σατιρικό του επίχρυσμα συνυφάνεται με την υποκειμενικότητα του ποιητικού υποκειμένου και την κυνική του εμπάθεια. Μετά τον θάνατό του καθιερώνεται ως κλασικός εκπρόσωπος του είδους και παράδειγμα του ύφους που επιμελημένα καλλιέργησε. Το τελευταίο ουσιαστικά βρίσκει έκφραση και συνέχεια μέσα στη φόρμα του επιγράμματος. Ο Μαρτιάλης την εποχή του Δομιτιανού τον θεωρεί πρότυπό του και διαλέγεται συστηματικά μαζί του, αν και το καυστικό πνεύμα του Μαρτιάλη διακρίνεται από ψυχρότερη και αντικειμενικότερη κυνικότητα στη σύνθεση. Βέβαια, η ποιητική συλλογή του Κάτουλλου είναι μία σύνθεση στοιχείων πολλών ελληνιστικών και ρωμαϊκών ειδών, σε αντίθεση με τα 12 βιβλία *Επιγραμμάτων* του Μαρτιάλη που περιλαμβάνουν αποκλειστικά επιγράμματα και μόνο⁹.

Ουσιαστικά μεταξύ των άλλων Ρωμαίων νεωτερικών ποιητών που εισήγαγαν στη Ρώμη τις σύντομες, ανάλαφρες –ελληνιστικού, δηλαδή, τύπου– συνθέσεις ο Κάτουλλος ήταν ο πλέον διαπρεπής και δημιουργικός. Η λογοτεχνική συμβολή του δεν θεωρείται μόνο από τη σύγχρονη έρευνα ως καθοριστική, αλλά και από τις αρχαίες πηγές, δεδομένου ότι είναι ο πρώτος Ρωμαίος ποιητής που καταπιάνεται συστηματικά με το λογοτεχνικό είδος του «επιγράμματος» και το καλλιεργεί χωρίς να

541-70), Stephens (2010: 46-61), Harder (2012: 1-56). Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από το ιστορικό υπόβαθρο της ελληνιστικής Αιγύπτου και των πολιτικών συνθηκών που επικράτησαν εκεί και επέτρεψαν την πολιτιστική άνθιση και τη δημιουργία μίας νέας λογοτεχνικής σχολής που επηρέασε τη ρωμαϊκή ποιητική έμφυση και παραγωγή cf. Strootman (2010: 30-45), Stephens (2010: 46-61), Forichon (2018: 99-129). Στοιχειωδώς μερικά βασικά χαρακτηριστικά της ελληνιστικής ποιητικής παράδοσης αναφέρονται σε διάφορα σημεία της εργασίας. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Acosta – Hughes (2010: 81-91).

⁹ Mendell (1965: 28-59), Bardon (1970: 11-27, 65-74), von Albrecht (1977: 126-9), Lateiner (1977: 15-32), Richlin (1983: 145-56), Watson (2003: 31-6), Tatum (2007: 333-53), Godwin (2008: 93-115), Gutzwiller (2015: 23-44).

υπάρχει άλλο αξιόλογο προϋπάρχον ρωμαϊκό λογοτεχνικό υπόβαθρο. Ειδικότερα, ο Πλίνιος ο Νεώτερος (Quintus Plinius Caecilius Secundus) (61 – 114 μ.Χ.) στην *Επιστολή* του 5.3 αναφέρει έναν εκτενή κατάλογο και άλλων –πλην του Κάτουλλου και του Μαρτιάλη– ποιητών της ύστερης ρεπουμπλικανικής περιόδου και των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων, που μεταξύ άλλων ασχολήθηκαν και με το επίγραμμα. Οι μαρτυρίες του Πλίνιου για τους προγενέστερους και σύγχρονους του επιγραμματοποιούς, οι αναφορές του γενικότερα στο λατινόγλωσσο επίγραμμα και στον σύγχρονό του Μαρτιάλη, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπ’ όψιν, καθόσον και ο ίδιος κατά προσωπική του ομολογία ασχολήθηκε με την ποίηση. Επιπλέον ο Πλίνιος συγκαταλέγεται στην ομάδα των πλουσίων πατρώνων-προστατών της Ρώμης, στον κύκλο του οποίου ανήκε και ο Μαρτιάλης. Όλοι οι ποιητές που αναφέρει έγραψαν ερωτικά «επιγράμματα», συνδυάζοντας το σοβαρό με το πιο ταπεινό ύφος και γλωσσικούς τύπους της καθημερινής ομιλίας μαζί με διάφορες αθυροστομίες. Δεν ήταν όλοι αποκλειστικά και διά βίου ποιητές, όπως ο Κάτουλλος και ο Μαρτιάλης, οι οποίοι καταπιάστηκαν εφ’ όρου ζωής με τη στιχουργία. Δεν ασχολήθηκαν μόνο με το επίγραμμα, πόσο μάλλον μόνο με την ποίηση. Άλλοι ήταν πολιτικοί, άλλοι ασχολούνταν με πεζά λογοτεχνικά είδη, άλλοι ήταν συγκλητικοί και άλλοι ήταν ακόμα και αυτοκράτορες, όπως ο Οκταβιανός, ο Τιβέριος και ο Νέρβας. Όλοι τους, όμως, είχαν ένα κοινό στοιχείο. Ήταν άνδρες εγνωσμένης αξίας και κύρους. Ο Πλίνιος –και αυτό είναι ευρέως αποδεκτό από την έρευνα –τους παρουσιάζει απλά κατά τον «ελεύθερο χρόνο» (*otium*) τους να καταπιάνονται και με την ελαφρά στιχουργία απρεπών ή τολμηρών συνθέσεων χωρίς να θέτουν σε κίνδυνο το προσωπικό τους κύρος και την ατομική τους αρετή, καθόσον συνέθεταν και υψηλότερα στιχουργήματα. Βέβαια, να επισημάνουμε ότι ο Πλίνιος, όπως και ο Μαρτιάλης, που θα εξετάσουμε στη συνέχεια, είναι αρκετά φειδωλοί στην αναφορά των ελληνικών τους προτύπων, δίνοντας έμφαση κυρίως στη ρωμαϊκή εξέλιξη του είδους¹⁰.

Ο Πλίνιος ο Νεώτερος κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους αναδεικνύεται σε σπουδαίο υπερασπιστή του επιγραμματικού είδους, το οποίο δεν έχαιρε καθόλου

¹⁰ Mart. 11.3.1-2 *Non urbana mea tantum Pimleide gaudent | otia*, Plin. Ep. 5.3.5-6 *M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messalam, Q. Hortensium, M. Brutum, L. Sullam, Q. Catulum, Q. Scaevolam, Servium Sulpicium, Varronem, Torquatum, immo Torquatos, C. Memmiam, Lentulum Gaetulicum, Annaeum Senecam et proxime Verginium Rufum et, si non sufficiunt exempla privata, divum Iulium, divum Augustum, divum Nervam, Tiberium Caesarem? Neronem transeo [...]* *Inter quos vel praecipue numerandus est P. Vergilius, Cornelius Nepos et prius Accius Enniusque*, 9.25.1-2 *Queris de turba castrensium negotiorum et, tamquam summo otio perfruire, lusus et ineptias nostras legis amas flagitas [...]* *Incipio enim ex hoc genere studiorum non solum oblectationem verum etiam gloriam petere, post iudicium tuum viri erudissimi gravissimi ac super ista verissimi*, cf. Sherwin – White (1966: 316) et ad loc. 5.3.5-6, 9.25.1-2, Segal (1970: 25-31), Sullinan (1979: 288-302), Lyne (1980: 19-61), Bramble (1982: 597-623), Sullivan (1991: 93-100), Roller (2016: 246-88), OLD s.v. *castrensis* 1a-c, *negotium* 1, 4a-d, *otium* 5, *lusus* 5a-c, *ineptia* 1b, *flagito* 2a-b, *perfruo*, *oblectatio*. Για μία συνοπτική και περιεκτική έκθεση των βασικών ηθικών αξιών και των κοινωνικών επιταγών που χαρακτήριζαν τον τρόπο ζωής των Ρωμαίων, και για την επακόλουθη επιλογή της *gravitas* και της *severitas* ως *modus vivendi* σε κάθε πτυχή του ρωμαϊκού γίγνεσθαι – και άρα και στις λογοτεχνικές επιλογές και στοχεύσεις – cf. Veyne (1987: 95-115, 161-82). Για μία ευρύτερη έκθεση των βασικών χαρακτηριστικών των *Επιστολών* του Πλίνιου, των βασικών του θέσεων και του αναγνωστικού του κοινού cf. Whitton & Gibson (2016: 1-48). 8

καλής κοινωνικής εκτίμησης και λογοτεχνικής αποδοχής, μολονότι αναγνωστικά ήταν επιτυχημένο και δημοφιλές. Ποιητής κι ο ίδιος –όπως ομολογεί, αν και δεν μας σώζεται κάποια ανάλογη προσωπική του έμμετρη σύνθεση– απολογείται συχνά στις *Επιστολές* του για την επιλογή των θεμάτων του επιγράμματος, για τη χρήση της γλώσσας, του ύφους, του μέτρου, για τους στόχους τέτοιων ευσύνοπτων συνθέσεων και για τις περιστάσεις ανάγνωσής τους. Στην *Επιστολή* 4.14 προβαίνει κατά κάποιον τρόπο σε έναν στοιχειώδη ορισμό του επιγράμματος (*titulus sola metri lege constringitur*), απολογούμενος παράλληλα για την επιλογή του να καταπιαστεί και με αυτό το ποιητικό είδος, σαν να νιώθει και ο ίδιος ενοχές για αυτή του την ενασχόληση (*cogitare me has meas nugas ita inscribere, describimus [...] modo pressius, modo elatius*). Σε προεξάρχουσα θέση τοποθετεί τον Κάτουλλο (*legem, quam Catullus expressit*), του οποίου τις στυλιστικές επιλογές ακολουθεί πιστά. Παραθέτει το προγραμματικό χαρακτήρα *Carmen* 16, που θα εξετάσουμε αναλυτικά και στη συνέχεια. Πιο συγκεκριμένα, ο Πλίνιος παραδέχεται ότι έχει συνθέσει ενδεκασύλλαβους στίχους, το χαρακτηριστικό μέτρο της ερωτικής ποίησης ήδη από την εποχή του Κάτουλλου. Ο ενδεκασύλλαβος στίχος ήταν το πλέον χαρακτηριστικό και αναγνωρίσιμο μέτρο της ερωτικής ποίησης (λυρική ποίηση, επίγραμμα) και των ανάλαφρων, τερπνών, παιγνιωδών συνθέσεων ήδη από την εποχή του Κάτουλλου, ενώ συγχρόνως τον 1^ο αι. μ.Χ. θεωρείτο ταυτόσημος της ερωτικής θεματολογίας και του ίδιου του επιγράμματος, μολονότι το τελευταίο χρησιμοποιεί και άλλες μετρικές μορφές. Σκοπός της επιγραμματικής ποίησης εν γένει είναι η τέρψη και η διασκέδαση του ακροατηρίου (*oblectamus*). Οι στίχοι αυτοί έχουν συντεθεί κατά τη διάρκεια τηςσχόλης, του ρωμαϊκού ελεύθερου χρόνου (*otium*), εκτός των δραστηριοτήτων της πολιτικής ζωής (*negotium*), σε αυθόρμητες, καθημερινές στιγμές ανάπαυλας. Περιπαικτικά αναφέρει μερικές περιστάσεις σύνθεσης, όπως τη στιγμή που βρίσκονταν κάποιος σε γεύμα, στην τουαλέτα ή σε κάποιο ταξίδι. Μέσω αυτών εκφράζονται οι ποικίλες και ετερόκλητες (*varietas*) ψυχικές διαθέσεις του ποιητή με απώτερο στόχο να ανταποκρίνονται στις διάφορες επιθυμίες του απαιτητικού ακροατηρίου (*alia aliis*), ώστε όλοι να μένουν ικανοποιημένοι, πρωτίστως δε να τέρπονται (*omnibus placeant*). Αυτός είναι ο κύριος και αποκλειστικός σκοπός του. Εκτός από την ψυχική τέρψη κατά τον Πλίνιο το επίγραμμα δεν φαίνεται να έχει κάποιον άλλον φανερό στόχο, όσο αφοριστική κι αν είναι αυτή η θέση. Πάντως, σίγουρα δεν έχει ηθικοδιδασκτικό πρόσημο. Για να τέρψουν ποικιλοτρόπως οι επιγραμματοποιοί τους αναγνώστες φροντίζουν άλλοτε να έχουν περιπαικτική και σατιρική διάθεση, συνθέτοντας ευφρολογήματα (*iocamur, ludimus*), άλλοτε ερωτική (*amamus*), άλλοτε επικριτική και καυστική (*querimur, irascimur*), άλλοτε μελαγχολική (*dolemus*). Η περιγραφή, ένα χαρακτηριστικό των εκτενέστερων συνθέσεων, δεν απουσιάζει πλήρως ούτε από το επίγραμμα (*describimus*). Τα θέματά του, άλλοτε σοβαροφανή (*elatius*), άλλοτε πιο ταπεινά (*pressius*), εναλλάσσονται με ποικιλία. Ως ρωμαϊκό κανόνα (*legem*) και πρότυπο παράδειγμα του είδους ο Πλίνιος αναγνωρίζει τον Κάτουλλο. Αποκαλεί τις ταπεινές του συνθέσεις, τις (*nugas*), όπως ευρέως ήταν γνωστή η περί ης ο λόγος στιχουργία, ενδεκασύλλαβους στίχους, αναγνωρίζοντας τη δυσκολία να αποδοθεί σαφέστερος τίτλος με επίκεντρο τη θεματολογία τους ή κάποιον νοηματικό, έστω, άξονα. Το ετερόκλητο περιεχόμενο

δυσχεραίνει τον σαφή προσδιορισμό και την ενιαία ονοματοθεσία του είδους. Κατά τη γνώμη του το μόνο συνεκτικό τους στοιχείο είναι το κοινό μέτρο, γι' αυτό και προκρίνει τον τίτλο *Ενδεκασύλλαβες* συνθέσεις (*hendecasyllabos praesto*). Άλλοι αποκαλούν τις αντίστοιχες συνθέσεις *Επιγράμματα*, *Ειδύλλια*, *Εκλογές* ή *Επύλλια* (μικρά ποιήματα) (*poematia*)¹¹.

Παρόμοια άποψη για την ελαφρότητα των ενδεκασύλλαβων στίχων και για τη διασύνδεσή τους με ερωτικά συμφραζόμενα (*licenter, amat*) φαίνεται να μοιράζεται και ο Κοϊντιλιανός (*Horatium nolim in quibusdam interpretari*). Συσχετίζει τις συγκεκριμένες μετρικές συνθέσεις με το είδος της ελεγείας (*Horatium, Elegia*), κυρίως σε επίπεδο θεματολογίας, πράγμα που, όπως και ανωτέρω εκθέσαμε, δεν ήταν σπάνιο εκείνη την εποχή. Τα ερωτικά θέματα και των δύο ειδών, επιγράμματος και ελεγείας, δεν έχουν φυσικά ηθικοπλαστικούς στόχους. Επειδή απευθύνονται σε άτομα ωριμότερα και, φυσικά, μεγαλύτερης ηλικίας (*ad firmitus aetatis robur reserventur*), αποκλείονται (*amoveantur*) κατά τον Ρωμαίο ρητοροδιδάσκαλο από την εγκύκλιο παιδεία των μαθητών. Βέβαια, η εκτίμηση του Πλίνιου είναι –κατά το μάλλον ή ήττον– πιο ψύχραιμη, λιγότερο αφοριστική και βρίσκει εγγύτερα στην πραγματική χρήση του ενδεκασύλλαβου στίχου. Ο τελευταίος απαντούσε σε ποικίλα συμφραζόμενα, κυρίως, όμως, στα πιο «ταπεινά», καθημερινά, και άρα στα ερωτικά και σεξουαλικά και σκωπτικά, που δεν μπορούσαν εξ ορισμού να γίνουν αντικείμενο πραγμάτευσης της υψηλής και κοινωνικά αναγνωρίσιμης ποίησης, όταν δεν είχαν ξεκάθαρο ηθικοδιδασκτικό πρόταγμα. Ο Πλίνιος δεν απορρίπτει το συγκεκριμένο ποιητικό είδος. Δεν διστάζει, μάλιστα, να ασχοληθεί και με αυτό κατά τον ελεύθερο χρόνο του και να αντιμετωπίσει την αρνητική εις βάρος του κριτική. Εν αντιθέσει, ο Κοϊντιλιανός ταυτίζει το περί ου ο λόγος μέτρο με την ερωτική και πορνογραφική αποκλειστική ποίηση (*licenter, commata sotadeorum*), καθόσον ήταν υπέρμαχος του αττικιστικού ρητορικού ύφους που επέτρεπε μόνο τη μετριοπαθή χρήση αστείων και απέκλειε ακόμα και την ήπια ειρωνική ή σκωπτική διάθεση¹².

¹¹ Plin. Ep. 4.14.2-3 *Accipies cum hac epistula hendecasyllabos nostros, quibus nos in vehiculo, in balineo, inter cenam oblectamus otium temporis. His iocamur, ludimus, amamus, dolemus, querimus, irascimur, describimus aliquid modo pressius, modo elatius atque ipsa varietate tentamus efficere, ut alia aliis quaedam fortasse omnibus placeant*, 5 *Scimus [...] huius opusculi illam esse verissimam legem, quam Catullus expressit, 8-9 videtur, cogitare me has meas nugae ita inscribere "hendecasyllabi" qui titulus sola metri lege constringitur. Proinde, sive epigrammata sive idyllia sive eclogas sive, ut multi, poematia seu quod aliud vocare malueris, licebit voces; ego tantum hendecasyllabos praesto*, cf. Segal (1970: 25-31), Hutchinson (1915: 319), Sherwin – White (1966: 289-90) et ad loc. 4.14.2-10, Sullivan (1979: 288-302), Veyne (1987: 117-37). Για τη χρήση του επιθέτου *pressius* με τη σημασία του κοινότυπου, μέτριου και περιορισμένων δυνατοτήτων ύφους και του *elatius* με τη σημασία υψηλού, καλλιεργημένου και περισπούδαστου ύφους cf. OLD s.v. *pressus*¹ 6a-b, *elatus* 2.

¹² Quint. Inst. 1.8.6 *alunt et lyrici, nam et Graeci lichter multa et Horatium nolim in quibusdam interpretari. Elegia vero, utique quae amat, et hendecasyllabi, qui sunt commata sotadeorum [...] amoveantur si fieri potest, si minus, certe ad firmitus aetatis robur reserventur*, cf. Watson (2003: 26-9), Γεωργακοπούλου (2016: 135). Περισσότερες λεπτομέρειες για το μέτρο του επιγράμματος θα δοθούν στη συνέχεια της παρούσας εργασίας.

Martialis

Ο Μάρκος Βαλέριος Μαρτιάλης (Marcus Valerius Martialis) γεννήθηκε στην Βιλβιλίδα (σημ. Bámbola) της Ισπανίας γύρω στο 38/41 μ.Χ. από πλούσια οικογένεια που είχε αποκτήσει τη ρωμαϊκή υπηκοότητα ήδη από την εποχή του Οκταβιανού Αυγούστου¹³. Πήγε στη Ρώμη επί Νέρωνος το έτος 64 μ.Χ., για να σπουδάσει τη ρητορική τέχνη. Παράλληλα, στην πρωτεύουσα έρχεται σε επαφή και με τον περίφημο ρητοροδιδάσκαλο Κοϊντίλιανό, από τις αρχές του οποίου επηρεάζεται. Ασχολείται αποκλειστικά και μόνο με την ποίηση, και ιδιαίτερα την επιγραμματική. Συχνάζει σε σπίτια πλούσιων ανδρών της εποχής, ακόμα και στο ανάκτορο, όπου απαγγέλλει τις συνθέσεις του. Συνδέεται κάποια στιγμή με τον κύκλο και την οικογένεια του Σενέκα του Νεώτερου και ακολουθεί επιτυχημένη λογοτεχνική σταδιοδρομία που υπερβαίνει τα στενά όρια της πρωτεύουσας. Τα ποιήματά του βρήκαν θερμή αποδοχή τόσο στους λογοτεχνικούς κύκλους της Ρώμης, όσο και στα σπίτια των πλούσιων ανδρών με τους οποίους συχνά συναναστρεφόταν, ακόμα δε και στο μη προνομιούχο οικονομικά βιβλιόφιλο αναγνωστικό του κοινό. Αποστρέφεται την ηθικοδιδασκτική πρόθεση κάθε είδους ποίησης, την ηρωική διάθεση του έπους και τις πομφόλυγες του τραγικού ύφους. Αντιθέτως, επαινεί το ρωμαϊκό *otium*, τησχόλη του ελεύθερου χρόνου, τις χαρές, τις συνήθειες και τις διασκεδάσεις των μη εργασιμων ημερών και άρα την παραγωγή και την ανάγνωση λογοτεχνικών κειμένων κατά τη διάρκεια αυτών των ημερών, οπότε και οι κοινωνικές συμβάσεις χαλάρωναν και επικρατούσε μεγαλύτερη ελευθερία (*licentia*) κινήσεων και συμπεριφορών¹⁴. Η κυριότερη πηγή έμπνευσης του ποιητή προέρχεται από την καθημερινή ζωή της Ρώμης του 1^{ου} αι. μ.Χ., με το υλικό και τις επιδράσεις του να είναι κατ' εξοχήν ρωμαϊκά. Πεθαίνει γύρω στο 104 μ.Χ. στην ιδιαίτερη πατρίδα του.

Η σωζόμενη εργογραφία του περιλαμβάνει μόνο έμμετρες συνθέσεις, και ειδικότερα αποκλειστικώς επιγράμματα, που κυκλοφόρησαν επί αυτοκράτορος Δομιτιανού και Νέρβα. Συγκεκριμένα, σώζονται ο *Liber Spectaculorum*, που είναι και το παλαιότερο επιγραμματικό του έργο και πραγματεύεται τα εγκαίνια του Φλάβιου Αμφιθεάτρου (Κολοσσαίου) επί αυτοκράτορος Τίτου το 80 μ.Χ., 12 βιβλία *Επιγραμμάτων* (*Epigrammaton libri*), τα *Xenia* και τα *Apophoreta*. Όλα τα σωζόμενα ποιήματά του συνετέθησαν μεταξύ των ετών 80 και 102 μ.Χ. Δεν σώζεται τίποτα από την πριν το 80 μ.Χ. συγγραφική του δραστηριότητα. Η πλειονότητα των *Επιγραμμάτων* του γράφτηκε επί αυτοκράτορος Δομιτιανού, γι' αυτό και αποτυπώνουν πιστά την αυτοκρατορική ιδεολογία, τις αποφάσεις, τους νόμους και τα κατορθώματα του Δομιτιανού ή των ευνοούμενων του. Οι συνθέσεις του ξεχωρίζουν για τη χρήση της γλώσσας, για τη συντομία και τις πολλαπλές σημασίες με τις οποίες

¹³ Να επισημάνουμε ότι οι περισσότερες πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του Μαρτιάλη προέρχονται από τα ίδια του τα ποιήματα. Ωστόσο τα *Επιγράμματα* του δεν είναι αμιγώς αυτοβιογραφικά και πολλές πληροφορίες –φαινομενικώς αυτοβιογραφικές– σκοπίμως διαστρεβλώνονται κωμικά, προκειμένου να επιτευχθούν οι σατιρικές στοχεύσεις του ποιητή. Πολλές πληροφορίες που φαντάζουν ρεαλιστικές δεν αντανακλούν κατ' ανάγκην αμιγώς την πραγματικότητα. Για αυτό πάντα υπάρχει επιφυλακτικότητα, όταν οι πληροφορίες δεν επιβεβαιώνονται και από άλλες σύγχρονες ρωμαϊκές πηγές. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. von Albrecht (1994: 1189-210), Watson (2003: 1-38).

¹⁴ Για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με τον όρο *otium* cf. Culpepper-Stroup (2010: 37-65).

νοηματοδοτεί τους στίχους, για το πνευματώδες χιούμορ, την περιπαικτική διάθεση, τα λογοπαίγνια, τη σάτιρα, τη γνώση της ελληνορωμαϊκής ποιητικής παράδοσης, την υπαινικτικότητα και για τη χρήση ρητορικών σχημάτων. Κάθε επίγραμμα είναι αυτόνομο μέσα στη συλλογή των βιβλίων του, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι παράλληλα δεν διαμορφώνονται και ομάδες επιγραμμάτων που συνδέονται θεματικά, διαλέγονται μεταξύ τους ή σχηματίζουν κυκλικές συνθέσεις μεταξύ των βιβλίων¹⁵.

Ο Μαρτιάλης υιοθετεί κριτικά στοιχεία από το ελληνιστικό επίγραμμα, ενώ παράλληλα καινοτομεί, δημιουργώντας έναν καθαρά ρωμαϊκό τύπο επιγράμματος. Πιο διακριτός στα *Επιγράμματα* του Μαρτιάλη είναι ο απόηχος της χάρης (*ludus*), της κομψότητας (*iocus*), του υπαινικτικού και ευφυνούς τόνου (*sal romanum*), καθώς και της σατιρικής διάθεσης, που υπάρχουν στον *Στέφανο του Φιλίππου*. Εν τούτοις, το ελληνιστικό επίγραμμα συλλήβδην αποφεύγει τη μεγάλη έκταση και την πιο λεπτομερή έκθεση γεγονότων, χαρακτηριστικό που διακρίνει τον Μαρτιάλη. Ενώ, δηλαδή, τα περισσότερα ελληνιστικά επιγράμματα είναι εξαιρετικά σύντομα, μερικές από τις συνθέσεις του Μαρτιάλη είναι αρκετά εκτεταμένες, κάτι που χαρακτηρίζει τη λατινική παράδοση του είδους¹⁶.

Η ποίηση του Μαρτιάλη δεν είναι πρωτότυπη με τη στενή έννοια του όρου. Δεν είναι ο πρώτος στη Ρώμη που συνθέτει σύντομες έμμετρες «ταπεινές» συνθέσεις, *versiculi* όπως λέγονται. Είναι, όμως, ο πρώτος που συγκροτεί ένα αυτοτελές corpus επιγραμμάτων ποικίλης και ετερόκλητης θεματολογίας. Ο Μαρτιάλης, βέβαια, δεν έχει την αξίωση να λάβει τα «πρωτεία» της ποιητικής καινοτομίας σε ειδολογικό-μορφολογικό επίπεδο. Η καλλιτεχνική μορφή και το «πρωτότυπο» έργο του πρωτεργάτη και καταξιωμένου εισηγητή του «επιγράμματος» στα ρωμαϊκά συμφραζόμενα Κάτουλλου επηρέασε καθοριστικά τον Μαρτιάλη στον μέγιστο βαθμό. Πρότυπο και κανόνας του είναι τα (ερωτικά) *Carmina* του Κάτουλλου τόσο στο επίπεδο της θεματολογίας όσο και στη δημιουργική απομίμηση του λεκτικού του κώδικα. Θαυμάζει και διαβάζει συστηματικά τον καταξιωμένο προκάτοχό του. Θέλει να γίνει ένας «νέος» Κάτουλλος της εποχής του. Ρητά δηλώνει τις ειδολογικού τύπου ποιητικές του επιδράσεις, τα επώνυμα πρότυπά του, έστω κι αν η ιδιαιτερότητα (θέμα, γλώσσα) της ποίησής του (*lascivam verborum veritatem*) δικαιολογείτο από την «φιλήδονη Μούσα» του (*lasciva Musa*). Προβάλλει τον εαυτό του ως συνεχιστή

¹⁵ Grimal (1978: 217-37), Howell (1980: 1-13), Bramble (1982: 597-623), Boyle & Sullivan (1991: 192-5), von Albrecht (1994: 1189-210), Watson (2003: 1-38), Howell (2009: 9-33), Zevi (2014: 3-15). Για τη λογοτεχνική κινητικότητα, την κυκλοφορία και τη διάδοση των ρωμαϊκών ποιητικών συνθέσεων, γενικότερα, και εκτός της Ρώμης cf. Barchiesi (2005: 394-405). Για τον Μαρτιάλη, ειδικότερα, θα γίνει μνεία κατωτέρω.

¹⁶ Laurens (1965: 315-41), Howell (1980: 6-13), Sullivan (1991: 80-5), Holzberg (2002: 19-32, 51-62), Watson (2003: 1-36), Spisak (2007: 1-33), Howell (2009: 49-61), Clauss (2010: 463-78), Wasył (2011: 165-70). Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από την επίδραση του ελληνιστικού ερωτικού επιγράμματος στο λατινικό επίγραμμα και στη ρωμαϊκή ελεγεία, αλλά και γύρω από τη ρωμαϊκή πορεία των δύο ειδών cf. Gibson (2005: 159-73), Watson (2005: 201-12), Livingstone & Nisbet (2010: 99-117), Keith (2011: 1-6, 99-115), Farrell (2012: 11-24), Wray (2012: 25-38), Hunter, (2012: 155-71), Gutzwiller (2015: 23-44). Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από το ελληνιστικό επίγραμμα cf. Bulloch (1985: 541-70), Bruss (2010: 117-35), Livingstone & Nisbet (2010: 5-21, 48-98), Acosta – Hughes (2010: 81-91), Cairns (2016: 1-31).

του είδους που εισήγαγε ο ίδιος ο Κάτουλλος και οι «συν αυτό». Ήδη από την εναρκτήριο *Praefatio* 1 αποδίδει emphaticά και επωνύμως στον Κάτουλλο την προσωπική του ποιητική αυτοδυναμία και τον θέτει στο επίκεντρο των προγραμματικών του στόχων, ανοίγοντας ευθύ διακειμενικό διάλογο με τις συνθέσεις του (*id est epigrammaton linguam [...] sic scribit Catullus [...] sic quicumque perlegitur*). Ωστόσο, η ρωμαϊκή ποιητική αυτοσυνειδησία και η τάση δημιουργικού συναγωνισμού/συγκριτισμού (*aemulatio*) από πλευράς του Μαρτιάλη, αλλά και του Πλίνιου, όπως ήδη είδαμε, με τις ελληνικές του πηγές τον οδηγεί στην παράλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στα ελληνικά του πρότυπα. Ο φλάβιος ποιητής εστιάζει μόνο στις λατινικές του επιδράσεις. Βέβαια, η αναφορά του Μαρτιάλη μόνο στους Ρωμαίους προκατόχους του γίνεται και για έναν ακόμα λόγο. Οι Ρωμαίοι επιγραμματοί ποιητές ήταν οι πρώτοι που εισήγαγαν στο επίγραμμα τον ελευθεριάζοντα και λαϊκότροπο λεκτικό κώδικα, την ερωτική γλώσσα, το σεξουαλικό λεξιλόγιο και τις αισχρολογίες, στοιχείο που δεν είναι δεσπόζον στην ελληνική παράδοση του είδους. Αυτός ίσως θα μπορούσε να οφείλεται στην προσπάθεια να αποτυπωθεί όσο το δυνατόν πιστότερα η «πραγματική», καθημερινή και ρεαλιστική ομιλία (*lascivam verborum veritatem*) των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, χωρίς εξωραϊσμούς, ή και στη σατιρική διάθεση των Ρωμαίων επιγραμματοποιών. Αυτή είναι και η ειδιοποιός διαφορά μεταξύ του ελληνόγλωσσου και του λατινόγλωσσου επιγράμματος, αλλά και του τελευταίου από όλα τα άλλα υψηλά ρωμαϊκά ποιητικά είδη και υποείδη (έπος, τραγωδία), αλλά και τα ταπεινότερα (κωμωδία, σάτιρα, ελεγεία). Τη «φιλήδονη αλήθεια των λέξεων», τη χρήση ερωτικού λεξιλογίου γύρω από την ανθρώπινη σεξουαλικότητα, η οποία συγκροτεί και τη βάση των ποιητικών του συνθέσεων, ο Μαρτιάλης την παρέλαβε κατά κύριο λόγο από τον Κάτουλλο. Δεν ήταν καινοτομία ή επινόησή του (*si meum esset exemplum*). Επομένως, ο Μαρτιάλης ευθέως διαλέγεται πρωτίστως με την προϋπάρχουσα λατινόγλωσσα επιγραμματική παράδοση που καθιέρωσε ο ποιητής από τη Βερόνα¹⁷.

Η Αλεξανδρινή ποιητική, όπως προσλαμβάνεται και αντικατοπτρίζεται μέσα από τα *Carmina* του Κάτουλλου, είναι το κυριότερο πρότυπο του Μαρτιάλη, που επιχειρεί την ώσμωση μεταξύ του «ελαφρού» ερωτικού επιγράμματος, της επεξεργασίας της υψηλής ποίησης και του σκωπτικού και σεξουαλικού λεξιλογίου της καθημερινής ομιλίας. Όλη η σεξουαλική σάτιρα, το αθυρόστομο χιούμορ, ο προσωπικός τόνος –στοιχεία που χαρακτηρίζουν και τους Ρωμαίους νεωτερικούς ποιητές– η διάθεση για εξιστόρηση προσωπικών ερωτικών υποθέσεων ή ερωτικών προτιμήσεων, ακόμα και αν είναι καθαρά προϊόν μυθοπλασίας, όλα μαζί συνοπτικά αποτυπώνονται στο πρόσωπο του «δασκάλου» νεωτερικού ποιητή Κάτουλλου. Χωρίς αμετροέπειες ο Μαρτιάλης παραδέχεται ότι είναι συνεχιστής του (*uno sed tibi sim minor Catullo*). Άλλωστε, δεν είναι μόνο οι αθυροστομίες που ο Μαρτιάλης υιοθετεί κατά το πρότυπο του προκατόχου του, αλλά και το απολογητικό ύφος για την

¹⁷ Mart. *Praef.* 1.10.3 *lascivam verborum veritatem, id est epigrammaton linguam, excusarem, si meum esset exemplum: sic scribit Catullus [...] sic quicumque perlegitur*. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Bardon (1970: 65-74), Lateiner (1977: 15-32), Sullivan (1979: 288-302), Bramble (1982: 597-623), Richlin (1983: 32-56, 145-63), Sullivan (1991: 78-114), von Albrecht (1994: 1189-210), Watson (2002: 222-57), Watson (2003: 1-38), Spisak (2007: 1-33), Zevi (2014: 31-9).

ελευθεριάζουσα χρήση του λεξιλογίου του. Στο επίγραμμα 1.4.8 ο Μαρτιάλης αυτοπροσδιορίζεται ως ποιητής ερωτικών συνθέσεων σεξουαλικού τύπου (*lasciva est nobis pagina, vita proba*), απολογούμενος για τα ελευθεριάζοντα στοιχεία της στιχουργίας του. Προφανώς ο φόβος για αρνητική κριτική ή κακόβουλα κοινωνικά σχολία, που θα μπορούσαν να στοχοποιήσουν προσωπικά τον ποιητή ή να τον οδηγήσουν σε περιθωριοποίηση ή και στην πλήρη απόρριψη των συνθέσεών του, τον οδηγούν σε μία τέτοια απολογία. Παρομοίως και ο Κάτουλλος στο *Carmen* 16 διατυπώνει μία «*apologia pro opere suo*»¹⁸. Ο Μαρτιάλης προτρέπει τους επιφανειακά σεμνόντυπους αναγνώστες του, εάν προσβάλλονται τόσο πολύ από το ρεαλιστικό, καθημερινό και ταπεινό λατινικό του λεξιλόγιο, να αναγνώσουν μόνο τον επιστολικής μορφής πρόλόγό του και το πνεύμα μόνο των *Επιγραμμάτων*. Επομένως, αυτό που καθιστά τον Κάτουλλο καινοτόμο και τον Μαρτιάλη άξιο συνεχιστή του επιγραμματικού είδους, και τους διακρίνει από την ελληνική επιγραμματική παράδοση είναι οι νεολογισμοί, η εισαγωγή του προσωπικού και καθημερινού τόνου στις συνθέσεις τους, η προθυμία τους να μιλήσουν ελεύθερα και ανεπιτήδευτα για τον «εαυτό» τους, για τη σεξουαλική τους ζωή και τις κοινωνικές τους σχέσεις. Το ελληνικό επίγραμμα είναι εν γένει πιο επίσημο, σοβαρό, αντικειμενικό και συναισθηματικά αποστασιοποιημένο σε σχέση με το ρωμαϊκό. Κατά τον Sullivan η μεγάλη συμβολή του Μαρτιάλη έγκειται στο γεγονός ότι επηρεάζεται από ένα τμήμα του corpus του Κάτουλλου που δεν ανήκει στο κατεξοχήν είδος που ανέπτυξε και καλλιέργησε ο τελευταίος. Ο Μαρτιάλης είναι εκλεκτικός. Επιλέγει ελεύθερα μόνο εκείνα τα στοιχεία του Κάτουλλου που τον εξυπηρετούν και τα προσαρμόζει στις ανάγκες των δικών του συνθέσεων¹⁹.

Βέβαια, ο Κάτουλλος δεν ήταν ο μοναδικός ποιητής της Ρώμης που χρησιμοποίησε σεξουαλικούς υπαινιγμούς ούτε και ο μόνος που τους αξιοποίησε στην ποίησή του πριν από τον Μαρτιάλη. Στο επίγραμμα 11.20 ο Μαρτιάλης μνημονεύει ακόμα και τον ίδιο τον πρεσβευτή των πατροπαράδοτων, πατρογονικών ρεπουμπλικανικών ηθικών αρχών (*mos maiorum*), τον Οκταβιανό Αύγουστο, ως συνθέτη ταπεινών, ερωτικών και αθυρόστομων στίχων (*lascivos versus, lepidos libellos*), οι οποίοι εγείρουν τις αντιδράσεις των υπερσυντηρητικών κύκλων της Ρώμης και προκαλούν το κοινό περί της ηθικής αίσθημα των κακεντρεχών αναγνωστών (*livide, qui tristis verba Latina legis*). Από ό,τι φαίνεται ούτε ο *princeps* περιφρόνησε αυτό το είδος (*sex lascivos versus*). Μάλιστα, δεν είναι μόνο ελευθεριάζοντες οι στίχοι του Οκταβιανού, αλλά και έντονα σκωπτικοί, δεδομένου

¹⁸ Ο όρος ανήκει στον Sullivan και απαντά ως τίτλος ενός ολόκληρου κεφαλαίου της μονογραφίας *Martial. The unexpected Classic. A literary and Historical Study*, cf. Sullivan (1991: 56-77). Εφεξής θα χρησιμοποιείται ως εναλλακτικός της ποιητικής απολογίας.

¹⁹ Mart. Praef. 1.6-16 *et probetur in me novissimum ingenium [...] lascivam verborum veritatem, id est epigrammaton lingua, excusarem, si meum esset exemplum [...] si quis tamen tam ambitiose tristis est ut apud illum in nulla pagina latine loqui fas sit, potest epistula vel potius titulo contentus esse, 10.78.16 uno sed tibi sim minor Catullo*, cf. Howell (1980: 6-13) et ad loc. Praef. 1.6-16, Adams (1982: 219-20), Sullivan (1991: 78-114), Watson (2002: 222-57), Watson (2003: 1-36). Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από την προ του Κάτουλλου ελεγειακή παράδοση καθώς και για τον κύκλο των Ρωμαίων νεωτερικών ποιητών cf. Quinn (1959: 1-18, 44-69), Ross (1969: 137-69), Lyne (1978: 167-87), Wray (2001), Spisak (2007: 15-33), Johnson (2007: 175-89), Fitzgerald (2007: 1-24).

ότι παρωδούν ένα κεφαλαιώδους σημασίας πολιτικο-στρατιωτικό γεγονός για την ιστορική πορεία της Ρώμης, την εμφύλια σύρραξη μεταξύ του τελευταίου και του Λεύκιου Αντώνιου, του μεγαλύτερου αδερφού του Μάρκου Αντώνιου, υπό την καθοδήγηση της συζύγου του τελευταίου, της Φουλβίας. Στο επίγραμμα του ο Αύγουστος παρωδεί με σεξουαλικό χιούμορ τον πόλεμο της Περουσίας του 41-40 π.Χ., αποδίδοντάς τον σε γενετήσια ένστικτα και σε σεξουαλικού τύπου αφορμές. Κατά το ανώνυμο ποιητικό υποκείμενο ο Οκταβιανός δεν έχει κανένα λόγο να δικαιολογείται ή να απορρίπτει αυτού του είδους τις συνθέσεις (*absolvis*), διότι ως Ρωμαίος πολίτης είναι φορέας όλων των αρετών και άτομο εγνωσμένου κύρους και ηθικής, γνωρίζοντας καλά κάθε κώδικα επικοινωνίας. Ο Οκταβιανός έχει εσωτερικεύσει ακριβώς την προσήκουσα και κοινωνικά επιβαλλόμενη λεκτική εκφορά κάθε περίπτωσης και περιβάλλοντος και δεν παραφέρεται (*si sapiam, scis Romana simplicitate loqui*). Κατά την ταπεινή εκδοχή του Οκταβιανού η σύγκρουση δεν οφείλεται στις ηγεμονικές διαθέσεις της Φουλβίας για την ανάδειξη του άνδρα και του αδερφού της εκτός του πλαισίου της Τριανδρίας και την επικράτησή τους στην ηγεσία της ρωμαϊκής διοίκησης. Αντιθέτως, οφείλεται στην ερωτική απόρριψη από μέρους του Οκταβιανού της ίδιας της Φουλβίας, της νόμιμης Ρωμαίας γυναίκας του Μάρκου Αντώνιου, ύστερα από την προτίμηση του τελευταίου για τις χάρες μίας εταίρας, της Glaphyra. Η Φουλβία απειλεί τον Οκταβιανό πως, αν δεν έρθει σε συνουσία μαζί της, θα προκαλέσει η ίδια εμφύλιο πόλεμο μεταξύ των δύο παρατάξεων (*“aut futue, aut pugnemus”, ait, signa canant*). Αναμφίβολα, η εκδοχή του Οκταβιανού, όπως παρουσιάζεται από τον Μαρτιάλη, φέρει πολλά κωμικά στοιχεία μυθοπλασίας και δεν είναι βέβαιο ότι αποτελεί αντικειμενική ιστορική πληροφορία ή ακόμα και γνήσια σύνθεση του αυτοκράτορα. Εν τούτοις, δύο στοιχεία είναι αξιοσημείωτα στο επίγραμμα. Πρώτον, μερικές σεξουαλικές εκφράσεις, όπως τα ρήματα *futuo*, *pedico* και το ουσιαστικό *mentula*, ανήκουν στη χαρακτηριστική φρασεολογία του ερωτικού επιγράμματος και απαντούν κατά κόρον, όπως θα δούμε στη συνέχεια, στον Μαρτιάλη, πράγμα που δείχνει ότι, εφόσον αποφάσισε να συνθέσει *nugae* ο Οκταβιανός, ακολούθησε πιστά τις συμβάσεις τους. Αυτό σημαίνει ότι γνώριζε καλά τον βασικό εκφραστικό κώδικα και τη θεματολογία του επιγράμματος. Δεύτερον, ενώ στο επίγραμμά του κυριαρχεί η σκωπτική και σεξουαλική διάθεση, ο Αύγουστος δεν χάνει τη λογική του, την ορθή προσωπική κριτική, την ψυχραιμία του απέναντι στις προκλήσεις και τα διάφορα ερεθίσματα. Με τον τρόπο αυτό επιβεβαιώνονται και τα γραφόμενα του Πλίνιου του Νεώτερου γύρω από τη σύνθεση τέτοιων στίχων. Είναι αποδεκτοί, εφόσον συνδυάζονται με το ανάλογο κύρος των Ρωμαίων πολιτών. Ο Αύγουστος, δηλαδή, ακόμα και έτσι επιβεβαιώνει τη δημόσια εικόνα του και φαίνεται περισσότερο ανδρείος. Οι φράσεις (*non puto, si sapiam, mihi vita carior est mentula?, scis loqui*) επιβεβαιώνουν ακριβώς αυτό το πράγμα. Σίγουρα, όμως, η προσωπικότητα του Κάτουλλου ενέπνευσε και διαμόρφωσε καθοριστικότερα την ποιητική επινόηση του Μαρτιάλη. Για αυτό και ασχολούμαστε με αυτόν αναλυτικότερα στην παρούσα εργασία²⁰.

²⁰ Mart. 11.20.1-10 *Caesaris Augusti lascivos, Livide, versus | sex lege, qui tristis verba Latina legis: | “Quod futuit Glaphyram Antonius, hanc mihi poenam | Fulvia constituit, se quoque uti futuam.* |

Στο ίδιο σημείο της *Praefatio* 1, όπου γίνεται λόγος για τη γλώσσα του επιγράμματος και για τη συμβολή του πρωτεργάτη Κάτουλλου στην ποιητική αυτοσυνειδησία του Μαρτιάλη, ο ποιητής χωρίς καμία διάθεση φειδούς απέναντι στα ρωμαϊκά του πρότυπα μνημονεύει και τρεις άλλους Ρωμαίους προκατόχους του, τον Domitius Marsus, τον Albinovanus Pedo και τον Cn. Cornelius Lentulus Gaetulicus. Αυτούς τους ποιητές θα μπορούσαμε να τους εντάξουμε και στην ευρύτερη ομάδα των Ρωμαίων νεωτερικών ή των εμπνεόμενων από τις αρχές των νεωτερικών ποιητών. Η αναφορά του Μαρτιάλη είναι πολύ σημαντική για την κατανόηση της ποιητικής του συμβολής, αλλά δύσκολα βοηθά στην καλύτερη αξιολόγηση ή στη βαθύτερη κατανόηση του έργου του, διότι ολιγάριθμα μόνο στοιχεία έχουμε για τους τρεις αυτούς ποιητές. Για τον Pedo και τον Gaetulicus διαθέτουμε ελάχιστες πληροφορίες και επομένως δύσκολα μπορούμε να διατυπώσουμε κάποια ασφαλή εκτίμηση για την ποίησή τους ή τον βαθμό επίδρασής τους στον Μαρτιάλη. Για τον Pedo γνωρίζουμε ότι ήταν φίλος με τον Οβίδιο και τους δύο Σενέκες. Γράφει επική ποίηση, αλλά, δυστυχώς, κανένα επίγραμμα ή απόσπασμα από τις λεγόμενες «ταπεινές» του συνθέσεις δεν σώζεται σήμερα. Ο Gaetulicus γνωρίζουμε απλώς ότι ήταν ύπατος το 26 μ.Χ., ότι αυτοκτόνησε το 39 μ.Χ., στα χρόνια του Καλιγούλα, και ότι έγραψε κάποια σκανδαλώδη επιγράμματα. Ταυτόχρονα μαρτυρείται ότι συνθέσε και επιγράμματα στα ελληνικά. Περισσότερα στοιχεία διασώζονται για τον Marsus (54 π.Χ. – 4 μ.Χ.), έναν Αυγούστειο επικό, κυρίως, ποιητή και μέλος του κύκλου του Μαικήνα, του οποίου το όνομα αναφέρεται και από άλλους Ρωμαίους συγγραφείς πέραν του Μαρτιάλη. Εν προκειμένω θα μας απασχολήσει περισσότερο το όνομά του, διότι εκτός από τις επικές του ασχολίες είχε συνθέσει και μία συλλογή επιγραμμάτων υπό τον σκωπτικό τίτλο *Cicuta* (= κώνειο). Από τη συλλογή σώζεται μόνο ένα απόσπασμα. Εν τούτοις, αυτό σε συνδυασμό με τον τίτλο του έργου αποκαλύπτουν εν μέρει τη σατιρική διάθεση του ποιητή και το ερωτικό του χιούμορ, στοιχεία που βρίσκονται πολύ κοντά στις συνθέσεις του Μαρτιάλη. Ειδικότερα, στο σωζόμενο απόσπασμα περιγράφεται με κωμικό τρόπο ο έρωτας του Bavius και του ανώνυμου δίδυμου αδερφού για την ίδια γυναίκα. Πρόκειται για δύο αδέρφια που μοιράζονταν με πνεύμα ομοψυχίας και αμοιβαιότητας τα πάντα (*omnia cum Bavio communia frater habebat, unanimi fratres, corporibus geminis spiritus unus erat*). Όταν, όμως, η γυναίκα του ενός αρνήθηκε να πλαγιάσει παράλληλα και με τους δύο άνδρες (*alterius mulier concumbere fratri non vult*), τότε τα δύο αδέρφια ήρθαν σε

Fulviam ego futuam? Quod si me Manius oret | pedicem, faciam? Non puto, si sapiam. | ‘Aut futue, aut pugnemus’, ait. Quid quod mihi vita | carior est ipsa mentula? Signa canant!’ | *absolvīs lepidos nimirum, Auguste, libellos, | qui scīs Romana simplicitate loqui*, cf. Kerr (1919-20: 252-3), Hallett (1977: 151-71), Richlin (1987: 95-6, 241), Shackleton – Bailey (1993: 20-21), Fitzgerald (2007: 25-33). Για τη σημασία του επιθέτου *livide* ως κακοπροαίρετος, κακεντρεχής, φιλόψογος, του ρήματος *absolvīs* με τη σημασία του αθώνω ή δικαιολογώ κάποιον και του ουσιαστικού *simplicitate* για τη δήλωση του απλού, αυθόρμητου και ανεπιτήδευτου λόγου cf. OLD s.v. *lividus* 2, *absolvo* 3, *simplicitas*. Για τις λέξεις *futuo*, *pedico* και *mentula* θα γίνει εκτενέστερα μνεία κατωτέρω. Συνοπτικά αναφέρουμε ότι το *futuo* (dub.) είναι το κυριότερο δηλωτικό ρήμα της συνουσίας ενός άνδρα με μία γυναίκα, το *pedico* ή *paedico* (< GK. παιδικός) είναι το συνηθέστερο σε χρήση ρήμα που παραπέμπει σε διάπραξη σοδομισμού, κυρίως ομοερωτικής φύσης, ενώ το ουσιαστικό *mentula* (dub.) είναι ο κατ’ εξοχήν λαϊκότερος και χυδαίος όρος για τη δήλωση του ανδρικού πέους. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. OLD s.v. *futuo*, *paedico*¹, *mentula*, LSJ s.v. παιδικός 1.

έντονη αντιπαράθεση (*deposuit alter amicitiam*), αλλοτριώθηκε το πνεύμα κοινοκτημοσύνης (*ira desoluta omnia*) που τους χαρακτήριζε και χώρισαν τα βασίλειά τους (*nova regna duos accipiunt*). Αναμφίβολα, όπως άλλωστε και ο ίδιος ο Μαρτιάλης υπογραμμίζει, ο Κάτουλλος δεν ήταν το μόνο του πρότυπο ή η αποκλειστική πηγή έμπνευσης. Φαίνεται πως και ο Marsus επηρέασε και κατηύθυνε τη σκέψη και την τέχνη του, αλλά τα πενιχρά αποσπάσματα δεν αρκούν για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Προφανώς, ο Μαρτιάλης δανείζεται στοιχεία από το ελευθεριάζον ύφος και τη σατιρική διάθεση του Κάτουλλου και του Marsus, για να «κατοχυρώσει» τον ίδιο του τον εαυτό ως ικανό λογοτεχνικό τους «διάδοχο» και άξιο συνεχιστή της παράδοσης που εκείνοι θεμελίωσαν²¹. Επιπροσθέτως, μεταξύ άλλων ο Marsus είχε επιμεληθεί και ενός πεζού, ρητορικού μάλλον, συγγράμματος με τον τίτλο *De urbanitate*. Σε αυτό πρέπει να αναφερόταν στον εκλεπτυσμένο τρόπο ζωής των αστών Ρωμαίων της εποχής του και στο ευφύες, καλλιεργημένο, λεπτό και χιουμοριστικό τους πνεύμα, σχολιάζοντας πολλές από τις αρχές που διέκριναν τον αστικό τρόπο ζωής της Ρώμης του 1^{ου} αι. μ.Χ. Η αρετή της *urbanitas* (= πνευματώδης και καλαίσθητη κομψότητα και κοσμιότητα στο γέλιο), μιας ιδιότητας των κατοίκων των αστικών κέντρων, συνδύαζε το ευφύες χιούμορ με την ψυχική και συναισθηματική ευφροσύνη (*ad delectandos homines, idonea, lepore iucunda*). Η *urbanitas* ήταν ικανή να παρακινήσει (*ad resistendum vel lacessendum*) το άτομο στην εκάστοτε επιθυμητή ενέργεια (*ad movendos homines*), στο επιθυμητό ψυχικό πάθος (*in omnem adfectum animi*). Τα ελάχιστα αποσπάσματα από την πραγματεία του Marsus που έχουμε σήμερα στη διάθεσή μας και κυρίως ο ορισμός του για την *urbanitas* σώζονται εμμέσως από τον Κοϊντιλιανό. Συγκεκριμένα, παρατίθενται στην *Institutio Oratoria* (6.3.102-12) του τέλους το 1^{ου} αι. μ.Χ. Ο ορισμός του Marsus προσιδιάζει στο γενικότερο πνεύμα του ευφυσού, κομψού και λεπτοδουλεμένου χιούμορ που διακρίνει το σύνολο των επιγραμμάτων του Μαρτιάλη. Δεν είναι, λοιπόν, καθόλου τυχαίο που ο Μαρτιάλης αναφέρει μεταξύ άλλων και τον συγκεκριμένο ποιητή. Η *urbanitas* συνδέεται άμεσα με τον τρόπο του *ἀστειεύεσθαι* (*usus et modus iocandi*). Ο *urbanus vir*, τα *urbana dicta* (ευφυολογήματα) και τα *ridicula dicta* (αστεία) είναι τρεις έννοιες στενά συνυφασμένες μεταξύ τους²².

²¹ Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι τόσο ο Κάτουλλος όσο και ο Marsus δεν ασχολούνται μόνο με τις *nugae*. Ο Κάτουλλος εντός του corpus των *Carmina* συνθέτει και επύλλια, ενώ ο Marsus έπη και πεζές πραγματείες. Από ό,τι φαίνεται ο πρώτος που καταπιάνεται αποκλειστικά και εφ' όρου ζωής με το επίγραμμα και δεν ασχολείται με κανένα άλλο λογοτεχνικό είδος είναι ο Μαρτιάλης. Δεν είναι άσχετη και η παρατήρηση του Πλίνιου του Νεώτερου, όπως ήδη αναφεράμε ανωτέρω, γύρω από την ενασχόληση με την ποίηση αυτού του είδους. Η σύνθεση των *nugae* ήταν μία περιθωριακή δραστηριότητα που δεν έθετε σε κίνδυνο την υπόληψη των Ρωμαίων πολιτών, όταν δεν μετατρεπόταν σε αποκλειστική ενασχόληση. Όπως γίνεται αντιληπτό η παραπάνω διαπίστωση δεν ισχύει στην περίπτωση του Μαρτιάλη.

²² Mart. Praef. 1.12-3 *sic scribit Catullus, sic Marsus, sic Pedo, sic Gaetulicus, sic quicumque perlegitur, Marsus Cicutā F.1 FPL (Blänsdorf) omnia cum Bavio communia frater habebat, | unanimi fratres sicut habere solent, | rura domum nummos atque omnia: denique ut aiunt | corporibus geminis spiritus unus erat. | sed postquam alterius mulier <concumbere fratri | non vult>, deposuit alter amicitiam. | [et] omnia tunc ira, tunc † desoluta omnia | <et> nova regna duos accipiunt <dominos>*, cf. Howell (1980) ad loc. Praef. 1.11, Bramble (1982: 597-623), Courtney (1993: 300-5) ad loc. Marsus F.1.4-8, Hollis (2007) ad loc. F.174.1-8, OLD s.v. *cicutā* 1-3. Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από τις επικές συνθέσεις του Marsus, το ύφος του πεζόμορφου ιστορικού έπους που εκπροσωπεί

Το Μέτρο του Επιγράμματος

Όπως ενδεικτικά αναφέρει ο Πλίνιος (Ep. 4.14.2-9), το χαρακτηριστικό μέτρο του επιγράμματος είναι ο ενδεκασύλλαβος στίχος, ο πλέον ταιριαστός και προσήκων για τα ταπεινότερα ή «ελαφρότερα» λογοτεχνικά είδη, όσα, δηλαδή, κατατάσσονταν στην κατώτερη βαθμίδα της λογοτεχνικής ιεραρχίας λόγω της θεματολογίας, της γλώσσας και των στοχεύσεών τους. Στην πραγματικότητα ο Μαρτιάλης είναι ο πρώτος Ρωμαίος ποιητής που κατοχύρωσε και παγίωσε μέσω της συστηματικής χρήσης το ελεγειακό δίστιχο και τον ενδεκασύλλαβο στίχο ως τα δύο κατ' εξοχήν μέτρα σύνθεσης του επιγραμματοειδούς είδους, μαζί με τον σκάζοντα ίαμβο ή χωλίαμβο, ένα ακόμη σύνθετο μέτρο του επιγράμματος. Ο όρος «ενδεκασύλλαβες συνθέσεις» ως δηλωτικός του επιγράμματος απαντά ήδη από την εποχή του Κάτουλλου, μολονότι εκείνος προτιμά περισσότερο τους όρους *versiculi* ή *nugae* για τις συνθέσεις του, ενώ δεν χρησιμοποιεί τον όρο *epigramma*. Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι τα σατιρικά επιγράμματα, που εν προκειμένω θα εξετάσουμε, όσα, δηλαδή, έχουν σατιρική διάθεση, αλλά δεν ανήκουν στο σατιρικό είδος αυτό καθ' αυτό, αξιοποιούν και τα τρία διαθέσιμα μετρικά είδη αδιακρίτως. Αυτό το γεγονός καταδεικνύει ότι και τα τρία μέτρα δεν είναι σατιρικά *per se*, αλλά εναλλάσσονται ανάλογα με τη διάθεση του ποιητή και τις απώτερες στοχεύσεις του. Οι μετρικές επιλογές του Μαρτιάλη δεν είναι τυχαίες, αλλά συνδέονται και με τα συμφραζόμενα και ενισχύουν τα ευφυολογήματά του. Τα μέτρα αυτά σαφώς ανάγουν τις ρωμαϊκές απαρχές τους στον πρωτεργάτη του ρωμαϊκού «επιγράμματος», στον Κάτουλλο, ο οποίος τα χρησιμοποίησε για πρώτη φορά στη Ρώμη. Στα *Carmina* του το μέτρο δεν έχει ακόμα την κανονικότητα και τη σταθερότητα που θα εντοπίσουμε στους κατοπινούς επιγραμματοποιούς, αλλά η μετρική επιλογή εξαρτάται και πάλι από την ιδιαίτερη σημασιολογική χροιά που θέλει να αποδώσει ο ποιητής στο εκάστοτε χωρίο. Ο ενδεκασύλλαβος στίχος χρησιμοποιείται ευρέως από τον ποιητή της Βερόνας στα δύο τρίτα των μη ελεγειακών του συνθέσεων (*Carmina* 1-60). Δεν είναι τυχαίο ότι ο

και τη σχέση του με τα *Pharsalia* του Λουκανού cf. Bramble (1982: 467-94). Ο Κοϊντιλιανός διασώζει στο 3^ο κεφάλαιο του 6^{ου} βιβλίου της *Institutio Oratoria*, που συχνά αποκαλείται και *De Risu*, στις παραγράφους 102-12 τον ορισμό του Μάρσου, αλλά και τον δικό του, για την *urbanitas* (Quint. Inst. 6.3.102-4 *adicit Domitius Marsus, qui de urbanitate diligentissime scripsit, quaedam non ridicula, sed cuilibet severissimae orationi convenientia eleganter dicta et proprio quodam lepore iucunda* [...]) *Neque enim de risu sed de urbanitate est opus institutum, quam propriam esse nostrae civitatis <ait> et sero sic intellegi coeptam* [...] *Eamque sic finit* “*urbanitas est virtus quaedam in breve dictum coacta et apta ad delectandos movendosque homines in omnem adfectum animi, maxime idonea ad resistendum vel lacessendum, prout quaeque res ac persona desiderat*”, cf. Kenney (1969: 25-8, 72-7, 111), Russell (2001: 118-9), Spisak (2007: 73-81), Γεωργακοπούλου (2016: 22-4, 29-37), OLD s.v. *urbanitas* 2a-b, *urbanus* 1,2, 4a-b, *lepos* 2a-b, *iucundus* 1a-b, *delecto* 3a-b, *affectus* 7a-b. Η συμβολή των προηγούμενων Ρωμαίων «επιγραμματοποιών» στη διαμόρφωση των προσωπικών του συνθέσεων επανέρχεται και σε άλλα Βιβλία των *Επιγραμμάτων*, όπου απολογείται για την ποίησή του, υπερασπιζόμενος παράλληλα και τους πρωτεργάτες του είδους: 2.71.2-3 (*si quando ex nostris disticha pauca lego | protinus aut Marsi recitas aut scripta Catulli*), 2.77.5-6 (*Marsi doctique Pedonis | saepe duplex unum pagina tractat opus*), 5.5.5-6 *sit locus et nostris aliqua tibi parte libellis, | qua Pedit, qua Marsus quaque Catullus erit*, 8.55.24 (*Vergilius non ero, Marsus ero*). Για περισσότερες λεπτομέρειες επί των χωρίων cf. Schöffel (2002: 470-2) et ad loc. 23-4, Williams (2004: 227, 240-1) et ad loc. 71.3, 77.5-6. Για περισσότερες λεπτομέρειες επί των επιδράσεων cf. Benario (1973: 166-9), Bramble (1982: 467-94, 597-623), Sullivan (1991: 93-100), von Albrecht (1994: 1189-210), Watson (2003: 1-36).

ενδεκασύλλαβος, μολονότι και από τον Πλίνιο και από τον Κοϊντιλιανό χαρακτηρίζεται ως ερωτικός και ταπεινός στίχος, και στον Κάτουλλο και στον Μαρτιάλη χρησιμοποιείται και για πιο «σοβαρά» θέματα. Ο χολίαμβος χρησιμοποιείται λιγότερο και από τους δύο ποιητές, κυρίως σε σατιρικά ή σκωπτικά συμφραζόμενα. Το ελεγειακό δίστιχο, το κατεξοχήν μέτρο της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας και του επιγράμματος, της ερωτικής ποίησης εν γένει, χρησιμοποιείται στον Κάτουλλο από το *Carmen* 69 έως και το τελευταίο του ποίημα, το 116, δηλαδή σε εκείνο το τμήμα του έργου του που φέρει προδήλως τα περισσότερα και τα πιο διακριτά στοιχεία του κατοπινού ρωμαϊκού επιγράμματος, αντιπροσωπεύοντας το 40% των συνθέσεών του. Στον Μαρτιάλη το αντίστοιχο μέτρο απαντά στο 75% του συνόλου και των 14 βιβλίων του. Να σημειώσουμε ότι ο Μαρτιάλης σταθερά αντιμετωπίζει τον Κάτουλλο ως πρωτεργάτη του επιγράμματος και δάσκαλό του στην οικεία τέχνη, χωρίς να διακρίνει βάσει του μέτρου τις συνθέσεις του²³.

Nugae και Επίγραμμα

Ο Μαρτιάλης είναι ο πιο διαπρεπής και διάσημος τεχνουργός των *nugae* την εποχή των Φαβίων αυτοκρατόρων. Αυτός ο όρος χρησιμοποιείται για πρώτη φορά από τον Πλαύτο, αλλά κυρίως καθιερώνεται και γίνεται δηλωτικός συγκεκριμένων έμμετρων ποιητικών συνθέσεων από την εποχή του Κάτουλλου και μετέπειτα. Ωστόσο, ο πρώτος που συνδέει συστηματικά τις συχνά υποτιμητικώς αποκαλούμενες *nugae* με διάφορους άλλους όρους είναι ο Μαρτιάλης. Μεταξύ των άλλων προσδιορισμών του επιγράμματος απαντούν οι όροι: ευχάριστες ή τερπνές συνθέσεις (*delectantia carmina*), παιγνιώδεις (*iocus, ludus*), ελαφρές ή ταπεινές (*ineptiae*,

²³ Ενδεικτικά αναφέρουμε τρία χαρακτηριστικά αποσπάσματα που κάνουν μνεία στον ενδεκασύλλαβο στίχο και στη σύνδεσή του με ερωτικά, σατιρικά και ταπεινά θέματα: Catul. 42.1-3 “*Adeste, hendecasyllabi, quot estis | omnes undique, quotquot estis omnes | iocum me putat esse moecha turpis [...] moecha putida, redde codicillos, | redde, putida moecha, codicillos!*”, Quint. 1.8.6 *utique quae amat, et hendecasyllabi, qui sunt commata Sotadeorum*, Plin. Ep. 4.14.2 *hendecasyllabos nostros, quibus nos in vehiculo, in balineo, inter cenam oblectamus otium temporis. His iocamur, ludimus, amamus, dolemus, querimur, irascimur, describimus*, cf. Butler (1921-21: 48-9), Sherwin – White (1966: 289-90) et ad loc. 2-3, Kennedy (1969: 20-8, 108), Adams (1982: 132-3), Thomson (1997) ad loc. 12.10, 42.1, Godwin (1999) ad loc. 12.10, 42.1, Roller (2016: 246-88), OLD s.v. *turpis* 4, *putida* 2a. Στη συνέχεια της εργασίας θα αναφερθούμε εξαντλητικότερα και σε άλλα αποσπάσματα. Στο πρώτο συνδέονται υπαινικτικά με την ερωτική γλώσσα. Στην παρούσα εργασία δεν θα ασχοληθούμε με προβλήματα μετρικής, δεδομένου ότι και στους δύο ποιητές δεν υπάρχει κάποια συστηματικά σταθερή μετρική επιλογή στα ερωτικά επιγράμματα που εξετάζουμε, για να κρίνουμε το εάν και το κατά πόσον ανταποκρίνονται στα σημασιολογικά συμφραζόμενα των συνθέσεων. Για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με το μέτρο του επιγράμματος εν γένει, και ειδικότερα του Κάτουλλου και του Μαρτιάλη cf. Wilkinson (1948: 68-75), Sedgwick (1950: 64-9), Quinn (1959: 55-8), Lee (1962: 144-53), Raven (1965: 103-14, 133-50), Sherwin – White (1966: 289-90) et ad loc. 4.14.2-10, Skutsch (1969: 38-43), Ferguson (1970: 173-5), Loomis (1972: 1-62, 102-18), Clausen (1982: 175-87), Bramble (1982: 597-623), Godwin (1999: 16-9), Morgan (2000: 99-120), Watson (2003: 26-9), Fitzgerald (2007: 25-33). Είναι, πάντως, πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι και στον Κάτουλλο και στον Μαρτιάλη η μετρική ενότητα του ενδεκασύλλαβου στίχου χρησιμοποιείται μετωνυμικά και συνεκδοχικά για τον μετρικό προσδιορισμό των *nugae* (επίγραμμα), και όχι τόσο πολύ οι άλλες δύο μετρικές ενότητες. Στον Μαρτιάλη μόνο δύο φορές χρησιμοποιείται μετωνυμικά ο όρος χολίαμβος (*scazon*) για τη δήλωση του επιγράμματος (1.96.1, 7.26.1,10), cf. Howell (1980) ad loc. 1.96.1, Galán Vioque (2002: 191) et ad loc. 26.1. Οι υπόλοιποι προσδιορισμοί (π.χ. *nugae, iocus, ludus, blanditiae, versiculi, ineptiae, libelli*), για τους οποίους κάνουμε λόγω κατωτέρω, είναι όλοι τους θεματικοί προσδιορισμοί.

arinae), θελκτικές συνθέσεις, ‘γλυκόλογα’ (*blanditiae*), «στιχάκια» (*versiculi*), «βιβλιαράκια» (*libellus*). Ο τεχνικός όρος *nugae* (φλύαρες, ανόητες συνθέσεις) απαντά μεν στον Κάτουλλο διάσπαρτα, αλλά δεν έχει προσλάβει ακόμη την αυστηρή ειδολογική του ταυτότητα και τη λογοτεχνική του αυτοτέλεια, όπως συμβαίνει στα χέρια του Ισπανού ποιητή, ο οποίος τον χρησιμοποιεί για τον προσδιορισμό ενός συγκεκριμένου λογοτεχνικού είδους. Ο όρος *nugae* στον Μαρτιάλη είναι ταυτόσημος με τον όρο *epigramma*. Στον Κάτουλλο ο όρος απλά δηλώνει αφηρημένα συνθέσεις χαμηλής ποιότητας, ταπεινών θεμάτων και γλώσσας, συνθέσεις συλλήβδην ανάξιες λόγου, χωρίς ξεκάθαρο ηθικοδιδασκτικό πρόσημο, οτιδήποτε αντιδιαστέλλεται προς την «ποιοτικά» και ηθικά αναγνωρισμένη και καταξιωμένη υψηλή ποίηση (έπος, τραγωδία). Είναι ενδεικτική, άλλωστε, η προτροπή του ποιητή προς τους αναγνώστες του να μην νιώσουν αποτροπιασμό για τις ταπεινές του συνθέσεις (*non horrebitis admovere nobis*). Ο Μαρτιάλης, από την άλλη πλευρά, καθιερώνει πλέον τις *nugae* – ουσιαστικά το ίδιο το επίγραμμα (*Epigramma*) – ως ένα αυτοτελές, ανεξάρτητο και «ευυπόληπτο» λογοτεχνικό είδος κατά τον 1^ο αι. μ.Χ., υπερασπιζόμενος, παράλληλα, έναντι της εχθρικής κριτικής την «ποιητική» του αξία. Στον Μαρτιάλη όλοι οι ανωτέρω όροι, κυρίως οι *nugae*, απαντούν πλέον ως εναλλακτικοί όροι για να δηλώσουν το επίγραμμα, το οποίο έρχεται να αντιταχθεί στα προ πολλού καταξιωμένα, αλλά ξεπερασμένα πλέον είδη του έπους και της τραγωδίας. Φυσικά, η ειρωνική απόρριψη των δύο ειδών προς όφελος των *nugae* ξεκινά ήδη από την εποχή του Κάτουλλου, ο οποίος, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, δεν διστάζει να αποκαλέσει τις επικές συνθέσεις ως «βιβλία περιττωμάτων» (*cacata carta*), έργα χειρίστου ποιητή (*pessimi poetae*), άξιες μόνο για την πυρά (*scripta daturam ustulanda lignis*). Το είδος των *nugae* πλέον είναι άξιο αποκλειστικής ενασχόλησης από μέρους του εκάστοτε ποιητή και όχι απλώς αντικείμενο περιθωριακής ενασχόλησης ή (υπο)είδος που συμπεριλαμβάνεται μέσα σε άλλα λογοτεχνικά είδη. Ο Μαρτιάλης συγκαταλέγει τον εαυτό του στη χορεία των ποιητών εκείνων που παλαιότεν ασχολήθηκαν με το είδος. Λαμβάνει από τον Κάτουλλο τον λογοτεχνικό κανόνα, τη μορφή (*nugae*), αλλά η ποιητική «μετριοφροσύνη» του Μαρτιάλη δεν του επιτρέπει τη ρητή έκφραση οποιασδήποτε υπέρβασης του προτύπου του (*uno sim minor Catullo*). Δεν υστερεί καθόλου κανενός άλλου σύγχρονου ή προγενέστερου επιγραμματοποιού και τις δικές του *nugae* κανείς άλλος δεν τις υπερβαίνει (*nulli nugarum secundus*). Είναι ενδεικτικό ότι ο όρος *nugae* απαντά πολύ εντατικότερα στον Μαρτιάλη από ό,τι στον Κάτουλλο²⁴.

²⁴ Catul. 1.3-4 *tu solebas | meas esse aliquid putare nugas*, 14^a.1-3 *si qui forte mearum ineptiarum | lectores eritis manusque vestras | non horrebitis admovere nobis*, 36.1 *Annales Volusi, cacata charta [...]*, 6-8 *pessimi poetae | scripta tardipedi deo daturam | infelicibus ustulanda lignis*, Mart. Praef. 9.5-8 *ille ego sum nulli nugarum laude secundus [...]* *mihi parva locuto | sufficit*, 10.78.14-6 *sic inter veteres legar poetas, | nec multos mihi praeferas priores, | uno sed tibi sim minor Catullo*, 11.1.14 *lusus et ineptias nostras legis*, cf. Copley (1951: 200-6), Thomson (1997) ad loc. 1.3-4, 14^a.1-3, 36.1, 6-8, 20, Godwin (1999) ad loc. 1.3-4, 14^a.1-3, 36.1, 6-8, 20, Henriksen (2012) ad loc. Praef. 9.5-7. Για περισσότερα αποσπάσματα του Κάτουλλου και του Μαρτιάλη που αναφέρονται στον τεχνικό όρο *nugae* ενδεικτικά cf. Mart. 1.113.6 *perire non licet meis nugis*, 2.1.5-6 *una peragit librarius hora, | nec tantum nugis serviet ille meis*, 2.86.9-10 *turpe est difficiles habere nugas | et stultus labor est ineptiarum*, 4.10.1-4 *Dum novus est nec adhuc rasa mihi fronte libellus, | pagina dum tangi non bene*

Την εποχή που καταπιάνονται οι δύο ποιητές με το συγκεκριμένο λογοτεχνικό είδος τόσο ο Μαρτιάλης, κυρίως δε ο Κάτουλλος –στα χρόνια του οποίου δεν υπήρχε καν αξιόλογο ελεγειακό-λυρικό ρωμαϊκό υπόβαθρο– το ρωμαϊκό επίγραμμα δεν συγκαταλέγεται στις υψηλές, αναγνωρισμένες και «κανονικές» ποιητικές συνθέσεις. Κατατασσόταν στην κατώτερη κλίμακα της λογοτεχνικής ιεραρχίας (*genus humile*) λόγω της εντονότατης ερωτικής θεματολογίας και της χρήσης αντιποιητικού (καθημερινού) λεξιλογίου. Στην ίδια συνομοταξία –δεδομένου ότι και το επίγραμμα είχε σατιρικά στοιχεία– υπάγονταν οι *Saturae/Sermones* του καθόλα αναγνωρισμένου και καταξιωμένου Αυγούστειου ποιητή Οράτιου και οι αντίστοιχες των μεταγενέστερων Πέρσιου και Γιουβενάλη. Ο Μαρτιάλης έχει απόλυτη επίγνωση αυτής της κατάστασης και το δηλώνει ξεκάθαρα στο 12.94, όπου ξεκαθαρίζει πως συνειδητά επέλεξε να ασχοληθεί με αυτό το ποιητικό είδος, αφού προηγουμένως δοκίμασε άλλα πιο «αναγνωρισμένα» είδη. Πειραματίστηκε με το έπος, την τραγωδία, τη λυρική ποίηση, τη σάτιρα και την ελεγεία. Κατέληξε, όμως, στο υποτιμημένο και «περιθωριακό» είδος του επιγράμματος (*quid minus esse, epigrammata fingere*), στο οποίο και διακρίνεται (*hinc mea palma*), με τον κίνδυνο, βέβαια, πάντα να χαρακτηριστεί ως *poeta grassator* (= περιπλανώμενος ποιητής), κατά τα παλαιά πρότυπα της αυστηρής κριτικής του Marcus Porcius Cato. Εν τούτοις,

*sicca timet, | i puer et caro prefer leve munus amico, | qui meruit nugas primus habere meas, 4.72.3-4 'aes dabo pro nugis et emam tua carmina sanus? | non [...] faciam tam fatue', 4.82.4 non tetrica nugas exigit aure meas, 5.80.3-9 dum nostras legis exigisque nugas [...] quod si legeris ista [...] plus multo tibi debiturus hic est | quam debet domino suo libellus, 6.64.7 et tibi permittis felicitis carpere nugas, 7.11.3-4 o quam me nimium probas amasque, | qui vis archetypas habere nugas, 7.26.7-8 quanto mearum, scis, amore nugarum | flagret, 7.51.1-2 Mercari nostras si te piget, Urbice, nugas | et lasciva tamen carmina nosse libet, 8.3.11 tune potes dulcis, ingratus, relinquere nugas, 10.18.4 queritur nugas obticuisse meas, 14.183.2 frontem nugis solve discere meis, για τον όρο *ineptiae* cf. και Plin. Ep. 9.25.1 lusus et ineptias nostras legis και ανωτέρω Mart. 2.86.9-10, για τον όρο *blanditiae* cf. Mart. 10.72.1-2 Frustra, Blanditiae, venitis ad me | attritis miserabiles labellis, για τον όρο *versiculi* cf. Catul. 16.6-9 versiculos nihil necessest (sc. castos) | qui tum denique habent salem ac leporem, si sunt molliculi ac parum pudici | et quod pruriat incitare possunt, Mart. 3.9.1-2 Versiculos in me narrator scribere Cinna. | Non scribit, cuis carmina nemo legit, 6.64.22-3 audes praeterea [...] in me | scribere versiculos miseras et perdere chartas, (αν και ο Μαρτιάλης δεν φαίνεται να τον χρησιμοποιεί για τις προσωπικές του συνθέσεις, αλλά για τις στιχουργίες αντιπάλων του), για τον όρο *libellus* cf. Catul. 1.1-2 Cui dono lepidum novum libellum [...] expolitur, Mart. 4.72.1 Exigis ut donem nostros tibi [...] libellos, 4.82.1 Hos quoque commenda [...] libellos, 10.1.1-2 Si minus videor seraque coronide longus | esse liber, legito pauca: libellus ero, Praef. 12.10-11 si quid est enim quod in libellis meis placeat, dictavit auditor, για τον όρο *apinae* cf. Mart. 1.113. 1-5 Quaecumque lusi iuvenis et puer quondam | apinasque nostras [...] male collacare si bonas voles horas | et invidetis otio tuo, lector, | [...] petes. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Copley (1951: 200-6), Sherwin – White (1966) ad loc. 9.25.1, Kennedy (1969: 20-8, 138-42, 108), Howell (1980: 341-2) et ad loc. 1.113.1-6, Bramble (1982: 597-623), Newman (1990: 7-12, 24-6, 32-6, 39-42, 421), Leary (1996: 247-8) et ad loc. 1.7, 183.2, Grewing (1997: 404-7) et ad loc. 64.7, 22-3, Thomson (1997: 195-6, 249-50) et ad loc. 1.1-2, 16.6-9, Godwin (1999: 113, 134) et ad loc. 16.6-9, 1.1-2, Schöffel (2001: 97-8) et ad loc. 3.11, Galán – Vioque (2002: 101-2, 191, 310-11) et ad loc. 11.3-4, 26.7-8, 51.1-3, Williams (2004: 22-3, 260-1) et ad loc. 1.5-6, 86.9-10, Fusi (2006: 165) et ad loc. 9.1-2, Spisak (2007: 15-33), Canobbio (2011: 575-7) et ad loc. 80.3-9, Buongiovanni (2012: 13-25), Henriksen (2012) ad loc. Praef. 9.5, Roller (2016: 246-88), OLD s.v. *nugae* 3a-b, *ludus* 5a-c, *lusus* 3, *blanditiae* 1c, *versiculus* 2, *ineptiae* 1b, *lascivus* 4, *lascivio*, *iocus* 1a, 3, *serus* 4a-b.6, *fatuus* 1a-c, *tetricus* a-b, *exigo* 9a-b, 10a-e, *coronis*, *apinae*, *libellus* 1a-b. Η μονογραφία του Newman (1990) παρέχει μία εκτενέστατη και λεπτομερέστατη έκθεση όλων των λογοτεχνικών χωρίων, όπου απαντά ο όρος *nugae* από την εποχή του Πλάτου μέχρι και την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας. Επιπλέον, παρουσιάζει την εξέλιξη του όρου και τις ιδιαίτερες σημασιολογικές του αποχρώσεις ανά συγγραφέα και ανά νοηματική συνυποδήλωση.*

πίσω από το επίπλαστο περίβλημα της έλλειψης σοβαρότητας και ποιότητας, που συχνά πυκνά καλύπτει τα *Επιγράμματα* του και που ο ίδιος δεν χάνει την ευκαιρία με κάθε αφορμή να ομολογήσει, ο Μαρτιάλης επιδιώκει να προβάλει την ανωτερότητα και την πρωτοτυπία του δικού του ποιητικού είδους. Τα αστεία, τα ευφυολογήματα, η οξυδέρκεια και τα λογοπαίγνια διαδέχονται το ένα το άλλο μέσα στις συνθέσεις του. Τα ποιήματα είναι ιδιαίτεως πρωτότυπα και εντέχνως επεξεργασμένα. Η ποικιλία θεμάτων και τόνων εναλλάσσεται από επίγραμμα σε επίγραμμα και από βιβλίο σε βιβλίο. Οι δύο ποιητές, τροποποιώντας καταλλήλως το *decorum* σε κάθε επί μέρους σύνθεση, κρατούν ζωντανό το ενδιαφέρον των αναγνωστών και αποδεικνύουν την προσωπική τους συμβολή στην εξέλιξη των λογοτεχνικών ειδών. Εν τέλει, το αυτοτελές επίγραμμα της εποχής των Φλαβίων αυτοκρατόρων, έχοντας ως βάση τις αρχές των νεωτερικών ποιητών, μετατρέπεται στο καταλληλότερο όχημα άσκησης σύντομης, ανώδυνης και ευφυούς κριτικής στους κοινωνικούς θεσμούς, καθώς η καθημερινή ζωή έρχεται στο προσκήνιο²⁵.

«Apologia pro opere suo»²⁶

Το ελευθεριάζον στοιχείο, όπως αναφέραμε, ενυπάρχει στο ρωμαϊκό επίγραμμα εν τη γενέσει του. Μολαταύτα, ο ποιητής έχει επίγνωση και του κοινωνικού συνόλου στο οποίο απευθύνεται και των προσωπικών του δυνατοτήτων και των κοινωνικών προκαταλήψεων που επικρατούσαν την εποχή του σχετικά με την επιλογή του λογοτεχνικού είδους και της αναγνωστικής ανεκτικότητας (*quanto mearum amore nugarum flagret*)²⁷. Τα επιγράμματα, μολονότι εντέχνως και προσηκόντως επεξεργασμένα, θα μπορούσαν να θεωρηθούν προϊόντα ελαφράς στιχουργίας, που δεν συνάδουν με την επιθυμητή ρωμαϊκή *gravitas* και *severitas*, με τον πατροπαράδοτο, δηλαδή, αυστηρό, λιτό και φειδωλό τρόπο ζωής των Ρωμαίων. Ο όρος *nugae*, για τον οποίο κάνουμε αναφορές πολλάκις στην παρούσα εργασία, δηλώνει αυτό ακριβώς, τις «ανούσιες» και φλύαρες συνθέσεις, την ποίηση χωρίς ξεκάθαρο ηθικοδιδασκτικό πρόσημο, τη στιχουργία σε «ταπεινά» ή «ευτελή» μέτρα. Ο Μαρτιάλης απολογούμενος για τη χρήση της γλώσσας από μέρους του, καθώς και για την επιλογή των θεμάτων του, ουσιαστικά υπερασπίζεται τον εαυτό του απέναντι στο αυστηρό και κοινωνικά δεσμευτικό στερεότυπο του *poeta grassator*. Βέβαια, ο

²⁵ Cato Mor. T. 2 = Gell. 11.2.5 *Poeticae artis honos non erat: si quis in ea arte studebat aut sese ad convivia adplicabat, grassator vocabatur*, Mart. 1.4.1-4, 12.94.1-10 *Scribebamus epos; coepisti scribere: cessi [...] transtulit ad tragicos se nostra Thalia cothurnos [...] fila lyrae movi Calabris exulta Camenis [...] audeamus saturas [...] ludo levis elegos [...] quid minus esse potest? | Epigrammata fingere coepi: | hinc etiam petitur iam mea palma tibi*. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Howell (1980: 95-7), Bramble (1982: 597-623), Bowersock (1985: 649-54), Spisak (2007: 15-33), Boyle & Sullivan (1991: 192-5), Sullivan (1991: 21-5, 56-77), von Albrecht (1994: 1189-210), Τρομάρας (1998: 7-10), Cogusi (2001) ad loc. *Carmen de Moribus* 2, OLD s.v. *palma* 5,7, *grassator* 1.

²⁶ Για τη φράση κάναμε μνεία και ανωτέρω. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. το ομώνυμο κεφάλαιο του Sullivan (1991: 56-77).

²⁷ Στον θεματικό άξονα της παρούσας εργασίας, δηλαδή στο κομμάτι της ερωτικής ηθικής στον Μαρτιάλη και στις επιδράσεις του από τον Κάτουλλο –και δεδομένης της σύντομης έκτασής της μελέτης μας– δεν δύνανται να διακριθούν ούτε υπάρχουν τόσο διαφορετικές κοινωνικές αντιλήψεις ή δεσμευτικά στερεότυπα, ώστε να μιλάμε για διαφορετικό πλαίσιο ερωτικής, συγκεκριμένα, ηθικής μεταξύ της ύστερης ρεπουμπλικανικής περιόδου και των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων.

Μαρτιάλης δεν είναι ούτε «ευτελής», ούτε περιπλανώμενος, ούτε άτεχνος συνθέτης, ούτε ερασιτέχνης ποιητής, όπως υπαινικτικά δηλώνει ο όρος *grassator* (*poeticae artis grassator*). Όσοι αναγνώστες/ακροατές αποβάλλουν την επιφανειακή και στερεότυπη κριτική των συνθέσεών του (*si te receptum fronte tota*) θα καταλάβουν καλύτερα την παιγνιώδη διάθεση των συνθέσεών του (*hoc facetiae carmen imbuant aures*). Φυσικά, ούτε και ο Κάτουλλος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί *poeta grassator*. Ο Μαρτιάλης γνωρίζει πως ανάμεσα στους αναγνώστες του ενδέχεται να είναι και ο ίδιος ο αυτοκράτορας Δομιτιανός (*contingeris nostros, Caesar, si forte libellos*). Για αυτό και δείχνει να είναι αρκετά επιφυλακτικός ως προς τον βαθμό ελευθεριότητάς του. Στο επίγραμμα 1.4, ειδικότερα, παρακαλεί (*precor*) τον Δομιτιανό να είναι επιεικής μαζί του (*illa fronte carmina nostra legas*), να αποβάλει την υπέρμετρη ηθική συστολή του (*pone supercilium, nec pudet*) απέναντι στις συνθέσεις που δεν συνάδουν με την επιβεβλημένη ρωμαϊκή ηθική και τον πατροπαράδοτο *mos maiorum*. Επιπλέον, τον καλεί να εξοικειωθεί (*consuevere*) με τους παιγνιώδεις στίχους του (*iocos*), να μη νιώσει αποτροπιασμό σε περίπτωση που γίνουν αντικείμενο κριτικής υψηλόβαθμοι αξιωματικοί (*materiam dictis ducem*), και, τέλος, να μη λογοκρίνει τα βιβλία του για την ηθική που εκφράζουν (*innocuos censura permittere lusus*) και για την περιπαικτική τους διάθεση (*lasciva pagina*). Άλλωστε, *nugae* χωρίς τη στοιχειώδη και αναμενόμενη *lascivitas* δεν θα μπορούσαν να υπάρξουν. Κατά το μάλλον ή ήττον ανάλογη διάθεση, το παιγνιώδες και περιπαικτικό χιούμορ, ήταν –αν όχι επιτρεπτό ή αποδεκτό– τουλάχιστον ανεκτό μέσα σε τέτοιου είδους ψυχαγωγικές συνθέσεις, που αποσκοπούσαν στην τέρψη (*oblectat, gaudet*). Χρησιμοποιεί δε ως επιχείρημα την περιπαικτική διάθεση του ίδιου του στρατεύματος προς τους ανωτέρους του κατά την είσοδο των τροπαιοφόρων στρατηγών στη Ρώμη. Οι αθυροστομίες του Μαρτιάλη δεν διασαλεύουν τις ρωμαϊκές ηθικές αξίες, δεν αμβλύνουν το αίσθημα της δημοσίας αιδούς, ούτε αίρουν την προσήκουσα από μέρους του ποιητή προσωπική ηθική (*proba vita*). Μάλιστα ο ποιητής, απευθυνόμενος σε έναν προσδοκώμενο «πάτρωνά» του, ονόματι Απολλινάρις, θεωρεί μεγάλη του τιμή και χάρη αν τύχει ο τελευταίος ως αναγνώστης να μην αισθανθεί ντροπή και προσβολή από τις συνθέσεις του (*receptum fronte videris*)²⁸.

Η «τεχνική» αυτή της ποιητικής απολογίας ή της δικαιολόγησης της επιλογής του συγκεκριμένου λογοτεχνικού είδους στην πραγματικότητα έχει τις ρίζες της στον Κάτουλλο. Ο ποιητής προτρέπει τους αναγνώστες του να μην τον εκλαμβάνουν ως στιχουργό υψηλής ποιότητας, και άρα να μην τον κρίνουν αυστηρά, όπως έναν επικό ή

²⁸ Cato Mor. T. 2 = Gell. 11.2.5 *Poeticae artis honos non erat: si quis in ea arte studebat aut sese ad convivia adplicabat, grassator vocabatur*, Mart. 1.4.1-8 *Contingeris nostros, Caesar, si forte libellos, | terrarum dominum pone supercilium. | consuevere iocos vestri quoque ferre triumphi, | materiam dictis nec pudet esse ducem* [...] *illa fronte precor carmina nostra legas. | innocuos censura potest permittere lusus: | lasciva est nobis pagina, vita proba*, 7.26.4-8 *hoc facetiae carmen imbuant aures. | si te receptum fronte videris tota, noto rogabis ut fovore sustenet. | quanto meorum scis amore nugarum | flagret*, cf. Sullivan (1977: 31-42), Howell (1980: 113) et ad loc. 4-1-8, Shackleton – Bailey (1993: 44-45), Spisak (1994: 291-308), Cogusi (2001) ad loc. *Carmen de Moribus* 2, Galán – Vioque (2002: 191) et ad loc. 26.4-8, OLD s.v. *grassator* 1, *libellus* 1a-b, *supercilium* 2a-b, *consuesco* 1a-c, *iocus* 1a, 3, *pudet* a, *innocuus* 2, *censura* 3, *ludus* 5a-c, *lusus* 3, *lascivus* 4, *lascivio*, *probus* 4a-c, *facetus* 2, *imbuo* 4a-b.

τραγικό στιχουργό (*pudicum esse decet pium portam*). Κατ' ουσίαν ο Κάτουλλος συνθέτει μία απολογία για την ενασχόλησή του με τα κοινώς αποκαλούμενα «ταπεινά» ή «ελαφρά» θέματα, τα οποία ήταν και το κατ' εξοχήν αντικείμενο του επιγραμματικού είδους. Το τελευταίο δεν έχαιρε μεγάλης κοινωνικής εκτίμησης, διότι περιείχε προσωπικές προσβολές (*incitant pruriat*), αστεία, και προκλητικό χιούμορ (*habent salem ac leporem*). Στο ποιητολογικό και προγραμματικό χαρακτήρα και προσήμου *Carmen* 16, λοιπόν, ο Κάτουλλος απολογείται για τους τρυφερούς και ηδυπαθείς του στίχους (*molliculi versiculi*), τους ελάχιστα σεμνούς (*parum pudici*). Αυτό ακριβώς κάνει και ο Μαρτιάλης έναν αιώνα περίπου αργότερα²⁹.

Άλλοι απολογητές των *nugae*

Εκτός από τον Κάτουλλο και πριν, φυσικά, από τον Μαρτιάλη υπήρξαν και άλλοι σημαντικοί ποιητές και «συνδιαμορφωτές» των *nugae*. Στην ιστορία της ρωμαϊκής λογοτεχνίας δεν ήταν μόνο ο Κάτουλλος και ο Μαρτιάλης που καλλιέργησαν το είδος. Οι δύο μεγάλοι Αυγούστειοι ποιητές, ο Οράτιος και ο Οβίδιος, έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αποκαλούμενη «ελαφρά» και χωρίς νεύρο ποίηση (*sine nervis*). Απλώς οι *nugae* στους δύο αυτούς ποιητές συνιστούν ένα μόνο τμήμα του συνολικού τους έργου και όχι μοναδική και εφ' όρου ζωής ενασχόληση. Επίσης, και οι δύο καταπιάστηκαν με παρόμοιες τεχνικές απολογίας για τις καλλιτεχνικές τους επιλογές. Έτσι, δεν αμελούν να δικαιολογήσουν την απόφασή τους να συνθέσουν εφήμερους, απλούς και «ευπώλητους» στίχους, στίχους που ο καθένας μπορούσε να συνθέσει σε μεγάλη ποσότητα μέσα σε μία ημέρα (*mille die versus*). Και ο Οράτιος και ο Οβίδιος λόγω του «εχθρικού» και απαξιωτικού κλίματος που επικρατούσε στη λογοτεχνική ζωή της Ρώμης απέναντι σε όσους καταπιάνονταν με τις «ελαφρές» και «αφελείς» ερωτικές συνθέσεις, μεταξύ των οποίων η ελεγεία και η σάτιρα, νιώθουν την ανάγκη να απολογηθούν για τις ποιητικές τους επιλογές. Να σημειώσουμε πως *nugae* αυτές καθ' αυτές, με τη στενή έννοια του όρου, δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ούτε οι *Saturae* του Οράτιου ούτε οι ελεγειακές συνθέσεις του Οβιδίου, που μελετάμε κατωτέρω· κάθε μία από τις οποίες ανήκουν σε άλλα διακριτά λογοτεχνικά είδη. Απλά, ο συσχετισμός των στιχουργημάτων των δύο ποιητών με τις *nugae* του Κάτουλλου, και κυρίως με εκείνες του Μαρτιάλη, βασίζεται ευρύτερα στη θεματική και μετρική τους επιλογή και στη λεκτική τους

²⁹ Catul. 16. 3-9 *me ex versiculis meis putastis, | quod sunt molliculi, parum pudicum. | nam castum esse decet pium poetam | ipsum, versiculos nihil necesse est; | qui tum denique habent salem ac leporem, | si sunt molliculi ac parum pudici, | et quod pruriat incitare possunt*. Το επίθετο *molliculus* έχει τη σημασία του τρυφερού, λεπτού, εκλεπτυσμένου. Ωστόσο, στο συγκεκριμένο χωρίο έχει τη σημασία του «μη αρρενωπού», του εκθηλυσμένου, cf. OLD s.v. *molliculus* 2. Το επίθετο *pudicus* εν προκειμένω παραπέμπει στη σημασία του ερωτικά αγνού και καθαρού, δηλαδή αυτού που δεν έχει σεξουαλικές αναφορές, cf. OLD s.v. *pudicus* 1.a. Για τον ιδιαίτερο «επιχρωματισμό» του ουσιαστικού *versiculus* cf. OLD s.v. *versiculus* 2. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Quinn (1973: 143) ad loc. 16.3-9, Sullivan (1991: 56-77), Thomson (1997: 249-50) ad loc. 16.3-9, Godwin (1999: 134) et ad loc. 16.3-9.

έκφραση, στοιχεία που προσιδιάζουν στο ανάλαφρο και χαλαρό ύφος των καθ' αυτών *nugae* του Μαρτιάλη³⁰.

Πιο συγκεκριμένα, ο Οράτιος στις *Saturae* του απολογείται (*dabis iuris cum venia*) για τη γλωσσική του ελευθεριότητα (*liberius*) και για την επιλογή ταπεινών και ανάλαφρων θεμάτων (*iocosius, illudo chartis*), τα οποία προσιδιάζαν περισσότερο στον πεζό λόγο, στην πρόζα, και στις ανέμελες δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου (*datur otio*). Τέτοιες συνθέσεις, ακόμα και αν ήταν έμμετρες, δεν θεωρούντο κατ' ανάγκη ποιητικές (*sermoni priora esse poetam*), διότι ήταν συντεθειμένες σε «ευτελή» μέτρα. Το καθημερινό αντιποιητικό λεξιλόγιο –η χρήση του οποίου ανάγεται στις απαρχές του σατιρικού είδους, δεδομένου ότι αναφερόμαστε κυρίως στις *Saturae* του Οράτιου– δεν αναιρεί την εμπνευσμένη, δημιουργική, έντεχνα επεξεργασμένη και επιμελημένη σύνθεση των *Saturae* (*ingenium, mens diviniore, os magna sonaturum*). Ο Οράτιος, μάλιστα, αναφερόμενος στην κωμωδία –ένα είδος που ως προς το λεκτικό του κομμάτι δεν απέχει πολύ από τη σάτιρα και το επίγραμμα³¹– προβληματίζεται γύρω από το πού ακριβώς βρίσκεται η δύναμη τέτοιων έμμετρων συνθέσεων (*comoedia necne poema*) και για το αν το μόνο στοιχείο που τις διακρίνει από την πεζογραφία είναι το μέτρο (*pede differt sermoni*). Οι κωμικές συνθέσεις, όπως άλλωστε και οι *nugae*, δέχονταν τα βέλη των «κριτικών» για τη χρήση της γλώσσας και τη θεματολογία τους (*nec verbis, nec rebus inest*). Ο Οράτιος αντιπροτείνει ως επιχείρημα την παράδοση του είδους. Έτσι του παραδόθηκε η *σάτιρα* από τους λογοτεχνικούς του «προγόνους», έτσι τη μεταφέρει και ο ίδιος (*insuevit pater optimus hoc me*). Εμφατικά τονίζει ότι κινείται στη γραμμή που χάραξαν αυτοί οι ποιητές, καυτηριάζοντας με τρόπο δηκτικό αλλά επωφελή για το ακροατήριο τα σφαλερά κοινωνικά ήθη (*fugerem exemplis vitiorum notando*). Του είναι αρκετό (*mi satis est*) ότι εντάσσεται στην παλαιά παράδοση των σατιρικών του προκατόχων (*traditum ab antiquis morem servare*), χωρίς να αμαυρώνει τη ζωή και την κοινωνική υπόληψη των καυτηριαζόμενων προσώπων (*vitam famamque tueri*).

Ο Οβίδιος, πάλι, με τον δικό του ιδιαίτερο τρόπο υπεραμύνεται (*crede mihi*) των τρυφερών, φιλήδων και ερωτικών ποιητικών του επιλογών (*nimia lascivia Musa, leve opus*), οι οποίες αποτελούσαν και το πιο κομβικό σημείο στο οποίο εστίαζε η εις βάρος του κριτική (*me invisum lascivia fecit*). Ισχυρίζεται ότι αδίκως βάλλεται από τους επικριτές του (*arguor immerito*), καθόσον οι σύντομες, τρυφερές και ηδυπαθείς συνθέσεις του (*leve opus, delicias, mollia carmina*) συγκροτούν το «ηγετικό» του πλεονέκτημα στη λογοτεχνική ιεραρχία. Για αυτά του τα στιχουργήματα, ακόμη και αν έχουν συντεθεί στο ταπεινό ελεγειακό δίστιχο, έχει γίνει γνωστός στο ευρύ κοινό ως παιγνιώδης ποιητής (*lusor*) και για αυτές τις

³⁰ Freudenburg (2001: 1-24), Watson (2003: 1-38), Watson (2005: 201-12), Howel (2009: 49-62), Wray (2012: 24-38), Bessone (2013: 39-58), Piazzzi (2013: 224-38), Μασούρας (2017: 126-38).

³¹ Η σάτιρα ως είδος είχε καθιερωθεί συνήθως να συντίθεται σε δακτυλικό εξάμετρο στίχο. Ωστόσο, η επιλογή των θεμάτων και η χρήση της λεκτικής εκφοράς αίρει τις ηρωικές συνυποδηλώσεις του μέτρου και τη συγκαταλέγει στα κατώτερα λογοτεχνικά είδη. Για περισσότερες λεπτομέρειες θα γίνει μνεία και κατωτέρω. Ενδεικτικά βλ. Anderson (1982: 3-13), Braund – Morton (1996: 8-13), Freudenburg (2001: 1-24), *OCD s.v. satira (satura)*.

τρυφερές του συνθέσεις (*tenerorum amorum*) επιθυμεί να κάνει μνεία ακόμα και η επιτύμβια στήλη του. Κατά προσωπική του ομολογία θεωρεί πως είναι ο πλέον έμπειρος, διαπρεπής και ικανός Ρωμαίος ποιητής για τέτοιου είδους συνθέσεις (*levioribus aptus sim satis, in parvos sufficiamque modos*), οι οποίες δεν αποτελούν τυφλή απομίμηση της πραγματικότητας, αλλά περιγράφουν ποιητικά αληθοφανείς, αλλά επινοημένους έρωτες (*falso pectus amore, mendax, ficta*). Σε καμία σύνθεση δεν εμπλέκεται προσωπικά ο ίδιος ο ποιητής (*strinxerit nomen meum*). Ξεκαθαρίζει ότι η προσωπική του ηθική, η συμπεριφορά και ο χαρακτήρας του δεν έχουν καμία απολύτως σχέση με την ηθική που εκφράζεται στα ποιήματα (*distant mores a carmine nostri*). Η ατομική του ζωή είναι ευνυπόληπτη και οι προσωπικές του αξίες πέραν πάσης υποψίας και κριτικής (*vita verecunda est*), ενώ την ίδια στιγμή οι συνθέσεις του έχουν φαιδρό, παιγνιώδες και ανάλαφρο περιεχόμενο (*Musa iocosa mea*). Τα ποιήματά του δεν συνιστούν αποδείξεις ή κάτοπτρα της προσωπικής του ηθικής (*nec liber indicum est animi*), αν και στα *Tristia* παραδέχεται κατά κάποιο τρόπο πως και ο ίδιος προσωπικά διακατέχεται από την ίδια παιγνιώδη διάθεση που συναντούμε στις συνθέσεις του (*tenerorum lusor amorum*). Στόχος του είναι να τέρψει ευχάριστα τους αναγνώστες του (*mulcendis auribus*). Οι ελεγείες, οι ανάλαφρες συνθέσεις του, είναι απλά ένα ψυχαγωγικό μέσο (*voluptas*), ένα ψυχαγωγικό διάλειμμα «έντιμο», αθώο και μη επιλήψιμο (*honestas*), όπως ακριβώς και τα *Επιγράμματα* του Μαρτιάλη. Η πρόσληψη του χιούμορ, των αστείων πειραγμάτων και των δηκτικών σχολίων ανησυχεί ιδιαίτερα τους δύο Αυγούστειους ποιητές. Το χιούμορ βρισκόταν στα όρια της κοινωνικής αποδοχής και ήταν επίφοβο σε περίπτωση που ο ποιητής ταυτιζόταν με το ποιητικό υποκείμενο³².

Και ο Ισπανός ρητοροδιδάσκαλος Κοϊντιλιανός, στο χωρίο που εξετάσαμε ανωτέρω (1^ο Βιβλίο) για τις διαρκείς ερωτικές συνυποδηλώσεις των ταπεινών λογοτεχνικών ειδών, αμφισβητεί τη διδακτική αξία των ελεγειών (*elegia*) και των ενδεκασύλλαβων στίχων (*hendecasyllabi*). Αισθάνεται δε την ανάγκη να ομολογήσει πως δεν θα έφερνε προς διδασκαλία σε μία σχολική αίθουσα ακόμα και κάποιες από

³² Hor. S. 1.4.41-8 *neque, si qui scribat uti nos | sermoni propria, putes hunc esse poetam. | ingenium cui sit, cui mens diviniior atque os | magna sonaturum, des nominis huius honorem. | Idcirco quidam Comoedia necne poema | esset quasivere, quod acer spiritus ac vis | nec verbis nec rebus inest, nisi quod pede certo | differt sermoni, sermo merus, 103-19 Liberius si | dixero quid, si forte iocosius, hoc mihi iuris | cum venia dabis. insuevit pater optimus hoc me, | ut fugerem exemplis vitiorum quaeque notando [...] mi satis est, si | (sc. possum) traditum ab antiquis morem servare tuamque, [...] vitam famamque tueri | incolumem possum, 138-9 ubi quid datur oti, | illudo chartis, 2.1.2-4 sine nervis altera quidquid | composui pars esse putat similisque meorum | mille die versus deduci posse, Ov. Tr. 2.313-58 at cur in nostra nimia est lascivia Musa? [...] arguor immerito. Tenuis mihi campus aratur [...] numeris levioribus aptus | sim satis, in parvos sufficiamque modos [...] ad leve rursus opus [...] carmina, veni, | et falso movi pectus amore meum [...] haec tibi me invisum lascivia fecit, ob artes [...] sic ego delicias et mollia carmina feci, | strinxerit ut nomen fabula nulla meum [...] crede mihi, distant mores a carmine nostri – | vita verecunda est, Musa iocosa mea – | magnaue pars mendax operum est et ficta meorum [...] nec liber indicum est animi, sed honesta voluptas; | plurima mulcendis auribus apta ferret, 3.3.73–6 Hic Ego Iaceo Tenerorum Lusor Amorum [...] Naso Poeta [...] Molliter Ossa Cubent, cf. Diggle (1980: 401-19), Anderson (1984: 35-42), Bowersock (1985: 649-54), Freudenburg (1990: 187-203), Muecke (1993) ad loc. 1.2-4, von Albrecht (1994: 1189-210), Spisak (1994: 291-308), Watson (2002: 222-57), Schlegel (2005: 38-51), Ingleheart (2010) ad loc. 313-58, Gowers (2012) ad loc. 4.41-8, 103-5,*

τις συνθέσεις του Οράτιου (*Horatium nolim interpretari*). Η γλωσσική τους ελευθεριότητα (*licenter*), η ερωτική τους θεματολογία (*utique quae amat*) και η ταύτισή τους –εσφαλμένως, βέβαια– με την πορνογραφική ποίηση (*commata sotadeorum*) είναι η αιτία για αυτήν την αρνητική κριτική. Ελεγειακοί ποιητές και συνθέτες ενδεκασύλλαβων στίχων δεν θα μπορούσαν επ’ ουδενί να αποτελέσουν αντικείμενο διδασκαλίας των ηθικά εύπλαστων στις σχολικές τάξεις νέων (*nolim interpretari*), διότι τα έργα τους δεν περιέχουν κανένα απολύτως ενάρετο ή ηρωικό πρότυπο παράδειγμα κοινωνικά επαινετέας συμπεριφοράς (*exemplum*). Ο Κοϊντιλιανός προτρέπει τον επίδοξο μαθητευόμενο ρήτορα να μη φέρει καθόλου ενώπιον μαθητών κείμενα των Ελλήνων λυρικών ποιητών, σάτιρες, ρωμαϊκές ελεγείες και ενδεκασύλλαβους στίχους (*amoveantur si fieri potest*). Οι λυρικοί, βέβαια, ποιητές δεν απορρίπτονται συλλήβδην (*alunt et lyrici*), παρά μόνο αποσπάσματα κοινωνικά μη αποδεκτής ηθικής συμπεριφοράς (*partes operis elegeris*)³³.

Σάτιρα (*Satura*) και Επίγραμμα

Η αρνητική κριτική αποτίμηση –όσο άδικη και αν ήταν– των *nugae* εν γένει, και ειδικότερα του επιγράμματος, της ελεγείας, των ενδεκασύλλαβων στίχων και των άλλων μη καταξιωμένων κοινωνικά λογοτεχνικών ειδών, δεν επηρέαζε την αναγνωστική τους αποδοχή, όπως θα δούμε παρακάτω. Πρέπει, ωστόσο, να υπογραμμίσουμε πως η κατάταξη των ελεγειακών ή ενδεκασύλλαβων ερωτικών στίχων πάσης φύσεως, ακόμα και της σάτιρας, στις πιο «χαμηλές» ποιητικές βαθμίδες δεν συνεπάγεται και την παντελή έλλειψη διδακτικού τόνου. Ο ίδιος ο καταξιωμένος και καθ’ όλα αναγνωρισμένος Οράτιος, απολογούμενος για την επιλογή του να ασχοληθεί με το ταπεινό είδος της σάτιρας, ισχυρίζεται ότι, έχοντας πρώτα ο ίδιος προσωπικά διαφυλάξει την ηθική του ακεραιότητα (*sanus*), μέσω της σατιρικής σύνθεσης καταφέρνει να αποτρέψει την κοινωνία από διάφορα κοινωνικά πάθη και να τη θωρακίσει από ολέθριες δυσχέρειες (*perniciem*), που μπορούσαν να αποτελέσουν τροχοπέδη για την ηθική της πρόοδο. Και η σάτιρα και το σατιρικό επίγραμμα, που εν προκειμένω εξετάζουμε, ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι δεν θεωρείτο υψηλή ποίηση, είχε ξεκάθαρο ηθικοπλαστικό πρόταγμα και στόχευση. Γενικότερα, θα λέγαμε ότι μέσω του ψόγου και του στιγματισμού κοινωνικών αδυναμιών και ανθρώπινων ελαττωμάτων αποβλέπει στην ηθική βελτίωση και ανάταση της κοινωνίας. Η σάτιρα ως λογοτεχνικός τρόπος, όσο ψυχαγωγική και αν είναι, δεν χάνει τον διδακτικό της τόνο, την προσπάθεια ηθικής διαπαιδαγώγησης της κοινωνίας, όπως και η υψηλή ποίηση. Για τους στόχους του επιγραμματικού είδους, και ειδικότερα για τις βλέψεις του Μαρτιάλη, θα γίνει μνεία αναλυτικότερα αργότερα. Πάντως, φαίνεται πως κατά τον Οράτιο, όσο τα κοινωνικά πάθη είναι

³³ Quint. 1.8.6 *alunt et lyrici, si tamen in iis non auctores modo sed etiam partes operis elegeris: nam et Graeci licenter multa et Horatium nolim in quibusdam interpretari. Elegia vero, utique quae amat, et hendecasyllabi, qui sunt commata sotadeorum [...] amoveantur si fieri potest*. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Sherwin – White (1966) ad loc. 4.14.2-10, Sullivan (1977: 31-42), Bramble (1982: 801-36), Bowersock (1985: 649-54), Sullivan (1991: 21-5, 56-77), von Albrecht (1994: 1189-210), Spisak (1994: 291-308), Watson (2003: 26-9), Spisak (2007: 15-33), Γεωργακοπούλου (2016: 135).

«αμέτρητα» (*totidem studiorum*), τόσο τα άτομα (*capitum vivunt*) που συνθέτουν τον κοινωνικό ιστό συγκροτούν το επικρατέστερο υλικό της σάτιρας, η οποία ουσιαστικά είναι μία έμμετρη κοινωνική κριτική (*pedibus claudere verba*). Σύμφωνα με τον Αυγούστιο ποιητή αυτό που ενδιαφέρει περισσότερο τον σατιρικό στιχουργό είναι η κοινωνική φθορά (*si male cesserat decurrens*). Η σάτιρα, βέβαια, δεν μπορεί ούτε πρέπει να είναι ανεξέλεγκτη ως προς την κριτική της (*caveas*), διότι μπορεί να αποσπάσει το άτομο από άλλες σοβαρότερες ενασχολήσεις και υποχρεώσεις (*quid negoti*) και να επισύρει ακόμη και νομικές κυρώσεις (*ius est iudiciumque*), αν ο σατιρικός ποιητής προβεί σε άμετρη ατομική προσβολή (*mala condiderit carmina*), όπως επισημαίνει στον Οράτιο ο νομομαθής και δικηγόρος Trebatius³⁴.

Ο Μαρτιάλης διακρίνεται περισσότερο για τα σατιρικά-σκωπτικά του επιγράμματα, που είναι πολυάριθμα, εύκολα αναγνωρίσιμα και τα πιο χαρακτηριστικά του λογοτεχνικού είδους με το οποίο καταπιάνεται, και εν τέλει καταξιώνεται στον λογοτεχνικό χώρο της Ρώμης. Ουσιαστικά, θεωρείται ως ο πιο επιμελής δημιουργός και ο εισηγητής του λατινόγλωσσου σατιρικού επιγράμματος, το οποίο και κατοχυρώνεται στα χρόνια του, αν όχι ως υψηλή, τουλάχιστον ως αξιόλογη και αποδεκτή λογοτεχνική σύνθεση. Για τον Μαρτιάλη το επίγραμμα δεν είναι απλά μία περιθωριακή δραστηριότητα, αλλά κύριο και αποκλειστικό αντικείμενο ενασχόλησης. Φυσικά, οφείλουμε να επισημάνουμε πως το είδος του σατιρικού επιγράμματος δεν ήταν προσωπική του επινόηση, αλλά προϋπήρχε ένα στοιχειώδες, έστω, ελληνικό υπόβαθρο.

Πιο συγκεκριμένα, τέτοιου είδους επιγράμματα ασφαλώς και υπήρχαν σποραδικά και στην ελληνική ποιητική παράδοση, ήδη από την εποχή του Αρχίλοχου (ιαμβική ποίηση), αλλά δεν συνιστούσαν διακριτό, αυτόνομο και αυτοτελές λογοτεχνικό παρακλάδι, με το οποίο θα μπορούσε δυνητικά να ασχοληθεί κάποιος συστηματικά ή και αποκλειστικά. Οι πρώτοι Έλληνες ποιητές που καταπιάνονται πιο συστηματικά με το σατιρικό –όχι, βέβαια, αποκλειστικά– επίγραμμα, ωσάν να ήταν ξεχωριστό λογοτεχνικό είδος, εμφανίζονται την περίοδο της ύστερης ελληνιστικής εποχής και των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν μεταξύ άλλων κυρίως τρία ονόματα, οι επιγραμματοποιοί του 1^{ου} αι. μ.Χ. (βασιλεία του Νέρωνα) Λουκίλλιος, Νίκαρχος από τη Σάμο και Στράτων (2^{ος} αι. μ.Χ.) από τις Σάρδεις. Για τους τελευταίους μπορούμε να κάνουμε μόνο επισφαλείς υποθέσεις για τον βαθμό επίδρασής τους στο έργο του Μαρτιάλη, καθώς εκείνος δεν τους αναφέρει επωνύμως ως πηγές του. Επίσης, το μόνο που γνωρίζουμε για το έργο τους είναι μερικά μόνο αποσπάσματα. Και οι τρεις γράφουν στην ελληνική σατιρικά

³⁴ Hor. S. 1.4.129-31 *Ex hoc ego sanus ab illis, | perniciem quaecumque ferunt, mediocribus et quis | ignoscas vitiis teneor*, 2.1.27-32 *quot capitum vivunt, totidem studiorum | milia: me pedibus delectat claudere verba [...] si male cesserat, usquam | decurrens alio neque si bene, 80-3 sed tamen ut monitus caveas, ne forte negoti | incutiat tibi quid sanctarum inscitia legum. | si mala condiderit in quem quis carmina, ius est | iudiciumque*, cf. Muecke (1993) ad loc. 1.80-3, Gowers (2012) ad loc. 129-31, OLD s.v. *negotium* 3. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Fiske (1966: 25-63, 476-91), Anderson (1984: 35-42), Rudd (1986: 1-39), Freudenburg (1990: 187-203), Tatum (1998: 688-99), Schlegel (2005: 3-18, 38-58), Lowrie (2005: 405-31), Keane (2006: 105-36), Gowers (2012: 1-28), Μασούρας (2017: 126-38).

επιγράμματα και σπαράγματά τους συγκαταλέγονται στην *Παλατινή Ανθολογία*, στο 11^ο και 12^ο Βιβλίο. Το έργο του Στράτωνα *Μούσα Παιδική*, μία συλλογή 258 παιδεραστικών επιγραμμάτων, σώζεται στο 11^ο και στο 12^ο Βιβλίο της *Παλατινής Ανθολογίας*. Του Νίκαρχου σώζονται μόνο 45 σατιρικά επιγράμματα στο 11^ο Βιβλίο. Ο Λουκίλλιος (122 επιγράμματα στο 11^ο Βιβλίο), που είναι και ο μεγαλύτερος ηλικιακά από τους τρεις και ο πιο γνωστός, θεωρείται ως ο πρώτος Έλληνας σατιρικός επιγραμματοποιός που συνθέτει ποίηση καταστάσεων και κοινωνικών τύπων, ποίηση δηλαδή πολύ κοντά στο λογοτεχνικό σχέδιο του Μαρτιάλη. Όμως, σε αντιδιαστολή με τον Λουκίλλιο, που προτιμά το φανταστικό, το εξωπραγματικό, το παράλογο και το κωμικά διογκωμένο στοιχείο, επιλέγοντας να μην αποδώσει ρεαλιστικά την πραγματικότητα, ο Μαρτιάλης καλλιεργεί μέσα από τα *Επιγράμματά* του τον ρεαλιστικό τόνο, την αληθοφανή σκιαγράφιση και την ακριβολογία στη γλώσσα, δίνοντας, παράλληλα, έμφαση στα «προσωπικά» του βιώματα. Επιπροσθέτως, ο Μαρτιάλης βρίσκεται ακόμα πιο μακριά και από τον Στράτωνα που προτιμά τη χονδροειδή παρωδία. Πάντως, τόσο ο Λουκίλλιος όσο και ο Μαρτιάλης ψέγουν δηκτικά αλλά ανώνυμα τις ανθρώπινες αδυναμίες, επιλέγοντας χιουμοριστικούς και κωμικά αναγνωρίσιμους κοινωνικούς τύπους. Σύγχρονοι μελετητές επισημαίνουν και ένα ακόμα κοινό στοιχείο. Και οι δύο μέσα από τα επιγράμματά τους μεταφέρουν και σατιρίζουν αυλικά επεισόδια των αυτοκρατορικών χρόνων, ο Λουκίλλιος της εποχής του Νέρωνα και ο Μαρτιάλης της εποχής του Δομιτιανού κυρίως. Ο Νίκαρχος, από την άλλη πλευρά, διακρίνεται περισσότερο για την αμιγώς ρεαλιστική υφή των επιγραμμάτων του και για τη χρήση καθημερινού λεξιλογίου, στοιχεία που αργότερα υιοθετεί κατά κόρον ο Μαρτιάλης. Οπωσδήποτε, η επεξεργασμένη σύνθεση, η σατιρική και σκωπτική διάθεση και το ερωτικό χιούμορ των Ελλήνων επιγραμματοποιών επηρέασαν σε σημαντικό βαθμό τον Μαρτιάλη. Μεγάλη διαφορά είναι ότι ο Μαρτιάλης δίνει έμφαση στην ύψιστη επιμέλεια της ποιητικής φόρμας, το χιούμορ του διαπνέεται από έντονο συναισθηματισμό, αποβλέπει στη διασκέδαση και τέρψη των αναγνωστών του και τα αστεία του είναι ευφυή, υπαινικτικά, άμεσα και όχι προσβλητικά, αν και συχνά δηκτικά. Στον Μαρτιάλη δεν θα συναντήσουμε την εκζήτηση των Ελλήνων προκατόχων του. Σίγουρα, όμως, το χιούμορ του είναι ευφρές και πνευματώδες. Εν κατακλείδι, κατά τον von Albrecht ο Μαρτιάλης ταύτισε το όνομά του με το σκωπτικό επίγραμμα, συγχωνεύοντας στους στίχους του τη λαϊκή με τη λογοτεχνική παράδοση και καλλιεργώντας στους αναγνώστες του συγκεκριμένες προσδοκίες. Ο δριμύς Ρωμαίος σατιρικός επιγραμματοποιός «διαμόρφωσε» ένα κοινό δεκτικό στα καυστικά του ευφυολογήματα³⁵.

³⁵ Keydell (1952: 499-500), Fiske (1966: 143-218), Lesky (1971: 1109-10), Aubreton (1972: 1-64), Bramble (1982: 801-36), Anderson (1982: 362-95), Bowersock (1985: 649-54), Sullivan (1987: 259-65), Conte (1987: 506-8), Sullivan (1991: 78-93), Colton (1991: 1-16), Cameron (1993: 15-6, 65-9, 79-89, 226-43, 353), von Albrecht (1994: 1189-210), Aubreton (1994: 13-61), Watson (2003: 1-36), Nisbet (2003: 36-97), Παπαδάκη (2003: 18-29, 122-37), Spisak (2007: 1-33). Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από τις επιδράσεις του Μαρτιάλη από το ελληνικό επίγραμμα των αυτοκρατορικών χρόνων και κυρίως γύρω από τον διάλογό του με τον Έλληνα επιγραμματοποιό της αυλής του Νέρωνα, Λουκίλλιο, είναι πολύ ενδιαφέρουσα η μελέτη του Burnikel (1980). Λόγω της έκτασης της παρούσας

Ασφαλώς, ο Μαρτιάλης δεν συνθέτει σάτιρα, πράγμα που και από καθαρά μετρικής απόψεως είναι φανερό. Το λογοτεχνικό είδος με το οποίο καταπιάνεται είναι το λογοτεχνικό επίγραμμα. Οι συνθέσεις του, όμως, συγκροτούν ένα αμάλγαμα ποικίλων λογοτεχνικών ειδών, δημιουργώντας ένα ιδιαίτερα πρωτότυπο, και αρκετά προσωπικό, είδος ποίησης. Άλλωστε, ένα τέτοιο κράμα δικαιολογείται και από την ίδια την ετερόκλητη παράδοση του καινούριου, για τα ρωμαϊκά δεδομένα, είδους. Το επίγραμμα πλέον του Μαρτιάλη έχει παγιωθεί ως ανεξάρτητο ποιητικό είδος με αυστηρή οργάνωση και δομή, καθώς και δικές του ανεξάρτητες συμβάσεις. Ο στιχουργός γνωρίζει άριστα τις προγενέστερες ρωμαϊκές πηγές –σατιρικές, «επιγραμματικές», ελεγειακές, λυρικές. Γνωρίζει, επίσης, την ποίηση των Ρωμαίων νεωτερικών ποιητών και την ελληνική επιγραμματοποιία των αυτοκρατορικών χρόνων. Λαμβάνει σοβαρά υπ’ όψιν του την κριτική για τα διάφορα λογοτεχνικά είδη και επηρεάζεται από τα καθιερωμένα κοινωνικά ήθη, από τα κοινωνικά στερεότυπα και από το status quo της εποχής του. Το τελευταίο στοιχείο αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της σάτιρας. Η κοινωνική πραγματικότητα άλλοτε απορρίπτεται, άλλοτε διακωμωδείται δηκτικά. Η ειρωνεία, το σκώμμα και το καυστικό χιούμορ επηρεάζουν και τον κατά λίγα χρόνια νεώτερό του σατιρικό ποιητή Γιουβενάλη, ο οποίος, όμως, γράφει καθαρά σατιρική ποίηση σε δακτυλικό εξάμετρο στίχο. Ο Γιουβενάλης (Decimus Iunius Iuvenalis) καταπιάνεται την εποχή του αυτοκράτορα Αδριανού αποκλειστικά με το σατιρικό ποιητικό είδος και η λογοτεχνική του άνοδος συμπίπτει με τα τελευταία χρόνια της ζωής του Μαρτιάλη, γύρω στο 100 μ.Χ. Από την άλλη πλευρά, ο Μαρτιάλης πρέπει να είχε διαβάσει, ενδεχομένως, τις *Σάτιρες* (*Saturae/Sermones*) και τις *Επωδούς* (*Eprodi/Iambi*) του Ορατίου. Εν τούτοις, επειδή το είδος που εκπροσωπεί ο Μαρτιάλης δεν είναι η σάτιρα, οι επιδράσεις του από τον Αυγούστιο ποιητή δεν είναι τόσο εκτενείς. Ο τελευταίος παράγοντας είναι πάρα πολύ σημαντικός κατά την αξιολόγηση του ποιητικού του έργου. Δεν θα πρέπει να αναζητούμε στον Μαρτιάλη ούτε τη σοβαρότητα και την αυστηρότητα του ύφους του Γιουβενάλη και του Οράτιου ούτε τον διαρκή ηθικοδιδασκτικό τόνο ενός σατιρικού ποιητή ούτε και στοιχεία της απελευθέρωσης ρωμαϊκής κοινωνίας και της ζωής των αμέσως προηγούμενων γενεών. Ο Μαρτιάλης, με τη λεπτότητα του χιούμορ που τον διακρίνει, έχει στόχο να διασκεδάσει το ακροατήριό του μέσω της διακωμώδησης «πραγματικών» ή αληθοφανών χαρακτήρων και όχι τόσο να το διαπαιδαγωγήσει ή να προβάλει συγκεκριμένα ηθικά πρότυπα. Για αυτό, άλλωστε, τα πρόσωπα που σατιρίζονται, είτε υπαρκτά είτε πλαστά, φαίνονται ως αν ήταν πραγματικά πρόσωπα της εποχής του ποιητή, απλοί, καθημερινοί άνθρωποι «της διπλανής πόρτας» με τα ελαττώματα και τις αδυναμίες τους³⁶.

εργασίας, δυστυχώς, δεν κατέστη δυνατή η εξαντλητικότερη εξέταση των ελληνικών πηγών του Μαρτιάλη.

³⁶ Bramble (1982: 801-36), Anderson (1982: 115-50, 362-95), von Albrecht (1994: 1189-210), Mankin (1995: 1-24), Watson (2003a: 1-38), Watson (2003b: 1-49), Fitzgerald (2007: 1-24), Spisak (2007: 1-33), Jones (2007: 25-47), Rimell (2008: 181-206), Watson (2014: 1-8, 48-51), Gowers (2012: 1-28), Zevi (2014: 41-4), Uden (2015: 24-42), Keane (2015: 1-25), Larmour (2016: 3-53), Μασούρας (2017: 126-38). Η περιορισμένη έκταση της παρούσας εργασίας δεν επιτρέπει τη λεπτομερέστερη εξέταση

Πατρωνία και Πρωτοτυπία

Ο Μαρτιάλης παραδοσιακά αποκαλείται στην παλαιότερη βιβλιογραφία ως εξαρτημένος οικονομικά «πελατειακός» ποιητής (*cliens*) στην αυλή του αυτοκράτορα Δομιτιανού. Σύμφωνα με την παλαιότερη εκτίμηση κάποιων μελετητών του μαρτιάλειου corpus ο ποιητής ως αποκλειστικό στόχο μέσα από τις συνθέσεις του είχε την εξύμνηση και τον εγκωμιασμό των επιτυχιών και των ωφελειών του καθεστώτος του *princeps* και *imperator* Δομιτιανού, καθώς και τον εκθειασμό των αυτοκρατορικών κατορθωμάτων στο μέγιστο. Οι μελετητές αυτοί ήταν ιδιαιτέρως επιφυλακτικοί και καχύποπτοι με τις παρεχόμενες από τον ποιητή πληροφορίες, και κυρίως όταν φαίνεται το ποιητικό υποκείμενο να ταυτίζεται με τον Μαρτιάλη. Κατά την άποψη αυτή, η οποία είναι σαφέστατα υποτιμητική και μονολιθική για το τεράστιας έκτασης και ποικιλόμορφο ποιητικό του έργο, ο Μαρτιάλης δεν ήταν τίποτε άλλο από έναν εξαρτημένο ποιητή από πλούσιους πάτρωνες/προστάτες (*patroni*), που εξαγόρασε την επιβίωσή του μέσω της κολακείας (*clientela*) των υψηλόβαθμων φίλων του. Η θεματολογία του Μαρτιάλη μπορεί μεν να αντλείται από τον πραγματικό κόσμο και ο ποιητής να δείχνει ιδιαίτερη προσωπική σπουδή για τη ρεαλιστική αναπαράσταση ακόμα και των παραμικρών λεπτομερειών, αλλά στόχος του δεν ήταν ποτέ η πιστή και με ιστορική ακρίβεια αποτύπωση της ρωμαϊκής κοινωνίας, ώστε οι αναγνώστες να σχηματίσουν μία αντικειμενική εικόνα. Τα *Επιγράμματα* του απέβλεπαν στην ψυχαγωγία των πλούσιων ανδρών (πατρώνων ή και μη), στους οποίους και τα αναγίνωσκε, μέσω της προβολής στερεοτυπικών, κωμικών και αστείων κοινωνικών χαρακτήρων. Οι κοινωνικοί τύποι που σατίριζε ήταν εύκολα αναγνωρίσιμοι στην καθημερινή ζωή της Ρώμης, αν και συνήθως παρουσιάζονται κωμικά «διογκωμένοι» και περιβεβλημένοι με ένα επίχρυσμα σατιρικής ειρωνείας. Ο Μαρτιάλης τους διέστρεφε με αρκετή δόση κωμικής υπερβολής, προκειμένου να τους διακωμωδήσει ή να καυτηριάσει το σαθρό και σφαλερό κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι της εποχής του. Οι θιασώτες αυτής της άποψης δεν αρνούνται ότι κάποια από τα *Επιγράμματα* έχουν ρεαλιστική βάση, αλλά υποστηρίζουν ότι μέσω αυτών εκφράζει περισσότερο την ηθική των προστατών του. Για αυτόν τον λόγο και ο ίδιος ο ποιητής συχνά είναι ιδιαίτερα δηκτικός και αποκηρύσσει πολλές ηθικές αξίες που εκφράζονται στα πιο αθυρόστομα από αυτά. Οι υπέρμαχοι της άποψης περί δουλικής προσήλωσης του Μαρτιάλη στις απαιτήσεις και στις επιθυμίες των προστατών του άλλοτε διατυπώνουν πολύ αυστηρές εκτιμήσεις και άλλοτε πιο επιεικείς για τον ποιητή. Οι πιο αυστηροί μελετητές εικάζουν πως οι σχέσεις του Μαρτιάλη με τους εκάστοτε πάτρωνές του ήταν οι τυπικές σχέσεις δουλικής εξάρτησης μεταξύ προστάτη και ευνοούμενου. Πιο μετριοπαθείς ερευνητές εκφράζουν την υπόθεση ότι ο ποιητής πρέπει να ήρθε στη Ρώμη, αναζητώντας φήμη και καταξίωση, πράγμα που κατάφερε μόνο μέσω της υποστήριξης πλούσιων ανδρών και διακεκριμένων φίλων του³⁷.

του διαλόγου Οράτιου-Μαρτιάλη από τη μία πλευρά και Γιουβενάλη-Μαρτιάλη από την άλλη, παρά μόνο την εξέταση μερικών στοιχειωδών και ενδεικτικών αποσπασμάτων.

³⁷ White (1975: 265-300 et 1978: 74-92), Williams (1982: 3-27), Saller (1983: 246-57), Garrido-Hory (1981: 298-315), Garrido-Hory (1985: 381-414), Sullivan (1991: 115-84). Ο von Albrecht ασπάζεται,

Η σύγχρονη έρευνα απορρίπτει ολοκληρωτικά την ανωτέρω εικόνα. Ο Μαρτιάλης δεν ήταν καιροσκόπος και τυχοδιώκτης αυλικός ποιητής-κόλακας ο οποίος σε αντάλλαγμα των αυτοκρατορικών προνομίων και του κύρους που απολάμβανε, έπρεπε διαρκώς να εξωραΐζει τα λάθη του καθεστώτος, να αποσιωπά **τα ελλωτάματα** της ανώτατης εξουσίας, να κολακεύει τους πλούσιους «προστάτες» και να εκθειάζει τους πάτρωνές του. Η άποψη ότι τα *Επιγράμματα* δεν είναι καθόλου «αυτοβιογραφικά», ότι δεν αντανακλούν τις πραγματικές κοινωνικές συνθήκες της εποχής, ότι είναι στρατευμένα και ότι απευθύνονται ιδιοτελώς σε συγκεκριμένους πάτρωνες, για τους οποίους και συνετέθησαν, πλέον έχει καταρριφθεί, διότι δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Τα *Επιγράμματα* αντανακλούν ρεαλιστικές καταστάσεις και είναι «αυτοβιογραφικά» στον βαθμό που ένα λογοτεχνικό κείμενο μπορεί να είναι ή επιδιώκει να είναι. Πολλοί σύγχρονοι μελετητές, μάλιστα, τείνουν να λαμβάνουν ως αυτοβιογραφικές και ειλικρινείς στην πλειονότητά τους τις παρεχόμενες από τον Μαρτιάλη πληροφορίες. Πλέον έχει καταρριφθεί η εικόνα του εξαρτημένου ποιητή, του ανειλικρινούς πολιτικά και κοινωνικά στιχουργού. Εν τούτοις, θεωρείται ότι ασκεί –στο βαθμό του δυνατού ή του επιτρεπτού– κριτική στις αποφάσεις των Φλαβίων αυτοκρατόρων, παρουσιάζοντας κοινωνικές συνήθειες και πρακτικές της εποχής του με τρόπο αρνητικό. Το τελευταίο στοιχείο θα το δούμε έντονα στα επιγράμματα που θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί κλασική περίπτωση τυπικού αυλοκόλακα ούτε είναι ένας άτεχνος ποιητής που επιδιώκει μέσα από τον έπαινο της πολιτικής ηγεσίας την κοινωνική του ανέλιξη. Οι ηθικές αρχές που διατυπώνει είναι κατά το μάλλον ή ήττον ειλικρινείς. Εκφράζει με αρκετή ελευθερία τις απόψεις του και είναι αυτόνομος πολιτικά. Την εποχή που γράφει εξακολουθεί να υπάρχει η βασική και στοιχειώδης ελεύθερη έκφραση και διακίνηση απόψεων (*libertas*). Ποτέ δεν επεδίωξε την πολιτική ή οικονομική του ανέλιξη, εκμεταλλευόμενος τις φιλικές του σχέσεις (*amicitia*) με πλούσιους πάτρωνες της εποχής, ακόμα και με τον ίδιο τον αυτοκράτορα Δομιτιανό. Ανήκε, άλλωστε, στην ανώτερη κοινωνική τάξη. Ήταν υπέας (*eques*) και ως εκ τούτου ανεξάρτητος οικονομικά. Η σχέση του Μαρτιάλη με τους εκάστοτε πάτρωνες δεν ήταν, όπως μονολιθικά θεωρείτο, μία χρησιμοθηρική σχέση ιδιοτελών επιδιώξεων και συμφερόντων. Εντάσσεται μεν σε κύκλους πλούσιων πατρώνων, αλλά δεν είναι ούτε καλλιτεχνικός προστατευόμενός τους ούτε ένας εξαρτημένος ποιητής-«πελάτης» που πρέπει διαρκώς να τους επαινεί, για να εξασφαλίσει την επιβίωσή του. Άλλωστε, τα *Επιγράμματα* που απευθύνονται επωνύμως σε πάτρωνες είναι ευάριθμα και δεν αποτελούν δεσπόζουσα τάση στο ποιητικό corpus του Μαρτιάλη. Κατά τον von Albrecht τα αφιερωμένα σε πάτρωνες *Επιγράμματα* μπορούν να αναγνωσθούν και ως ηθική σάτιρα απέναντι στο κυρίαρχο κοινωνικό φαινόμενο εκείνης της εποχής, την πατρωνία. Σε κάθε περίπτωση, όποια στάση και αν υιοθετήσει κανείς, το φαινόμενο της πατρωνίας είναι αρκετά ενδιαφέρον, για να αξιολογήσουμε τη σύνθεση ενός

εν μέρει, αυτή την άποψη, αλλά δεν τη θεωρεί δεσμευτική και καθοριστική για την αξιολόγηση του ποιητικού έργου του Μαρτιάλη, cf. von Albrecht (1994: 1189-210).

τμήματος του ακροατηρίου του ποιητή. Σε προσεχές κεφάλαιο της εργασίας μας θα δούμε αναλυτικότερα αυτή την παράμετρο³⁸.

Αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι, όπως θα ανέμενε, άλλωστε, κανείς, το φαινόμενο της πατρωνίας δεν είναι ούτε κάτι καινούργιο για την εποχή, δηλαδή, του Μαρτιάλη, ούτε και κάτι που χαρακτήριζε μόνο τον συγκεκριμένο ποιητή. Συνιστά ένα ευρύτερο, διαχρονικό κοινωνικοπολιτικό ρωμαϊκό φαινόμενο, γνωστό ήδη από την ρεπουμπλικανική εποχή: έναν παλαιό, άτυπο ρωμαϊκό κοινωνικό θεσμό, που καθόρισε δεσμευτικά τη γενικότερη πολιτικοκοινωνική ιστορία και εξέλιξη της Ρώμης. Εν προκειμένω δεν εξετάζουμε καθόλου της πολιτικές προεκτάσεις του θεσμού, που ομολογουμένως δεν ήταν ευκαταφρόνητες. Ο θεσμός περισσότερο μας απασχολεί από καλλιτεχνική/λογοτεχνική σκοπιά, διότι έγινε αφορμή να δημιουργηθούν στη Ρώμη λογοτεχνικοί κύκλοι, στους κόλπους των οποίων εντάχθηκαν, έδρασαν και διέπρεψαν καταξιωμένοι και αναγνωρισμένοι ποιητές, όπως ο Βεργίλιος, ο Οράτιος, ο Τίβουλλος, ο Προπέρτιος και πολλοί άλλοι. Ωστόσο, τόσο στο παρόν κεφάλαιο όσο και στο σύνολο της εργασίας μας αποφεύγουμε συνειδητά να αναφερθούμε στο εάν ο Κάτουλλος εντασσόταν σε κάποιον από τους γνωστούς λογοτεχνικούς κύκλους της εποχής του, έστω και περιθωριακά ή σκιωδώς ή σποραδικά και εν μέρει. Η μέχρι τώρα έρευνα δεν μπορεί να καταλήξει σε κάποιο βέβαιο και ασφαλές συμπέρασμα ή έστω σε κάποια αξιόπιστη εικασία περί του εάν ο ποιητής της Βερόνας έδρασε έξω και πέρα από κάθε λογοτεχνική «προστασία». Έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις και εικασίες επί του θέματος, οι οποίες κυμαίνονται μεταξύ της πλήρους οικονομικής χειραφέτησης του ποιητή και της – συνειδητής ή ασυνειδητής, δεν ξέρουμε– επιλογής του να μην εστιάζει σε αυτή τη διάσταση της ποίησής του, όπως, αντιθέτως, κάνει ο Μαρτιάλης. Οι περισσότεροι ερευνητές συντείνουν στην εικασία ότι ο Κάτουλλος είχε την προσήκουσα οικονομική άνεση, για να ζει ανεξάρτητος και να συνθέτει ποίηση αποκλειστικά και εφ' όρου ζωής, δίχως να ανήκει επισήμως και συστηματικώς σε κάποιον κύκλο οικονομικών και λογοτεχνικών «προστατών». Σίγουρα, βέβαια, παρίστατο σε λογοτεχνικές βραδιές αναγνώσεων και απαγγελιών ποιητικών και πεζών έργων, πράγμα που συνηθίζοταν εκείνη την εποχή, εφόσον η έντυπη κυκλοφορία ενός βιβλίου ήταν και δύσκολη και δαπανηρή υπόθεση. Εν τούτοις, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν ενεπλάκη ποτέ ενεργά και επίσημα υπό την ιδιότητα του οικονομικά εξαρτημένου ποιητή σε κάποιον κύκλο. Ο Κάτουλλος μας επισημαίνει με τη στάση του ότι η παρουσία και συμμετοχή σε τέτοιες εκδηλώσεις δεν σήμαινε κατ' ανάγκην και την υιοθέτηση της ιδεολογίας των πατρώνων ή την πλήρη υποταγή του ποιητή σε αυτούς. Στη συνέχεια της εργασίας μας θα αναφερθούμε εκ νέου στο συγκεκριμένο φαινόμενο³⁹.

³⁸ Saller (1983: 246-57), White (1982: 50-66), Zetzel (1982: 87-102), Gold (1987: 11-76), Sullivan (1991: 15-21, 115-84), von Albrecht (1994: 1189-210), Τρομάρας (1998: 7-10, 91-7), Garthwaite (1998: 161-75), Tennant (2000: 139-56), Watson (2003: 1-38), Spisak (2007: 35-71), Fitzgerald (2007: 106-38), Rimell (2008: 1-18), Zevi (2014: 17-29).

³⁹ Quinn (1959: 1-18), Wiseman (1982: 28-49), Williams (1982: 3-27), Wiseman (1982: 28-49), Wiseman (1985: 1-14), Gold (1987: 40-72), Tatum (1997: 482-500), Hemelrijk (1999: 97-104), Stroup

Στην προκείμενη εργασία η σχέση του Μαρτιάλη με τον αυτοκράτορα Δομιτιανό και οι δεσμοί του –εξαρτημένοι ή ανιδιοτελείς είναι άλλη υπόθεση– με τους εκάστοτε πάτρωνες/λογοτεχνικούς «προστάτες» δεν θα αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης και εξαντλητικής περιγραφής. Ούτως ή άλλως, όποια και αν ήταν η σχέση του ποιητή με τον μονάρχη και τη ρωμαϊκή ελίτ της εποχής του, από μόνος του ο συγκεκριμένος παράγοντας δεν αποτελεί δεσμευτικό ή καθοριστικό κριτήριο αξιολόγησης της τέχνης του. Την αυτοκρατορική κολακεία σε μία περίοδο που το πολίτευμα έχει μετατραπεί σε ενός ανδρός αρχή και τους επαίνους προς τους λογοτεχνικούς «κύκλους» των πλούσιων πατρώνων οφείλουμε να τα κρίνουμε σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής. Οι περισσότεροι μελετητές συντείνουν στη θέση ότι επρόκειτο για δεσπόζουσα τάση της αυτοκρατορικής περιόδου, οπότε και κατέστη ο «μόνος» τρόπος επιβίωσης, κοινωνικής ανόδου και καταξίωσης των καλλιεργημένων και φιλόμουσων Ρωμαίων συγγραφέων. Ακόμη και εξ ολοκλήρου υποτελείς, εξαρτημένες και δουλοπρεπείς να ήταν οι σχέσεις του ποιητή με τους «προστάτες» του και με τον αυτοκράτορα, θα μπορούσε παράλληλα να γράφει και ανώδυνη ρεαλιστική ποίηση. Με άλλα λόγια ο βαθμός προσωπικής εξάρτησης του Μαρτιάλη δεν δεσμεύει απολύτως την εκφραστική του βούληση και για αυτόν τον λόγο δεν ασχολούμαστε εξαντλητικά στην παρούσα εργασία με τη συγκεκριμένη παράμετρο.

Είναι αναμφισβήτητο το γεγονός ότι πηγή έμπνευσης και βάση σύνθεσης του Μαρτιάλη είναι η κοινωνία της εποχής του. Ξεχωρίζει για τον ρεαλισμό και την πιστή αποτύπωση των υπό περιγραφή κοινωνικών χαρακτήρων. Από τα *Επιγράμματα* παρελαύνουν εκπρόσωποι όλων των τάξεων, αλλά για λόγους πολιτικής λεπτότητας – ίσως και ευθυκρισίας– διακωμωδούνται λιγότερο τύποι των ανώτερων στρωμάτων. Από την άλλη πλευρά, μεγάλο πρόβλημα κατά την αποτίμηση των *Επιγραμμάτων* διαχρονικά έπαιζε ο καυστικός ψόγος του Μαρτιάλη εναντίον του Δομιτιανού και η αμαύρωση της υστεροφημίας του (*damnatio memoriae*) μετά από τη δολοφονία του τελευταίου. Τα βιβλία που δημοσιεύθηκαν μετά από τον θάνατο του Δομιτιανού (Βιβλία 10 έως και 12) στιγματίζουν δηκτικά το καθεστώς του και εξυμνούν τους επόμενους αυτοκράτορες Τραϊανό και Αδριανό. Ενδεχομένως, όμως, αυτή η κριτική στο πρόσωπο του αυτοκράτορα και του παλαιού λογοτεχνικού του «προστάτη» να αντικατοπτρίζει την κυρίαρχη αρνητική στάση συγκλητικών της εποχής, οι οποίοι όσο ήταν εν ζωή ο Δομιτιανός είχαν υποστεί μεγάλη καταπίεση, ή ακόμα και μία δεσπόζουσα κοινωνική απογοήτευση κατά του μονάρχη. Επομένως, η ειλικρίνεια των προθέσεων και των επαίνων ή ακόμα και των ψόγων του ποιητή είναι ένα αμφιλεγόμενο όσο και επισφαλές ζητούμενο που δεν θα μας απασχολήσει περαιτέρω. Άλλωστε, ο ποιητής έχοντας ως εφαλτήριο την πραγματική ζωή εστιάζει περισσότερο στον άνθρωπο, έτσι όπως πραγματικά είναι (*hominem pagina nostra sapit*). Το σύνολο σχεδόν του μαρτιάλειου corpus αντικατοπτρίζει ρεαλιστικά –κατά το μάλλον ή ήττον– την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής κατά την οποία συνετέθη. Τα ήθη, τα έθιμα, οι αντιλήψεις, οι συνήθειες, οι αναμενόμενες ή προσδοκώμενες

(2010: 1-31, 66-100). Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το φαινόμενο της πατρωνίας κατά την ελληνιστική εποχή βλ. Gold (1987: 13-39), Strootman (2010: 30-45), Stephens (2010: 46-61).

συμπεριφορές της ρωμαϊκής κοινωνίας μπορούν εύκολα να χαρτογραφηθούν μέσα από τα 14 βιβλία των *Επιγράμματα*. Επίγραμμα και καθημερινή ζωή κατά τον Μαρτιάλη συνδέονται άρρηκτα και αναπόσπαστα μεταξύ τους⁴⁰.

Ποιητής και Ποιητικό Υποκείμενο

Διαβάζοντας το έργο του Μαρτιάλη, θα μπορούσε κάποιος να αναρωτηθεί εάν στα *Επιγράμματα* που το ποιητικό υποκείμενο εμφανίζεται να ομιλεί σε πρώτο ρηματικό πρόσωπο υποκρύπτεται κάποια ποιητική persona ή αν ταυτίζεται με τον ίδιο τον ποιητή. Αναμφίβολα, τα *Επιγράμματα* έχουν αρκετά προσωπικό τόνο. Μοιάζουν (αυτο)βιογραφικά, δίνοντας την αίσθηση ότι ο ίδιος ο στιχουργός μοιράζεται προσωπικές του εμπειρίες. Η τεχνική αυτή δεν είναι άσχετη με το γεγονός ότι αντικατοπτρίζουν ρεαλιστικά τις ανθρώπινες αδυναμίες και τις κοινωνικές συνθήκες της εποχής των Φλαβίων αυτοκρατόρων μέσω των ζωντανών και γλαφυρών εικόνων, της αμεσότητας του ύφους και της χρήσης λέξεων της καθομιλουμένης. Στη δημιουργία (αυτο)βιογραφικής υφής συντείνει σε μεγάλο βαθμό και η χρήση του πρώτου ρηματικού προσώπου, το οποίο καλλιεργεί αμεσότητα και οικειότητα με τον αναγνώστη, σαν να πρόκειται για προσωπική καταγραφή εμπειριών. Φυσικά το πρώτο πρόσωπο είναι ένα πλαστό ποιητικό υποκείμενο και δεν ταυτίζεται πάντα με τον ίδιο τον ποιητή ούτε και είναι ξεκάθαρο πάντοτε ποιος ακριβώς «κρύβεται» πίσω από το ομιλούν πρόσωπο. Η ποιητική persona μάλιστα συχνά αλλάζει. Η επιλογή αυτή επιτρέπει την κατά το δυνατό όλο και μεγαλύτερη ταύτιση του ποιητικού υποκειμένου και των λεγομένων του με τα βιώματα και τις εμπειρίες του ακροατηρίου. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μία καθαρά ρητορική τεχνική που προσδίδει θεατρικότητα και ζωντάνια, περισσότερη από όση θα προσέδιδε το τρίτο αφηγηματικό πρόσωπο. Η τεχνική αυτή έχει τις ρίζες της ήδη από την εποχή του Αρχίλοχου του Πάριου. Το μόνο βέβαιο είναι ότι η εικόνα που πλάθει γύρω από τον εαυτό του είναι ένα ποιητικό προσωπείο και ως εκ τούτου είναι άλλοτε πραγματική, άλλοτε πλαστή, με τα όρια μεταξύ του ενός και του άλλου να παραμένουν δυσδιάκριτα. Κατασκευάζει, με άλλα λόγια, ένα σατιρικό ποιητικό υποκείμενο, λογοτεχνικό κάτοπτρο του εαυτού του. Ως εκ τούτου πολλά στοιχεία που δίνουν την αίσθηση της «κατάθεσης» προσωπικών εμπειριών από μέρους του ποιητή πρέπει να ανήκαν στη δεσπόζουσα τάση της εποχής ή να αντανakλούσαν προσωπικές επιθυμίες του –ως επί το πλείστον– ανδρικού ακροατηρίου του. Για παράδειγμα, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, η σατιρική και χιουμοριστική διάθεση του ποιητή απέναντι σε συγκεκριμένες σεξουαλικές πρακτικές ομοερωτικής φύσης μέσα σε μία κοινωνία σταθερά ανεκτική απέναντι σε ένα τέτοιο φαινόμενο προφανώς και αντανakλά ορισμένα κοινωνικά διαδεδομένα και στερεοτυπικά αστεία προς τις ανάλογες πρακτικές. Έτσι, λοιπόν, ο τρόπος που αντιμετωπίζονται οι νεαροί άρρενες δούλοι ως αντικείμενα σεξουαλικής ηδονής πλουσίων ανδρών αντικατοπτρίζει και τη

⁴⁰ Mart. 10.4.10 *hominem pagina nostra sapit*. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Waters (1964: 49-77), Sullivan (1979: 288-302), White (1982: 50-66), Baldwin (1982: 67-86), Bramble (1982: 597-623), Boyle & Sullivan (1991: 192-5), Sullivan (1991: 115-72), von Albrecht (1994: 1189-210), Watson (2013: 1-38).

δεσπόζουσα λογοτεχνική τάση της περιόδου που ήθελε το σατιρικό χιούμορ να εξαπολύεται εναντίον αυτών των δύο κοινωνικών κατηγοριών. Εν τούτοις, δεν είναι λίγοι οι ερευνητές οι οποίοι θεωρούν ότι οι θέσεις που εκφράζει ο ποιητής αντανakλούν, παράλληλα, και τις προσωπικές του απόψεις, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των ομοερωτικού τύπου *Επιγραμμάτων*, που σαφώς υπερτερούν αριθμητικά. Για τους ανωτέρω λόγους, οι νεώτεροι μελετητές αποφεύγουν να αξιολογήσουν τον βαθμό ταύτισης του ποιητικού υποκειμένου με το πρόσωπο του Μαρτιάλη –στοιχείο φύσει υποκειμενικό και ανοικτό σε υποθέσεις– και δίνουν έμφαση περισσότερο στις προσδοκίες του ακροατηρίου του, οι οποίες –όχι σπάνια– λειτουργούσαν δεσμευτικά για τον ποιητή, καθορίζοντας τη στοχοθεσία του, εφόσον πρώτιστος στόχος του ήταν η διασκέδασή τους. Επομένως, η δεσπόζουσα λογοτεχνική τάση και οι αναγνωστικές προσδοκίες καθόριζαν τον τρόπο σύνθεσης⁴¹.

Ακροατήριο και Αναγνωστική⁴² Αποδοχή

Σε κάθε περίπτωση η αξιολόγηση και η αποτίμηση των *Επιγραμμάτων* θα πρέπει οπωσδήποτε να εδράζεται στις αναγνωστικές προσδοκίες και να λαμβάνει σοβαρά υπ' όψιν τον τρόπο πρόσληψης εκείνη την εποχή της ποίησης ευρύτερα και του επιγράμματος ειδικότερα. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των *nugae*, που δεν έχαιραν και της απολύτου κοινωνικής εκτίμησης, οι προσδοκίες του ακροατηρίου, το οποίο συνίστατο από καλλιεργημένους βιβλιόφιλους Ρωμαίους των ανώτερων τάξεων, έπαιζαν καθοριστικό ρόλο. Μεταξύ του ακροατηρίου συναντούμε τον ίδιο τον αυτοκράτορα, όπως ήδη είδαμε, συγκλητικούς, ιπείς και άλλους ευκατάστατους Ρωμαίους που είχαν την αναγκαία οικονομική δυνατότητα και την απαιτούμενη παιδεία, για να έχουν πρόσβαση στη γνώση, και πιο συγκεκριμένα στην ποίηση. Δεδομένου ότι ο Μαρτιάλης γράφει ποίηση προς ανάγνωση από αναγνώστες ή προς απαγγελία σε ακροατήριο, και όχι προσωπική, εσωτερική ποίηση «γραφείου», οι προσδοκίες των ακροατών και οι επιθυμίες των αναγνωστών ενδεχομένως να λειτουργούσαν αρκετά δεσμευτικά για τον ποιητή. Το ακροατήριο που συμμετείχε στις «δημόσιες» απαγγελίες/αναγνώσεις σε σπίτια πλούσιων φιλόμουσων ανδρών–συνήθως λογοτεχνικών προστατών/πατρónων– αποτελείτο κατά βάση από ευκατάστατους και πεπαιδευμένους Ρωμαίους των ανώτερων τάξεων. Εν τούτοις, η σύγχρονη έρευνα εστιάζει περισσότερο στην ποικιλία των ανθρώπων που συνιστούσαν το ακροατήριο του Μαρτιάλη, όσο και στο ετερόκλητο πλήθος των αναγνωστών του. Γενικότερα, θα λέγαμε ότι η σύσταση, οι επιθυμίες, το υπόβαθρο, οι προσδοκίες και ο τρόπος διασκέδασης του ακροατηρίου του Μαρτιάλη έπαιζαν καθοριστικό ρόλο κατά τη σύνθεση των *Επιγραμμάτων*. Ο Μαρτιάλης γνώρισε μεγάλη αποδοχή μεταξύ του αναγνωστικού κοινού της Ρώμης των Φλαβίων αυτοκρατόρων και μέσω των συνθέσεών του φρόντισε να επεκτείνει τη φήμη του,

⁴¹ Sullivan (1991: 170-84), von Albrecht (1994: 1189-210), Gerber (1997: 6-8), Brown (1997: 13-69), Watson (2002: 222-57), Watson (2003: 1-38), Watson (2005: 201-12), Spisak (2007: 1-33), Fitzgerald (2007: 68-105), Rimell (2008: 51-93), Zevi (2014: 41-4).

⁴² Λεπτομέρειες για τη διάκριση μεταξύ αναγνωστών/αναγνωστικού κοινού και ακροατών/ακροατηρίου, όπως και μεταξύ ανάγνωσης και απαγγελίας (δημόσιας ή και ιδιωτικής) θα δοθούν στη συνέχεια της εργασίας μας.

εκφράζοντας τις επιθυμίες και τον παλμό του ακροατηρίου του. Όσοι παρίσταντο στις αναγνώσεις του ή αγόραζαν τα βιβλία του ήξεραν καλά ότι δεν απέβλεπε ούτε στην ηθική διαπαιδαγώγησή τους ούτε στη νουθεσία τους ούτε στην καλλιέργεια σπουδαίων ηρωικών προτύπων ούτε στη ριζική αναδόμηση της κοινωνίας μέσω της σάτιρας. Συνθέτει επιγράμματα με σατιρική διάθεση και ψυχαγωγικούς στόχους. Το ακροατήριό του, του οποίου μέρος ίσως να ήταν και άλλοι γνωστοί ποιητές, γνώριζε τις ποιητικές δεξιότητες του ποιητή και ήξερε τι να περιμένει. Δεν ανέμενε ούτε την υφολογική εκζήτηση της τραγωδίας ούτε τα τετριμμένα μυθολογικά θέματα του έπους⁴³.

Επομένως, το μαρτιάλειο επίγραμμα συνιστά μία ιδιαίτερη και ξεχωριστή ποιητική σύνθεση, που αφενός προϋπέθετε κάποιο ακροατήριο και αφετέρου έδινε μεγάλη βάση στις αναγνωστικές προτιμήσεις εκείνης της εποχής. Ο Μαρτιάλης επανειλημμένα και emphaticά επιδιώκει την αναγνωστική αποδοχή και στοχεύει στη διάδοση του ποιητικού του πονήματος σε ένα κοινό που να υπερβαίνει τα στενά λογοτεχνικά όρια της Ρώμης. Κατά την ύστερη ρεπουμπλικανική περίοδο και τους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους συνηθίζονταν ευρέως οι δημόσιες ή και ιδιωτικές απαγγελίες/αναγνώσεις διαφόρων λογοτεχνικών έργων, μεταξύ των οποίων και επιγραμμάτων. Η ποίηση του Μαρτιάλη δεν προοριζόταν μόνο για ανάγνωση, αλλά συνιστούσε και ένα είδος «απαγγελλόμενης» ποίησης, υπό την έννοια ότι προοριζόταν για δημόσια ανάγνωση ή ακρόαση, έστω και αν αυτή περιοριζόταν εντός του στενού κύκλου φιλόμουσων Ρωμαίων. Ειδικότερα, στο επίγραμμα 9.81 ο Μαρτιάλης αναφέρεται και σε αναγνώστες (*lector*) και σε ακροατές (*auditor*). Αντιθέτως, στην *Praefatio* 12 κάνει μνεία μόνο σε ακροατές (*auditor, aures*). Οφείλουμε, ωστόσο, να τονίσουμε ότι σε κανένα άλλο σημείο του corpus και των 14 Βιβλίων του –ούτε και στον *Liber Spectaculorum*– δεν γίνεται άλλη αναφορά σε ακροατές και σε πραγματικό ακροατήριο. Το εάν ο Μαρτιάλης είχε πράγματι κάποιο ακροατήριο ή απλά αναγνώστες είναι ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα στην έρευνα και εν προκειμένω δεν θα μας απασχολήσει εκτενώς. Πάντως, αυτό που φαίνεται πιο ξεκάθαρα είναι το γεγονός ότι δίνει μεγαλύτερη έμφαση στους αναγνώστες του, διότι σε αυτούς βάσιζε περισσότερο την εμπορική του επιτυχία και τη διάδοση της φήμης του. Προφανώς, η σταθερή και διαρκής του επιτυχία μεταξύ των αναγνωστών θα είχε μεγαλύτερη διάρκεια και σταθερότητα από ό,τι η βραχύβια και στιγμιαία αποδοχή ενός περιστασιακού ακροατηρίου. Αυτό δεν σημαίνει, όμως, ότι παράλληλα δεν αναγίνωσκε/απήγγειλλε τα *Επιγράμματά* του. Η δημόσια απαγγελία ήταν ένα σημαντικό και διαδεδομένο μέσο για την «πρώτη» γνωριμία του κοινού με το έργο κάποιου ποιητή και ένας βασικός τρόπος «προώθησης» και εμπορικής διάδοσης των

⁴³ Sullivan (1991: 21-25, 93-100), Watson (2003: 1-38), Fitzgerald: (2007: 139-66), Rimell (2008: 19-50). Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι τα σεξουαλικά *Επιγράμματα* δεν αντικατοπτρίζουν καθόλου την ιδεολογία του ποιητή και ότι απλώς παρεμβλήθηκαν στο εκτενές του έργο ως σατιρικά «παραγεμίσματα», για να καλύψουν τη διασκέδαση των πλούσιων πατρώνων και να ικανοποιήσουν την επιθυμία για χονδροειδή αστεία, όπως, άλλωστε, απαιτούσε η παράδοση του είδους. Ο Sullivan εικάζει ότι ο Μαρτιάλης δεν συνέθετε εκουσίως τα αθυρόστομα επιγράμματά του, για αυτό και απολογείται συχνά για τη χρήση της γλώσσας από μέρους του, πράγμα, όμως, που έκανε ήδη έναν αιώνα προηγουμένως και ο ίδιος ο Κάτουλλος, όπως θα δούμε παρακάτω, cf. Sullivan (1979: 288-302).

συνθέσεών του –είτε των ταπεινών, όπως το επίγραμμα, είτε και των ανώτερων, όπως το έπος και η τραγωδία. Είναι δύσκολο να υποθέσουμε πως τα αθυρόστομα *Επιγράμματα* δεν θα είχαν προηγουμένως αναγνωσθεί από τον ίδιο τον ποιητή ενώπιον κάποιου ακροατηρίου, για να προλάβει τυχόν αρνητικές αντιδράσεις, πριν από την έκδοση, και για να προβεί σε διορθώσεις του τελικού προς έκδοση χειρόγραφου. Επιπλέον, η ανάγνωση κάποιων ή και όλων των επιγραμμάτων θα λειτουργούσε επικουρικά ακόμα και για την προώθηση του έργου του, αφού θα το «διαφήμιζε» και οι επίδοξοι αναγνώστες του θα το περίμεναν με προσμονή. Όλοι οι σατιρικοί ποιητές, μεταξύ των οποίων και ο Οράτιος και ο Πέρσιος και ο Γιουβενάλης, προέβαιναν κατά κόρον σε δημόσιες απαγγελίες. Είναι ενδιαφέρον ότι στα επιγράμματα 1.29 και 1.38 ο Μαρτιάλης αναφέρεται πάλι σε απαγγελία σε πραγματικό ακροατήριο (*populo*) δικών του ποιημάτων (*nostros libellos, meus libellus*), με τη διαφορά, όμως, ότι την αφήγηση (*recitare, recitas*) εκτελεί και στα δύο κάποιος ονόματι Fidentinus, ο οποίος πρέπει να ήταν γνωστός λογοκλόπος της εποχής και «παραχαράκτης» του πραγματικού νοήματος (*male recitas*) των στίχων του ποιητή⁴⁴.

Ο Μαρτιάλης ως τεχνουργός εν γένει είναι αρκετά φιλόδοξος. Δεν τον ενδιαφέρει μόνο η ποιητική του υστεροφημία μετά θάνατον (*post cineres*), αλλά και η εν ζωή (*viventi decus atque sentienti*) εμπορική του επιτυχία, η διάδοση των βιβλίων του και εκτός των στενών λογοτεχνικών κύκλων της Ρώμης και, εν τέλει, η διεύρυνση του ακροατηρίου του σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Η χάρη του φθάνει ακόμα και μέχρι τη μακρινή Βιέννη (*habere meos libellos pulchra Vienna*), την παγωμένη βόρεια Θράκη (*meus in Geticis ad Martia signa teritur liber*) και τη Βρετανία (*dicitur et nostros cantare Britannia versus*). Στο εισαγωγικό του *Επίγραμμα* (1.1) –εν είδει ποιητικής σφραγίδας– ευχαριστεί τον αναγνώστη για τη μεγάλη φήμη που εν ζωή απλόχερα του χάρισε και για τη μεγάλη του διάδοση σε ολόκληρη τη ρωμαϊκή οικουμένη (*toto notus in orbe Martialis*). Η εν ζωή αναγνωρισιμότητά του (*hic est*) μεταξύ του ρωμαϊκού πλήθους υπήρξε ευρεία λόγω της ταχύτατης διάδοσης των (*legor frequens*) των *Επιγραμμάτων* του. Κατά προσωπική του ομολογία όλη η Ρώμη τον γνωρίζει και τον διαβάζει (*legis et cantas mea carmina Roma, aurem advertere totam, non asperantur procures urbisque forique*), ενώ τα βιβλία του φθείρονται εξαιτίας της διαρκούς φυλλομέτρησής τους από το ενθουσιώδες και «βιβλιόφιλο» κοινό του (*teritur noster ubique liber*). Οι αναγνώστες που με ζέση σπεύδουν, όταν βρεθούν στη Ρώμη, να αγοράσουν τις συνθέσεις του, τις μεταφέρουν έπειτα στις

⁴⁴ Mart. 1.29.1-2 *Fama refert nostros te, Fidentine, libellos | non aliter populo quam recitare tuos*, 1.38 *Quem recitas meus est, o Fidentine, libellus: | sed male cum recitas, incipit esse tuus*, 9.81.1-2 *Lector et auditor nostros probat [...] libellos, Praef. 12.10-1 si quid est enim quod in libellis meis placeat, dictavit auditor, 25 familiarissimas mihi aures tuas exciperem*. cf. Howell (1980) ad loc. 29.1-2, 38, McGill (2012: 74-111). Σε ολόκληρη την παρούσα εργασία οι όροι ακροατής/ακροατήριο και αναγνώστη/αναγνωστικό κοινό εναλλάσσονται διαρκώς, απαράλλακτα και αζεδιάλυτα μεταξύ τους, χωρίς καμία ουσιώδη διαφορά, διότι και ο ίδιος ο Μαρτιάλης άλλοτε απευθύνεται σε ακροατήριο και υπαρκτούς ακροατές και άλλοτε σε αναγνώστες των *Επιγραμμάτων* του, σε δυνητικούς μελλοντικά «αγοραστές» Βιβλίων του, ενώ ιστορικά γνωρίζουμε ότι συνηθίζονταν και οι δύο πρακτικές. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Howell (1980) ad loc. 1.4, Courtney (1980) ad loc. 1.3-4, 3.9, 7.39-40, Henriksen (2012) ad loc. 81.1, 83.4.

πατρικές τους εστίες σε ολόκληρη την έκταση της αυτοκρατορίας (*hospes ad patrias sedes carmina feret*). Οι «σταθεροί», πιστοί και ενθουσιώδεις αναγνώστες του (*lector studiose, studiosa leges, lector, amas*) εξ αρχής περιέβαλαν την τέχνη του με τέτοια τιμή, όση ελάχιστοι ποιητές κατάφεραν εν ζωή να απολαύσουν (*rari habent poetae*). Ο ποιητής αποδίδει αυτή την επιτυχία στην ευφυή και περίτεχνη σύνθεση των *Επιγραμμάτων* του (*argutis epigrammaton libellis*). Αυτή ακριβώς η φήμη (*fama*), η επιτυχία και η διάδοση των ποιημάτων του σε ένα ευρύτατο τμήμα της ρωμαϊκής ηγεμονίας είναι το μεγαλύτερο όφελος για τον ίδιο τον ποιητή, η σπουδαιότερη ανταμοιβή του (*novit fama, famae favere meae*). Ο ποιητής γνωρίζει καλά ότι ακόμα και η αρνητική κριτική (*tibi permittis carpere nugas*) προωθεί και επεκτείνει τη φήμη του, σε ιδιωτικό, έστω, επίπεδο. Πολλοί Ρωμαίοι λόγω της φύσης των συγκεκριμένων συνθέσεων μπορεί σε δημόσιο επίπεδο σοβαροφανώς και τελείως υποκριτικά να ενοχλούνταν (*piget mercari*) από τη φιλήδονη διάθεση του ποιητή (*nostras nugas et lasciva carmina*). Ωστόσο, και γνώριζαν καλά τους στίχους του (*nosse*) –σε σημείο μάλιστα που να τους έχουν αποστηθίσει (*poterat scripsisse videri*)– και τους άρεσε το ύφος του (*libet*), ακόμη και αν δεν το παραδέχονταν. Ο Μαρτιάλης είχε επίγνωση ότι σε δημόσιο επίπεδο και διά ζώσης δεν θα ελάμβανε τη μεγαλύτερη αποδοχή. Εν τούτοις, συνειδητά στοχεύει στους αναγνώστες του (*lector*), διότι πολλοί θα διάβαζαν το έργο του ιδιωτικά και εν κρυπτώ (*absentes nostros cantatque libellos*)⁴⁵.

Η τέρψη, η διασκέδαση, η ψυχαγωγία, η πνευματική και ψυχική χαλάρωση του προσδοκώμενου από τον ποιητή αναγνώστη (*delectantia malo*) είναι η αιτία (*causa*) που εκείνος καταπιάνεται με αυτό το είδος ποίησης και όχι με άλλα κοινωνικά περισσότερο καταξιωμένα είδη (έπος, τραγωδία), τα οποία μάλιστα αφήνει να εννοηθεί ότι θα τον καταξίωναν γρηγορότερα, ευκολότερα και χωρίς κόπο. Δεν γράφει για τον εαυτό του ή για τη μετά θάνατον υστεροφημία του. Όπως δηλώνει ξεκάθαρα στην *Praefatio* 9, του είναι αρκετό (*sufficit*) και μόνο το γεγονός ότι τα *Επιγράμματα* διαβάζονται κατ' επανάληψη (*saepe redire manus*) από το βιβλιόφιλο κοινό. Μοναδική του ικανοποίηση είναι η διάδοση της φήμης του όσο βρίσκεται εν ζωή μέσω της κυκλοφορίας των βιβλίων των *Επιγραμμάτων* του στα χέρια του

⁴⁵ Mart. 1.1.1-6 *Hic est quem legis ille, quem requiris, | totus notus in orbe Martialis | argutis epigrammaton libellis: | cui, studiose lector, quod dedisti | viventī decus atque sentienti, | rari post cineres habent poetae*, 5.16.2-3 *tu causa es, lector amice, mihi, | qui legis et tota cantas mea carmina Roma*, 6.64.6-9 *emendare meos, quos novit fama, libellos | et tibi permittis felicitis carpere nugas – has, inquam, nugas, quibus aurem advertere totam | non asperantur procere urbisque forique*, 7.51.1-10 *Mercari nostras si te piget [...] nugas | et lasciva tamen carmina nosse libet, [...] non lector meus hic [...] sed liber est; | sic tenet absentes nostros cantatque libellos ut pereat chartis littera nulla meis: | denique, si vellet, poterat scripsisse videri; | sed famae mavult ille favere meae*, 7.88.1-5 *fertur habere meos, si vera est fama, libellos | inter delicias pulchra Vienna suas. | me legit omnis ibi [...] hoc ego maluerim*, 8.61.3-5 *quod orbe cantor et legor toto [...] spargor per omnes Roma quas tenet gentes*, 8.3.4-8 *teritur ubique liber, [...] me tamen ora legent et secum plurimus hospes | ad patrias sedes carmina nostra feret, Praef. 9.5-6 ille ego sum nulli nugarum laude secundus | quem non miraris sed, puto, lector, amas*, 11.3.3-5 *sed meos in Geticis ad Martia signa pruinis | a rigidio teritur centurione liber, | dicitur et nostros cantare Britannia versus*. Η Βιέννη ήταν ρωμαϊκή αποικία στη Γαλατία που γνώρισε μεγάλη ακμή κατά τον 1^ο αι. μ.Χ., ενώ οι Getae φύλο της βόρειας Θράκης. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Sullivan (1979: 288-302), Howell (1980: 6,8 101-2) et ad loc. 1.1-6, Sullivan (1991: 21-5, 253-260), Grewing (1997: 404-7) et ad loc. 64.6-9, Schöffel (2001: 515-7) et ad loc. 61.3-5, Galán – Vioque (2002: 310-11, 472-3) et ad loc. 51.1-10, 88.1-5, Watson (2003: 1-38), Hunter (2006: 1-6), Canobbio (2011: 208-9) et ad loc. 16.2-3, Henriksen (2012: 1-6) et ad loc. *Praef. 9.5-6*.

αναγνωστικού κοινού. Τρόπον τινά όλα τα βιβλία του αφιερώνονται στον ανώνυμο αναγνώστη που του χάρισε τόσο πλατιά και ευρεία αναγνωρισιμότητα (*laudant illa, ista legunt*). Ομολογεί (*confiteor*) ότι όλοι οι Ρωμαίοι τον γνωρίζουν και πως έχουν και φυλλομετρούν ένα τουλάχιστον αντίτυπο των βιβλίων του. Τα τελευταία αποτελούν πολύτιμο «σύντροφο» (*comites*) σε όλες τις περιστάσεις της ζωής (*ubicumque*) των αναγνωστών, σε κάθε τους ψυχική διάθεση, ένα εύκολο, προσιτό, καθημερινό μέσο ψυχαγωγίας, προσβάσιμο ανά πάσα ώρα και στιγμή χάριν του μικρού του μεγέθους (σχήματος). Το πλήθος της συνεχούς και αλλεπάλληλης έκδοσης διαδοχικών νέων τόμων όχι απλά δεν αποθαρρύνει τους αναγνώστες του, αλλά αυξάνει το ενδιαφέρον και τη φιλαναγνωσία του βιβλιόφιλου κοινού για τέτοιες παιγνιώδεις συνθέσεις (*illa laudant omnes, mirantur, adorant*).

Οι αντιδράσεις του αναγνωστικού κοινού για το έργο του μπορεί να μην είναι ομοιογενείς. Άλλοι χαίρονται (*stupet, oscitat*), άλλοι κοκκινίζουν από ντροπή (*rubet, pallet*), άλλοι εξοργίζονται (*odit*) με τις συνθέσεις του. Εν τούτοις, ο ίδιος ο Μαρτιάλης έχει υψηλή επίγνωση του αναμενόμενου κοινωνικά ρόλου του ως ποιητή. Στόχος του είναι να ψυχαγωγήσει (*placent*) το κοινό του με ευχάριστες συνθέσεις (*delectantia*), γνωρίζοντας ότι κανείς άλλος δεν τις ξεπερνάει (*nulli nugarum secundus*), εκτός, βέβαια, από τον πρωτεργάτη Κάτουλλο, όπως ήδη είδαμε. Ακόμα και ο αυτοκράτορας Δομιτιανός δεν προσβάλλεται από τέτοιου είδους συνθέσεις (*non dedignatur*). Διαβάζει (*legat dominus*) με ζέση δύο ή και περισσότερες φορές (*bis terque revolvere Caesar*) τα *Επιγράμματα* και φαίνεται εξοικειωμένος με τη σκωπτική διάθεση του ποιητή (*aure qua solet*), μολονότι λογικά θα είχε χιλιάδες άλλες υποχρεώσεις από το να ασχολείται με τόσο «ταπεινούς» στίχους. Στο 8^ο Βιβλίο δηλώνει –με κάποια δικαιολογημένη «έπαρση»– ότι τα 7 προηγούμενα Βιβλία ήταν αρκούντως ικανοποιητικά, για να εκφράσουν όλο το εύρος του ποιητικού του μεγαλείου και ότι θα ήθελε να βάλει ένα τέλος στις συνθέσεις του (*nihil addere fama*), διότι δεν έχει να προσθέσει κάτι άλλο πλέον (*Quinque satis, sex septemque nimium*). Ωστόσο, η ίδια η Μούσα του, η μούσα των ταπεινών συνθέσεων, η Θάλεια, προάγει την έμπνευση και προωθεί (*iuvat*) τη σκέψη του σε ακόμη περισσότερες συνθέσεις, προφανώς για να ικανοποιήσει την «ακόρεστη» και διαρκή επιθυμία για ψυχαγωγία του ηδυπαθούς κοινού του, που δεν έχανε την ευκαιρία να «καταναλώνει» τέτοιες συνθέσεις.

Αλλά και ο ίδιος ο Μαρτιάλης δεν χαίρεται λιγότερο με το γεγονός ότι διαρκώς επανέρχεται με νέες συνθέσεις στα χέρια του βιβλιόφιλου κοινού του και με το ότι το ωφελεί, «επιτρέποντάς» του να περνά πιο ευχάριστα τον ελεύθερο χρόνο του (*urbana otia*). Οι ετήσιες, σχεδόν, εκδόσεις των ταπεινών συνθέσεών του (*parva locuto*) είναι η προσωπική του ικανοποίηση (*sufficit in vestras saepe redire manus*). Η επιλογή του αυτοκράτορα να ψυχαγωγείται με αυτό το είδος ποίησης επεξέτεινε τη φήμη του ποιητή. Στην *Praefatio* 12, στον πρόλογο, δηλαδή, του 12^{ου} και χρονικά τελευταίου Βιβλίου του (άνοιξη του 102 μ.Χ.), ο Μαρτιάλης κάνει μνεία σε πιστούς και εξοικειωμένους πλέον αναγνώστες (*familiarissimas aures*) των συνθέσεών του. Στους τελευταίους εναποθέτει κάθε ελπίδα ορθής, αντικειμενικής και αμερόληπτης

κριτικής αποτίμησης των *Επιγραμμάτων*, ούτε υπερβολικά αυστηρής ούτε μονολιθικά ευμενούς (*diligenter aestimare, iudices candor seposito*). Έχοντας, άλλωστε, υπ' όψιν του τον αναγνώστη απορρίπτει την προσποιητή σοβαρότητα της υψηλής ποίησης (έπος, τραγωδία), τα *seria carmina*, τις σπουδαίες ηρωικές αφηγήσεις, και καταπιάνεται με τα ευχάριστα «στιχάκια» (*delectantia carmina*)⁴⁶.

Το ακροατήριο/αναγνωστικό κοινό του Μαρτιάλη δεν ήταν πάντα σταθερό ούτε και διαρκώς το ίδιο. Είναι ευρύ, πολυπληθές και σε μεγάλο βαθμό είχε ετερόκλητα ενδιαφέροντα. Είναι, μάλιστα, σε τόσο μεγάλο βαθμό πολυσυλλεκτικό – για τα δεδομένα της εποχής– ώστε ο ποιητής γνωρίζει ότι εμπλουτίζεται και από γυναίκες πιστές «θαυμάστριες». Έτσι, δεν αμελεί να απευθυνθεί και στις γυναίκες ακροατρίδες/αναγνώστριές του. Ενώ συνήθως αναφέρεται στη βιβλιογραφία ότι το σταθερό ακροατήριο/αναγνωστικό κοινό του Μαρτιάλη ήταν οι ιδιωτικοί κύκλοι πλούσιων πατρώνων, ο ίδιος ο ποιητής ομολογεί ότι τον «διαβάζουν» διαφορετικές ηλικιακές ομάδες του πληθυσμού της Ρώμης, από τους πιο ώριμους, δηλαδή, άνδρες (*senior*) και τους νεώτερους Ρωμαίους πολίτες (*iuvenisque*) μέχρι και τους εφήβους (*puerque*). Στο αναγνωστικό του κοινό/ακροατήριο συγκαταλέγει και τις γυναίκες (*puella*) οπαδούς του. Οι τελευταίες δεν δίσταζαν να τον αναγινώσκουν ή να παρευρίσκονται σε αναγνώσεις δικών του συνθέσεων, εν γνώσει των αυστηρών ηθικά συζύγων τους (*coram tetrico viro*). Η φήμη του υπερβαίνει ακόμα και τα στενά όρια της Ιταλικής χερσονήσου και φθάνει μέχρι και τις αποικίες της Ρώμης, όπως φερ' ειπείν στη Βιέννη (Αυστρία). Κι ενώ για το «κοινό» του στη Ρώμη υποθέτουμε ότι δυνητικά μπορούσαν να είναι και αναγνώστες των Βιβλίων του και ακροατές που κάποτε είχαν παρευρεθεί σε αναγνώσεις των *Επιγραμμάτων*, για τους κατοίκους των

⁴⁶ Mart. 4.49.9-10 'illa tamen *laudant omnes, mirantur, adorant*'. | *confiteor: laudant illa, sed ista legunt*, 5.13.3-4 *toto legor orbe frequens et dicitur "hic est"*, | *quodque cinis paucis hoc mihi vita dedit*, 5.16.1-3 *seria cum possim, quod delectantia malo | scribere, tu causa es, lector amice, mihi, | qui legis et tota cantas mea carmina Roma*, 6.60.1-3 *Laudat, amat, cantat nostros mea Roma libellos, | meque sinus omnes, me manus omnis habet*. | *esse rubet quidam, pallet, stupet, oscitat, odit*. | *hoc volo: nunc nobis carmina nostra placent*, 6.64.8-9 *has [...] nugas, quibus aurem advertere totam non aspernantur procures urbisque forisque*, 14-5 *ipse etiam tanto dominus sub pondere rerum | non dedignatur bis terque revolvere Caesar*, 7.12.1-2 *Sic me fronte legat dominus [...] serena | excipiat meos qua solet aure iocos [...] 9 ludimus innocui, 11-2 perque tuas aures [...] lector inhumana liber ab invidia, Praef. 8.1-3 omnes quidem libelli mei, domine, quibus tu famam, id est vitam, dedisti, tibi supplicant; et, puto, propter hoc legentur*, 8.3.1-4 *Quinque satis fuerant: iam sex septemque libelli | est nimium: quid adhuc ludere, Musa, iuvat? | sit pudor et finis: iam plus nihil addere nobis | fama potest, Praef. 9.7-8 mihi parva locuto | sufficit in vestras saepe redire manus*, 10.1.2-4 *libellus ero | terque quaterque mihi finitur carmine parva | pagina: fac tibi me quam cupis ipse brevem*, 11.3.1-5 *Non urbana mea tantum Pipleide gaudent | otia nec vacuis auribus ista damus, | sed meus in Geticis ad Martia signa pruinis | a rigido teritur centurione liber*, | *dicitur et nostros cantare Britannia versus*, Praef. 12.25-9 *familiarissimas mihi aures tuas exciperem [...] tu velim ista, quae tantum apud te non periclitantur, diligenter aestimare et excutere non graveris; et, quod tibi difficillimum est, de nugis nostris iudices candore seposito*. cf. Sullivan (1979: 288-302), Howell (1980: 101-2) et ad loc. 1.2, Kenney (1982: 3-30), Sullivan (1991: 21-5, 33-44, 253-260), Grewing (1997: 384-6, 404-7) et ad loc. 60.1-3, 64.8-15 Schöffel (2002: 52-9, 97-9) et ad loc. Praef. 8.1-3, 3.1-4, Watson (2003: 1-38), Fitzgerald (2007: 139-66), Canobbio (2011: 182-4, 208-9) et ad loc. 13.3-4, 16.1-3, Henriksen (2012: 1-6) et ad loc. Praef. 9.7, Buongiovanni (2012: 13-25), OLD s.v. *iocus* 1a, *ludo* 8b, *excutio* 9b, *candor* 5, *dedignor* b, *tero* 5a, 6a.

ρωμαϊκών αποικιών πρέπει να εικάσουμε ότι η πιθανότερη εκδοχή είναι να είχαν στη διάθεσή τους μόνο κάποια αντίγραφα των συνθέσεών του⁴⁷.

Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να κάνουμε μία σημαντική παρατήρηση αναφορικά με τον σκοπό σύνθεσης και τον τρόπο πρόσληψης του επιγράμματος. Όπως ήδη αναφέραμε, ο Μαρτιάλης είναι ο πρώτος Ρωμαίος ποιητής που ασχολείται συστηματικά και αποκλειστικά με το είδος. Η παράμετρος αυτή από μόνη της δυσκολεύει τη σύγκρισή του με την όποια προγενέστερη ρωμαϊκή «επιγραμματική» παράδοση, ακόμα και με τον επωνύμως μνημονευόμενο ως δάσκαλό του Κάτουλλο. Με άλλα λόγια το γεγονός ότι ο Μαρτιάλης δίνει τόσο μεγάλη έμφαση στον τρόπο «ορθής» πρόσληψής του από το αναγνωστικό κοινό, στην καλλιέργεια θεμάτων και ερεθισμάτων που θα ικανοποιούσαν ακόμα και τα πιο εξεζητημένα ενδιαφέροντα του απαιτητικού ακροατηρίου του, στην αναπαραγωγή της δεσπόμενης τάσης γύρω από το επίγραμμα/*nugae*, στην άρση και απόρριψη της εις βάρος του αρνητικής κοινωνικής κριτικής και στην προσπάθεια να μη δυσαρεστήσει τους αναγνώστες του, όλα αυτά από κοινού δεν συνιστούσαν κατ' ανάγκην και μέριμνα των άλλων ποιητών και ειδικότερα του Κάτουλλου που εν προκειμένω εξετάζουμε περισσότερο. Ενώ, λοιπόν, αποκλειστική φροντίδα ή και αγωνία του Μαρτιάλη είναι η αναγνωστική πρόσληψη, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα το ίδιο και για τον Κάτουλλο. Δεδομένου ότι ο αρχαίος ελληνικός και ρωμαϊκός πολιτισμός ήταν κατά βάση προφορικός και η λογοτεχνία προοριζόταν αρχικά –αποκλειστικά και μόνο– και αργότερα –περισσότερο– για διά ζώσης προφορική «εκτέλεση», απαγγελία και ανάγνωση, είναι βέβαιο ότι οι δημόσιες ή οι ιδιωτικές απαγγελίες λογοτεχνικών έργων ενώπιον ακροατηρίου δεν ήταν αποκλειστική συνήθεια του Μαρτιάλη. Όλοι οι μεγάλοι ποιητές, όπως ο Βεργίλιος, ο Οράτιος, ο Προπέρτιος, αναγίνωσκαν πρώτα τις συνθέσεις τους ενώπιον ακροατηρίου και στη συνέχεια τις εξέδιδαν. Η έκδοση και η έντυπη κυκλοφορία ενός βιβλίου εκείνη την εποχή ήταν δύσκολη και δαπανηρή υπόθεση. Μόνο πλούσιοι δημιουργοί είχαν αυτή τη δυνατότητα, με τον κίνδυνο της λογοκλοπής και των παραχαράξεων να εγκυμονεί διαρκώς. Καθόσον εξετάζουμε στην παρούσα εργασία τις επιδράσεις του Μαρτιάλη από τον Κάτουλλο, αξίζει να έχουμε υπ' όψιν μας πως και ο Κάτουλλος κατά πάσα πιθανότητα αναγίνωσκε τις συνθέσεις του ενώπιον ακροατηρίου, όπως άλλωστε συνηθιζόταν την εποχή εκείνη, πιθανότα σε κάποιον κλειστό, ιδιωτικό κύκλο πλούσιων πατρώνων και υψηλά ιστάμενων κοινωνικά και πολιτικά Ρωμαίων. Ελλείπει ασφαλώς πληροφοριών για τη ζωή, το έργο και τον τρόπο διάδοσης των συνθέσεων του Κάτουλλου η έρευνα είναι αρκετά επιφυλακτική ως προς το εάν ο Κάτουλλος ανήκε σε κάποιον κύκλο

⁴⁷ Mart. 3.68.1 *Huc est usque tibi scriptus, matrona, libellus*, 3.69.5-6 *Haec (sc. epigrammata) igitur nequam iuvenes facilesque puellae, | haec senior, sed quem torquet amica, legat*, 3.86.1-2 *ne legeres partem lascivi, casta, libelli | praedixi et monui: tu tamen, ecce, legis*, 4.81 *Epigramma nostrum cum Fabulla legisset*, 5.2.1-2 *Matronae puerique virginesque, | vobis pagina nostra dedicatur*, 7.88.3-4 *me legit omnis [...] senior iuvenisque puerque | et coram tetrico casta puella viro*, 11.15.1-2 *Sunt chartae mihi quas Catonis uxor | et quas horribiles legant Sabinae*, 11.16.7-8 *tu quoque nequitias nostri lususque libelli | uda, puella, leges, sis Patavina licet*, cf. Best (1969: 208-12), Citroni (1988: 3-39), Shackleton – Bailey (1993: 16-7), Hallett (1996: 321-44), Hemelrijk (1999: 7-16, 97-104, 128-9 146-84), Galán – Vioque (2002: 472-3) et ad loc. 1-4, Williams (2002: 150-71), Coleman (2005: 23-35), Fusi (2006: 434-6, 442, 504-5) et ad loc. 68.1, 69.5-6, 86.1-2, Canobbio (2011: 77-9) et ad loc. 2.1-2.

λογοτεχνικών «πατρώνων/προστατών» της Ρώμης και ως προς το εάν με βεβαιότητα συνήθιζε να απαγγέλλει τα *Carmina* του ενώπιον ακροατηρίου. Οι περισσότεροι μελετητές εικάζουν μέσα από τις λιγοστές ενδοκειμενικές αναφορές που κάνει ο ίδιος ο ποιητής γύρω από τις συνθήκες ανάγνωσης των ποιημάτων του ότι μάλλον δεν ανήκε σε συγκεκριμένο κύκλο. Συντείνουν στη θέση ότι ο ποιητής της Βερόνας ήταν αρκούντως ευκατάστατος ή τουλάχιστον οικονομικά χειραφετημένος. Φαίνεται να μην είχε ενταχθεί συστηματικά στην «προστασία» λογοτεχνικών κύκλων. Συναναστρεφόταν, βέβαια, με κύκλους ή και με μέλη σπουδαίων ανδρών της εποχής, αλλά δεν μαρτυρείται η ένταξή του σε κάποιον συγκεκριμένο ούτε φαίνεται να ήταν οικονομικά «εξαρτημένος». Ο Κάτουλλος δεν κάνει πουθενά μνεία στην ύπαρξη ακροατηρίου και στον τρόπο πρόσληψης της ποίησής του από ακροατές. Αντιθέτως, γίνονται κάποιες υπαινικτικές αναφορές περί γραπτού κειμένου (*pugillaria, codicillos, meis tabellis, scribens versiculos, poema feci*), αλλά και αυτές δεν επαρκούν για να πιστοποιήσουν με ασφάλεια την επίσημη και εκούσια εν ζωή απαγγελία των συνθέσεών του ή τη δημόσια κυκλοφορία τους κατά τον τρόπο του Μαρτιάλη. Μάλιστα, ο Κάτουλλος πρέπει να ήταν περισσότερο ελιτιστικός από ό,τι ο Μαρτιάλης. Δείχνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τους μορφωμένους και καλλιεργημένους αναγνώστες, για την πνευματική ελίτ της Ρώμης και όχι για τη μεγάλη μάζα του ρωμαϊκού ακροατηρίου/αναγνωστικού κοινού (*mei sodalis, populus gaudeat*). Κατά συνέπεια, η πρόσληψη –είτε εξ ακοής είτε εξ ανάγνωσης– των *Carmina* και η σύνθεσή τους βάσει συγκεκριμένων στοχευμένων προτιμήσεων και επιθυμιών του ακροατηρίου ή των αναγνωστών δεν είναι κάτι που απασχολούσε σε πρώτιστο τουλάχιστον βαθμό τον Κάτουλλο⁴⁸.

Η τεχνική, λοιπόν, της απεύθυνσης του Μαρτιάλη στο δυνητικό ή μελλοντικό του αναγνωστικό κοινό ή στο προσδοκώμενο ακροατήριο δεν απαντά στον Κάτουλλο με αυτή τη μορφή. Θα λέγαμε ότι ο Μαρτιάλης ακόμα και σε αυτό το κομμάτι της ποίησής του πρωτοπορεί. Ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την καλλιέργεια συγκεκριμένων αναγνωστικών προσδοκιών, τις οποίες και διαρκώς επισημαίνει. Τα *Επιγράμματα* δεν φείδονται τέτοιων αναφορών, οι οποίες λειτουργούν και ως ένα είδος αυτοαναφοράς. Ο Μαρτιάλης δεν τα γράφει για τον ίδιο του τον εαυτό και τον ενδιαφέρει πώς θα προσληφθούν από τους αναγνώστες/ακροατές, διότι αυτό θα καθορίσει εν τέλει και την εμπορική του επιτυχία, σε αντίθεση με την υστεροφημία που ήταν η προσδοκία των επικών και των τραγικών ποιητών. Όπως ήδη είδαμε, τα *Carmina* του

⁴⁸ Catul. 42.4-5 *negat mihi nostra reddituram* | *pugillaria*, 11-12 *redde codicillos*, | *redde [...]* *codicillos*, 50.2-5 *multum lusimus in meis tabellis* [...] *scribens versiculos uterque nostrum* | *ludebat numero modo hoc modo illoc*, 16 *hoc [...]* *tibi poema feci*, 95.9-10 *parva mei mihi sint cordi monumenta sodalis*, | *at populus* [...] *gaudeat*. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Fordyce (1961: 9-28), Quinn (1959:1-26, 44-55), Wiseman (1965: 101-15, 124-9), Ross (1969: 137-69), Quinn (1973: 11-39), Clausen (1982: 175-87), vonAlbrecht (1994: 359-74), Thomson (1997: 3-60, 324-5, 525-6) et ad loc. 42.5, 50.2-5, 16, 95.9-10, Godwin (1999: 1-22, 169, 206) et ad loc. 42.5, 11-12, 50.2-5, 16, 95.9-10, Skinner (2003:19-40). Για αναλυτικότερες πληροφορίες γύρω από το ευρέως διαδεδομένο κοινωνικό φαινόμενο της πατρωνίας κατά την ύστερη ρεπουμπλικανική εποχή, για την ένταξη του Κάτουλλου σε κύκλους πλούσιων λογοτεχνικών «προστατών» και για την καλλιέργεια συγκεκριμένων στοχευμένων αναγνωστικών προσδοκιών βάσει του εκάστοτε ακροατηρίου βλ. Stroup (2010: 101-9, 123-67, 176-206).

Κάτουλλου δεν μας δίνουν ξεκάθαρη εικόνα σχετικά με το εάν αναγιγνώσκοντο ή απαγγέλοντο. Δεν γνωρίζουμε καν με ακρίβεια εάν υπήρχε ακροατήριο και ποιας σύστασης ήταν, διότι η ποίηση του Κάτουλλου ήταν πιο προσωπική και δεν φαίνεται να αποσκοπούσε τόσο στην εμπορική του επιτυχία. Ο Κάτουλλος δεν απευθύνεται προσωπικά προς το αναγνωστικό του κοινό ή προς το υποθετικό του ακροατήριο. Στην περίπτωση του Μαρτιάλη ακόμα και οι πεζοί αφηγηματικοί του πρόλογοι (*Praefationes*) εν είδει επιστολικών κειμένων (*epistula*) –μία λογοτεχνική συνήθεια των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων– αποσκοπούν στην αναγνωστική του πρόσληψη. Είναι ένα άλλο μέσο απεύθυνσης του ποιητή στους αναγνώστες του, είτε ανωνύμως είτε και επωνύμως, ανοίγοντας, έτσι, «αμεσότερο» δίαυλο επικοινωνίας μαζί τους. Ως πρότυπό του ως προς αυτή την πρακτική ο Μαρτιάλης εικάζεται ότι είχε τον Οβίδιο. Ο Οβίδιος στα ποιήματα της εξορίας του (*Tristia*, *Epistulae ex Ponto*) στην περιοχή των Τομι (σημερινή Κωσταντζα της Ρουμανίας) συνήθιζε να απευθύνεται στους μελλοντικούς αναγνώστες των συνθέσεών του. Δεδομένου ότι στον μακρινό τόπο της εξορίας ο ποιητής δεν θα μπορούσε να έχει κάποιο υπαρκτό ή φυσικό ακροατήριο/αναγνωστικό κοινό, περιλαμβάνει στους στίχους του απευθύνσεις και προσφωνήσεις προς τους μελλοντικούς του αναγνώστες. Ο Οβίδιος αισθάνεται πως, ευρισκόμενος μακριά από τους Ρωμαίους αναγνώστες/ακροατές του, ουσιαστικά χάνει με τον τρόπο αυτόν και την ποιητική του αναγνωρισιμότητα⁴⁹.

Genus Sublime και Genus humile⁵⁰

Επίγραμμα και «Υψηλή» Ποίηση

Η ποίηση του Κάτουλλου και του Μαρτιάλη, συλλήβδην χαρακτηριζόμενη ως *nugae*, συγκαταλέγεται στα κοινώς αποκαλούμενα *genera humilia* της ρωμαϊκής λογοτεχνικής ιεραρχίας του 1^{ου} αι. π.Χ. και του 1^{ου} μ.Χ. λόγω του τρόπου χρήσης της γλώσσας και της επιλεγμένης θεματολογίας. Είναι η ταπεινή, «ελαφρά», «ευτελής» (*parva*) ποίηση της ρωμαϊκήςσχόλης (*otium*), της νωθρότητας και της απραγίας (*desidiosus ages*), η στιχουργία που αντίκειται στις παραδοσιακές αξίες του ρωμαϊκού *negotium* και στις πατρογονικές αρχές οργάνωσης της πολιτείας. Εν τούτοις, αν ήταν πράγματι τόσο ευτελής ή ασήμαντη αυτού του είδους η στιχουργία, ούτε θα άξιζε ούτε και θα ήταν κοινωνικά αποδεκτό κάποιος να τη συνθέτει και να τη διαβάζει. Πολλές από τις αναφορές στην ευτέλεια του ποιητικού υλικού δεν συνιστούν την πραγματική θέση των γραφόντων και περισσότερο χρησιμοποιούνται για να προλάβουν τυχόν αρνητικές αντιδράσεις. Πίσω από το επίπλαστο περίβλημα έλλειψης σοβαρότητας και ποιότητας –που συχνά καλύπτει τις συνθέσεις και των δύο

⁴⁹ Ov. Tr. 3.1.2 *da placidam* [...] , *lector amice, manum*, 4.10.131-2 *sive favore tuli, sive hanc ego carmine famam*, | *iure tibi grates, candide lector, ago*, cf. Luck (1977) ad loc. 3.1.1, 4.10.131, Howell (1980) ad loc. 1.4, Williams (2002: 337-81), Coleman (2005: 23-35), Fitzgerald (2007: 68-105, 139-66), Rimell (2008: 19-50), Claassen (2009: 170-83), Natoli (2017: 140-81). Για τη χρήση πεζών προλόγων στον Μαρτιάλη βλ. Janson (1964: 100-12), Howell (1980: 95-6).

⁵⁰ Για περισσότερες διευκρινίσεις γύρω από τη σημασία των επιθέτων *sublimis* και *humilis* βλ. OLD s.v. *sublimis* 7a-d, *humilis* 7a-b.

ποιητών και που οι ίδιοι δεν χάνουν, ομολογουμένως, την ευκαιρία με κάθε αφορμή να παραδεχθούν— επιδιώκεται λανθανόντως να προβληθεί η ανωτερότητα του συγκεκριμένου ποιητικού είδους έναντι του λογοτεχνικά καταξιωμένου και ηθικά αναγνωρισμένου έπους (*aspera bella*) και της τραγωδίας (*tragicos cothurnos*). Ο Μαρτιάλης διασαφηνίζει ότι δεν έχει ως στόχο να παραθέσει ούτε σοβαρά μυθολογικά περιστατικά ούτε ηρωικά κατορθώματα με τη χρήση υψηλού, πομπώδους λεξιλογίου και αρχαϊσμών, απομακρυσμένων από το καθημερινό και κατανοητό σε όλους λαϊκό ιδίωμα, ούτε και πρότυπα παραδείγματα ηθικής και ηρωικής συμπεριφοράς (*exempla virorum optimorum*). Αυτό το έκαναν αρκούντως καλά άλλοι αξιόλογοι, επικοί και τραγικοί, ποιητές⁵¹.

Η κατηγορηματική απόρριψη της υψηλής ποίησης —κυρίως του έπους και της τραγωδίας—, η αποκαλούμενη συνήθως *recusatio*, έχει όσον αφορά τη λατινική ποίηση τις απαρχές της στον πρωτεργάτη Κάτουλλο. Στο *Carmen* 95 ο Κάτουλλος απορρίπτει εμφαντικά την επική ποίηση. Η τελευταία εκφράζεται μέσα από τις επικές συνθέσεις (*annales*) των Ρωμαίων ποιητών Hortensius, Volusius και Antimachus, οι οποίες και απορρίπτονται, επειδή λόγω της μεγάλης τους έκτασης δεν τυγχάνουν της ανάλογης ποιητικής επεξεργασίας και επιμέλειας σε επίπεδο φόρμας. Το αντίθετο ακριβώς συμβαίνει με την ποίηση των Ρωμαίων νεωτερικών ποιητών, οι θέσεις των οποίων εν προκειμένω εκφράζονται μέσα από τη σύνθεση *Zmyrna* του ποιητή Cinna. Οι νεωτερικοί ποιητές, στους οποίους και ασφαλώς ο Κάτουλλος συγκαταλέγει τον εαυτό του, υιοθετώντας τις αρχές της αλεξανδρινής σχολής για *όλιγοστιχίη* και στιχουργική επιμέλεια, δίνουν μεγάλη έμφαση στην επεξεργασία του στίχου τους. Προτιμούν τη χρονοβόρο στιχουργική επιμέλεια με το κόστος της καθυστέρησης της έκδοσης των συνθέσεών τους (*nonam post messem quam coepta est nonamque edita post hiemem*), παρά να εκδίδουν διαρκώς πλήθος ανεπεξέργαστων στίχων. Στον αντίποδα οι εκφραστές της «υψηλής» ποίησης, δίνοντας έμφαση στην ευρεία έκταση και στον μεγάλο αριθμό των εκδιδόμενων συνθέσεών τους σε σύντομο χρονικό διάστημα (*milia interea quingenta Hortensius uno*), φαίνεται να αμελούν την επιμελημένη εικόνα του τεχνουργήματός τους. Λόγω αυτής της συνήθειας δεν καταφέρνουν οι φαινομενικά «υψηλές» συνθέσεις να ξεφύγουν από τα στενά γεωγραφικά όρια της Ιταλίας (*Volusi annales ad Paduam morientur*). Αντιθέτως, οι ερωτικές *nugae* του Cinna —αν και φέρουν το στίγμα (*status*) της ταπεινής ποίησης— είχαν την τύχη να διαδοθούν σε ολόκληρη τη λεκάνη της Μεσογείου (*Zmyrna Satrachi mittetur ad undas*) και να έχουν διάρκεια στον χρόνο (*Zmyrnam cana diu saecula pervoluent*). Οι *nugae* είναι πιο ευχάριστες από τις εκτενείς συνθέσεις, γιατί είναι σύντομες (*parva mihi sint cordi monimenta sodalis*). Τα πολύστιχα έπη διακρίνονται μόνο για τη μεγάλη τους έκταση και την υψηγορία (*populo tumido gaudeat Antimacho*). Σε ένα crescendo καυστικής ποιητικής κριτικής ο Κάτουλλος φρονεί ότι αυτές οι δήθεν «υψηλές» συνθέσεις δεν είναι τίποτα άλλο παρά ευτελή,

⁵¹ Clausen (1982: 175-87), Bramble (1882: 597-623), Sullivan (1991: 33-44, 230-37), von Albrecht (1994: 359-74, 1189-210), Spisak (2007: 15-33), Stroup (2010: 101-9, 123—67, 176-206), Hénriksen (2012: 1-8). Συγκεκριμένα και αναλυτικότερα αποσπάσματα του Μαρτιάλη παρατίθενται κατωτέρω στο παρόν κεφάλαιο.

φθαρμένα «κουρελόχαρτα», φθηνά και ανάξια λόγου χαρτιά, κατάλληλα μόνο για να τυλίγουν ψάρια» στην αγορά (*laxas scombris saepe dabunt tunicas*) ή, ακόμα χειρότερα, χαρτιά τόσο ευτελή, που μόνο για κόπρανα αξίζουν να χρησιμοποιηθούν (*cacata carta*).

Στον ποιητή Volusius είχε γίνει μνεία με ιδιαίτερη δριμύτητα και στο πρώτο τμήμα –των μη ελεγειακών συνθέσεων– του corpus του Κάτουλλου. Το *Carmen* 36 αφιερώνεται στις επικές συνθέσεις (*annales*) του τελευταίου, όπου, συν τοις άλλοις, ο Volusius χαρακτηρίζεται ως ο χειρίστος όλων των (επικών) ποιητών, με τους «ευτελείς» του *annales* να συνιστούν τις μόνες «ξεχωριστές» συνθέσεις του (*electissima pessimi poetae scripta*). Τέτοιες συνθέσεις είναι άξιες μόνο να γίνουν παρανάλωμα του πυρός (*scripta tardipedi deo daturam ustulanda lignis*). «Καλεί» δε τα ίδια τα ποιήματα να εισέλθουν «αυτοβούλως» (*sic!*) στη φωτιά (*vos venite in ignem*), διότι είναι άχαρα (*illepidum*), άκομψα και τραχιά (*ruris*), βαρετά και χωρίς ενδιαφέρον, ευρηματικότητα (*invenustum*) και ευφυολογήματα (*inficetiarum*). Με απλά λόγια, δεν είναι ευχάριστα στην ανάγνωση, δεν προσελκύουν το ενδιαφέρον των αναγνωστών και εν γένει δεν ψυχαγωγούν. Άρα, βρίσκονται εκτός του ποιητικού προγράμματος των νεωτερικών ποιητών και του Κάτουλλου. Το ίδιο το *Carmen* 36 συνιστά από μόνο του ένα έντεχνο λογοπαίγνιο, δομημένο γύρω από τον υποθετικό όρκο που είχε κάποτε δώσει στον ποιητή η Lesbia (*votum solvite pro mea puella*) να κάψει τα καλύτερα ποιήματα του χειρότερου ποιητή της Ρώμης, υπονοώντας τον Κάτουλλο, βέβαια, εάν ο τελευταίος δεν διέκοπτε τον ποιητικό ψόγο εις βάρος της (*si sibi restitutus essem desissemque truces vibrare iambos*). Το ευφρές λογοπαίγνιο βασίζεται στο γεγονός ότι ο ποιητής ερμηνεύει διαφορετικά τον όρκο. Έτσι βρίσκει την ευκαιρία να επιτεθεί εναντίον της «υψηλής» ποίησης και των επικών συνθέσεων του Volusius. Ο τελευταίος είναι κατά τον Κάτουλλο ο χειρότερος ποιητής της Ρώμης, διότι η τέχνη του βασίζεται στην ακατάσχετη λογοδιάρροια και στην αχαλίνωτη έκταση των συνθέσεων (*cacata carta*). Συνεπώς, στο προγραμματικού χαρακτήρα *Carmen* 36 ο Κάτουλλος συνδυάζει αριστοτεχνικά τις αρχές της Αλεξανδρινής σχολής για ολιγοστιχία και ευφυΐα με την ποιητική κριτική, χτίζοντας τις βάσεις της απόρριψης (*recusatio*) της μυθολογικής ποίησης, στις οποίες θα στηριχθεί αργότερα ο Μαρτάλης. Είναι ενδεικτικό ότι ακόμα και η ικεσία (*votum*) της κοπέλας στους θεούς είναι διατυπωμένη με παιγνιώδη και χιουμοριστικά ευφυολογήματα (*iocose lepide vovere divis*), σαν παρωδία θρησκευτικού όρκου, πράγμα που δείχνει πως ο ποιητής εξ αρχής κινείται σε αντίθετη κατεύθυνση από αυτή των επικών ποιητών. Επιλέξει, σαφώς, μη επικά θέματα ως αντικείμενο των συνθέσεών του και δεν προσαρμόζει τα επικά στα συμφοραζόμενα των *nugae*⁵².

⁵² Catul. 36.1-20 *Annales Volusi, cacata carta, | votum solvite pro mea puella. [...], si sibi restitutus essem | desissemque truces vibrare iambos, | electissima pessimi poetae | scripta tardipedi deo daturam | infelicibus ustulanda lignis. | et hoc pessima se puella vidit | iocose lepide vovere divis [...]* si non *illepidum neque invenustum est, | at vos interea venite in ignem, | pleni ruris et inficetiarum. | Annales Volusi, cacata carta, 95.1-10 Zmyrna mei Cinnae nonam post denique messem | quam coepta est nonamque edita post hiemem | milia cum interea quingenta Hortensius uno | [...]* | *Zmyrna sacras Satrachi penitus mittetur ad undas, | Zmyrnam cana diu saecula pervoluent. | et Volusi annales Paduam morientur ad ipsam | et laxas scombris saepe dabunt tunicas | parva mei mihi sint cordi*

Επιπροσθέτως, στο *Carmen* 22 ο προεξάρχων των νεωτερικών ποιητών συμπυκνώνει λίγο πιο ψύχραιμα και αντικειμενικά τους λόγους για τους οποίους διαλλακτικά, εν προκειμένω, απορρίπτει την επική ποίηση. Αναγνωρίζει την ύπαρξη και τη συμβολή στην τέχνη σημαντικών επικών ποιητών της εποχής του, ωστόσο, ο ίδιος αποστρέφεται εξ ολοκλήρου τις επικές συμβάσεις. Δεν αμελεί, βέβαια, να επισημάνει πως υπήρξαν σπουδαίοι επικοί ποιητές τα προηγούμενα χρόνια. Κατά τον Κάτουλλο η εμμονική και χωρίς ουσία καλλιέργεια, η εξωραϊστική έμφαση των επικών ποιητών σε στοιχεία εξωκειμενικά και όχι σε ζητήματα μορφής, όπως το μέτρο, καθώς και οι προσωπικές φιλοδοξίες των εκάστοτε τεχνουργών, λειτουργούσαν όλα μαζί αλλοτριωτικά για την ίδια την ποιητική τέχνη. Την επική ποίηση εκπροσωπεί ο αστός (*urbanus*) ποιητής Suffenus, γνωστός στο ευρύ κοινό για την ευφράδεια και γοητεία του λόγου του (*dicax, venustus*). Ο Κάτουλλος αντιδιαστέλλει τις *nugae* με το έπος λόγω της ακραίας και εξεζητημένης έμφασης που δίνουν οι επικοί τεχνουργοί στην ευρεία έκταση των συνθέσεών τους (*longe plurimos facit versus*), στον αδικαιολόγητα μεγάλο τους όγκο (*milia aut decem aut plura perscripta*). Οι «υψηλοί» *versus* αντιπαράτιθενται προς τους «ταπεινούς» *versiculi* και οι επικοί *libri* προς τους σκωπτικούς *libelli*. Ο Suffenus μπορεί μεν να γράφει σε καινούργιους, πολυτελείς παπύρους ή περγαμινές (*cartae regiae, novi libri*), να φαντάζει στους αναγνώστες του γοητευτικός (*bellus*) ποιητής και έμπειρος χειριστής της γλώσσας (*scitius*), αλλά όλη η επιμελώς επιτηδευμένη εξωτερική «επιφάνεια» (*videtur*) των επών του δεν μπορεί να κρύψει την ουσία (*cum legas*) της ποίησης. Οι συνθέσεις του παραμένουν ανιαρές, τραχείες, άκομψες και μη εκλεπτυσμένες (*caprimulgus, fossor*). Τα έπη του δεν είναι τίποτα άλλο παρά αυτοσχέδιες συνθέσεις ενός περιπλανώμενου ποιητή (*scurra*), ενός *poeta grassator* κατά την ορολογία του Κάτωνα. Ο Suffenus γράφει, τελικά, ρηχά και πεζά (*infaceto, infacetiore rure*) στιχουργήματα, των οποίων η προχειρότητα διακρίνεται ήδη από τους πρώτους στίχους (*simul poemata attigit*). Ματαιιόδοξος ο ίδιος, χαίρεται χωρίς λόγο για την ευφυΐα του και θαυμάζει τις συνθέσεις του (*gaudet in se, se ipse miratur*). Η ποίηση του τελευταίου είναι χαρά, ευτυχία και ψυχαγωγία μόνο για τον ίδιο τον τεχνουργό, αλλά όχι και για τον αναγνώστη/ακροατή της (*est beatus poemata cum scribit*), όπως συμβαίνει με τους νεωτερικούς ποιητές και τον Μαρτιάλη. Βέβαια, ο Suffenus δεν είναι εν προκειμένω ο αποδιοπομπαίος τράγος (*non videre Suffenum possis*). Πολλοί άλλοι ποιητές της εποχής ασπάζονταν τις ποιητικές του απόψεις και επιλογές (*omnes fallimur*). Ο Κάτουλλος, δηλαδή, αν και αρκετά οξύς στην κριτική του, δεν στιγματίζει τους επικούς ποιητές, αλλά τη δεσπόζουσα τάση γύρω από το έπος (*suus cuique attributus est error*). Η απόρριψη της επικής ποίησης (*recusatio*) από τον

monimenta sodalis, | at populus tumido gaudeat Antimacho. Για την ερμηνεία του *cacata carta* ως λογοδιάρροια, για την ποιητική αναστροφή του όρκου στο c. 36 και για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με την αποστροφή του βλ. Wiseman (1974: 44-58), (1980: 59-67), Townend (1980: 134-6), Thomson (1997: 525-6) et ad loc. 95.1-10, 36.1-20, Godwin (1999: 1-16) et ad loc. 95.1-10, 36.1-20, OLD s.v. *messis* 1a-c, *penitus* 2b, *canus* 3a-b, *scomber*, *tunica* 1a, *cacatus* (*caco* 1), *c(h)arta*, *trux* 1e, *tardipes*, *ustulo* 1a, *lignum* 1, *iocose*, *lepide*, *illeepidus*, *invenustus* 1, *rus* 4, *inficetiae*.

Κάτουλλο και ύστερα θα γίνει πάγια συνθήκη και μοτίβο των *nugae*/ταπεινών συνθέσεων⁵³.

Ο Μαρτιάλης, κατά τα πρότυπα των παλαιότερων του Ρωμαίων νεωτερικών ποιητών, αφήνει άλλους –τύποις «υψηλότερους» και επιφανειακά «σοβαρότερους»– ποιητές (*maiores maiora sonent, graves nimium nimiumque severi*) να ασχοληθούν με την επική και την τραγική ποίηση και να γίνουν αντικείμενο διδασκαλίας και ηθικής διαπαιδαγώγησης των μαθητών στις σχολικές αίθουσες (*praelegat tumidus rauca voce magister*). Εν είδει επικής *recusatio* παραδέχεται με παρρησία πως δεν ήταν ο ίδιος ποτέ σε θέση να ασχοληθεί με τη μυθολογική ή την ηρωική ποίηση (έπος, τραγωδία). Ως εκ τούτου, δεν θα μπορούσε ποτέ να γίνει ένας Βεργίλιος, παρά μόνο ένας άξιος «μιμητής» (*aemulus*) του Μάρσου (*Vergilius non ero, Marsus ero*) – ή, έστω, του Κάτουλλου στη χορεία της κατώτερης ποίησης (*lusus, lascivis iocis*) (4.14). Ωστόσο, το γεγονός ότι επιλέγει αυτό το είδος ποίησης δεν είναι δείγμα ή σύμπτωμα στιχουργικής αδυναμίας. Κατά προσωπική του ομολογία θα μπορούσε άνετα να συνθέτει και ο ίδιος επική ποίηση στην κατεύθυνση και στα πρότυπα που χάραξε ο καταξιωμένος Βεργίλιος. Με τον τρόπο αυτό, μάλιστα, θα απολάμβανε πολύ μεγαλύτερη αναγνώριση από τις υποθετικές επικές του συνθέσεις λόγω του αξιολογικά δεσπόμενου και κοινωνικά «αναγνωρισμένου» status που θα τις περιέβαλλε. Επιπλέον, θα καρπωνόταν περισσότερα οφέλη και έσοδα από τους διαρκώς πρόθυμους για χρηματοδότηση επικών τεχνουργημάτων Ρωμαίους πάτρωνες (*ero Vergilius, si munera Maecenatis des mihi?*). Ο Μαρτιάλης διστάζει να προβεί ακόμα και σε καταλογραφική απαρίθμηση όλων των προηγούμενων επικών και τραγικών ποιητών της Ρώμης, διότι θα ήταν μεγάλος κόπος, καθόσον πολλοί καταπιάστηκαν με αυτά τα παραδοσιακά είδη, ενώ με το επίγραμμα ελάχιστοι. Οι λιγοστοί θιασώτες του επιγράμματος οφείλονται, όπως ήδη έχουμε δει, στο γεγονός ότι το είδος δεν έχαιρε μεγάλης εκτίμησης από την ποιητική κριτική, αν και ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές στους κόλπους της ρωμαϊκής κοινωνίας. Οι *nugae*, *lusus*, *ioci*, *versiculli*, ή όπως αλλιώς αποκαλούντο, –όροι που στον Μαρτιάλη έχουν πλέον αποκτήσει αυτοτελή υπόσταση ως ανεξάρτητα ποιητικά είδη– δεν χάνουν και στην εποχή του ακόμα το ριζικό τους σημαίνόμενο, με το οποίο απαντούν στον Κάτουλλο, ως «φλυαρίες», ανόητα, ταπεινά, ευτελή και «ανάξια» λόγου στιχουργήματα (*lepidos libellos*). Οι *versiculi/libelli* (επιγράμματα/ταπεινές συνθέσεις) βρίσκονται στον αντίποδα των *versus/libri* (έπος και *Fabula Praetexta/Cothurnata*). Τον Μαρτιάλη δεν τον ενδιαφέρει η συμβατικά «αποκαλούμενη» υψηλή ποίηση. Δεν ήταν, άλλωστε, ανάμεσα στις στοχεύσεις του. Κατά προσωπική του ομολογία η ίδια η μούσα της κωμικής και ανάλαφρης ποίησης, η Θάλεια, τον προέτρεψε να μην εγκαταλείψει τα γλυκά και παιγνιώδη «στιχάκια» του (*dulcis relinquere nugae*), να μη «μεταπηδήσει»

⁵³ Catul. 22.1-14 *Suffenus iste [...] quem probe nosti, | homo est venustus et dicax et urbanus, | idemque longe plurimos facit versus. | puto esse ego illi milia aut decem aut plura | perscripta [...] catae regiae, novi libri, | novi umbilici, lora rubra membranae [...] haec cum legas tu, bellus ille et urbanus, | Suffenus unus caprimulgus aut fossor rursus videtur [...] qui modo scurra | aut si quid hac re scitius videbatur, | idem infaceto est infacetior rure [...]*, cf. Thomson (1997: 258-9) et ad loc. 22.14, Godwin (1999: 137-8) et ad loc. 22.1-14, OLD s.v. *venustus* 2, *umbilicus* 2e, *lorum* 1a, *bellus* 3, *urbanus* 1, 2, 4a-b, *caprimulgus* 1, *fossor* 1b, *scurra*, *scitus* 2b, *inficetus* a-b 99.

στη σοβαρή τραγική ποίηση (*ad tragicos soccum transferre cothurnos*) ή στο αυστηρό έπος (*aspera bella tonare*), όσο και αν αυτό του κοστίζει (*oderit*) σε απώλεια αναγνωστών. Με άλλα λόγια να επιμένει στη σύνθεση των ευφών, χιουμοριστικών του στίχων (*sale*). Μπορεί να εισπράξει την περιφρόνηση των ευυπόληπτων παρθένων και των ενάρετων ανδρών (*grandis virgo bonusque puer*), που προτιμούν τη μυθολογική ποίηση από τον ρεαλισμό της καθημερινότητας (*agnoscat mores vita legat suos*), τη σοβαροφάνεια από την ευφυή σάτιρα (*Romano lepidos sale libellos*), αλλά αυτού του είδους η ποίηση είναι όχι μόνο αισθητικά επαρκής για τα προσωπικά του δεδομένα (*mihi parva sufficit*) αλλά και ειδολογικά συναγωνίσιμη με την υψηλή ποίηση. Άλλωστε, ακόμα και μέσω αυτής της στιχουργίας η ποιητική του δεινότητα δεν τίθεται εν αμφιβόλω. Έχει μεγάλη αναγνωρισιμότητα ανάμεσα στους Ρωμαίους (*saepe redire manus*). Όμως, ο στόμφορ, η μεγαλοστομία και η υψηγορία είναι ποιητικές επιλογές υφολογικά απορριπτέες από μέρους του (*procul est vesica libellis, Musa nec nostra tumet*)⁵⁴.

Πάντως, ο Μαρτιάλης ομολογεί ότι πολλοί άνθρωποι αγνοούν (*nescit*) την πραγματική φύση του επιγράμματος (*quid sint epigrammata*) και πως ο χαρακτηρισμός του τελευταίου ως *lusus* ή *iocus*, ως φαιδρή, δηλαδή, αυθόρμητη και παιγνιώδης σύνθεση, δεν έχει καμία σχέση με τη βαθύτερη ουσία και δομή του. Αντιθέτως, λειτουργεί υποτιμητικά και αλλοτριωτικά προς την πραγματική και ουσιαστική του συνεισφορά στην ιστορική πορεία και στην εξέλιξη των λογοτεχνικών ειδών. Θεωρεί ότι εγνωσμένα και καθιερωμένα μυθολογικά θέματα είναι πολύ πιο ταπεινά και λιγότερο ποιοτικά (*magis ludit*) από ό,τι τα θέματα του επιγράμματος, διότι τα πρώτα δεν εδράζονται καθόλου στο πλαίσιο της ανθρώπινης λογικής ή της αληθοφάνειας. Αντιθέτως, συνιστούν ακραία αποκυήματα («τερατουργήματα») της ανθρώπινης φαντασίας (*monstra legis*), μη ρεαλιστικές μυθοπλαστικές συνθέσεις. Το ουσιαστικό *monstra*, με το οποίο συλλήβδην χαρακτηρίζονται οι επικές και οι τραγικές συνθέσεις, δεν παραπέμπει μόνο στο φανταστικό και μυθολογικό τους στοιχείο αλλά και στην άμετρη και αχαλίνωτη φαυλότητα και βδελυρότητα που διέπει πολλούς ήρωες αυτών των συνθέσεων. Η ποιητική μυθοπλασία του έπους και της τραγωδίας κατά τον Μαρτιάλη ουσιαστικά δεν είναι αναγνωστικά επωφελής. Δεν διστάζει μάλιστα να χαρακτηρίσει τις

⁵⁴ Mart. 4.14.11-2, *nec torva lege fronte, sed remissa | lascivis madidos iocis libellos*, 49.7-8 *a nostris procul est omnis vesica libellis*, | *Musa nec insano syrmane nostra tumet*, 8.3.11-20 *tune potes dulcis [...] relinquere nugae? | dic mihi, quid melius desidiosus aget? | an iuvat ad tragicos soccum transferre cothurnos | aspera vel paribus bella tonare modis*, | *praelegat ut tumidus rauca te voce magister | oderit et grandis virgo bonusque puer?* | *scribant ista graves nimium nimiumque severi* [...] *at tu Romano lepidos sale tinge libellos: agnoscat mores vita legatque suos*, 55.23-4 *ero Vergilius, si munera Maecenatis | des mihi? Vergilius non ero, Marsus ero*, Praef. 9.7-8 *maiores maiora sonent: mihi parva locuto | sufficit in vestras saepe redire manus*, cf. Sullivan (1991: 33-44, 230-37), Schöffel (2002: 97-8, 470-2) et ad loc. 3.11-20, 55.23-4, Spisak (2007: 15-33), Hénriksen (2012: 1-8) et ad loc. Praef. 9.7, OLD s.v. *madidus* 6, 7, *ludo* 8a-c, *lusus* 3, *syrma* a-b, *tumeo* 5, *desidiosus* a-b, *soccus* a-b (= LSJ s.v. *συγχις*), *grandis* 6a-b, *gravis* 12a-c, 14a, *sal* 6b, Lewis – Short s.v. *vesica* iii. Για τη μεταφορική και υπαινικτική διασύνδεση του ουσιαστικού *sal* (= αλάτι), δηλαδή, των κομψών, χιουμοριστικών, ευφών και δηκτικών αστειών με το σαρκαστικό χιούμορ και τα πονηρά λογοπαίγνια που ενυπάρχουν στις *nugae*, έγινε λόγος προηγουμένως στον σχολιασμό του προγραμματικού χαρακτήρα c. 16. Όπως φαίνεται, η ποιητική και μεταφορική χρήση αυτού του ουσιαστικού υπάρχει ήδη από την εποχή του Κάτουλλου. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Newman (1990: 138-203).

συνθέσεις αυτές συνολικά ως μάταιες, άθλιες και ψευδείς (*vana ludibria*) ποιητικές διηγήσεις (*miseræ chartæ*) που δεν έχουν κανένα πρακτικό όφελος για τον αναγνώστη (*quid te iuvant?*). Το ρήμα *iuvo* χρησιμοποιείται τόσο με την έννοια της πρακτικής εν τω βίω ωφέλειας όσο και της ουσιαστικής τέρψης και ψυχαγωγίας του αναγνώστη/ακροατή. Γνωστοί μύθοι, αντικείμενα πραγμάτευσης πολλών επών και τραγωδιών, απορρίπτονται συλλήβδην: η φρικτή (*saevi*) βρώση του Ίτυος από τον πατέρα του Τηρέα εν αγνοία του, τα ανάλογης αφορμής ειδεχθή (*caligantem, crude*) θύεσταια δείπνα, ο διαρκώς βυθισμένος στην αθανασία του αιώνιου ύπνου Ενδυμίων, η παράφορη ερωτική ζηλοτυπία και αχαλίνωτα εκδικητική παιδοκτονία της Μήδειας, η αρπαγή του Ύλα από τον Ηρακλή και ύστερα από τις Νύμφες και η μεταμόρφωσή του σε αντίλαλο, ο μύθος του Δαίδαλου που επάνδρωσε με εύτηκτα κέρνα φτερά τον γιο του, Ίκαρο, του αδυσώπητου πατροκτόνου και αιμομίκτη Οιδίποδα, του όμορφου Παρθενοπαίου, δηλαδή, του Αργείου παραστάτη του τραγικού γιου του Οιδίποδα, Πολυνείκη, στον αγώνα του εναντίον του σφετεριστή αδερφού του, Ετεοκλή, των τερατόμορφων κτηνοτρόφων Κυκλώπων, της δύσμορφης και δυσειδούς Σκύλλας ή της Γοργούς, των ανθρωπόμορφων άγριων κενταύρων, του «αμφίφυλου» Ερμαφρόδιτου, του αυτοευνουχισμένου συνοδού της θεάς Κυβέλης Άττιος, και των Αρπυιών, των χθόνιων και τερατόμορφων μυθολογικών όντων που αναπαρίσταντο με σώμα πτηνού και κεφάλι γυναίκας. Ο Μαρτιάλης οδηγείται σε αυτή τη στάση λόγω της έλλειψης σοβαρής, αυστηρής και αληθοφανούς οργάνωσης της πλοκής των παραδοσιακών επών και τραγωδιών, καθώς και λόγω της υπερβολικά μεγάλης τους έκτασης. Μολαταύτα, αν τυχόν κάποιος βιβλιόφιλος αναγνώστης –εν προκειμένω κάποιος ονόματι Mamura– έχει απελπιστικά έντονο πνευματικό ενδιαφέρον για τις μυθολογικές παραδόσεις Ελλήνων και Ρωμαίων, από την αναζήτηση της θρυλικής γενεαλογίας σημαντικών ηρώων και τη μυθική προέλευση και ετυμολογία ανομάτων, τοπωνυμίων και εθίμων, ο ποιητής τον προτρέπει να αναγνώσει τα *Αίτια* του Καλλίμαχου (*legas Aetia Callimachi*). Εκεί υπάρχουν ακόμα και οι πιο σπάνιες και ετερόκλητες μυθικές εκδοχές, ικανές να τέρψουν και τον πιο απαιτητικό αναγνώστη⁵⁵.

Μπορεί τα *Επιγράμματα* να είναι ευσύνοπτα και μικρά σε μέγεθος (*ingenium mihi pusillum*) και να τέρπουν μέσω αυτής τους της ιδιότητας (*carmina brevitate placent*), εν τούτοις δεν υστερούν καθόλου, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, από τα εκτενέστατα και πολύστιχα μυθολογικά έπη του Κύκλου. Συναγωνίζονται, μάλιστα,

⁵⁵ Mart. 4.49.1-6 *Nescit [...] quid sint epigrammata [...] qui tantum lusur illa iocosque vocat. | ille magis ludit qui scribit prandia saevi | Tereos aut cenam, crude Thyesta, tuam, | aut puero liquidas aptantem Daedalon alas, | pascentem Siculas aut Polyphemon ovis, 9.50.3-4 sed tu (sc. Gaure) bis senis grandia libris | qui scribis Priami proelia, magnus homo es?, 10.4.1-12 Qui legis Oedipoden caligantemque Thyesten, | Colchidas et Scyllas, quid nisi monstra legis ? | quid tibi raptus Hylas, quid Parthenopaeus et Attis, | quid tibi dormitor proderit Endymion, | exutusve puer pinnis labentibus, aut qui | odit amatrices Hermaphroditus aquas ? | quid te vana iuvant miseræ ludibria chartæ ? [...] non hic Centauros, non Gorgonas Harpyiasque | invenies [...] legas Aetia Callimachi, cf. Sullivan (1985: 74-114, Sullivan (1991: 33-44, 230-37), Shackleton-Bailey (1993: 327-8), Schöffel (2002) ad loc. 3.20, Spisak (2007: 15-33), Henriksen (2012: 217-20) et ad loc. 50.3-4, Brill's New Pauly (2002-10) s.v. Tereus, Thyestes, Daedalus, Icarus, Polyphemos, Centaurs, Gorgon, Oedipus, Medea, Scylla, Hylas, Parthenopaeus, Attis, Endymion, Hermaphroditus, Harpies, OLD s.v. lusur 4, iocus 3, ludo 8a-c, caligo 2a-d, monstrum 3, 4, iuvo 3a-c, 5, ludibrium 4, charta 2, 3a-b.*

επαξίως όλες τις συνθέσεις που αντλούσαν τη θεματολογία τους από τους διάφορους επικούς κύκλους και από τους παραδοσιακούς μύθους. Ο Μαρτιάλης διατυπώνει χαρακτηριστικά αυτή του την πεποίθηση με γλώσσα ποιητική και μεταφορική στο επίγραμμα 8.3: «Μπορεί στο τραγούδι (*cantare*) ο αυλός σου [επίγραμμα] να είναι στενός και ευτελής (*angusta avena*), αλλά καταφέρνει να συναγωνιστεί (*vincat*) επαξίως τις σάλπιγγες [έπος, τραγωδία] πολλών «υψηλών» ποιητών (*multorum tubas*)». Η ευσύνοπτη επιγραμματοική του τέχνη δεν υστερεί σε τίποτα (*illa laudant omnes, mirantur, adorant*) από την επική του ομότεχνού του Gaurus (*magnus homo es?*), ο οποίος ελλείπει πρωτοτυπίας και δίνοντας έμφαση μόνο στο μέγεθος των ποιημάτων και όχι στην προσεγμένη τους μορφή έχει συνθέσει δώδεκα κοινότυπα βιβλία για τον τρωικό πόλεμο (*bis senis libris grandia Priami proelia*). Ο Μαρτιάλης, όμως, για τις σύντομες (επιγραμματοικές) του συνθέσεις έχει καταξιωθεί στο λογοτεχνικό περιβάλλον της Ρώμης και λατρεύει το αναγνωστικό του κοινό (*illa omnes laudant, mirantur, adorant*). Στο επίγραμμα 9.50, μάλιστα, ακόμα και ο επικός ποιητής Gaurus, το αντίπαλον δέος του Μαρτιάλη, αναγνωρίζει το ειδικό βάρος των *Επιγραμμάτων* και διάκειται φιλικά –αν όχι επαινετικά– (*probas*) προς τις συνθέσεις του Ισπανού⁵⁶.

Ο von Albrecht ερμηνεύει όλη αυτή την επιμελημένη προσπάθεια του ποιητή να χαράζει τα όρια της προσωπικής του αυτοδυναμίας και αυτοσυνειδησίας ως μία μεθοδευμένη απόρριψη της μυθικής ποίησης, δηλαδή του μυθολογικού έπους –και των επίσης μυθολογικών τραγωδιών– επειδή, κατά την εκτιμήσή του, ακολουθούν το πρότυπο της «ανεξέλεγκτης» ελληνικής φαντασίας σε αντιδιαστολή με τον ρωμαϊκό ρεαλισμό. Στην ευρεία ποιητική έκταση, στο μυθολογικό περιεχόμενο, στο ανώφελα ηρωικά εξυψωμένο ιδεώδες της υψηλής ρωμαϊκής ποίησης, στις υψηγορίες και στις επικές πομφόλυγες ο Μαρτιάλης υψώνει ανάχωμα και αντιπροτείνει τον αληθοφανή ρεαλισμό των σύντομων, «χαλαρών» και φαιδρών του συνθέσεων (*nugae, Epigrammata*). Αυτές κατά τη γνώμη του είναι ωφελιμότερες, ακόμη και αν προορίζονται αποκλειστικά για την τέρψη των αναγνωστών/ακροατών του και όχι για «υψηλότερους» ηθικοπλαστικούς λόγους. Η θέση αυτή του von Albrecht βρίσκεται πολύ κοντά στο πνεύμα του ποιητή, στην ποιητική του επίνοια, διότι ο Μαρτιάλης δεν απορρίπτει απλώς την υψηλή ποίηση για τα εξωτερικά μορφολογικά της χαρακτηριστικά (έκταση, μέτρο, γλώσσα), αλλά και για την ουσία της, για τον τρόπο που οργανώνει και επεξεργάζεται τα θέματά της, για τον ίδιο της τον *μύθον* με την αριστοτελική σημασία του όρου. Και τα *Επιγράμματα* ουσιαστικά μυθοπλασία είναι –κατά το μάλλον ή ήττον– ωστόσο διαφέρουν από το έπος και την τραγωδία ως προς το ότι τα μεν επιγράμματα περιέχουν μύθους απλών και καθημερινών ανθρώπων, ενώ το έπος και η τραγωδία μύθους εξιδανικευμένων ηρώων. Τα *Επιγράμματα* μπορεί

⁵⁶ Mart. 4.49.9-10 “*illa tamen laudant omnes, mirantur, adorant*”. | *confiteor*, 8.3.21-2 *angusta cantare licet videaris avena*, | *dum tua multorum vincat avena tubas*, 9.50.1-4 *ingenium mihi [...] probas sic esse pusillum*, | *carmina quod faciam quae brevitae placent* [...] *sed tu bis senis grandia libris* | *qui scribis Priami proelia, magnus homo es?*, 10.4.11-2 *sed non vis, Mamura, tuos cognoscere mores* | *nec te scire*, cf Schöffel (2002: 97-8) ad loc. 3.21-2, Spisak (2007: 15-33), Henriksen (2012: 217-20) et ad loc. 50.1-4, Buongiovanni (2012: 13-25), OLD s.v. *angusta* 2a-c, 5a-b, *avena* 3b, *tuba* 1b, *probo* 6a-c, *pusillus* 2a-c, 3, *sapio* 5.

γενικευτικά και συμβατικά να ανήκουν στην κατηγορία της «ελαφράς» ποίησης, ωστόσο αποκτούν διακριτή καλλιτεχνική υπόσταση μέσα από την περιγραφή αληθοφανών και ρεαλιστικών καταστάσεων, οι οποίες αντικατοπτρίζουν αρκετά πιστά τη ρωμαϊκή πραγματικότητα της εποχής του Μαρτιάλη. Μέσα από μία τέτοια στιχουργική πλοκή ο αναγνώστης έχει να αποκομίσει κάτι σπουδαιότερο και πολυτιμότερο από την απλή και αμιγή ψυχαγωγία. Ολόκληρη η τεχνοτροπία και η ποιητική του στόχευση συμπυκνώνεται σε έναν στίχο (10.4.8): *possit dicere vita "meum est"*. «Η ίδια η ζωή μπορεί να πει δικό μου είναι αυτό (το επίγραμμα, η υπόθεση)». Στα *Επιγράμματα* αναδύεται ο ανθρώπινος βίος. Μέσα από τις συνθέσεις η ίδια η ζωή αναγνωρίζει και επιβεβαιώνει τη ρεαλιστική αποτύπωση της πραγματικότητας. Κύριο πρόταγμα του επιγράμματος και αυτοσκοπός του Μαρτιάλη είναι η αληθοφανής εξύφανση του ποιητικού υλικού με επίκεντρο τον ίδιο τον άνθρωπο και τις συνήθειές του (*hominem pagina nostra sapit*). Αυτό αποτελεί και την ειδοποιό διαφορά του επιγράμματος από τα άλλα δύο διαρκώς αντιπαραβαλλόμενα είδη (έπος, τραγωδία). Το επίγραμμα δεν ψυχαγωγεί μόνο. Επιτρέπει και την ταύτιση, τη σύγκριση, την εξοικείωση του αναγνώστη/ακροατή με το υπό περιγραφή ποιητικό υποκείμενο, με τις εμπειρίες και τα πάθη του. Ο αναγνώστης/ακροατής, έστω και μέσα από τη σατιρική υπερβολή, τα δηκτικά σχόλια ή τα σεξουαλικά υπονοούμενα, καλλιεργείται ψυχικά (*iuvat*), διότι αναγνωρίζει μέσα από αυτές τις ρεαλιστικές συνθέσεις ονόματα, πρόσωπα και περιστατικά της καθημερινότητας, τον συνάνθρωπο, τον συμπολίτη, ακόμα και τον ίδιο του τον εαυτό, τις προσωπικές του εμπειρίες, τους φόβους, τις μύχιες σκέψεις, τις ενδότερες ερωτικές του επιθυμίες (*tuos cognoscere mores, te scire*). Επομένως, η ποιητική αληθοφάνεια δεν υπάρχει απλώς για να διακρίνει το επίγραμμα από άλλα μη αληθοφανή ποιητικά είδη, αλλά για να διευκολύνει την ταύτιση του αναγνώστη με το ποιητικό υποκείμενο⁵⁷.

Ειρήσθω εν παρόδω⁵⁸ ότι στο επίγραμμα 10.4, σε ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά επιγράμματα-*recusationes* μυθολογικών και ηρωικών θεμάτων από μέρους του Μαρτιάλη, οι μελλοντικοί ή δυνητικοί αναγνώστες του με ιδιαίτερο ενδιαφέρον και κλίση προς τις αιτιολογικές μυθικές αφηγήσεις προτρέπονται να καταφύγουν στα *Αίτια* του Καλλίμαχου. Η αναφορά στο όνομα του ελληνιστικού ποιητή δεν είναι καθόλου τυχαία. Ο Καλλίμαχος θεωρείται ο πρώτος εισηγητής και θεμελιωτής της *recusatio*. Στα *Αίτια* απορρίπτει την υψηλή και εκτενή μυθολογική ποίηση (*ἄεισμα διηνεκές*) προς όφελος άλλων ελαφρότερων και με μεγαλύτερο ενδιαφέρον ποιημάτων. Η ποίησή του (*ἁηδονίδες*) είναι *ὀλιγόστιχος*, γλυκιά

⁵⁷ Mart. 8.3.20-2 *agnoscat mores vita legatque suos*, 10.4.8-10 *hoc lege, quod possit dicere vita "meum est"* [...] *hominem pagina nostra sapit*, cf. Sullivan (1991 : 56-77, 147-55), von Albrecht (1994: 1189-210), Schöffel (2002: 97-8) ad loc. 3.20, Spisak (2007: 15-33), Buongiovanni (2012: 13-25).

⁵⁸ Λόγω της σύντομης έκτασης της παρούσας εργασίας δεν είναι εύκολο να ασχοληθούμε αναλυτικότερα με τις επιδράσεις του Μαρτιάλη από την ποίηση και την ποιητική κριτική του Καλλίμαχου, οι οποίες, βέβαια, πρέπει να θεωρούνται δεδομένες. Στη συγκεκριμένη παράγραφο παραθέσαμε μία χαρακτηριστική *recusatio* του Καλλίμαχου, περισσότερο για να δείξουμε ότι ο Μαρτιάλης δεν καινοτομεί σε αυτό το στοιχείο ποιητικής κριτικής. Η συνεισφορά του βρίσκεται αλλού, στο ρεαλιστικό στοιχείο, όπως αναλυτικά επισημάναμε στο κεφάλαιο. Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από τη σχέση του Μαρτιάλη και του Κάτουλλου με τις αρχές της ελληνιστικής σχολής έχουμε κάνει μνεία ανωτέρω.

(μελιχρότεραι), λεπτή και κομψή (λεπταλέην). Για την επιλογή του αυτή δέχεται τα εχθρικά βέλη της κριτικής εκείνης της εποχής (ἐπιτρύζουσιν ἀοιδῇ), επειδή δεν συνθέτει εκτενείς ηρωικές συνθέσεις (ἄεισμα διηγεκὲς χιλιάσιν). Κατά τη γνώμη του όσοι του ασκούν κριτική δεν έχουν πραγματική γνώση της ποιητικής τέχνης (νήιδες οἱ Μούσης οὐκ ἐγένοντο φίλοι). Καλεί, μάλιστα, όσους διαφωνούν μαζί του να αξιολογήσουν την τέχνη των συνθέσεων του (τέχνη κρίνετε τὴν σοφίην) και να μη στηρίζονται σε κριτήρια (μηδ' ἀπ' ἐμεῦ διψᾶτε), όπως αυτό της στιχουργικής έκτασης (σχοίνῳ Περσίδι) ή της υψηγορίας (μέγα ψοφέουσιν ἀοιδὴν). Ο Καλλίμαχος έχει την έγκριση του ίδιου του Απόλλωνα, που τον συμβούλεσε να μην ακολουθεί την «πεπατημένη οδό» στις συνθέσεις του, τα τετριμμένα, δηλαδή, μυθικά θέματα (ἔχνια μὴ καθ' ὅμᾱ ἐλᾶν). Αντίθετα, τον προτρέπει να προτιμά θέματα που σπάνια έτυχαν ποιητικής πραγμάτευσης (τὰ μὴ πατέουσιν ἄμαζαι στείβειν) ή τελείως καινούργια (κελεύθους ἀτρίπτους), παρόλο που η επιλογή αυτή απαιτεί μεγάλο κόπο και ποιητική αφοσίωση (εἰ καὶ στεινοτέρην ἐλάσεις). Αν και σύντομη και πρωτότυπη, η ποίησή του Καλλίμαχου έχει νεύρο και «καθαρή» ροή (λιγὸν ἤχον τέττιγος). Δεν είναι απλά μία ηχηρή συσσώρευση στίχων (θόρυβον οὐκ ἐφίλησαν ὄνων)⁵⁹.

Γενικεύοντας, λοιπόν, θα λέγαμε ότι το επίγραμμα του Μαρτιάλη ρητά και εμπρόθετα απευθύνεται σε ένα ευρύτερο κοινό αναγνωστών ή ακροατών. Βιβλιόφιλοι αναγνώστες, πρόθυμοι ακροατές, σχετικά ή μερικά καλλιεργημένοι και στοιχειωδώς μορφωμένοι, όχι κατ' ανάγκην πάντοτε μέλη των ανώτατων κοινωνικών τάξεων, που αναζητούσαν την ψυχαγωγία μέσα από ευφυείς, αληθοφανείς, κομψές και αστείες συνθέσεις της ρωμαϊκής καθημερινής πραγματικότητας, μακριά από τετριμμένα μυθολογικά θέματα, επικές εξιδανικεύσεις και τραγικές εξάρσεις, απάρτιζαν το κοινό του. Οι ηρωικά ή τραγικά εξυψωμένοι χαρακτήρες ή τα μυθικά αποκυήματα της ανθρώπινης φαντασίας (*monstra*) απορρίπτονται συλλήβδην ως πηγή έμνευσης ενός επιγραμματοποιού. Όποιος, βέβαια, ενδιαφέρεται για αυτά δεν έχει παρά να ανατρέξει σε άλλα πιο «κατάλληλα», «ηρωικότερα» και «τραγικότερα», είδη ποίησης που βρίθουν ανάλογων παραδειγμάτων. Ο αναγνώστης/ακροατής ενός επιγράμματος έχει τη δυνατότητα αμεσότερης ταύτισης με τα πρόσωπα και τις καταστάσεις που απεικονίζονται στο επίγραμμα σε σχέση με τα αντίστοιχα επικά ή τραγικά πρότυπα, διότι το ρωμαϊκό επίγραμμα είναι ένα από τα πιο αληθοφανή ποιητικά είδη, ένα λογοτεχνικό είδος κοντά στα ανθρώπινα μέτρα. Χρησιμοποιεί απλή και κατανοητή γλώσσα, λαοφιλείς αθυροστομίες και καθημερινά θέματα. Δεν έχει ξεκάθαρο διδακτικό και ηθικό στόχο ούτε αποβλέπει στην προβολή πρότυπων παραδειγμάτων (*exempla virosum optimatorum*), όπως η συμβατικά αποκαλούμενη «υψηλή» ποίηση. Για αυτόν τον λόγο είναι προσφιλέστερο και αμεσότερο στον μέσο Ρωμαίο της

⁵⁹ Καλλίμ. Αίτ. 1.1.1-5, 38 Πολλάκι μοι Τελχίνες ἐπιτρύζουσιν ἀοιδῇ, | νήιδες οἱ Μούσης οὐκ ἐγένοντο φίλοι, | εἶνεκεν οὐχ ἔν ἄεισμα διηγεκὲς ἢ βασιλῆ | ...] ας πολλαῖς ἤνυσσα χιλιάσιν | ἢ...] οὐς ἥρωας [...], 9 ...]..ρεην [ὀλλυγόστιχος [...], 16-20 ἀη[δονίδες] δ' ὥδε μελιχρ[ό]τεραι. [...] αὐθι δὲ τέχνη | κρίνετε, | μὴ σχοίνῳ Περσίδι τὴν σοφίην' | μηδ' ἀπ' ἐμεῦ διψᾶτε μέγα ψοφέουσιν ἀοιδὴν | τίκτεσθαι βροντᾶν οὐκ ἐμόν, ἀλλὰ Διός. [...] 23-30 ἀοιδέ [...] τῇ]ν Μοῦσαν δ' ὠγαθέ λεπταλέην' | πρὸς δέ σε | καὶ τόδ' ἄνωγα, | τὰ μὴ πατέουσιν ἄμαζαι | τὰ στείβειν, ἐτέρων ἔχνια μὴ καθ' ὅμᾱ | δίφρον ἐλᾶν μηδ' οἶμον ἀνὰ πλατύν, ἀλλὰ κελεύθους | ἀτρίπτο]υς, εἰ καὶ στεινοτέρην ἐλάσεις. | τῷ πιθόμῃ]ν' ἐνὶ τοῖς γὰρ αἰείδομεν οἱ λιγὸν ἤχον | τέττιγος, θ[ό]ρυβον δ' οὐκ ἐφίλησαν ὄνων, cf. Henriksen (2012: 217-20), Romano (2011 : 309-28), Morrison (2011: 329-48), Harder (2012: 1-76 [vol. i], 6-12 [vol. ii]) et ad loc. 1.1.1-30.

εποχής. Κατά τον Sullivan, τα *Επιγράμματα* έχουν τη συγκεκριμένη μορφή, θεματολογία και ύφος, επειδή ακριβώς αυτή ήταν η δεσπόζουσα τάση γύρω από τη σύνθεση, ανάγνωση και αποδοχή του επιγράμματος στη Ρώμη, την οποία και όφειλε τόσο να σεβαστεί όσο και να ακολουθήσει ο εκάστοτε ποιητής⁶⁰.

Τον 1^ο αι. μ.Χ. ο σχεδόν συνομήλικος του Μαρτιάλη επιστολογράφος Πλίνιος ο Νεώτερος αναδεικνύεται σε σπουδαίο απολογητή της δημόσιας απαγγελίας συνθέσεων, της ανάγνωσης, δηλαδή, συνθέσεων οποιασδήποτε φύσης (έμμετρων ή πεζών) ενώπιον ακροατηρίου. Παρόλο που επιφυλάσσεται για το πόσοι από τους προκατόχους του ακολούθησαν πραγματικά αυτήν την τεχνική/συνήθεια, η μαρτυρία του έχει μεγάλη σημασία, αν αναλογιστεί κανείς ότι στην *Επιστολή* 5.3 εντάσσει και τον ίδιο του τον εαυτό στη χορεία των ένδοξων Ρωμαίων επιγραμματοποιών της ύστερης ρεπουμπλικανικής περιόδου και των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων. Δυστυχώς, δεν σώζεται κάποιο corpus των *nugae* του. Η μαρτυρία του Πλίνιου έχει μεγάλη σημασία, αν αναλογιστεί κανείς τα επαινετικά λόγια με το οποία αναφέρεται στην *Επιστολή* 3.21 στον Μαρτιάλη και στη φιλική σχέση που τους συνέδεε. Ειδικότερα, ο Πλίνιος απαγγέλλει δημοσίως τις συνθέσεις του, διότι με αυτόν τον τρόπο ο ποιητής, ο αναγνώστης-ποιητής, μπορεί με μεγαλύτερη ακρίβεια να καλλιεργήσει το δέος και τον σεβασμό των ακροατών του γύρω από τα δικά του γραπτά. Δεν θα συνέβαινε το ίδιο, εάν ο εκάστοτε αναγνώστης αναγίνωσκε εξατομικευμένα τα ποιήματά του. Έπειτα, ο ίδιος ο δημιουργός για όσα σημεία των συνθέσεών του έχει επιφυλάξεις ή αμφιβολίες δύναται να ακούσει πολλές και διαφορετικές απόψεις ή προτάσεις από τους ακροατές του. Επιπλέον, είναι σε θέση να συναγάγει τις αντιδράσεις του ακροατηρίου από τις εκφράσεις του προσώπου, από τις κινήσεις των ματιών ή των χεριών τους, από τα νεύματα, τους ψιθύρους ή ακόμα και από τη σιωπή τους. Αυτές οι άναρθρες εκφράσεις, οι μη λεκτικοί κώδικες επικοινωνίας, είναι στοιχεία ικανά από μόνα τους για να διαχωρίσουν την αντικειμενική ποιητική κριτική από τον ατομικό σεβασμό και τα νεύματα κοινωνικής ευγένειας. Σε δεύτερο χρόνο, όταν πλέον θα αναγνώσει ατομικά ο καθένας τις συνθέσεις του, θα συνειδητοποιήσει ότι σύμφωνα με τα δικά του προσωπικά ερεθίσματα ή την εσωτερική του αισθητική κάποια πράγματα έπρεπε ο ποιητής να τα έχει εκ των προτέρων παραλείψει ή, τουλάχιστον, να τα έχει τροποποιήσει, παρά το γεγονός, βέβαια, ότι αρχικά ο ίδιος ακροατής δεν είχε φέρει αντίρρηση. Ο Πλίνιος προχωρεί ένα βήμα παραπέρα, ισχυριζόμενος ότι κατά τη «δημόσια» απαγγελία των ποιημάτων του αντιμετωπίζει τους ακροατές του σαν τον λαό που καλείται επισήμως σε δημόσιες ακροάσεις, και όχι σαν απλούς φίλους. Κατά πάσα πιθανότητα και ο Μαρτιάλης αντιμετώπιζε τους ακροατές του με παρόμοιο τρόπο⁶¹.

⁶⁰ Ferguson (1963: 3-15), Best (1969: 208-12), Sullivan (1979: 288-302), Sullivan (1991: 33-44, 211-50), Nisetich (2001: 61-4), Coleman (2005: 23-35), Durbeck (2006: 2-6), Spisak (2007: 15-33), Fitzgerald (2007: 139-66), Rimell (2008: 19-50).

⁶¹ Plin. Ep. 3.21.1 *audio Valerium Martialem decessisse et moleste gero. Erat homo ingeniosus acutus acer, et qui plurimum in scribendo et salis haberet et fellis, nec candoris minus*, 5.3.7-11 *Recito tamen, quod illi an fecerint nescio. [...] Itaque has recitandi causas sequor, primum quod ipse qui recitat aliquando acrius scriptis suis auditorum reverentia intendit; deinde quod de quibus dubitat, quasi ex consilii sententia statuit. Multa etiam a multis admonetur, et si non admoneatur, quid quisque sentiat*

Επίγραμμα: Γλώσσα και Θεματολογία

Προτού σχολιάσουμε οποιαδήποτε παράμετρο του γλωσσικού ζητήματος στις συνθέσεις του Μαρτιάλη, καθώς και τον τρόπο που αξιοποιεί ο τελευταίος συγκεκριμένα θέματα της ποίησης του Κάτουλλου, οφείλουμε να κάνουμε μία σημαντική επισήμανση. Όπως πολλάκις έχουμε αναφέρει, το είδος που καλλιεργεί ο Κάτουλλος και, κατ' αποκλειστικότητα, ο Μαρτιάλης, το επίγραμμα, χαρακτηριζόταν *nugae, versiculi* κ.λπ.. Οι διάφοροι εναλλακτικοί προσδιορισμοί του επιγράμματος δείχνουν σαφώς το υποτιμημένο status που αυτό κατείχε στη λογοτεχνική ιεραρχία της Ρώμης εκείνης της εποχής. Εν πολλοίς αυτή η τελείως υποκειμενική και μεροληπτική του αξιολόγηση οφειλόταν πρωτίστως στη χρήση της γλώσσας από μέρους των ποιητών που το καλλιεργούσαν, ιδιαίτερα στα ερωτικού και σατιρικού τύπου επιγράμματα. Άλλοι λόγοι ήταν η επιλογή των θεμάτων και του μέτρου. Ωστόσο, τα βιβλία 1 ως 12 των *Επιγραμμάτων* –εξαιρώντας τον *Liber de Spectaculis*, τα *Xenia* και τα *Arophoreta*, που δεν έχουν ερωτικό περιεχόμενο– περιέχουν 1172 ποιήματα ποικίλης και ετερόκλητης θεματολογίας. Από αυτά μόνο τα 86 είναι αθυρόστομα και προκλητικά, ήτοι το 8% του συνόλου της ποίησης του Μαρτιάλη. Αυτό σημαίνει ότι ο Μαρτιάλης δεν ήταν ένας αθυρόστομος και πορνογραφικός ποιητής, όπως υποκειμενικά αξιολογείτο από παλαιότερους ερευνητές. Αντιθέτως, η αναλογία αυτή είναι συγκριτικά πολύ μεγαλύτερη σε ποιητές όπως ο Κάτουλλος ή ο Γιουβενάλης. Φυσικά, η αναλογία των αθυρόστομων συνθέσεων είναι μεγαλύτερη στον Κάτουλλο λόγω της μικρής έκτασης του corpus του. Ούτε και ο ποιητής της Βερόνας θεωρείται πορνογραφικός ποιητής, αν, μάλιστα, συνυπολογίσουμε ότι μέσα στα *Carmina* συγκαταλέγονται και τα εκτενέστερα ποιήματα και τα επύλλια (*Carmina* 61-68), κατ' εξοχήν δείγματα «υψηλής» ποίησης και «υψηλού» λεξιλογίου⁶².

Αυτό που διακρίνει τα *Επιγράμματα* του Μαρτιάλη και τον καθιερώνει ως κορυφαίο Ρωμαίο επιγραμματοποιό της αυτοκρατορικής περιόδου είναι η χρήση της γλώσσας. Η επιλογή του συγκεκριμένου λεκτικού κώδικα εξυπηρετεί διττό στόχο. Αφενός ο Μαρτιάλης ασκεί άμεση και στοχευμένη κοινωνική κριτική στα κακώς κείμενα της εποχής του κατά τα πρότυπα των προηγούμενων και σύγχρονών του σατιρικών ποιητών, και φυσικά κατά τα πρότυπα του Κάτουλλου. Αφετέρου απεικονίζει ρεαλιστικά την κοινωνική πραγματικότητα της Ρώμης των

perspicit ex vultu, oculis, nutu, manu, murmure, silentio; quae satis apertis notis iudicium ab humanitate discernunt. Atque adeo si cui forte eorum qui interfuerunt curae fuerit eadem illa legere, intellegit me quaedam aut commutasse aut praeterisse, fortasse etiam ex suo iudicio, quamvis ipse nihil dixerit mihi. Atque haec ita dispuo quasi populum in auditorium, non in cubiculum amicos advocarim. Για περισσότερες λεπτομέρειες για τη συγκεκριμένη *Επιστολή*, καθώς και για την επιδοκμασία του Πλίνιου για την ποίηση και την τεχνοτροπία του Μαρτιάλη στην *Επιστολή* 3.21 cf. Sherwin – White (1966) ad loc. 3.21.1, 5.3.6-11, Watson (2003:1-38), Roller (2016: 246-88). Για την ιστορική αναδρομή στους πρωτεργάτες του ρωμαϊκού επιγράμματος που γίνεται στην *Επιστολή* 5.3 έγινε λόγος ανωτέρω.

⁶² Ferguson (1963: 3-15), Sullivan (1979: 288-302), Watson (2002: 222-57), Sullivan (1991: 211-52), Holzberg (2002: 33-49), Watson (2003: 1-38), Lorenz (2007: 418-38). Για έναν πλήρη κατάλογο όλων των σεξουαλικών και σκωπτικών επιγραμμάτων του Μαρτιάλη βλ. Sullivan (1979: 288, n. 3). Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από τη γλώσσα του Κάτουλλου βλ. Quinn (1959: 44-69), Lateiner (1977: 15-32), Richlin (1983: 145-56), Thomson (1997: 3-60), Godwin (1999: 1-22).

αυτοκρατορικών χρόνων, και κυρίως της εποχής του Δομιτιανού, προβάλλοντας τη δική του αντίληψη περί ποίησης. Ο Μαρτιάλης προβάλλει τη διάσταση της ρεαλιστικής ποίησης, της ποίησης που είναι στραμμένη στην καθημερινή ζωή του απλού, κοινού Ρωμαίου πολίτη. Το καθημερινό λεξιλόγιο ενίσχυει αυτή τη ρεαλιστική στροφή. Για να πετύχει τον στόχο αυτόν, δεν αποφεύγει τις αισχρές λέξεις, τις αθυροστομίες, τις οποίες και χρησιμοποιεί με ιδιαίτερη ελευθερία. Αντίθετα, αποστρέφεται τις λεξιλογικές υψηλότητες και τους λεκτικούς εξωραϊσμούς. Βέβαια, η λεξιλογική ελευθεριότητα και το ερωτικό στοιχείο (*lascivia*) «νομιμοποιούνται» και από την ίδια την παράδοση του επιγράμματος και από τη στενή τους σχέση με την ιαμβική ποίηση ήδη από την ελληνική παράδοση του τελευταίου. Το γεγονός, μάλιστα, ότι δεν συγκαταλέγεται εξ αρχής στα ανώτερα ρωμαϊκά λογοτεχνικά είδη επέτρεπε στους ποιητές να τηρούν ανεκτική στάση απέναντι στον καθημερινό λεκτικό κώδικα. Το έργο του Μαρτιάλη αποτελεί πρόσφορο έδαφος για τη μελέτη και την εξαγωγή «αντικειμενικών» –κατά το μάλλον ή ήττον– συμπερασμάτων σχετικά με την ομιλουμένη λατινική των αυτοκρατορικών χρόνων, δεδομένου ότι ο προφορικός λόγος εκείνης της εποχής δεν ήταν δυνατό να διασωθεί με άλλον τρόπο στην υψηλή ποίηση ή ακόμα και στον πεζό λογοτεχνικό λόγο. Η γλώσσα των απλών λαϊκών στρωμάτων της Ρώμης, η καθημερινή λατινική, όντας αποκλεισμένη από την «υψηλή» ποίηση (*versus severus*), βρίσκει καλλιτεχνική δίοδο και έκφραση μέσα από τα *Επιγράμματα*. Η γλωσσική ελευθεριότητα (*licentia*), οι διάφορες αθυροστομίες και αισχρολογίες, είναι το καλύτερο πεδίο, για να μελετήσει κανείς την απλή καθημερινή γλώσσα της εκάστοτε εποχής. Μολαταύτα, θα πρέπει διαρκώς να έχουμε κατά νου πως η γλωσσική ελευθεριότητα είναι τέτοιας έντασης και οξύτητας, όση η αίσθηση του χιούμορ και οι προσδοκίες του ακροατηρίου/αναγνωστικού κοινού του Μαρτιάλη το επέτρεπαν. Το επιμελημένο ποιητικό είδος του επιγράμματος απευθύνεται σε ένα ευρύ ακροατήριο/κοινό, τις προσδοκίες των οποίων διαρκώς λαμβάνει υπ' όψιν ο επιγραμματοποιός. Ο Μαρτιάλης είναι ένας ευφυής ποιητής (*urbanus poeta*) κομψών και δηκτικών στίχων και οι *urbani* ακροατές/αναγνώστες του προσδοκούσαν αντίστοιχη χρήση της γλώσσας. Επομένως, η γλώσσα έχει πολλά στοιχεία της ομιλουμένης λατινικής των αυτοκρατορικών χρόνων, αλλά είναι και επιμελώς επεξεργασμένη με λεπτά και έντεχνα ευφυολογήματα. Δεν αντικατοπτρίζει πλήρως τον «χυδαίο» λόγο (*vulgata*) των κατώτερων και απαίδευτων κοινωνικών στρωμάτων. Οι αστεϊσμοί, όσο λαϊκοφανείς και αν είναι, παραμένουν στη σφαίρα της ποιητικής δημιουργίας. Παράλληλα, ο ποιητής προσδίδει στη γλώσσα του ιδιαίτερη δύναμη και προσωπικό τόνο μέσα από τα διάφορα λεκτικά παιχνίδια, συνθέτοντας στίχους με διάθεση ευφυούς και «ηθικής» σάτιρας⁶³.

Ο Μαρτιάλης έχει υψηλή επίγνωση του λογοτεχνικού είδους με το οποίο καταπιάνεται (*nugae*), των συμβάσεων που το «συνόδευαν», της αναγνωστικής

⁶³ Quinn (1959: 1-18, 58-69), Bramble (1982: 597-623), von Albrecht (1994: 1189-210), Watson (2002: 222-57), Kay (2010: 318-30). Για τη σημασία του όρου *urbanus*, *urbanitas* κάναμε μνεία ανωτέρω. Εδιαφέρουσες πληροφορίες δίνει ο Howell (1980: 191-2) et ad loc. 41.1. Αθυρόστομο λεξιλόγιο χρησιμοποιούσε και η ρωμαϊκή κωμωδία, βλ. ενδεικτικά Adams (1982: 1-8, 214-30).

προσδοκίας και πρόσληψης, καθώς και της αξιολογικής αποτίμησης του επιγράμματος σε κοινωνικό επίπεδο. Αν και ταπεινό (*humile*) είδος, δεν σημαίνει ότι δεν συγκαταλεγόταν εντελώς στη συνομοταξία και στην ιεραρχία των εκάστοτε λογοτεχνικών ειδών της Ρώμης, και πιο συγκεκριμένα των έμμετρων. Ειδικότερα, στο πεδίο της λεκτικής εκφοράς, που θα μας απασχολεί στο κεφάλαιο, ο Μαρτιάλης, απολογούμενος σε ένα πλαστό πρόσωπο ονόματι Cornelius για τη χρήση λεξιλογίου που δεν συνάδει με την υψηλή ποίηση (*versus parum severos*) και με τους διδακτικούς στόχους της τελευταίας, ισχυρίζεται στο επίγραμμα 1.35 ότι δεν αποβλέπει στην ανάγνωση των ποιημάτων του εντός των «σχολικών αιθουσών» (*nec praelegat in schola magister*)⁶⁴, αλλά ότι επιδιώκει σκοπίμως την τέρψη και την ψυχαγωγία των ακροατών του (*carminibus iocosis*). Μάλιστα, υπερασπίζεται με σεξουαλικούς όρους την ίδια τη γλωσσική του ελευθεριότητα. Το αθυρόστομο λεξιλόγιο για τον Μαρτιάλη συνιστά αναγκαίο παράγοντα για την έκφραση των νοημάτων που εσκεμμένα θέλει να συμπεριλάβει στους στίχους του και απαραίτητη προϋπόθεση για την ψυχαγωγία των αναγνωστών του (*lusibus et iocis*). Όπως ακριβώς, λοιπόν, το ανδρικό μόριο είναι αναγκαίο για τη σεξουαλική ευχαρίστηση της γυναίκας και την ολοκλήρωση της μεταξύ τους σεξουαλικής πράξης (*non sine mentula placere*), έτσι και οι αισχρολογίες των *Επιγραμμάτων* είναι απαραίτητες για την τέρψη των Ρωμαίων. Αν δεν ήταν αθυρόστομα τα ποιήματά του, δεν θα εξυπηρετούσαν τον σκοπό τους, την ευχαρίστηση, την τέρψη και τη διασκέδαση των αναγνωστών/ακροατών. Θα ήταν σαν ένας επιθαλάμιος ύμνος που είναι γραμμένος με μη προσήκον λεξιλόγιο (*verbis non thalassionis*) ή σαν μία σεμνή ωδή στον Πρίαπο (*gallo Priapo*). Τα επιγράμματά του είναι ενδιαφέροντα, διασκεδαστικά και επωφελή (*iuvare*), ακριβώς επειδή είναι προκλητικά και άσεμνα (*pruriant*). Το σεξουαλικό λεξιλόγιο είναι συστατικό τους στοιχείο και αναπόσπαστη πτυχή τους, όπως είναι ο φαλλός για τον Πρίαπο και το ανδρικό μόριο για τη σεξουαλική ευχαρίστηση⁶⁵. Ο Μαρτιάλης απαρνείται τον ηθικό «εξωραϊσμό» των *Επιγραμμάτων*

⁶⁴ Να σημειώσουμε ότι το να γίνουν τα ποιήματα κάποιου ποιητή σχολικό ανάγνωσμα θεωρείτο ήδη από την εποχή του Οράτιου φρικτή και οδυνηρή για τον εκάστοτε ποιητή κατάσταση. Ο Οράτιος διερωτάται στις *Σάτιρες* του «ποιος είναι τόσο παράφρων, που να θέλει τα ποιήματά του να υπαγορεύονται στους μαθητές των σχολικών αιθουσών προς αντιγραφή;» (Hor. S. 1.10.74-5 *an tua demens | vilibus in ludis dictari carmina malis?*, cf. Gowers (2012) ad loc. 10.74-5). Παρόμοια άποψη εκφράζει και στις *Επιστολές* ακόμα πιο γλαφυρά. Σκιαγραφεί τον δάσκαλο-ποιητή να βρίσκεται στο τέλος της ζωής του και να είναι αναγκασμένος να υποστεί και αυτό το «χτύπημα» της μοίρας, δηλαδή τη διδασκαλία σε μαθητές (Hor. Ep. 1.20.17-8 *hoc quoque te manet, ut pueros elementa docentem | occupet [...] senectus*, cf. Mayer (1994) ad loc. 20.17-8. Ανάλογη αρνητική στάση τηρεί και ο κατά λίγα χρόνια νεώτερος του Μαρτιάλη, και επίσης σατιρικός ποιητής, Αύλος Πέρσιος (Pers. 1.29-30 *ten cirratorum* (sc. *discipulorum*) *centum dictata fuisse | pro nihilo pendes?*, cf. Cowherd (1986) ad loc. 1.29-30. Από την άλλη πλευρά, τέτοιες δηλώσεις δεν πρέπει πάντοτε να λαμβάνονται τοις μετρητοίς, δεδομένου ότι η αναγνωστική αποδοχή πάντοτε ενδιέφερε τους ποιητές. Ενδεχομένως να συνιστούν απλά έναν κοινό τόπο. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Nettleship (1967) ad loc. 29-30, Howell (1980) ad loc. 35.2. Επομένως, η άρνηση του ποιητή να αποτελέσουν τα *Επιγράμματα* αντικείμενο διδασκαλίας στις σχολικές αιθουσες, εν είδει, βέβαια, ποιητικής *recusatio*, και άρα η άρνησή του να γράψει ηθικοπλαστική-ηθικοδιδασκτική ποίηση δεν πρέπει να θεωρείται προσωπική στάση μόνο του Μαρτιάλη. Φυσικά, ο ποιητής απολογείται για τη γλώσσα του, για να προλάβει τυχόν αρνητικές αντιδράσεις από μέρους των ακροατών του, αλλά το είδος με το οποίο καταπιάνεται ήταν ανέκαθεν μη ηθικοπλαστικό στη Ρώμη, ήδη από την εποχή του Κάτουλλου.

⁶⁵ Mart. 1.35.1-15 *Versus scribere me parum severos | nec quos praelegat in schola magister, | Corneli quereris: sed hi libelli, | tamquam coniugibus suis mariti, | non possunt sine mentula placere. | quid si*

του (*nec castrare velis*). Παρόμοια άποψη εκφέρει και στο επίγραμμα 3.69, απολογούμενος σε κάποιον επιγραμματοποιό ονόματι Cosconius για τον λόγο που δεν γράφει «ενάρετους» στίχους (*castis epigrammata verbis, sanctaque verba*). Μολονότι η ποίησή του δεν στερείται ποιότητας και μεγαλοπρέπειας (*mea luxuria pagina nulla vacat*), είναι πιο προκλητική (*prurient, nequam*) και απευθύνεται σε διαφορετικούς αναγνώστες από τους αναγνώστες στους οποίους απευθύνονται οι ηθικά μη επιζήμιες συνθέσεις του Cosconius (*venerandaque sanctaque verba*). Αποδέκτες της ποίησης του Μαρτιάλη είναι οι φιλήδονοι νέοι (*iuvenes*), οι ερωτικά διαθέσιμες κοπέλες (*faciles puellae*), αλλά και κάποια μεγαλύτερης ηλικίας ζευγάρια που αντιμετωπίζουν ερωτικά προβλήματα (*senior quem torquet amica*). Δεν είναι στις βλέψεις του οι ευυπόληπτοι άνδρες και οι παρθένες κοπέλες (*pueris virginibusque*), όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Cosconius ο οποίος συνθέτει για αυτούς ηθική και ενάρετη ποίηση (*inque nulla est mentula*). Στα επιγράμματα 11.15 και 16 η καινοτομία των *Επιγραμμάτων* (*chartae mihi, mea pagina*) νοηματοδοτείται ευθέως και απερίφραστα: πρόκειται για ποίηση ερωτογενή και ηδοναθή (*urbanae scripsimus togae, Lampscacio lascivit versu*) που ερεθίζει τα κατώτερα ένστικτα. Ο ποιητής δεν διατάζει να ομολογήσει ότι οι συνθέσεις του θα ερέθιζαν ακόμη και την παραδειγματικά ενάρετη Λουκρητία (*Lucretia librum leget*) έστω και εν αγνοία του αυστηρού συζύγου της Βρούτου (*Brute, recede*), τη σύζυγο του ηθικά αυστηρού Κάτωνα (*Catonis uxor*) ή τις υπερβολικά σεμνές Ρωμαίες κοπέλες (*horribiles Sabinae, puella Patavia sis*). Οι *Epigrammaton Libri* προκαλούν ντροπή (*erubuit*), αλλά ερεθίζουν συγχρόνως το κοινό, επιτυγχάνοντας τον στόχο τους (*nequitias lusque leges*). Και τα λόγια ακριβώς του ποιητή αυτή τη στιγμή, τόσο πολύ ερεθίζουν της κοπέλες, ώστε τις οδηγούν σε σεξουαλική ολοκλήρωση (*uda*) (sic!). Προς αποφυγήν παρεξηγήσεων και αρνητικών αντιδράσεων ο ποιητής καλεί τους σεμνούς, σεμνότυφους και σοβαροφανείς (*gravis es nimium*) αναγνώστες του (*lector*) να μη συνεχίσουν την ανάγνωση των ερωτικών του στίχων (*hinc abire*)⁶⁶.

me iubeas thalassionem | verbis dicere non thalassionis? [...] lex haec carminibus data est iocosis, | ne possint, nisi prurient, iuvare. | quare deposita severitate | parcas lusibus et iocis rogamus, | nec castrare velis meos libellos. | gallo turpius est nihil Priapo. Για την απολογία του ποιητή για τη χρήση σεξουαλικών όρων βλ. Howell (1980: 182) ad loc. 1-15. Για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με τα σεξουαλικά υπονοούμενα και το σεξουαλικό λεξιλόγιο βλ. Adams (1982: 9-12, 188, 230), OLD s.v. *mentula*, *prurio* 2a, *gallus* 4. Ειδικότερα, το όνομα του θεού Πρίαπου χρησιμοποιείται συνεκδοχικά, για να δηλώσει το ίδιο το ανδρικό μόριο (*mentula*), ενώ το επίθετο *Gallus* έχει τη σημασία του ευνουχισμένου άνδρα. Οι Galli ήταν ευνουχισμένοι ακόλουθοι της Κυβέλης, ενώ τα υπερμεγέθη γενετικά όργανα του Πρίαπου έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στη λατρεία του θεού και ως εκ τούτου ήταν αδιανόητος ο ευνουχισμός του. Κατά τον Howell ενδέχεται ο Μαρτιάλης να έχει δεχτεί επιδράσεις εν προκειμένω από το *Corpus Priapeorum* (Priap. 55.5-6 *quae (sc. altera tela = mentula) si perdidero, patria mutabor, et olim | ille tuus civis, Lampasce, Gallus ero*, όπως συμβαίνει πιο ξεκάθαρα στο 8.62, το οποίο και θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια, cf. Howell (1980) ad loc. 35.15, Parker (1988: 154-5), Hooper (1999: 131), Μιχαλόπουλος (2014: 17-34). Αναφορά στον Πρίαπο γίνεται και στο επίγραμμα που εξετάζουμε ακριβώς κατωτέρω.

⁶⁶Mart. 3.69.1-8 *Omnia quod scribis castis epigrammata verbis | inque tuis nulla est mentula carminibus, | admiror, laudo; nihil est te sanctius uno: | at mea luxuria pagina nulla vacat. | haec igitur nequam iuvenes facilesque puellae, | haec senior, sed quem torquet amica, legat. | at tua, Cosconi, venerandaque sanctaque verba | a pueris debent virginibusque legi*, 11.15.1-4 *Sunt chartae mihi quas Catonis uxor | et quas horribiles legant Sabinae: | hic totus volo rideat libellus | et sit nequior omnibus libellis*, 11.16.1-10 *Qui gravis es nimium, potes hinc iam, lector, abire | quo lubet: urbanae scripsimus*

Το ρωμαϊκό επίγραμμα ήδη από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής του στο ρωμαϊκό λογοτεχνικό προσκήνιο διακρινόταν για το ερωτικό του περιεχόμενο και την ιδιαίτερη χρήση της γλώσσας, η οποία αποτυπώνει ρεαλιστικά την κοινωνική ζωή και εκφράζει με μεγάλη ελευθερία τις ερωτικές και σεξουαλικές επιλογές των ποιητικών υποκειμένων. Το ερωτικό λεξιλόγιο συστηματοποιείται μέσα από τις συνθέσεις του Κάτουλλου και αναδεικνύεται ως μία από τις ειδοποιούς διαφορές αυτού του ποιητικού είδους. Στο *Carmen* 16 ο Κάτουλλος, απολογούμενος για τη χρήση της γλώσσας από μέρους του, αποτυπώνει ξεκάθαρα τις στοχεύσεις αυτής της νέας για τα ρωμαϊκά συμφραζόμενα ποιητικής σύνθεσης, ορθώνοντας παράλληλα «ανάχωμα» στον τρόπο πρόσληψης αξιολόγησης και αποτίμησης του επιγράμματος συλλήβδην. Η γλώσσα των *nugae* δεν είναι υποχρωτικό να είναι σεμνότυφη και το ποιητικό υποκείμενο να προβάλλεται ως αμέμπτου ηθικής άτομο (*parum pudicum*). Ο ποιητής της Βερόνας δεν εντάσει τον εαυτό του στη συνομοταξία των σεμνών και ηθικά αυστηρών ποιητών (*castum decet prium poetam*). Το λατινικό επίγραμμα δεν ακολουθεί τις υψηγορίες και το πομπώδες ύφος του έπους και της τραγωδίας, και ο εκάστοτε επιγραμματοποιός δεν είναι ο ευσεβής και εμνευσμένος ποιητής της υψηλής στιχουργίας. Δεν είναι καν σεμνός, πάντα κατά τα πρότυπα της καθιερωμένης ηθικής τάξης. Ο ποιητής χαρακτηρίζει τους στίχους του ως *versiculi* (*ex versiculis meis*) και όχι ως *versus*, όπως συνήθως αποκαλούντο στην υψηλή ποίηση, όχι τόσο λόγω της σύντομής τους έκτασης, αλλά κυρίως εξαιτίας του ελαφρού, τρυφερού, ερωτικού και «ταπεινού» τους περιεχομένου (*molliculi ac parum pudici*). Στόχος τους είναι να ερεθίσουν (*incitare*) και να προκαλέσουν (*pruriat*) μέσω των κομπών τους πειραγμάτων και των ευφών αστείων (*habent salem ac leporem*). Άλλωστε, η ηθική

*ista togae; | iam mea Lampsacio lascivit pagina versu [...] tu quoque nequitias nostri lusisque libelli | uda, puella, leges, sis Patavina licet. | erubuit posuitque meum Lucretia librum, | sed coram Bruto; Brute, recede: leget, cf. Sullivan (1979: 288-302), Howell (1980:182) et ad loc. 35.1-15, Sullivan (1991: 47, 72, 219), Shackleton – Bailey (1993: 16-17), Williams (2002: 150-71), Coleman (2005: 23-35), Fusi (2006: 442) et ad loc 69.1-8, Μιχαλόπουλος (2014: 17-34, 40 n. 14), OLD s.v. horribilis 2, castus 4a-b, sanctus 4a-c, luxuria 3a-b, nequam 3, facilis 9a-d, 11a-d, venerandus, gravis 12a-c, urbanus 2a-b, 4a-c, Lampsacius, nequitia 3, Patavinus, erubesco 1a-g. Το ουσιαστικό *mentula* είναι η κατεξοχήν αισχρολογία για τα ανδρικά γεννητικά όργανα και εν προκειμένω χρησιμοποιείται ως *pars pro toto*: όχι, δηλαδή, για να δηλώσει τόσο το ανδρικό μόριο αυτό καθ' αυτό, αλλά το σύνολο των λαϊκότερων και πρόστυχων σεξουαλικών λέξεων, τις αθυροστομίες, που χρησιμοποιούνται εν γένει στην ποίηση. Με άλλα λόγια χρησιμοποιείται συνεκδοχικά ως δηλωτικός και συμπεριληπτικός όρος της αρχετυπικής αισχρολογίας (σχήμα μετωνυμίας). Η πρώτη επώνυμη και γραπτή λογοτεχνική μαρτυρία της λέξης βρίσκεται στον Κάτουλλο (29.13, 115.8), όπως θα εξετάσουμε στη συνέχεια της εργασίας μας. Η χρήση της στην πεζογραφία, αλλά και στα άλλα ποιητικά είδη, αποφεύγεται ως εξαιρετικά χυδαία και αθυρόστομη. Το επίθετο *udus* στο επίγραμμα 11.16 δεν παραπέμπει στην εφίδρωση ύστερα από οινοποσία, αλλά, μάλλον, εμπεριέχει βαθύτερα σεξουαλικά υπονοούμενα, αναφερόμενο στη γυναικεία σεξουαλική διέγερση. Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από τους δύο σεξουαλικούς υπαινιγμούς cf. Howell (1980) ad loc. 35.5, Adams (1982: 9-12), Kay (2010: 318-30), OLD s.v. *mentula*, *udus* 1c-d = *uvidus* a-c, χωρίς, όμως, να γίνεται μνεία αμιγώς σε σεξουαλικούς υπαινιγμούς. Αντίθετα οι Lewis & Short s.v. *udus* = *uvidus* συνδέουν το επίθετο με ξεκάθαρα σεξουαλικά υπονοούμενα [cf. και Lewis & Short s.v. *ingen* και OLD s.v. *ingen* 2a-b]. Για περισσότερε λεπτομέρειες cf. Courtney (1980) ad loc. 10.318-20, Murgatroyd (2017) ad loc. 321. Αξίζει να σημειωθεί παρενθετικά πως, μολονότι ο ποιητής ρητά στο επίγραμμα 11.16 απευθύνεται σε αναγνώστες (*lector*), τους καλεί, παράλληλα, να απομακρυνθούν (*abire*), όταν πρόκειται να ακολουθήσουν άσεμνοι στίχοι (*urbanae togae*), ωσάν να πρόκειται για πραγματικό και δια ζώσης ακροατήριο. Για το ζήτημα του αναγνωστικού κοινού/ακροατηρίου του Μαρτιάλη έχουμε κάνει μνεία και ανωτέρω.*

που εκφράζεται μέσα από τους στίχους δεν ανταποκρίνεται κατ' ανάγκην σε πραγματικές συνθήκες ή, και αν ακόμα ανταποκρίνεται, δεν σημαίνει ότι ταυτίζεται πλήρως με την ηθική του ίδιου του ποιητή ως υπαρκτού και δρώντος προσώπου. Το γεγονός ότι οι στίχοι του Κάτουλλου (*ex versiculis meis*) είναι ελάχιστα σεμνοφανείς ή αρκετά ηδυπαθείς και ερωτικοί (*molliculi*) δεν σημαίνει ότι και ο ίδιος δεν είναι κοινωνικά σοβαροφανής ή ότι ακολουθεί έκλυτο βίο. Οι στίχοι του εκφράζουν μία αισθητική επιλογή ή μία ποιητική ηθική που δεν ταυτίζεται πάντα με την καθιερωμένη κοινωνική ηθική. Το ρήμα *prurio* συνδέεται με την ίδια τη σεξουαλική πράξη και συνέυρεση και στο *Carmen* 88, όπως συμβαίνει και στον Μαρτιάλη στο επίγραμμα 9.73.6, δείχνοντας ξεκάθαρα ότι το παιχνίδι του ποιητή είναι σκοπίμως η ερωτική πρόκληση, το ερωτικό πείραγμα, τα σεξουαλικά αστεία⁶⁷.

Και στα 12 Βιβλία των *Επιγραμμάτων* παρελαύνει λεξιλόγιο που με τα δεδομένα της υψηλής ποίησης θα χαρακτηριζόταν εξ ολοκλήρου αντιποιητικό και λογοτεχνικά μη προσήκον. Ο ίδιος ο Μαρτιάλης, ήδη από την εναρκτήριο *Praefatio* του πρώτου Βιβλίου, προβαίνει σε μία θεμελιώδη και καθοριστική διασάφηση σχετικά με τη γλώσσα που χρησιμοποιεί. Η γλώσσα του είναι ερωτική, προκλητική, παιγνιώδης, καθημερινή και ελευθεριάζουσα (*lascivam verborum veritatem*), επειδή αυτή ακριβώς είναι η φύση και η μορφή της γλώσσας των επιγραμμάτων (*id est epigrammaton linguam*). Ο φιλήδονος γλωσσικός κώδικας (*lascivam*) έχει καθιερωθεί από την παράδοση ήδη ως ο πλέον κατάλληλος και προσήκων για αυτό το ποιητικό είδος. Όπως αναφέραμε ανωτέρω, δεν μπορούσε να απουσιάζει το σεξουαλικό λεξιλόγιο από τις συνθέσεις του (*inque mentula est*). Μέσα στις λέξεις του κρύβεται η τρυφερή και φιλήδονη αλήθεια (*veritatem*) των πραγμάτων, η ανθρώπινη ή ανθρωποκεντρική αλήθεια (*hominem pagina nostra sapit*). Για τον ποιητή η γλώσσα αποτελεί ένα μέσο, ένα εργαλείο έκφρασης της αλήθειας, της πραγματικότητας, της κοινωνικής κατάστασης της εποχής του (*agnoscat mores vita legatque suos*). Η πραγματικότητα αποτυπώνεται αποτελεσματικότερα μέσα από τη ρεαλιστική χρήση λέξεων. Οι *Epigrammaton Libri* μέσω του λεκτικού κώδικα μετατρέπονται σε κάτοπτρο του ρωμαϊκού status quo. Για αυτόν τον λόγο η αξιοποίηση του μυθολογικού υποβάθρου, όπως έχουμε τονίσει, είναι περιορισμένη και, όταν γίνεται, στοχεύει στο να φωτίσει την αντίθεση μεταξύ μύθου και πραγματικότητας. Φυσικά, η χρήση της γλώσσας δεν είναι μόνο κυριολεκτική. Η ποιητική χρήση των λέξεων

⁶⁷ Catul. 16.3-9 *me ex versiculis meis putastis, | quod sunt molliculi, parum pudicum. | nam castum esse decet pium poetam | ipsum, versiculos nihil necesse est; | qui tum denique habent salem ac leporem, | si sunt molliculi ac parum pudici, | et quod pruriat incitare possunt*, 88.1-1 *quid facit is, Gelli, qui cum matre atque sorore | prurit, et abiectis pervigilat tunicis*, Mart. 9.73.6 et *pruris domini cum Ganymede tui*. Για το *Carmen* 16 κάναμε μνεία και ανωτέρω. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Quinn (1973: 143) ad loc. 16.3-9, Sullivan (1991: 56-77), Thomson (1997: 249-50) ad loc. 16.3-9, 88.1-2, Godwin (1999: 134, 201) et ad loc. 16.3-9, 88.1-2, Henriksén (2012: 300-1) et ad loc. 73.6, Kay (2010: 318-30), OLD s.v. *molliculus* 2, *pudicus* 1.a., *versiculus* 2, *sal* 6a-b, *lepos* 2a-b, *prurio* 2a-b, *incito* 5, 6 a-b. Το c.16 του Κάτουλλου το παραθέτει και το χρησιμοποιεί ως βάση του επιχειρήματός τους περί του «δικαιώματος» ελεύθερης χρήσης της γλώσσας στο επίγραμμα και ο Πλίνιος ο Νεώτερος στην *Επιστολή* 4.14, όπως είδαμε προηγουμένως. Εκεί υπερασπίζεται τη χρηστική αξία των συγκεκριμένων συνθέσεων και την αποσύνδεση της «επιγραμματικής» ηθικής από την προσωπική ηθική του ποιητή. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Sherwin – White (1966: 289-90) et ad loc. 4.14.2-10, Sullivan (1979: 288-302), Roller (2016: 246-88).

συνδυάζεται με την ακριβολογία, τα λογοπαίγνια, τις αμφισημίες και τη διπλή σημασία λέξεων και εκφράσεων (*nequior omnibus libellis*), ειδικά στις περιπτώσεις, όπου οι λέξεις χρησιμοποιούνται σε σεξουαλικά συμφραζόμενα. Η ακρίβεια, πάντως, στον λεκτικό του κώδικα είναι τόσο έντονη που, όταν θέλει να χρησιμοποιήσει αισχρές ή αθυρόστομες λέξεις, τις παραθέτει χωρίς περιφράσεις (*sales nudi, nequitiae procariores*) και καλολογικά στοιχεία (*urbanae scripsimus*). Δεδομένου ότι στην παρούσα εργασία θα εξετάσουμε και μερικά στοιχεία από τα σεξουαλικά *Επιγράμματα*, η παράθεση χυδαίων λέξεων είναι αναπόφευκτη. Ο ποιητής προτρέπει, μάλιστα, όσοι αναγνώστες/ακροατές του είναι αρκετά σοβαροί ή ηθικά ευαίσθητοι (*gravis es nimium*) να «μείνουν μακριά» από τα *Επιγράμματά* του (*abire*), να μην τα αναγνώσουν. Βέβαια, φαίνεται πως πολλοί ευυπόληπτοι πολίτες, ακόμα και διάφορες ενάρετες κοπέλες, δεν έδιναν ιδιαίτερη προσοχή στις προειδοποιήσεις του ποιητή και συνέχιζαν την ανάγνωση (*ne legeres praedixi et monui*): προφανώς διότι η τεχνοτροπία και το στυλ του Μαρτιάλη – όσο αθυρόστομο (*lascivi libri*) και αν ήταν – είχαν γίνει ανάρπαστο αντικείμενο θαυμασμού εκείνη την εποχή του. Τέτοιες προειδοποιήσεις (*monui*), μάλιστα, αποτελούσαν και την καλύτερη διαφήμιση για τα *Επιγράμματα*, ακόμα και ένα αποτελεσματικότερο κίνητρο ανάγνωσης των βιβλίων του. Οι στίχοι του ευχαριστούσαν (*delectant*) το κοινό και προκαλούσαν το γέλιο (*rideat*). Σε κάθε περίπτωση οι στίχοι του δεν είναι ούτε άκομψοι ούτε τραχείς ούτε χυδαίοι ούτε «πορνογραφικοί». Συνθέτει στίχους σύμφωνα με τα κοινωνικά αποδεκτά όρια και τη ρωμαϊκή ηθική της εποχής του. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει κι ο ίδιος, μπορεί για τα δεδομένα της υψηλής ποίησης να μην είναι περισπούδαστοι και αρκετά σοβαροί (*nec doctum et severum*), αλλά δεν είναι άτεχνοι και ακαλλιέργητοι (*non rusticulum*)⁶⁸.

Ανάλογο απολογητικό ύφος έχει και ο Πλίνιος ο Νεώτερος στην *Επιστολή* 5.3, στην οποία παραθέτει έναν εκτενή κατάλογο Ρωμαίων επιγραμματοποιών ήδη από την εποχή της *respublica*. Όπως είδαμε και ανωτέρω, ο Πλίνιος, σχεδόν συνομήλικος με τον Μαρτιάλη, όντας ποιητής και ο ίδιος ταπεινών, φαιδρών και ερωτικών συνθέσεων –μάλλον επιγραμματικών– συχνά βρισκόταν στο στόχαστρο έντονης κριτικής για τις ποιητικές του επιλογές (*scripta non improbarent*), κυρίως για τις «ταπεινότερες» συνθέσεις (*versiculos severos parum*). Στην *Επιστολή* ομολογεί (*respondeo*) πως οι στίχοι του έχουν γίνει αντικείμενο μεγάλης συζήτησης (*de*

⁶⁸ Mart. Praef. 1.10-3 *lascivam verborum veritatem, id est epigrammaton linguam* [...] *sic scribit Catullus, sic Marsus, sic Pedo, sic Gaetulicus, sic quicumque perlegitur*, 3.69.1-8, 3.86.1-2 *Ne legeres partem lascivi, casta, libelli, | praedixi et monui: tu tamen, ecce, legis*, 5.2.3-5 *tu, quem nequitiae procariores | delectant nimium salesque nudi, | lascivos lege quattuor libellos*, 8.1.2-3 *disce (sc. liber) verecundo sanctius ore loqui. | nuda recede Venus; non est tuus iste libellus*, 3.20 *agnoscat mores vita legatque suos*, 10.4.10-2 *invenies: hominem pagina nostra sapit. | sed non vis [...] tuos cognoscere mores | nec te scire: legas Aetia Callimachi*, 10.20 *Nec doctum satis et parum severum, | sed non rusticulum tamen labellum (sc. meum)*, 11.15.1-4 *Sunt chartae mihi quas Catonis uxor | et quas horribiles legant Sabinae: | hic totus volo rideat libellus | et sit nequior omnibus libellis*, 11.16.1-2 *Qui gravis es nimium, potes hinc iam, lector, abire | quo lubet: urbanae scripsimus ista togae*; cf. Howell (1980: 95-6, 182, 191-2) et ad loc. Praef. 1.10-3, 35.1, 41.1, Sullivan (1991: 47, 72, 219), von Albrecht (1994: 1189-210), Schöffel (2001: 79, 97-8) et ad loc. 1.2-3, 3.20, Williams (2002: 150-71), Coleman (2005: 23-35), Fusi (2006: 442, 504-5) et ad loc 69.1-8, 86.1-2, Kay (2010: 318-30), Canobbio (2011: 77-9) et ad loc. 2.3-5, OLD s.v. horibilis 2, lascivus 4, nequitia 3, sal 6b, procax 2b, nequitia 3.

versiculis meis multum copiosumque sermonem, diversitate iudiciorum) και απαντά στη κριτική που δέχεται (*me reprehenderent*) για τη θεματολογία του, για το ύφος και τη γλώσσα της ποίησής του. Δεν θα ήταν αβάσιμο να υποθέσουμε ότι προσπαθεί να προλάβει αυστηρές κριτικές και να αποσείσει τυχόν αρνητικές αντιδράσεις των αναγνωστών/ακροατών του κατά το πρότυπο ακριβώς του Μαρτιάλη στα *Επιγράμματα*, εν είδει μίας ρητορικής τρόπον τινά *captatio benevolentiae*. Παραδέχεται, πράγματι, ότι οι συνθέσεις του δεν ήταν πάντα οι πλέον σοβαρές και ότι του αρέσει να παρακολουθεί κωμικές παραστάσεις, μίμους και άλλα «κατώτερα» και «προκλητικά» λογοτεχνικά είδη, και προφανώς να επηρεάζεται από αυτά (*comoedias audio, specto mimos, Sotadicos intellego*). Στόχος του δεν ήταν μόνο η πνευματική καλλιέργεια ή η νοητική ανάταση του ακροατηρίου, αλλά η διασκέδαση, η ψυχαγωγία και το γέλιο στο πλαίσιο της καθημερινής αναψυχής, της διαφυγής από τα προβλήματα της καθημερινότητας (*rideo, iocor, ludo, homo sum*). Του αρέσουν οι απολαύσεις και οι διασκεδάσεις της ειρηνικής ζωής, με αποτέλεσμα η παιγνιώδης διάθεση των ψυχαγωγικών στιγμών να παρεισφρέει και στις συνθέσεις του. Υπεραμύνεται των ποιητικών του επιλογών (*de moribus meis existimationem*), επειδή συνδυάζουν το σοβαρό με το ανάλαφρο στοιχείο. Αυτήν την τακτική ακολούθησαν και άλλοι ποιητές (*quantosque auctores sequar*), οι οποίοι έχαιραν μεγάλης εκτίμησης, όπως ακριβώς ο Μαρτιάλης και ο «δάσκαλός» του, ο Κάτουλλος. Η αξία των τελευταίων ούτε αμφισβητήθηκε ούτε υποτιμήθηκε ποτέ. Επομένως, η γλώσσα και το ύφος του επιγράμματος είναι απλά θέμα προσωπικών επιλογών της στιγμής και του εκάστοτε στιχουργού, ένα ζήτημα αισθητικών προτιμήσεων. Δεν είναι ζήτημα προσωπικής ηθικής του ποιητή που θέτει εν αμφιβόλω την ατομική του υπόληψη. Ακόμα και καταξιωμένοι ποιητές «υψηλής» στιχουργίας, όπως ο Βεργίλιος, ο Κορνήλιος Νέπως, ο Σενέκας και άλλοι συνέθεσαν μεταξύ άλλων και «ταπεινούς» στίχους (*versiculi, lusus*). Επιπλέον, και ένδοξοι Ρωμαίοι άνδρες, όπως ο Κικέρωνας, ο Hortensius, ο Μάρκος Βρούτος, των οποίων τα αξιώματα συνήθιζαν να διέπουν οι παραδοσιακές αρχές της *severitas* και της *gravitas*, έγραψαν τουλάχιστον μία φορά στη ζωή τους στιχουργήματα που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως *nugae* (*non seria modo verum etiam lusus exprimere*). Ο Πλίνιος αρέσκεται να εναλλάσσει το ύφος του. Καλεί, μάλιστα, τους αναγνώστες του να συνειδητοποιήσουν αυτήν την υφολογική *variatio*, η οποία μιμείται το ύφος αξιόλογων ποιητών της Ρώμης. Μέσα από τη σύντομη *Επιστολή* του αποτυπώνει συνοπτικά την ιστορική διαδρομή του συγκεκριμένου είδους και διευκρινίζει ότι η ατομική αξία και το πολιτικό κύρος δύνανται να διατηρούνται και να μην κλυδωνίζονται ακόμα και μέσα από συνθέσεις μη ευπρεπείς. Η *Επιστολή* 5.3 έχει μεγάλη αξία για την αποτίμηση του έργου του Μαρτιάλη, δεδομένου ότι οι δύο ποιητές, εκτός από συνομήλικοι, γράφουν και αναγιγνώνσκουν τις συνθέσεις τους κάτω από τις ίδιες πολιτικές συνθήκες (*scriberem recitaremqe*). Επιπροσθέτως, το γεγονός ότι ο Πλίνιος ήταν ένας από τους πλούσιους πάτρωνες του Μαρτιάλη δείχνει ότι ακόμα και οι ποιητές που δεν υπάγονταν επισήμως σε κάποιον λογοτεχνικό «κύκλο» έπρεπε να απολογούνται για την επιλογή των θεμάτων τους και για τη χρήση της γλώσσας από μέρους τους.

Άλλωστε, κατά τα λόγια του ίδιου του Μαρτιάλη τώρα «αυτές οι συνθέσεις δεν περιέχουν την προσωπική μου ηθική» (*mores non habet hic meos libellus*)⁶⁹.

Όνομαστὶ Κωμωδεῖν

Οι αθυρόστομες εκφράσεις, τα άσεμνα σχόλια, οι σεξουαλικοί υπαινιγμοί και οι ερωτικού τύπου αναφορές που παραπέμπουν σε συγκεκριμένες σεξουαλικές πρακτικές της εποχής συνιστούν από κοινού στοιχεία που απαντούν κατ' επανάληψη και στα 12 βιβλία των *Επιγραμμάτων*. Τα τελευταία στοιχεία μας προσφέρουν την ευκαιρία αφενός μίας βαθύτερης μελέτης και λεπτομερέστερης κριτικής επί των ηθικών αντιλήψεων της ρωμαϊκής κοινωνίας και αφετέρου ενός ουσιωδέστερου στοχασμού γύρω από τα αισθητικά ερεθίσματα και τις αισθητικές προτιμήσεις του αναγνωστικού κοινού/ακροατηρίου του Μαρτιάλη. Το ερωτικό-σεξουαλικό στοιχείο προσδίδει στην ποιητική μυθοπλασία μεγαλύτερη αίσθηση ρεαλισμού και ένα ισχυρό κοινωνικό στίγμα, αποτυπώνοντας «αντικειμενικά» –κατά το μάλλον ή ήττον– πρακτικές του κοινωνικού συνόλου ή ατόμων του περιθωρίου του. Μέσα από όλους αυτούς τους σεξουαλικούς υπαινιγμούς και το ευφύες και έντεχνα επεξεργασμένο χιούμορ ο Μαρτιάλης –ή το υποτιθέμενο ποιητικό υποκείμενο (*persona*)– ασκεί είτε συνειδητά είτε και ασυνείδητα έντονη κριτική στις συνήθειες της κοινωνίας της εποχής του αλλά και όλων των υψηλόβαθμων στελεχών του αυτοκρατορικού κύκλου. Στιγματίζει την υποκρισία και την ασυνέπεια πολλών Ρωμαίων αναφορικά με τον τρόπο ζωής που διήγαν σε ιδιωτικό και σε δημόσιο επίπεδο. Τα ευφυή και σατιρικού τύπου καυστικά αστεία διαδέχονται το ένα το άλλο και συγκροτούν μία αρκετά επισταμένη κριτική επί των κοινωνικών, ερωτικών και σεξουαλικών αντιλήψεων που επικρατούσαν στη Ρώμη κατά τον 1^ο αι. μ.Χ. Να σημειωθεί ότι τα σεξουαλικά *Επιγράμματα* έχουν επικριθεί πολλάκις από την παλαιότερη και παραδοσιακή βιβλιογραφία για την ελευθεριότητα στη γλώσσα και στη θεματική τους. Ωστόσο, η σύγχρονη έρευνα δέχεται ότι τα τελευταία σχηματίζουν ένα αρκετά ρεαλιστικό και

⁶⁹ Plin. Ep. 5.3.1-4 *fuisse apud te* (sc. Titium Aristonem) *de vesiculis meis multum copiosumque sermonem, eumque diversitate iudiciorum longius processisse, exstitisse etiam quosdam, qui scripta quidem ipsa non improbarent, me tamen [...] reprehenderent, quod haec scriberem recitaremq.* Quibus ego [...] ita respondeo: *facio non numquam versiculos severos parum [...] nam et comoedias audio et specto mimos [...] et Sotadicos intellego; aliquando praeterea rideo, iocor, ludo [...] homo sum [...] hanc esse de moribus meis existimationem, ut qui nesciunt talia doctissimos, gravissimos, sancrissimos homines scriptitasse, me scribere mirentur. Ab illis autem quibus notum est, quos quantosque auctores sequar, facile impetrari posse condido, ut errare me [...] cum illis sinant, quorum non seria modo verum etiam lusus exprimere laudabile est*, Mart. 11.15.13 *mores non habet hic meos libellus*, cf. Sherwin – White (1966: 316) ad loc. 5.3.1-4, Howell (1980: 113) et ad loc. 4.8, Watson (2003:1-38), Roller (2016: 246-88). Να επισημάνουμε μόνο ότι στην περίπτωση του Μαρτιάλη –κατά τα λεγόμενά του, τουλάχιστον– η κοινωνική κριτική εστιάζει περισσότερο στην ίδια τη χρήση της γλώσσας και στις συνθέσεις του ποιητή ως κάτοπτρα μίας ενδεχόμενης σκιαγράφησης της προσωπικότητάς του, ενώ ο Πλίνιος από την άλλη πλευρά emphaticά τονίζει ότι δεν του ασκείται τόσο κριτική για τις συνθέσεις του (*scripta non improbarent*) όσο για τον ίδιο του τον εαυτό και τις επιλογές του (*me reprehenderent*). Η διαφορά, βέβαια, είναι πολύ λεπτή. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Sherwin – White (1966: 316) ad loc. 5.3.1-11, Sullivan (1979: 288-302), Howell (1980) ad loc. 35.1, Birley (2000: 17-34) et s.v. *Valerius Martialis*, Roller (2016: 246-88). Για τον κατάλογο των Ρωμαίων επιγραμματοποιών και για την επιλογή της δημόσιας ανάγνωσης από τον Πλίνιο έγινε λόγος ανωτέρω. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, δεν σώζονται οι ποιητικές συνθέσεις του Πλίνιου, για να είμαστε σε θέση να αξιολογήσουμε τα λεγόμενά του.

«ιστορικά» πειστικό πανόραμα κοινωνικών αντιλήψεων και συνηθειών. Η αρραγής σχέση πραγματικότητας και ποίησης εκφράζεται με τη φράση *quod possit dicere vita, meum est*. Αντικείμενο του Μαρτιάλη και πηγή έμπνευσής του είναι η ίδια η ζωή. Ο ποιητής θεωρεί ότι αυτοδικαίως του «ανήκει» αυτό το υλικό, το οποίο μπορεί να εκφρασθεί μόνο μέσα από την επιγραμματική ποίηση. Δεδομένης της ευρύτερης αποδοχής, εκτίμησης και διάδοσης που απολάμβανε ο Μαρτιάλης στους λογοτεχνικούς (και μη) κύκλους της Ρώμης θα πρέπει να δεχθούμε ως βέβαιο το γεγονός ότι τα σατιρικά και δηκτικά του σχόλια κάθε άλλο παρά προσέβαλλαν τους Ρωμαίους. Ο ποιητής δεν έχει πρόθεση να προσβάλει, να εξοργίσει ή να σοκάρει με την αισχρολογία του τον αναγνώστη/ακροατή, του οποίου, άλλωστε, τη θετική κριτική διαρκώς και διακαώς επιδιώκει. Κατά τον Bramble ο Μαρτιάλης ήταν ο «γελωτοποιός» της αυλής. Το ακροατήριό του, οι αναγνώστες του, ήταν εξοικειωμένοι με τη θεματολογία και το ύφος αυτού του λογοτεχνικού είδους, στο οποίο και δεν θα κατέφευγε κάποιος που ήθελε να πληροφορηθεί για τις πατροπαράδοτες παραδοσιακές ρωμαϊκές αξίες (*mos maiorum*) ή για τις ηθικά ενάρετες συμπεριφορές. Ακόμα και ο αυτοκράτορας Δομιατιανός, αν και αυστηρός ηθικός επίτροπος, θα αναγνώσει τις συνθέσεις του Μαρτιάλη, χωρίς να αναζητεί κατ' ανάγκην την αναπαραγωγή της αυστηρών ηθικών αρχών της κοινωνίας (*Caesar dominum pone supercilium*) και χωρίς να τις λογοκρίνει (*innocuos censura permittere lusus*). Αναμφισβήτητα η σατιρική διάθεση του ποιητή τον οδηγεί πολλές φορές σε οξύτατη κριτική για το ότι ο κοινωνικός ιστός εμφανίζεται να έχει απολύτως διαρραγεί και οι ηθικές αξίες να έχουν εκμαυλιστεί σε σημείο πλήρους εκφυλισμού. Συχνά παρατηρούμε να κυριαρχεί η υποκρισία και η αναρχία σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Ωστόσο, τα περισσότερα επιγράμματα έχουν ως αφετηρία έμπνευσής τους πραγματικές καταστάσεις, διότι «παρελαύνουν» άνθρωποι όλων των κοινωνικών τάξεων. Ακόμα και όταν σκιαγραφούνται γελοιογραφικά κάποια πρόσωπα, ο κάθε Ρωμαίος μπορούσε μέσα από τα *Επιγράμματα* να αναγνωρίσει τον ίδιο του τον εαυτό, τις συνήθειές του, τον κοινωνικό του περίγυρο, να ταυτισθεί με το ποιητικό υποκείμενο⁷⁰.

Ο Μαρτιάλης μπορεί να καυτηριάζει λεκτικά ορισμένους χαρακτηριστικούς και στερεότυπους κοινωνικούς τύπους, αλλά δεν επιτίθεται ποτέ επωνύμως και ιδιοτελώς σε συγκεκριμένα και υπαρκτά πρόσωπα της εποχής του (*non dicam*). Δεν επιθυμεί να προσβάλει κανένα μεμονωμένο άτομο (*parcere personis*). Μπορεί να βασίζει τη δηκτική του σάτιρα σε υπαρκτά πρόσωπα και σε αντικειμενικά αληθοφανείς κοινωνικές συμπεριφορές, αλλά κατά πάσα πιθανότητα δεν χρησιμοποιεί τα πραγματικά τους ονόματα, όπως χαρακτηριστικά φαίνεται στο επίγραμμα 2.23 με το πρόσωπο του Postumus ή στο επίγραμμα 9.95b με τον

⁷⁰ Mart. 1.4.1-2 *Contingeris nostros, Caesar, si forte libellos, | terrarum dominum pone supercilium*, 6-8 *illa fronte precor carmina nostra legas. | innocuos censura potest permittere lusus: | lasciva est nobis pagina, vita proba*, 7.12.1-2 *Sic me fronte legat dominus [...] serena | excipiat meos qua solet aure iocos*, 10.4.8 *hoc lege, quod possit dicere vita 'meum est'*, cf. Howell (1980: 113) et ad loc. 4.1-8, Bramble (1982: 577-623), Sullivan (1991: 211-52), Boyle & Sullivan (1991: 192-5), von Albrecht (1994: 1189-210), Τρομάρας (1998: 7-10, 91-7), Galá-Vioque (2002: 105) et ad loc. 12.1-2, Watson (2003: 1-38), Fitzgerald (2007: 1-24, 139-66), Rimell (2008: 1-18).

προβληματισμό του συνομιλητή Callistratus σχετικά με το πραγματικό όνομα του ποιητικού υποκειμένου Athenagoras. Στο επίγραμμα 2.23, όπως ρητά δηλώνει ο ποιητής, ο Postumus είναι απλά μία *persona*, ένα κοινό ρωμαϊκό όνομα. Δεν είναι το πρόσωπο που πραγματικά έχει στο μυαλό του ο ποιητής, το οποίο και πεισματικά δεν αναφέρει (*non dicam*), προστατεύοντάς το από τα εχθρικά «βέλη» της κοινωνίας (*offendere*), ενώ στο επίγραμμα 9.95 καλεί τον Callistratus να δεχτεί το όνομα Athenagoras ως υπαρκτό (*puta verum dicere nomen*). Άλλωστε, το Postumus ήταν ένα οικείο και συνηθισμένο όνομα της εποχής. Ακόμα πιο ενδεικτική σατιρικά είναι η περίπτωση του επιγράμματος 9.95a, για την οποία επικρατεί μεγάλη αβεβαιότητα στη βιβλιογραφία αναφορικά με τη σημασία των ονομάτων και του αριθμού των χαρακτήρων. Τα εμπλεκόμενα άρρενα ποιητικά υποκείμενα (Alfius, Olfius, Ahtenagoras) συνδέονται σίγουρα με ομοερωτικές σεξουαλικές πρακτικές ή, ακόμα χειρότερα, προβαίνουν στις πλέον ευτελείς σεξουαλικές συμπεριφορές (όπως, ίσως, η αιδοιολεϊχία εν προκειμένω). Αν τα ονόματα, λοιπόν, αντιπροσώπευαν υπαρκτά πρόσωπα, δικαίως θα επέσυραν την εις βάρος τους κοινωνική αγανάκτηση και δικαίως ο ποιητής τα προστατεύει. Βέβαια, και όταν ακόμα χρησιμοποιεί ονόματα υπαρκτών προσώπων, ο Μαρτιάλης δεν φαίνεται να απευθύνεται σε ένα επιμέρους άτομο ως φορέα συγκεκριμένων χαρακτηριστικών. Οι χαρακτήρες του είναι «υπερατομικοί», συγκεντρώνουν, δηλαδή, χαρακτηριστικά περισσότερων προσώπων. Ήδη, άλλωστε, από την εναρκτήριο *Praefatio* 1 ξεκαθαρίζει ότι δεν θα στιγματίσει επωνύμως κάποιον Ρωμαίο πολίτη. Δεν είναι δυνατόν κάποιος να προσβληθεί προσωπικώς από τις συνθέσεις του (*queri non possit quisquis*). Στόχος του είναι οι κοινωνικοί τύποι και όχι το κάθε ένα επιμέρους άτομο, η ψύχραιμη και ανιδιοτελής (*tale temperamentum*) κοινωνική σάτιρα. Το μη ονομαστί κωμωδούν, με άλλα λόγια, είναι ένας από τους κυριότερους προσωπικούς του αυτοπεριορισμούς (*me secutum*). Προτρέπει μάλιστα αυτό το δόγμα της μη επώνυμης καταγγελίας (*nec scribere quemquam talia carmina*) να γίνει κανόνας για όλους τους άλλους ποιητές που ασχολούνται με το επίγραμμα (*hunc servare modum*). Η σάτιρα είναι ψύχραιμη και σε τέτοιον βαθμό ανώδυνη και φαιδρή, ώστε να μην προσβάλλονται συγκεκριμένα άτομα, ακόμα και των κατώτερων κοινωνικών τάξεων (*salva infirmarum quoque personarum reverentia*) ή άτομα πραγματικά απεχθή στον ίδιο τον Μαρτιάλη (*nec iuste quos odit laesit*), όπως πολλάκις συνήθιζαν να κάνουν οι παλαιότεροί του ποιητές (*antiquis auctoribus defuit*). Το δόγμα του συνοψίζεται στη φράση *ludimus innocui*: «καυτηριάζουμε ανώδυνα». Επομένως, ο ποιητής δεν ασχολείται με το ίδιο άτομο ως οντότητα (*parcere personis*). Αδιαφορεί για τις επιμέρους ατομικές περιπτώσεις. Απεναντίας, ασχολείται με το γενικό, το συλλογικό και το καθολικό, με τα ελαττώματα που χαρακτήριζαν ένα σύνολο ατόμων (*dicere de vitiis*). Προτιμά μάλιστα να αποκτήσει μικρότερη φήμη παρά να προσβάλει συγκεκριμένα άτομα (*mihi fama vilis constet*). Πολλά από τα ονόματα επώνυμων προσώπων που αναφέρονται στα *Επιγράμματα*, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, κινούνται στη σφαίρα του επινοημένου, αποτελώντας είτε ψευδώνυμα είτε οικεία ονόματα της εποχής. Παρόλο που διακωμωδεί αρκετά πρόσωπα –υπαρκτά ή φανταστικά, αυτό είναι άλλο ζήτημα– δεν τα προσβάλλει ούτε καταδικάζει τον τρόπο ζωής τους, όσο έκλυτος και αν είναι. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα του επιγράμματος 2.23, όπου

περιγράφεται η ανταλλαγή ενός ομοερωτικού φιλιού (*basiationes*). Ο ποιητής αποκρύπτει το πραγματικό όνομα του Postumus, για να μην επισύρει εναντίον του την κοινωνική κατακραυγή (*offendere, vindicare possunt*). Στη συνέχεια της εργασίας θα εξετάσουμε και άλλες ανάλογες περιπτώσεις. Μόνο από ζηλοφθονία ή μίσος θα μπορούσε να τον κατηγορήσει κάποιος ότι αναφέρεται σε υπαρκτά και επώνυμα πρόσωπα. Ο Μαρτιάλης, διακωμωδώντας υπαρκτούς ή δυνάμενους υπαρκτούς ή αληθοφανείς κοινωνικούς χαρακτήρες, ενδιαφέρεται για το «εδώ» και το «τώρα». Ενεργοποιεί το ενδιαφέρον των στοχαζόμενων γύρω από τις υπαρκτές κοινωνικές συνθήκες ακροατών/αναγνωστών του, τους θέτει στο επίκεντρο της σάτιρας και των συνεπαγόμενων στόχων της και τους ωθεί στην ενεργοποίηση της κριτικής τους σκέψης. Το ακροατήριο του Μαρτιάλη δεν επαφίεται παθητικά και άβουλα στην κριτική του ποιητή. Μετέχει σε αυτήν, διότι αναγνωρίζει κοινά σημεία με την κοινωνία της περιόδου που ζει. Δεν παρακολουθεί ανηθικότητες και ελαττώματα νεκρών Ρωμαίων από την άνεση που του εξασφαλίζει το αμετάκλητο παρελθόν, όπως έκαναν οι υπόλοιποι σατιρικοί⁷¹.

Και στα 12 Βιβλία των *Επιγραμμάτων* δεν εμπλέκονται ούτε καυτηριάζονται αμιγώς ατομικές περιπτώσεις ή ιδιαιτερότητες. Ο Μαρτιάλης είναι απαλλαγμένος από την *inhumana invidia*, το απαίδευτο, αγροίκο και ακαλλιέργητο μίσος και τον φθόνο προς συγκεκριμένα, επώνυμα και μεμονωμένα άτομα. Ο λόγος που ο Μαρτιάλης καυτηριάζει μόνο επιμέρους κοινωνικά ελαττώματα, αδυναμίες, στρεβλώσεις ή ιδιορρυθμίες (*vitia*) της εποχής του είναι το γεγονός ότι αποβλέπει περισσότερο στην ψυχαγωγία του ακροατηρίου ή των αναγνωστών του μέσω της γελοιοποίησης και της κωμικής σκιαγράφησης της κοινωνικής φαυλότητας. Δεν προτίθεται να συνθέσει κοινωνική ή ηθική σάτιρα. Σε κανένα *Επίγραμμα* δεν καθίσταται αναγκαία η φυγή από το παρόν και η αναδρομή σε ένα αρνητικά φωτισμένο παρελθόν, ώστε να δικαιολογηθεί ο εκμαυλισμός του παρόντος, όπως συχνά κάνει η σάτιρα. Δεν επαφίεται σε ασφαλή στερεότυπα του παρελθόντος. Βέβαια, στα *Επιγράμματα* δεν θα δούμε να διακωμωδούνται πολλοί εκπρόσωποι των ανώτερων κοινωνικών τάξεων. Ουσιαστικά, ο Μαρτιάλης δεν προτάσσει τόσο ως αποκλειστικό του στόχο την άσκηση κριτικής στο υπάρχον κοινωνικό status, ώστε να παρακινήσει τους αναγνώστες/ακροατές σε ριζικές αλλαγές, στην εκ θεμελίων ηθική βελτίωση και

⁷¹ Mart. Praef. 1.1-6 *Spero me secutum in libellis meis tale temperamentum ut de illis queri non possit quisquis de se bene senserit, cum salva infimarum quoque personarum reverentia ludant; quae adeo antiquis auctoribus defuit ut nominibus non tantum veris abusi sint sed et magnis, mihi fama vilis constet*, 2.23.1-5 *Non dicam, licet usque me rogetis, | qui sit Postumus in meo libello, | non dicam: quid enim mihi necesse est | has offendere basiationes | quae se tam bene vindicare possunt*, 7.12.2-9 *mea nec iuste quos odit pagina laesit | et mihi de nullo fama rubore placet [...] ludimus innocui: scis hoc bene*, 9.95a.1-2 *Alfius ante fuit, coepit nunc Olfius esse, | uxorem postquam duxit Athenagoras*, 9.95b.1-4 *Nomen Athenagorae quaeris, Callistrate, verum | si scio, dispeream, qui sit Athenagoras. | sed puta me verum, Callistrate, dicere nomen*, 10.33.7-10 *nec scribere quemquam | talia contendas carmina qui legitur. | hunc servare modum nostri novere libelli, | parcere personis, dicere de vitiis*, cf. Crusius (1906: 159-60), Dornseiff (1953: 373-8), Garrington (1954: 127-8), Howell (1980: 95-7, 280-1) ad loc. Praef. 1.1-6, 77.6, Adams (1982: 80-1, 134-5), Shackleton – Bailey (1993: 314-5), Galán – Vioque (2002: 105) et ad loc. 12.2-9, Williams (2004: 8-9) et ad loc. 2.23.1-5, Panciera (2011: 53-60), Henriksen (2012: 366-72) et ad loc. 95a.1-2, 95b.1-4, OLD s.v. *temperamentum* 4, *reverentia* 1a-d, *basiatio*, *innocuus* 2.

αναδόμηση της κοινωνίας και του κοινωνικού ιστού που έχουν διαρραγεί ή πάσχουν. Σκοπός του Μαρτιάλη είναι η διασκέδαση των πλούσιων ή και μη «φύλων» του. Υπό αυτό το πρίσμα οι συνθέσεις του έχουν μεν σατιρική διάθεση, αλλά δεν συγκροτούν σάτιρα αυτή καθαυτή, διότι δεν στοχεύουν ξεκάθαρα στην «καταδίκη» των στιγματιζόμενων ελαττωμάτων. Ο Κάτουλλος, ωστόσο, τον οποίο και θαυμάζει ο Μαρτιάλης, αλλά και ο Λουκίλιος, ακόμα και ο Γιουβενάλης, επιλέγουν την ευθεία και άμεση αντιπαράθεση με συγκεκριμένα πρόσωπα της κοινωνίας. Προτιμούν, δηλαδή, το *ονομαστί κωμωδεῖν*, την κατά μέτωπο επίθεση κατά τη διατύπωση κοινωνικών ψόγων με σκοπό την άσκηση οξείας κοινωνικής κριτικής. Μάλιστα, οι σατιρικοί έδειχναν προτίμηση ακόμα και για νεκρά πρόσωπα προηγούμενων εποχών, για να αποφύγουν τυχόν αρνητικές συνέπειες και κατηγορίες από την ευθεία και άμεση κριτική των ζώντων. Το δόγμα αυτό εκφράζει ορθά και ο πολυγραφότατος Αυγούστειος ποιητής Οράτιος, ο οποίος μεταξύ των άλλων ποιητικών ειδών, με τα οποία καταπιάνεται, διακρίνεται και για τη σκωπτική του διάθεση. Τόσο στις *Σάτιρες* (*Saturae/Sermones*), όσο και στους *Επωδούς* (*Eprodi/Iambi*) του, ρητά αρνείται να επιτεθεί εναντίον ζωντανών προσώπων και να τα στιγματίσει δηκτικά (*haud petet ultro animantem*). Ομολογεί (*videar*) μάλιστα ότι έχει δεχτεί τα κριτικά βέλη των Ρωμαίων αναγνωστών του για την οξύτητα και την ένταση του σατιρικού του σκώμματος (*videar nimis acer tendere*), που συχνά υπερβαίνει και τα νομικά αποδεκτά κοινωνικά όρια (*ultra legem opus*). Φυσικά, δεν επιτίθενται αλόγως σε τυχαία ελαττώματα, αλλά καυτηριάζουν αξιόμειπτα και αξιοκατάκριτα κοινωνικά χαρακτηριστικά και συνήθειες⁷².

Στο σημείο αυτό ανακύπτει ένας σημαντικός προβληματισμός, διαστάσεις του οποίου επιχειρούμε να φωτίσουμε στοιχειωδώς στη συνέχεια της μελέτης μας. Όπως ήδη μνημονεύσαμε, στα *Επιγράμματα*, και ειδικότερα στα σατιρικά, κομβικό ρόλο παίζουν τα ονόματα προσώπων που συνήθως συγκεντρώνουν τα βέλη της κριτικής του ποιητή. Με ασφαλή τεκμήρια δεν γνωρίζουμε εάν είναι εξ ολοκλήρου επινόια του ποιητή ή εάν έχουν κάποια ρεαλιστική βάση. Αναμφισβήτητα, τα πλαστά ονόματα εκφράζουν με μεγαλύτερη ευκολία το «δόγμα» του ποιητή για μη προσωποπαγή σάτιρα. Όντας πλαστά και αναγνωρίσιμα ως τέτοια από το ακροατήριο/αναγνώστες του, επιτρέπουν την έκφραση μίας ευρύτερης κοινωνικής κριτικής, που εστιάζει, όμως, στο συλλογικό και στο τυπικό. Αδιαφορεί για τις ατομικές περιπτώσεις, αποφεύγοντας την επώνυμη προσβολή της ατομικής μονάδας και αίροντας το «*όνομαστί κωμωδεῖν*» της σατιρικής παράδοσης.

⁷² Hor. S. 2.1.1-2 *Sunt quibus in satira videar nimis acer et ultra | legem tendere opus*, 39-41 *sed hic stilus haud petet ultro | ueqmquan animantem et me veluti custodiet ensis | vagina tectus*. Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από την επώνυμη καταγγελία και τον στιγματισμό προσώπων στον Κάτουλλο και στους σατιρικούς ποιητές cf. Mariotti (1960: 93-125), Fiske (1966: 25-142), Bramble (1982: 801-36), Richlin (1983: 282-302), Anderson (1984: 35-42), Scodel (1987: 199-215), Freudenburg (1990: 187-203), Sullivan (1991: 93-100), Skinner (1991: 1-11), Muecke (1993: 1-5, 99-101) ad loc. 1.1-2, 39-41, von Albrecht (1994: 1189-210), Tatum (1998: 688-99), Jocelyn (1999: 335-75), Heyworth (2001: 117-40), Watson (2003: 1-38), Skinner (2003: 19-40), Lowrie (2005: 405-31), Tatum (2007: 333-53), Reckford (2009: 16-55), Rosen (2012: 19-40), McNelis (2012: 239-61), Μασούρας (2017: 126-38), OLD s.v. *peto* 2a-b, 3a-b, *ultra* 6a-b.

Εν τούτοις, δεν είναι αρκετά ξεκάθαρο αν ο Μαρτιάλης είχε αμιγώς ηθικούς στόχους, έστω και λανθάνοντες. Το εάν οι στόχοι του είναι συνειδητοί ή ασυνειδητοί δεν θα μας απασχολήσει εν προκειμένω. Στο λεκτικό, τουλάχιστον, επίπεδο ο ίδιος ξεκαθαρίζει ότι τα επιγράμματά του δεν εκφράζουν την προσωπική του ηθική (*vita proba, mores non habet meos libellus*). Το γεγονός, όμως, ότι διακωμωδεί μόνο κοινωνικούς χαρακτήρες, χαρακτηριστικούς, δηλαδή, τύπους Ρωμαίων, και το ότι σατιρίζει δηκτικά μόνο κάποιες συμπεριφορές τους, κάποιες εκδηλώσεις της προσωπικότητάς τους, δεν σημαίνει κατ' ανάγκην ότι προσπαθεί να προβάλλει μέσω των στίχων του συγκεκριμένες ηθικές αξίες, συγκεκριμένα ηθικά πρότυπα, ένα ηθικά σταθερό και αξιακό ορθό πρόταγμα άξιο απαράμιλλης μίμησης (*exemplum*). Μπορεί να κατακρίνει (;) κάποιες ανθρώπινες αδυναμίες, αλλά επ' ουδενί δεν είναι, ούτε και θέλει να θεωρείται, ένας στρατευμένος ποιητής που εξαντλείται σε εξωραϊστικού τύπου ηθικολογίες. Από την άλλη πλευρά, δεν είναι και απίθανο να αναπαράγει απλώς κάποια συνηθισμένα, τετριμμένα και καθιερωμένα κοινωνικά στερεότυπα, για να διασκεδάσει με τη συμβολή του προσωπικού του χιούμορ και της ευφυΐας το απαιτητικό ακροατήριο ή και τους φιλήδονους αναγνώστες του. Οι συνθέσεις είχαν στόχο να σατιρίσουν με τρόπο παιγνιώδη κοινωνικά ήθη και αντιλήψεις, προκειμένου να ψυχαγωγήσουν κάθε απαιτητικό ακροατή/αναγνώστη, είτε αυτός ήταν πλούσιος πάτρωνας είτε φιλόμουσος Ρωμαίος της μεσαίας τάξης είτε ακόμα και απλός πληβείος. Μολονότι διεγείρει ποικίλα και ετερόκλητα πάθη στο ακροατήριο και στους προσδοκώμενους αναγνώστες, δεν είχε πάντα παιδευτικές και ηθικοπλαστικές βλέψεις. Εντοπίζεται, βέβαια, μία έμμεση ή πλάγια κοινωνική κριτική, αλλά αυτή εδράζεται περισσότερο στην αντίθεση ανάμεσα στον κοινωνικά αποδεκτό ρόλο συγκεκριμένων ανθρώπων και στη στερεοτυπική απόκλιση από αυτόν. Παρατηρεί την κοινωνία της εποχής του, καταγράφει σε στίχους «αστεία» ή «γελοία» περιστατικά και τα σατιρίζει, για να διασκεδάσει τους αναγνώστες του (*placent*), χωρίς διάθεση εξωραϊσμού των απλών καθημερινών αδυναμιών και των συμβάσεων του ρωμαϊκού προτύπου ζωής. Δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους «αποδέκτες» του, όποιοι και αν είναι αυτοί: αναγνώστες ή ακροατές, πλούσιοι ή φτωχοί, μορφωμένοι ή καθημερινοί πολίτες. Τους «αποδέκτες», λοιπόν, θέλει να τους διασκεδάσει και να τους τέρψει με την ποίησή του, γι' αυτό και αντικείμενό του είναι τα *delectantia carmina*, οι ευχάριστες και τερπνές συνθέσεις, τα *Επιγράμματα* με άλλα λόγια. Οι άνθρωποι που υπακούουν στους κοινωνικά αποδεκτούς ρόλους, στις συμβατικές κοινωνικές προσδοκίες, στη νόρμα, δεν διακωμωδούνται. Δεν θα είχε ενδιαφέρον, άλλωστε, κάτι τόσο οικείο και αναμενόμενο. Σίγουρα μέσα από τις συνθέσεις του εκφράζει κάπως πιο συντηρητικές ή μετριοπαθείς απόψεις, αλλά στόχος του είναι η οικεία διασκέδαση. Δεν θα μπορούσε εύκολα να προκαλέσει το γέλιο, εάν δεν αξιοποιούσε αστεία κοινωνικά στερεότυπα. Γράφει ποίηση με σατιρική χροιά, που δεν προβάλλει, όμως, υπέρμετρες ηθικές στοχεύσεις πίσω από την κοινωνική κριτική. Ως Ρωμαίος πολίτης του 1^{ου} αι. μ.Χ. ασφαλώς και είχε έναν εσωτερικευμένο, τόσο ατομικό όσο και κοινωνικό κώδικα ηθικών αξιών. Αυτό, ωστόσο, δεν λειτουργεί δεσμευτικά και «βασανιστικά» για την αξιολόγηση του έργου. Επομένως, ο ποιητής σατιρίζει μεν κοινωνικούς τύπους, διότι μερικοί από αυτούς είναι αστείοι. Αλλά δεν τους απορρίπτει αναγκαστικά ούτε έχει στόχο να

νουθετήσει τους αποδέκτες των *Επιγραμμάτων* για τις ηθικά και κοινωνικά αποδεκτές και ορθές συμπεριφορές, που ούτως ή άλλως τις γνώριζαν. Για παράδειγμα, όπως θα δούμε και κατωτέρω, οι ακροατές/αναγνώστες του δεν περίμεναν τον Μαρτιάλη, για να στιγματίσουν την ανάληψη παθητικού σεξουαλικού ρόλου από τον Ρωμαίο πολίτη Hamilus. Αντιθέτως, προσδοκούσαν τον τρόπο που θα τον σατίριζε, για να διασκεδάσουν. Ο Μαρτιάλης προβληματίζεται γύρω από τη νόρμα και την απόκλιση από αυτήν. Άλλωστε, πρεσβεύει το *vive hodie*. Το «ζω για το αύριο» κατά τη γνώμη του δεν αρκεί· «Αύριο θα είναι αργά» (*sera nimis vita est crastina*). Δίνει έμφαση στον ρεαλιστικό κόσμο, στο εδώ και στο τώρα, «διότι οι χαρές της ζωής γρήγορα γλιστρούν και τελικά φεύγουν (*gaudia non remanent, fugitiva volant, fluunt lapsa sinu*) μέσα από τα χέρια μας». Δεν εκφράζει μεταφυσικές ανησυχίες και αρκείται στην ευτυχία της καθημερινής ζωής, κάτι που βρίσκεται πολύ κοντά στο επικούρειο *carpe diem* του Ορατίου. Στόχος του είναι η ήρεμη ζωή της υπαίθρου μακριά από την ταραχώδη βοή της πολυσύχναστης Ρώμης και από τις δυσχέρειες επιβίωσης. Η Ρώμη, που τόσο τον «αγαπάει» και τον «διαβάζει», τον απωθεί, εξαιτίας των εμποδίων που δημιουργούσε το πολυδύναμο και ευρέως εξαπλωμένο πελατειακό σύστημα εξάρτησης μεταξύ «προστατευόμενων» / πελατών (*clientes*) και πατρώνων / «προστατών» (*patroni*)⁷³.

⁷³ Hor. *Carm.* 1.11.8 *carpe diem quam minimum credula postero*, Mart. 1.4.8 *lasciva est nobis pagina, vita proba*, 1.15.7-12 *gaudia non remanent, sed fugitiva volant*. | *haec utraque manu complexuque assere toto*: | *saepe fluunt imo sic quoque lapsa sinu*. | *non est, crede, mihi sapientis dicere 'vivam'*: | *sera nimis vita est crastina: vive hodie*, 11.15.13 *mores non habet hic meos libellus*, cf. Howell (1980: 113, 140-2) et ad loc. 1.4.8, 15.7-12, Bramble (1982: 597-623), Sullivan (1991: 211-50), von Albrecht (1994: 1189-210), Watson (2003: 1-38), Spisak (2007: 22-33, 73-95), Fitzgerald (2007:1-24), Rimell (2008: 181-206), Howell (2009: 73-92), Mayer (2012 : 119) et ad loc. 11.8, Μασούρας (1017: 126-38), OLD s.v. *serus* 4a.

Στοιχεία Ερωτικής Ηθικής και Σεξουαλικής Συμπεριφοράς στη Ρώμη

Εισαγωγικά

Το σεξουαλικό λεγικό και η σεξουαλική θεματολογία δεσπόζουν στο έργο του Μαρτιάλη και καθίστανται ως ένα από τα πιο αναγνωρίσιμα στοιχεία του είδους με το οποίο καταπιάνεται. Φυσικά, δεν είναι όλα τα *Επιγράμματα* ερωτικού περιεχομένου. Αλλά, όσα είναι, μεταξύ άλλων, μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε ένα πανόραμα της σεξουαλικότητας και των σεξουαλικών πρακτικών της εποχής. Ο ποιητής, στην προσπάθειά του να διασκεδάσει τους ακροατές/αναγνώστες του, περιγράφει αναλυτικά την ερωτική ζωή των Ρωμαίων, ιεραρχώντας τις διάφορες σεξουαλικές επιλογές τους. Το ερωτικό στοιχείο δεν είναι καθοριστικό μόνο για την κατανόηση, την πρόσληψη και την αξιολόγηση του ποιητή, αλλά αποτελεί και παράγοντα δεσμευτικό του είδους και των προσδοκιών του ακροατηρίου, των αναγνωστών του, καθώς και των «ορίων» της ρωμαϊκής λογοτεχνίας αναφορικά με τη δυνατότητα περιγραφής και αποτύπωσης τέτοιων θεμάτων. Φυσικά, για τη Ρώμη η βάση ολόκληρης της κοινωνίας ήταν η οικογένεια. Πέρα και έξω, όμως, από το στενό πλαίσιο της οικογένειας υπήρχε μία πληθώρα σεξουαλικών συμπεριφορών, αναμενόμενων και μη, ένα ετερόκλητο φάσμα ερωτικών προτιμήσεων που προσidiaζε με σημερινούς όρους στην κατάσταση της αμφισεξουαλικότητας. Ο υποχρεωτικός γάμος ενός άνδρα με μία γυναίκα ήταν η απαρέγκλιτη νόρμα της κοινωνίας που εξασφάλιζε την ομαλή συνέχεια και επιβίωσή της. Ωστόσο, ο γάμος δεν λειτουργούσε αφοριστικά, παραμερίζοντας ή εξουδετερώνοντας τις όποιες άλλες επιθυμίες υπήρχαν σε ανθρώπινο επίπεδο. «Κανονικές» σχέσεις ή αυστηρά διαχωρισμένες και κανονιστικά καθορισμένες σεξουαλικές προτιμήσεις στο επίπεδο της ιδιωτικής ζωής δεν υπήρχαν. Η σεξουαλικότητα (sexuality), η αυστηρά περιορισμένη στο στενό πλαίσιο του ατομικού ιδιωτικού βίου ερωτική συμπεριφορά, ήταν αρκετά χαλαρή και ανεπηρέαστη από ηθικές, θρησκευτικές και κοινωνικές κρίσεις και δεσμεύσεις. Η ενεργητική σεξουαλική συμπεριφορά, η ενεργητική αυτοδιάθεση του ανδρικού σώματος, ήταν η μόνη κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά, είτε στρεφόταν σε άτομα του ίδιου είτε και του άλλου φύλου. Οι ετεροκανονικές αξιολογικές προσεγγίσεις της ανθρώπινης σεξουαλικότητας ήταν αποδεκτές μόνο στο πλαίσιο της δημόσιας σφαίρας, του εν δήμω γίνεσθαι, και της κρατικά οργανωμένης θρησκείας. Η ρωμαϊκή θρησκεία περιοριζόταν στη συμμετοχή του κοινωνικού συνόλου στις πράξεις δημόσιας ιεουργίας, λατρείας και θυσίας, και όχι στην ιδιωτική ζωή ή στην ηθική και μετά θάνατον αξιολόγηση της ανθρώπινης ψυχής. Οι θέσεις που εκφράζει ο Μαρτιάλης δεν είναι προσωπικές. Μολονότι σε πολλά *Επιγράμματα* οι ερωτικές προτιμήσεις αξιοποιούνται, για να καυτηριάσουν ορισμένα πρόσωπα, εν τούτοις αποτυπώνει ρεαλιστικά την ερωτική ζωή της Ρώμης του 1^{ου} αι. μ.Χ. Μοιράζεται τις ίδιες απόψεις με όλη τη ρωμαϊκή κοινωνία. Όλοι οι ενεργητικά, σε σεξουαλικό επίπεδο, διαθέσιμοι και διακείμενοι Ρωμαίοι πολίτες δεν διακρίνοντο μεταξύ τους από την επιλογή του φύλου του σεξουαλικού τους συντρόφου. Άλλωστε, η διάκριση της ατομικής μονάδας βάσει των ερωτικών προτιμήσεων, βάσει του φύλου του ερωτικού αντικειμένου, είναι ένας ακραίος αναχρονισμός, για τα δεδομένα

της εποχής, τη χρήση του οποίου επιλέγουμε στην παρούσα εργασία για περιγραφικούς μόνο λόγους. Οι Ρωμαίοι μπορούσαν να επιλέξουν για τη σεξουαλική τους ικανοποίηση άτομα του ενός ή και του άλλου φύλου ελεύθερα. Πέραν της νόμιμης συζύγου (*coniunx*) οι Ρωμαίοι μπορούσαν να διατηρούν ερωτικούς δεσμούς και σεξουαλικές σχέσεις με περισσότερα του ενός άτομα ανεξαρτήτως φύλου. Στο επίγραμμα 12.86 ο Μαρτιάλης περιγράφει εναργώς και χιουμοριστικά αυτού του είδους τη σεξουαλική διαθεσιμότητα (*sunt tibi pueri, puellae*). Ένας Ρωμαίος, πιθανότατα μεσήλικας της ανώτερης τάξης, επιλέγει ελεύθερα μεταξύ νεαρών αγοριών και νέων κοριτσιών. Συνευρίσκεται τόσο συχνά με διαφορετικά άτομα, που πλέον έχει αρχίσει να παρουσιάζει σεξουαλική δυσλειτουργία και στυτική κόπωση (*nec surgit mentula*). Και στις δύο περιπτώσεις, βέβαια, πρόκειται για σκλάβους συντρόφους που αναλαμβάνουν παθητικό σεξουαλικό ρόλο⁷⁴.

Να επισημάνουμε πως όλη αυτή η σεξουαλικά «ρευστή» ή «χαλαρή» συμπεριφορά δεν συνιστά ίδιον γνώρισμα της ρωμαϊκής κοινωνίας. Παρόμοια ερωτική δραστηριότητα υπήρχε και στην αρχαία Ελλάδα και γενικότερα στον αρχαίο κόσμο. Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, βέβαια, θα εστιάσουμε περισσότερο στη ρωμαϊκή κοινωνία του 1^{ου} μ.Χ. Επίσης, θα προσπαθήσουμε κατά το δυνατόν να αποφύγουμε την εκτεταμένη χρήση νεολογισμών, όπως είναι οι όροι ομοφυλοφιλία/ομοφυλοφιλικές σχέσεις, ετεροφυλοφιλία/ετεροφυλοφιλικές σχέσεις, όροι που ούτε υπήρχαν ούτε αποτελούσαν βάση διάκρισης ερωτικών προτιμήσεων ή σεξουαλικής αυτοδιάθεσης κατά την αρχαιότητα. Η οπτική γωνία τόσο του Μαρτιάλη όσο και των άλλων ανδρών ποιητών είναι τρόπον τινά πατριαρχική ή φαλλοκρατική υπό την έννοια ότι αποδεκτές και κοινωνικά ανεκτές ήταν οι επαμφοτερίζουσες σεξουαλικές επιλογές μόνο για τους Ρωμαίους που είχαν τον ενεργητικό ερωτικό ρόλο, αλλά όχι για τα άτομα –και ιδιαίτερα για τους άνδρες– που υφίσταντο τη διείσδυση. Για τους τελευταίους η ενέργεια αυτή θεωρείτο ιδιαιτέρως επιλήψιμη, αξιόμιμη και κοινωνικά κατακριτέα, σε δημόσιο τουλάχιστον επίπεδο. Τα άτομα που την ασκούσαν ήταν αρκετά περιθωριοποιημένα. Για τον λόγο αυτό συνήθως τον συγκεκριμένο ρόλο αναλάμβαναν νέοι και όμορφοι δούλοι (*puer levis aetate non pumice*), που εκ φύσεως δεν είχαν το status του πολίτη (*civis*), όπως φαίνεται και στο επίγραμμα 14.205. Αυτά τα παιδιά, τα νεαρά αγόρια, είχαν ένα κοινό γνώρισμα: είτε λόγω ηλικίας, πρωτίστως, όμως, λόγω κοινωνικής θέσης, δεν ήταν κάτοχοι της *virtus*, της θεμελιώδους και έμφυτης αρετής του Ρωμαίου *vir* που επέβαλλε ένα άγραφο καθολικό, αυστηρό και πάγιο «πρωτόκολλο» ανδρείας/ανδρισμού/αρρενωπότητας. Η «διεισδυσιμότητα», η σωματική διαπερατότητα των ενεργητικά εισχωρούντων Ρωμαίων πολιτών ήταν πράξη, ενέργεια και συμπεριφορά απαράδεκτη και

⁷⁴ Mart. 12.86.1-2 *Triginta tibi sunt pueri totidemque puellae: | una est nec surgit mentula. Quid facies?* Το συγκεκριμένο απόσπασμα είναι αντιπροσωπευτικό και χαρακτηριστικό της κατάστασης που επικρατούσε στη ρωμαϊκή κοινωνία εκείνα τα χρόνια. Στα *Επιγράμματα* έρχονται και παρέρχονται πλείστα παρόμοια θέματα. Στη συνέχεια της εργασίας μας θα εξετάσουμε και μερικά ακόμα, ενδεικτικά του φαινομένου. Για περισσότερες λεπτομέρειες για το φαινόμενο στον Μαρτιάλη cf. Sullivan (1979: 288- 302), Adams (1982: 9-12), Sullivan (1991: 185-210), Obermayer (1998: 1-16), OLD s.v. *mentula, surgo* 6d, 7. Για μία ευρύτερη εικόνα της ρωμαϊκής σεξουαλικότητας βλ. Veyne (1981: 76-8), Cantarella (1988: 120-86), Parker (1997: 47-65), Obermayer (1998: 17-29, 259-82), Crompton (2003: 79-110), Skinner (2014: 315-49).

εξοβελιστέα. Ο Gunderson ορθώς προσδιορίζει τον Ρωμαίο πολίτη ως *unpenetrated penetrator* βάσει αυτής της κοινωνικής νόρμας. Στο παρόν κεφάλαιο δίνουμε μεγαλύτερη έμφαση στα «ομοερωτικά» επιγράμματα, διότι μέσα από την κριτική που ασκείται στις ομοερωτικού τύπου επιλογές των Ρωμαίων και στα ανάλογα συμφραζόμενα διαφαίνονται εναργέστερα τα στοιχεία ερωτικής και σεξουαλικής ηθικής που αποτυπώνει ο ποιητής στις συνθέσεις του⁷⁵.

9.67 Aeschylus o *Cunnilingus*

Στο επίγραμμα 9.67 μία χαρακτηριστική σκηνή νυχτερινής ερωτικής συνεύρεσης του αρσενικού ποιητικού υποκειμένου με κάποια κοπέλα (*puella*) μετατρέπεται σε έναν «χάρτη» αναμενόμενης σεξουαλικής συμπεριφοράς μεταξύ των δύο συμβαλλομένων. Ο ποιητής, «ξετυλίγοντας» σιγά-σιγά τις διαστάσεις του χαρακτήρα της κοπέλας, αφήνει να εννοηθεί ότι η φιλήδονη (*lascivam*) συμπεριφορά της προσιδίαζε πολύ περισσότερο σε κάποια έμπειρη και χωρίς ηθικούς φραγμούς ανερυθρίαστη, ίσως φαύλη και φιλοχρήματα (*luxuriosa*), εταίρα, παρά σε κάποια ευπόληπτη *puella*. Το ομιλούν πρόσωπο έχει στη διάθεσή του (*possedi*) –προφανώς έναντι αμοιβής– την ανώνυμη φιλήδονη κοπέλα, της οποίας την οργιάζουσα και αχαλίνωτη συμπεριφορά κατάφερε εύκολα να νικήσει (*nequitias vincere*), συνευρισκόμενος μαζί της με ποικίλους ερωτικούς τρόπους (*mille modis*). Καυχείται, μάλιστα, πως κανείς άλλος προηγουμένως δεν κατάφερε (*nemo potest*) να καρπωθεί τόσο εύκολα τη σεξουαλική της διαθεσιμότητα. Η ελευθεριάζουσα κοπέλα χωρίς δισταγμό υποκύπτει ύστερα από τις προτροπές (*ante preces*) του ποιητικού υποκειμένου σε όλες του τις σεξουαλικές επιθυμίες, ακόμα και στις πιο αισχυντηλές και άσωτες, χωρίς καθυστέρηση (*nulla mora*), χωρίς καμία ηθική αναστολή και ντροπή (*primaque verba dedit*). Διστακτική ή μη η «*puella*», κατάφερε με τα κάλη της να εξαντλήσει (*fessus*) τον ερωτικό της σύντροφο. Το αρσενικό υποκείμενο του έρωτα στη συνέχεια ζητά (*porosci*) από την κοπέλα κάτι ακόμα πιο απαιτητικό για εκείνη, τολμηρό δε για τον συμβαλλόμενο: να συνευρεθούν κατά τον τρόπο που συνήθιζαν να έρχονται σε επαφή οι Ρωμαίοι με τα αγόρια, δηλαδή με πρωκτική επαφή (*puerile*). Η συγκεκριμένη συμπεριφορά ή επιλογή δεν ήταν προσήκουσα στο πλαίσιο των ετεροφυλοφιλικών/ετεροκανονικών σχέσεων. Η ερωτική παραφορά, όμως, δεν σταματά εκεί. Ερυθριώντας και νιώθοντας και ο ίδιος ντροπή για τις επονείδιστες επιθυμίες του (*ridensque rubensque*), ζητά (*rogavi*) από την κοπέλα κάτι ακόμα πιο αισχυντηλό, στοματική επαφή (*improbis quiddam*). Ως αποκορύφωμα και επιστέγασμα της «συμπάθειας» που έτρεφε η κοπέλα προς τον σεξουαλικό σύντροφο εκείνης της νύχτας, ή ενδεχομένως και λόγω της ικανοποίησης που αυτός ο «πελάτης» της προσέφερε, δέχεται να κορέσει και την

⁷⁵ Mart. 14.205.1-2 *Sit nobis aetate puer, non pumice levis, | propter quem placeat nulla puella mihi*, Dover (1978: 100-9), Veyne (1981: 76-8), Garrido – Hory (1981: 298-315), Sullivan (1991:185-210), Richlin (1993: 523-73), Leary (1996) ad loc. 205.1-2, Walters (1997: 26-46), Williams (1999: 4-14, 125-224), Gunderson (2005: 224-42). Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από το φαινόμενο στην Ελλάδα πολύ κατατοπιστικές είναι οι μονογραφίες του Buffière (1980) *Eros Adolescent* και των Dover *Greek Homosexuality*, Skinner (2014) *Sexuality in Greek and Roman Culture*. Ειδικότερα cf. Dover (1978: 60-109), Cantarella (1988: 17-77), Winkler (1990: 171-209), Sapiro (1992: 53-72), Garrison (2000: 171-209), Davidson (2007: 163-204).

τελευταία του επιθυμία. Η τόσο φιλήδονη *puella (luxuriosa)* του προσφέρει τη στοματική επαφή (*fellatio*) χωρίς αντάλλαγμα, χωρίς κάποιο «ανταποδοτικό όφελος» (*munus*) προς δική της ικανοποίηση, όπως θα ήταν παραδείγματος χάριν το να λάβει και η ίδια αντιστοίχως δια του στόματος επαφή (*cunnilingus*). Ένα τέτοιο αντάλλαγμα φαίνεται πως απαιτούσε ή επεδίωκε από τους εκάστοτε πελάτες της, αν κρίνουμε από τη στάση του μόνου πελάτη της που κατονομάζεται στο επίγραμμα, του Αισχύλου, ο οποίος μάλλον ή δεν «διαπραγματεύτηκε» καλά (*condicione mala*) ή συμβιβάστηκε (*accipere*) να αναλάβει αυτή την «υποχρέωση», για να απολαύσει την κοπέλα. Ο Αισχύλος, παρέχοντας στοματική σεξουαλική ικανοποίηση στην εταίρα, μολύνθηκε ο ίδιος και με τη σειρά του από τις σωματικές εκκρίσεις της εταίρας (*tibi pura non erit*). Αντιθέτως, το ποιητικό υποκείμενο, επιτυγχάνοντας να λάβει ικανοποίηση χωρίς να χρειαστεί να εκτελέσει το επονείδιστο «έργο» (*munus*), έμεινε «αμόλυντος» (*mihi pura fuit*), όπως ακριβώς και η εταίρα⁷⁶.

Στο επίγραμμα 9.67 γίνεται μνεία στους τρεις «αναγνωρισμένους» τρόπους σωματικής επαφής εκείνη την εποχή: κολπική (*fututor*), πρωκτική (*puerile, pedico*), στοματική (*fellatio, cunnilingus*). Για τα δύο πρώτα είδη κάναμε μνεία ανωτέρω και θα εξετάσουμε και άλλες περιπτώσεις κατωτέρω. Εν προκειμένω οφείλουμε να κάνουμε μερικές διευκρινίσεις για τον στοματικό έρωτα. Η αναφορά περί ντροπιαστικής πράξης (*improbius quiddam*) για τον στοματικό έρωτα (*fellatio*), μόνο τον εκτελούμενο από γυναίκες –σπανιότερα από άνδρες– δείχνει αφενός τη σφοδρή επιθυμία των ανδρών για μία τέτοια πράξη (*irrumat aut futuit, mentula quem pascit*), αλλά και την υποτιμητική θέση που είχε κοινωνικώς μία τέτοια πρακτική εις βάρος του προσώπου που την εκτελούσε (*lambabat improba lingua viros, non purus homo est*). Από την άλλη πλευρά, η εκτέλεση αιδοιολεϊχίας (*cunnilingus*) από μέρους των ανδρών θεωρείτο ακόμα πιο επαίσχυντη και επονείδιστη πράξη για τους Ρωμαίους, τόσο υποτιμητική για το πρόσωπό τους όσο και η ανάληψη παθητικού σεξουαλικού ρόλου. Στο επίγραμμα 12.85 φαίνεται καθαρά ο συσχετισμός του ατόμου που υποκύπτει σε τέτοιου είδους πράξεις προς ικανοποίηση των γυναικών (*quid olere cunnilingis?*) με τους άνδρες που δέχονταν να υποστούν διείσδυση (*pediconibus os olere*). Τέτοιες πρακτικές υποβάθμιζαν τελείως τους άνδρες που τις εκτελούσαν (*vindicari possumus*). Στο επίγραμμα 4.43 χρησιμοποιείται ως προσωπική προσβολή (*dixi te cunnilingum*), ενώ στο επίγραμμα 2.28 θεωρείται τόσο προσβλητικό, ώστε το ποιητικό υποκείμενο αρνείται και να κατονομάσει την πράξη (*quid ergo es? nescio, sed tu scis*). Στο επίγραμμα 9.4 αναφέρεται και σατιρίζεται πάλι το πρόσωπο του

⁷⁶ Mart. 9.67.1-8 *Lascivam tota possedi nocte puellam, | cuius nequitias vincere nemo potest. | fessus mille modis illud puerile poposci: | ante preces totas primaque verba dedit. | improbius quiddam ridensque rubensque rogavi: | pollicita est nulla luxuriosa mora. | sed mihi pura fuit; tibi non erit, Aeschyle, si vis | accipere hoc munus condicione mala*. Για τη χρήση του ρήματος *possideo* (= *habeo*) σε σεξουαλικά συμφραζόμενα με τη σημασία του 'έχω στη διάθεσή μου, κατέχω', και ως εκ τούτου 'ασκώ τον πλήρη έλεγχο και επιβάλλω τη βούλησή μου', συνήθως για συνεύρεση ερωτική και σε ομοφυλοφιλικά και σε ετεροφυλοφιλικά συμφραζόμενα βλ. OLD s.v. *possideo* 3c, *polliceor* 3, 4, *luxuriosus* 2a-b, *condicio* 2a-b, 3. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Krenkel (1980: 77-88), Krenkel (1981: 37-54), Sullivan (1979: 288-302), Howell (1980) ad loc. 92.3, Garrido – Horry (1981: 298-315), Adams (1982: 187-8), Watson (2003: 242) et ad loc. 46.1-8, Henriksen (2012: 281-3) et ad loc. 67.1-8, Skinner (2014: 315-49).

Aeschylus, αυτή τη φορά επειδή δαπανά υπέρογκα ποσά (*aureoles denos*) σε μία εταίρα ονόματι Galla, ενώ θα μπορούσε (*cum possit*) να απολαμβάνει φθηνότερα τις «χάρεις» της (*aureolis duobus*), όπως έκανε με τους υπόλοιπους πελάτες της. Ο ποιητής υπαινίσσεται ότι η Galla εκτός από την αναμενόμενη κολπική (*futui*) και στοματική (*fellat*) συνουσία του προσφέρει πολύ πιο «απαιτητικές» απολαύσεις (*non fellat tanti Galla*), για τις οποίες ο Aeschylus έχει εξασφαλίσει τη σιωπή της (*quid ergo? tacet*) μέσω του διογκωμένου χρηματισμού της.

Η απόρριψη και ο υποτιμητικός χαρακτήρας του στοματικού έρωτα υπάρχει ήδη στον Κάτουλλο. Στο *Carmen* 59.1 ο Κάτουλλος προβάλλει μία γκροτέσκα εικόνα ακραίου «μισογυνισμού» και οξύτατης κριτικής διάθεσης. Η Rufa, η γυναίκα του άρτι θανόντος συζύγου της Menemus, αδυνατώντας να βγάλει προφανώς τα προς το ζην, προσφέρει στοματική σεξουαλική ικανοποίηση (*fellat*) στον δούλο νεκροθάφτη (*semiraso ustore*) του άνδρα της, Rufulus, πάνω από τον τάφο του (*saepo in sepulcretis vidistis*), αδιαφορώντας για τα αδιάκριτα βλέμματα και κλέβοντας, παράλληλα, και καρβέλια ψωμί (*rapere cenam prosequens panem*), που είχαν εναποθέσει στο μνήμα του ως νεκρική προσφορά (*devolutum*).

Πιο βίαιη και άγρια διά του στόματος σεξουαλική συνουσία φαίνεται να δηλώνει το ρήμα *irrumare*. Στο c. 16.1 ο Κάτουλλος το χρησιμοποιεί ως απειλή (*irrumabo*) ενός άνδρα ενεργητικά διακείμενου σεξουαλικά προς έναν άλλο παθητικά διακείμενο (*pathice, cinaede*). Ο *irrumator* είναι αυτός που προς ευχαρίστησή του αναγκάζει κάποιον άλλο (συνήθως άνδρα) στην ανάλογη συνουσία (*irrumatio*), όπως διαφαίνεται στα ποιήματα 10 και 21. Στο c. 10 χρησιμοποιείται ως απειλή (βρισιά) εναντίον κάποιου πραιτώρα, και όχι προς δήλωση πραγματικής σεξουαλικής προτίμησης, ενώ στο c. 21 ως απειλή εναντίον κάποιου αχαλίνωτου Aurelius που έχει «βάλει στο μάτι» τον νεαρό σύντροφο του ποιητή, τον Juventius. Στο c. 74 το ρήμα (*irrumet*) επίσης αναφέρεται σε ομοερωτικά συμφραζόμενα και δηλώνει πραγματική επιθυμία. Στον Μαρτιάλη (2.70) το ρήμα *irrumare* δηλώνει emphaticά πόσο υποτιμητική ήταν, ειδικά για έναν άνδρα, η εκτέλεση στοματικού έρωτα σε έναν άλλο άνδρα σε τέτοιο βαθμό, μάλιστα, ώστε αυτός που εκτελούσε το «επονείδιστο» έργο να μη θέλει να πλένεται από κοινού με τους υπόλοιπους άνδρες στα δημόσια λουτρά (*undis ne fovearis irrumatis*). Ωστόσο, δεν παύει να χρησιμοποιείται και σε ετεροφυλοφιλικά συμφραζόμενα (2.47, 4.17)⁷⁷.

⁷⁷ Catul. 10.12-3 *quibus esset irrumator* | *praetor*, 16.1-2 *pedicabo ego vos et irrumabo*, | *Aureli pathice et cinaede Furi*, 21.8 *tangam te prior irrumatione*, 59.1-5 *Rufa Rufulum fellat*, | *uxor Meneni, saepe quam in sepulcretis* | *vidistis ipso rapere de rogo cenam*, | *cum devolutum ex igne prosequens panem* | *ab semiraso tunderetur ustore*, 74.5-6 *quod voluit fecit; nam, quamvis irrumet ipsum* | *nunc patrum*, Mart. 2.28.3-6 *nec pedico es nec tu, Sextille, fututor*, | *calda Vetustinae nec tibi bucca placet*. | *ex istis nihil es, fateor, Sextille: quid ergo es?* | *nescio, sed tu scis res superesse duas*, 2.47.3-4 *non est pedico maritus: [...] irrumat aut futuit*, 2.61.2 *lambebat medios improba lingua viros*, 2.70.2-3 *causa quae, nisi haec est, undis ne fovearis irrumatis?*, 2.73.1 *Quid faciat vult scire Lyrus. quod sobria: fellat*, 3.82.32 *vindicari [...] possumus: fellat*, 4.17.3 *o Paule, malus es: irrumare* (sc. *Lyciscam*) *vis solus*, 4.43.11 *dixi te, Coracine, cunnilingum*, 9.4.1-4 *Aureolis futui cum possit Galla duobus* | *et plus quam futui, si totidem addideris*, | *aureolos a te cur accipit, Aeschyle, denos?* | *non fellat tanti Galla. quid ergo? tacet*, 9.27.13-4 *et pudet fari [...] Chreste, quod facis lingua*, 9.63.2 *mentula quem pascit*,

7.62 Hamillus *Pedicator* ή *Pathicus/Catamitus*;

Η συγκαλυμμένη, υποκριτικά επιφανειακή και επιδεικτικά πλαστή σεξουαλική ταυτότητα αποτελεί το έναυσμα για ακόμα πιο καυστική σάτιρα στο επίγραμμα 7.62 ως προς την αξιολογική αποτίμηση του προσώπου που απασχολεί τον ποιητή. Σε αντίθεση με το επίγραμμα 9.67, όπου ποιητικό και ερωτικό υποκείμενο ταυτίζονται και συμμετέχουν στη «δράση», στο επίγραμμα 7.62 ο ποιητής/ποιητικό υποκείμενο απευθύνεται σε δεύτερο πρόσωπο σε έναν φανταστικό Ρωμαίο πολίτη ονόματι Hamillus, ο οποίος τυγχάνει παράλληλα να είναι και υπαρκτό πρόσωπο. Ο Μαρτιάλης στιγματίζει τη σεξουαλική συμπεριφορά του Hamillus που εσκεμμένα αφήνει ορθάνοιχτες τις πόρτες της οικίας του (*reclusis foribus*), όταν συνευρίσκεται ερωτικά (*percidis*) με άλλους άνδρες. Το ρήμα *percidere*, αρχικά, είναι δηλωτικό του σοδομισμού –σε αντίθεση με το *futuere*, φερ' ειπείν– και χρησιμοποιείται υπαινικτικά, για να δηλώσει το φύλο του ερωτικού αντικειμένου και κατ' επέκταση την πρωκτική συνουσία σε ομοφυλοφιλικά συμφραζόμενα, καθόσον από το επίθετο *grandes* δεν είναι εμφανές το γένος του συντρόφου. Με τον τρόπο αυτόν οι δούλοι του σπιτιού, οι απελεύθεροι και ο προστατευόμενος πελάτης του (*liberti, servique paterni, niger cliens*), που αποτελούν μέρος του οίκου του, είναι σε θέση να παρατηρήσουν τις σεξουαλικές επιλογές του κυρίου τους (*te deprehendi*). Στόχος του Hamillus είναι να καλλιεργήσει εσκεμμένα (*cupis*) την πλαστή εικόνα ότι κατά τη συνεύρεση προτιμά σταθερά τον κοινωνικά αποδεκτό ενεργητικό σεξουαλικό ρόλο. Χρησιμοποιώντας ως αυτόπτες μάρτυρες μέλη του οίκου του, προλαμβάνει και εξασφαλίζει ότι δεν θα κυκλοφορήσουν (*narrent*) στον ρωμαϊκό περίγυρο επισφαλείς, κακόβουλες ή ψευδείς φήμες σχετικά με τον ανδρισμό του, ότι δηλαδή υφίσταται διείσδυση (*non pedicari testatur*). Ο Hamillus υιοθετεί μία επιδεικτικά υποκριτική συμπεριφορά γύρω από τον σεξουαλικό του ρόλο, προφανώς για να διαψεύσει κακοπροαίρετα σχόλια που ήδη κυκλοφορούσαν (*obliqua garrulitate*), υπερτονίζοντας την ικανότητά του για ενεργητική συνεύρεση. Στο τέλος, όμως, του επιγράμματος αποδεικνύεται πέραν πάσης προσδοκίας ότι κάθε άλλο παρά ενεργητικές είναι οι ερωτικές προτιμήσεις του. Ο Μαρτιάλης υπαινίσσεται εμμέσως πλην σαφώς ότι ο Hamillus εμπρόθετα καλεί ως μάρτυρες τους δούλους του, όταν συνευρίσκεται, για να διαδώσουν ύστερα την ενεργητική του ταυτότητα. Εν αντιθέσει, κεκλεισμένων των θυρών προτιμά τον παθητικό ρόλο (*sine teste facit*), συνευρισκόμενος με μέλη του οίκου του, και μάλιστα με άτομα κατώτερης κοινωνικής τάξης από αυτόν. Το ρήμα *pedico/paedico* είναι συνώνυμο του *percido*. Η χρήση του πρώτου σε παθητική φωνή στο τέλος του ποιήματος δεν είναι άσχετη με την αποκάλυψη της «πραγματικής» ταυτότητας του Hamillus. Ουσιαστικά, η

non, puto, purus homo est, 12.59.10 *fellatorque recensque cunnilingus*, 12.85.1-3 *Pediconibus os olere dicis*. | *hoc si, sicut ais, Fabulle, verum est, | quid tu credis olere cunnilingis*?, cf. Quinn (1973: 143, 262, 404) et ad loc. 10.12, 21.8, 59.1-5, Krenkel (1980: 77-88), Krenkel (1981: 37-54), Adams (1982: 148), Wiseman (1985: 10-4), Williams (1995: 517-39), Thomson (1997: 249-50, 257-8, 345, 497-8) et ad loc. 16.1-2, 59.1-5, Obermayer (1998: 41, 223-4, 244-5), Godwin (1999: 134, 137, 181, 188) et ad loc. 10.12, 16.1-2, 21.7-8, 59.1-5, 74.5-6, Williams (1999: 166-72), Watson (2002: 222-57), Watson (2003) ad loc. 47.7-8, Williams (2004: 108-9, 170-1, 203-4, 225-6, 231-2) et ad loc. 28.3-6, 47.3-4, 61.2, 70.2-3, Fusi (2006) ad loc. 82.32, Henriksen (2012: 34-5, 281-3, 115-6) et ad loc. 4.1-4, 27.13-4, 63.2, OLD s.v. *paedico*^{1,2}, *fututor*, *cunnilingus*, *mentula*, *fello* 2, *fellatio*, *fello* 2, *irrumo*, *irrumor*.

υπερβολική έμφαση του Hamillus στο να αποδείξει την προτίμησή του για έναν ρόλο αποδεικνύει το ακριβώς αντίθετο. Είναι ενδιαφέρον ότι οι ίδιοι οι δούλοι του, τα μέλη, δηλαδή, του οίκου του (*familia*) και ο προστατευόμενος πελάτης του (*cliens*), που σε κάθε περίπτωση όφειλαν δουλκή υποταγή και –υποκειμενική ή προσποιητή, έστω– συμπάθεια προς το αφεντικό τους, διασπείρουν δημοσίως τα του οίκου. Αυτό σημαίνει ότι έχουν άμεση πρόσβαση στις πληροφορίες που διαδίδουν και ότι οι φήμες τους είναι αντικειμενικές, διότι προέρχονται από το εσωτερικό του οίκου, εμπλέκοντας προσωπικά τον *dominus* του οίκου, τον Hamillus⁷⁸.

Βέβαια, ο ηθικός εκφυλισμός του Hamillus δεν σταματάει εκεί. Στο επίγραμμα γίνονται σαφείς υπαινιγμοί στην ηλικία των αγοριών με τα οποία συνευρίσκετο. Αυτοί οι οποίοι αρχικά υποτίθεται ότι υφίστανται τη διείσδυση από τον Hamillus περιγράφονται ως *grandes* (sc. *pueros*). Κατά πάσα πιθανότητα το επίθετο *grandes* αναφέρεται στην ηλικία των αγοριών, ηλικία που παραήταν προχωρημένη, ώστε να γίνει αποδεκτή αυτού του είδους η σεξουαλική συμπεριφορά. Παρά το γεγονός ότι είχαν παρέλθει ηλικιακά την εφηβεία και αυτοδικαίως σύμφωνα με τις άγραφες ηθικές συνήθειες (*mores*) της εποχής είχαν το «δικαίωμα» ή το «πλεονέκτημα» της ενεργητικής επαφής, αυτοί συνεχίζουν να προτιμούν να παραμένουν παθητικά ερωτικά αντικείμενα, πράγμα αρκετά υποτιμητικό για τη ρωμαϊκή κοινωνία. Με το επίθετο ο ποιητής δημιουργεί λανθάνοντες υπαινιγμούς για τις σεξουαλικές προτιμήσεις του Hamillus, προτού «αποκαλύψει» τις πραγματικές του επιλογές στον τελευταίο στίχο. Με την αναφορά του ποιητή ότι ο Hamillus δεν χρησιμοποιεί καθόλου τα ανδρικά του γεννητικά όργανα και τον υπαινιγμό περί παθητικής συνουσίας δημιουργείται η εικασία πως οι δούλοι του οίκου ήταν ιδιαίτερα προικισμένοι σεξουαλικά. Την τελευταία εικασία ενισχύει και ο Shackleton-Bailey με τον ισχυρισμό ότι δεν είναι οι υπηρέτες αυτοί που υφίστανται τη διείσδυση και ότι το επίθετο *grandes* αναφέρεται στο μεγάλο μέγεθος των μορίων των δούλων. Ολοκληρώνοντας την κριτική του, ο Μαρτιάλης κάνει ένα λογοπαίγνιο με τη διπλή σημασία του ουσιαστικού *testes*. Το ουσιαστικό –σε συνδυασμό με τη χρήση του ρήματος *testor*– παραπέμπει τόσο στους μάρτυρες όσο και στο ανδρικό μόριο. Το λογοπαίγνιο με την ανατομική φύση των γεννητικών οργάνων του Hamillus και των δούλων του ενισχύει τον ψόγο από μέρους του ποιητή. Ο Hamillus έχει ανάγκη από τρίτα πρόσωπα που θα επιβεβαιώσουν (*testatur*) την «ανδρική» χρήση των γεννητικών του οργάνων (*testes*), ενώ κατ' ουσίαν ενεργεί χωρίς αυτά, χωρίς να τα

⁷⁸ Mart. 7.62.1-6 *Reclusis foribus grandes percidis, Hamille, | et te deprehendi, cum facis ista, cupis, | ne quid liberti narrent servique paterni | et niger obliqua garrulitate cliens: | non pedicari se qui testatur, Hamille, | illud saepe facit quod sine teste facit*, cf. Williams (1995: 517-39), Parker (1997: 47-65), Galán Vioque (2002: 360) et ad loc. 62.1-6, Kay (2010: 318-30), OLD s.v. *percido* 2, *paedico* 1 και 2, *testor* 1a-d, *testis* 1, 3a-c και 2. Στο συγκεκριμένο επίγραμμα εξετάζουμε αφενός τη λογοτεχνική του αξία και τις επιλογές του ποιητή και αφετέρου στοιχεία ηθικής που εκφράζονται εντός αυτού ως συστατικούς παράγοντες και ως κάτοπτρα δομής, οργάνωσης και λειτουργίας της ρωμαϊκής κοινωνίας. Το αν και κατά πόσον τα στοιχεία αυτά ανταποκρίνονται πλήρως στην πραγματικότητα ή το κατά πόσον η σκιαγράφηση του λογοτεχνικού Hamillus ταυτίζεται με τον πραγματικό, δεν θα μας απασχολήσουν στην παρούσα μελέτη. Πάντως, οι ηθικές αξίες που εκφράζει ο ποιητής δεν είναι προϊόν μυθοπλασίας και ανταποκρίνονται πλήρως στις συνθήκες της εποχής. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τον ιστορικό Hamillus και το συγκεκριμένο επίγραμμα βλ. Howell (1980: 179), Panciera (2011: 53-60).

αξιοποιεί (*sine teste*), προτιμώντας σταθερά τον παθητικό σεξουαλικό ρόλο και μετατρέπόμενος σε ερωτικό αντικείμενο των ιδίων του των δούλων. Κατά την Kay η φράση *sine teste* ενδέχεται να αποτελεί και ένα χιουμοριστικό και καυστικό υπονοούμενο γύρω από τον στοματικό έρωτα που ίσως να εκτελούσε ο Hamillus, πράγμα που ήταν τελείως υποτιμητικό για τα δεδομένα της εποχής, ενώ ο Williams (2004) δεν ασπάζεται καθόλου τη θέση του Shackleton-Bailey και συνδέει το επίθετο αποκλειστικά και μόνο με την ηλικία των αγοριών, αποκλείοντας οποιονδήποτε υπαινισμό για τα γεννητικά όργανα. Γενικότερα, θα λέγαμε ότι η χρήση από τους Ρωμαίους νεαρών άρρενων δούλων (*pueri*) ως παθητικών σεξουαλικά αντικειμένων, για να κορέσουν τις σεξουαλικές τους επιθυμίες, ήταν συνηθισμένη πρακτική εκείνη την εποχή (11.8, 11.78)⁷⁹.

Την εικασία ότι το επίθετο *grandis* αναφέρεται στα υπερμεγέθη γεννητικά όργανα εκφράζει ο Shackleton-Bailey στο *Παράρτημα Β* της μετάφρασης των *Επιγραμμάτων* από τη σειρά Loeb Classical Library και στη μετάφραση και άλλων *Επιγραμμάτων*. Στο επίγραμμα 2.48 το ποιητικό υποκείμενο εκφράζει την επιθυμία να είχε στη διάθεσή του όμορφα, τρυφερά αγόρια δούλους –μάλλον προικισμένα ερωτικά– ως σεξουαλικά αντικείμενα (*grandem puerum levem*). Στο επίγραμμα 6.54 συσχετίζονται οι αντωνυμίες *tantos* και *tantas*, για να παραπέμψουν υπαινικτικά στα ουσιαστικά *catamitos* και *mentulas* αντιστοίχως σε ομοερωτικά ασφαλώς συμφραζόμενα. Ο Sextilianus φαίνεται να δίνει έμφαση (*amat*) μόνο σε ομοερωτικού τύπου συνουσίες. Το επίθετο εμφανίζεται και στο επίγραμμα 11.43, για να προσδώσει στον Γανυμήδη την ιδιότητα του προικισμένου σεξουαλικά άρρενος συντρόφου του Διός (*grandi cum Ganymede*), μολονότι μυθολογικά ο Γανυμήδης διατηρούσε σταθερά τον παθητικό ρόλο. Από την άλλη πλευρά, στο επίγραμμα 12.49 το επίθετο ξεκάθαρα αναφέρεται στην ηλικία των αγοριών και όχι στα γεννητικά τους όργανα (*grandes – non pueros*), αγόρια που αποτελούν το ερωτικό αντικείμενο του αρσενικού ποιητικού υποκειμένου. Παρόμοιο υπαινισμό στα υπερμεγέθη γεννητικά όργανα του στιγματιζόμενου προσώπου διακρίνει ο Godwin στο c. 112 του Κάτουλλου. Εκεί ο Naso κατακρίνεται για τις σταθερές παθητικές σεξουαλικά προτιμήσεις του (*te scindat, pathicus*), ενώ γενικά είναι αξιόλογο κοινωνικά πρόσωπο (*multus homo es*). Ο Godwin στο επίθετο *multus* (*multus es et pathicus*) του 2^{ου} στίχου εικάζει ότι ενυπάρχει ένα λογοπαίγνιο στην αντίθεση μεταξύ του σεξουαλικά

⁷⁹ Mart. 11.8.12 *hoc fragrant pueri basia mane mei*, 11.78.4 *tondebit pueros iam nova nupta tuos*, cf. OLD s.v. *puer* 3, *puerile*. Ο TLL και το OLD σε κανένα σημείο δεν αποδίδει στο επίθετο *grandis* τη σημασία του μεγάλου πέους. Αντίθετα συνδέεται με την ηλικία του προσώπου για το οποίο γίνεται λόγος. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Howell (1980: 179), Adams (1982), Sullivan (1991: 162-6, 185-210), Richlin (1993: 523-73), Galán Vioque (2002) ad loc. 62.1-6, Williams (2004: 173) et ad loc. 48.5-6, Panciera (2011: 53-60), OLD s.v. *grandis*, *puer* 3, TLL 6.2180.34-49. Η διπλή σημασία του ουσιαστικού *testis* υπάρχει και στο *Corpus Priapeorum* (*Priap.* 15), πράγμα που ενισχύει τις υποψίες ότι ο ποιητής έχει επηρεαστεί από άσματα προς τιμήν του θεού Πριάπου, cf. Howell (1980) ad loc. 35.15, Parker (1988: 92-3), Hooper (1999: 125-6), Galán Vioque (2002: 360), Kay (2010: 318-30), Μιχαλόπουλος (2014: 17-34).

προικισμένου Naso (*multus*) και στην εμμονή του να ενεργεί παθητικά (*pathicus*), ενώ θα μπορούσε και ενεργητικά (*pedicator*)⁸⁰.

Στην πραγματικότητα, στο επίγραμμα 7.62 πίσω από την παιγνιώδη και σατιρική διάθεση ο Μαρτιάλης διατυπώνει μία ηθικού τύπου κρίση γύρω από τα άτομα που καλούν άλλα πρόσωπα, για να γίνουν εν γένει μάρτυρες (*testator, testes*) των ιδίων τους των πράξεων. Αυτά τα άτομα δεν είναι καθόλου αξιόπιστα, καθόσον μέσω της επιδεικτικά επίπλαστης συμπεριφοράς τους επιδιώκουν να κρύψουν στοιχεία της πραγματικής τους ζωής, της πραγματικής τους ταυτότητας, η οποία πόρρω απέχει από ό,τι επιμελώς και επιδερμικά μόνο προβάλλουν. Με αυτόν τον τρόπο τέτοια άτομα αποσιωπούν το γεγονός ότι στην πραγματική τους ζωή είναι δέσμιοι και άβουλα αθύρματα των προσωπικών τους επιθυμιών, των παθών, των ενστίκτων και των παρορμήσεών τους. Ο Hamillus επ' ουδενί δεν προσωποποιείται ως φορέας και κάτοχος ανδρείας (*virtus*). Προσποιείται ότι την κατέχει, προσπαθώντας υποκριτικά να αποδείξει ότι είναι ενεργητικό υποκείμενο, ενώ στην πράξη στερείται ανδρισμού⁸¹.

Σε προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας εξετάσαμε εκτενώς την επιλογή από μέρους του Μαρτιάλη να αποφεύγει συνειδητά το *ὄνομαστί κωμωδεῖν*, την επώνυμη σάτιρα, και την τάση του για σατιρική «επίθεση» σε αληθοφανή, πλην όμως πλαστά πρόσωπα. Αυτό το ποιητικό «δόγμα» διαπνέει και τα 14 Βιβλία και διατυπώνεται προγραμματικά ήδη από την *Praefatio* 1. Αναφορικά με αυτή τη στάση του ποιητή ο Shackleton-Bailey «εντοπίζει» δύο σημαίνουσες «εξαιρέσεις», η μία από τις οποίες αφορά το επίγραμμα που εξετάζουμε. Κατά τον Shackleton-Bailey το πρόσωπο του σοδομιστή Hamillus –πρόσωπο που εμφανίζεται και στον Γιουβενάλη ως σοδομιστής δάσκαλος, όπως θα δούμε στην επόμενη παράγραφο– δύναται να ταυτιστεί με μία τοιχογραφία στην Πομπηία. Πάνω στην τοιχογραφία αναγνωρίζουμε το όνομα του Hamillus, γραμμένο, όμως, αντίστροφα (*Sullimah*). Η παρατήρηση αυτή οδηγεί τον ερευνητή στην εικασία πως το όνομα του ποιητικού Hamillus ταυτίζεται με κάποιο σύγχρονο και δημοφιλές, πιθανότατα, ιστορικό πρόσωπο, και ως εκ τούτου οι κατηγορίες του Μαρτιάλη είναι αντικειμενικές, επειδή και στους δύο ποιητές –Μαρτιάλη και Γιουβενάλη– εμπλέκεται με ομοφυλοφιλικές πρακτικές. Ενισχύει μάλιστα την άποψή του με το επιχείρημα ότι η αναστροφή του ονόματος δημιουργεί την υποψία περί μη αποδεκτών σεξουαλικών προτιμήσεων, και επομένως για ανάγκη συγκάλυψης αυτών, πράγμα που επιτυγχάνεται κάπως με την αναστροφή του ονόματος. Κατά τον Shackleton-Bailey είναι τόσο ισχυρή η επίδραση των πραγματικών γεγονότων, των πράξεων και της συμπεριφοράς του «υπαρκτού»

⁸⁰ Catul. 112.1-2 *multus homo es, Naso, neque tecum multus homost quin | te scindat: Naso, multus es et pathicus*, Mart. 2.48.5 *grandem puerum diuque levem*, 6.54.4 *tantos* (sc. *pueros*) et *tantas* (sc. *mentulas*) *Sextilianus amat*, 11.43.1-4 *Deprehensum in puero [...] me [...] ille* (sc. *Jupiter*) *tamen grandi cum Ganymede iacet*, 12.49.8-13 *et serves [...] illos [...] quos [...] in nostro cupidus sinu videre, | formosos, niveos, pares, gemellos, | grandes – non pueros, sed uniones*, cf. Veyne (1981: 76-8), Sullivan (1991: 162-6, 185-210), Shackleton-Bailey (1993: 323-6), Richlin (1993: 523-73), Grewing (1997: 358-60) et ad loc. 54.1-4, Thomson (1997: 549) et ad loc. 112.1-2, Godwin (1999: 220) et ad loc. 112.1-2, Williams (1999: 166-72), Williams (2004: 173) et ad loc. 48.5-6.

⁸¹ Galán Vioque (2002: 360), Panciera (2011: 53-60).

Hamillus, ώστε η φήμη του επηρέασε και την ποίηση της εποχής, ίσως ύστερα από κάποια νομική καταδίκη του σοδομιστή. Νεώτεροι μελετητές αμφισβητούν αυτή τη θέση, υποστηρίζοντας ότι όλοι οι χαρακτήρες του Μαρτιάλη είναι πλαστοί και ότι ο πραγματικός Hamillus της Πομπηίας δεν έχει καμία σχέση με τον ποιητικό, όσο αληθοφανής και αν είναι. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια της εργασίας, η ρωμαϊκή κοινωνία ήταν ιδιαίτερα ανεκτική απέναντι στην απρόσκοπτη φυσική επιλογή των εκάστοτε συντρόφων και στο ετερόκλητο είδος των ερωτικών συμπεριφορών των Ρωμαίων, στον βαθμό, βέβαια, που αυτές παρέμεναν στο επίπεδο της ιδιωτικής ζωής και δεν αλλοίωναν τις κοινωνικές νόρμες. Ακόμα και επιδεικτικά και ψευδώς ο Hamillus να προσπαθεί να συγκαλύψει τις οποιεσδήποτε παθητικές και μη «αποδεκτές» σεξουαλικές του προτιμήσεις, εφόσον το έκανε εν κρυπτώ, δεν θα προκαλούσε μεγάλο πρόβλημα κοινωνικά. Είναι δύσκολο και επισφαλές να υποθέσουμε πως το ποιητικό πρόσωπο είχε υποστεί κάποιου είδους ποινική τιμωρία. Αν ήταν πραγματική η «κατηγορία» του Μαρτιάλη, τότε η περίπτωση του Hamillus θα ήταν τόσο κραυγαλέα, ώστε σίγουρα θα είχε καταγραφεί ιστορικά. Από την άλλη πλευρά η τοιχογραφία της Πομπηίας δεν έχει κάποιο στοιχείο που να επιτρέπει τον άμεσο συσχετισμό με τον ποιητικό Hamillus.⁸²

Να σημειώσουμε ότι το πρόσωπο του Hamillus αναφέρεται και στην 10^η *Σάτιρα* του Γιουβενάλη μέσα σε μία εγκιβωτισμένη αφήγηση κάποιων χαρακτηριστικών κακοήθων και κακοποιών στοιχείων της Ρώμης. Και στην αφήγηση του Γιουβενάλη το όνομα του Hamillus εμπλέκεται πάλι σε ομοφυλοφιλικές πρακτικές, αν και στην περίπτωση του Γιουβενάλη ο Hamillus έχει ενεργητικό ρόλο (*Hamillus pedicator*). Ο Hamillus έχει τον ρόλο του δασκάλου που εκμεταλλεύεται και εκμαυλίζει σεξουαλικά (*inclinat*) τους ανήλικους μαθητές του (*discipulos*). Η σκιαγράφηση του Hamillus από μέρους του Γιουβενάλη πρέπει να έχει δεχτεί επιδράσεις από το αντίστοιχο επίγραμμα του Μαρτιάλη, στο οποίο η ερωτική κριτική που του ασκείται είναι δριμύτατη, δεδομένου ότι τον καυτηριάζει για τις παθητικές του προτιμήσεις. Οι τελευταίες ήταν μη αποδεκτές κοινωνικά και κατακριτέες. Αυτός είναι και ο λόγος που η κριτική του Γιουβενάλη δεν είναι τόσο δηκτική, καθόσον, μπορεί ο Hamillus να καταχράται την εμπιστοσύνη των μαθητών του, αλλά δεν εμπλέκεται σε κοινωνικά αξιόμιμπτες πράξεις που να επισύρουν την ολοκληρωτική καταδίκη του προσώπου. Επομένως, ο σεξουαλικός ρόλος, όπως αντιθετικά αντιπαραβάλλεται στους δύο ποιητές, έπαιζε καθοριστικό ρόλο για την ηθική αποτίμηση και αξιολόγηση ενός προσώπου⁸³.

⁸² Για το πλήρες κείμενο της άποψης του Shackleton-Bailey cf. Shackleton-Bailey (1993: 323-6). Για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με το 7.62 και τη σχέση του με την τοιχογραφία της Πομπηίας και τη *Σάτιρα* του Γιουβενάλη cf. Ferguson (1987: 23, 109), Galán Vioque (2002: 360-3), Panciera (2011: 53-60) και Howell (1996: 36-8). Και οι τέσσερις ερευνητές αμφισβητούν την ταύτιση του ονόματος της τοιχογραφίας με τον ποιητικό Hamillus. Φρονούν, μάλιστα, ότι και οι δύο ποιητές δεν αναφέρονται κατ' ανάγκη στο ίδιο πρόσωπο, αν και το στοιχείο αυτό δεν είναι τελείως ξεκάθαρο. Για περισσότερα στοιχεία γύρω από τις ερωτικές τοιχογραφίες της Πομπηίας βλ. Loar (2018: 405-31).

⁸³ Juv. 10.224 *quot discipulos inclinat Hamillus*, cf. Courtney (1980) ad loc. 217-24, Panciera (2011: 53-60), Murgatroyd (2017) ad loc. 217-24. Όπως αναφέραμε ξανά στην παρούσα εργασία, το όνομα

Από τα δύο πιο χαρακτηριστικά ρήματα της λατινικής γλώσσας για τη δήλωση της σεξουαλικής συνουσίας (*percido, paedico*) ο Κάτουλλος μνημονεύει μόνο το *pedico/paedico* σε ομοερωτικά κυρίως συμφραζόμενα. Συγκεκριμένα, στο προγραμματικό χαρακτήρα c. 16 απειλεί τους επικριτές του, Aurelius και Furius, οι οποίοι τον κατηγόρησαν ως άσεμνο ποιητή (*parum pudicum*) λόγω των τρυφερών του συνθέσεων (*ex versiculis meis sunt molliculi*). Ο Κάτουλλος τους κατηγορεί ως παθητικούς ομοφυλόφιλους (*pathice*) και κίναιδους (*cinaede*), απειλώντας ότι δεν θα διστάσει να έρθει και σε συνουσία μαζί τους ως ενεργητικό πάντα υποκείμενο. Βέβαια, οι αναφορές του c. 16 δεν αποτελούν πραγματικά στοιχεία σεξουαλικής συμπεριφοράς, αλλά κοινές, καθημερινές ύβρεις. Στο c. 59.5 ο Κάτουλλος αναφέρει το ρήμα *tundere*, το οποίο κυριολεκτικά σημαίνει “χτυπώ”, αλλά οι περισσότεροι μελετητές του ποιητή το θεωρούν συνώνυμο με τα *futuere/paedicare*, όπως και το *scindat* στο c. 112. Σε αυτό κατηγορεί τον Naso ως παθητικό ομοφυλόφιλο πάλι (*pathicus*), ο οποίος φαίνεται να έχει μεγάλη επιτυχία ανάμεσα στους Ρωμαίους συντρόφους του.

Από την άλλη πλευρά, ο Μαρτιάλης στο επίγραμμα 6.56 επιτίθεται στον Charidimus για τις σταθερά παθητικές του σεξουαλικές προτιμήσεις (*pedicari te*), οι οποίες αντίκεινται στο στερεοτυπικό και αυστηρά καθορισμένο πλαίσιο εγνωσμένης κοινωνικά ανδρικής συμπεριφοράς. Στο επίγραμμα 4.48, μάλιστα, ο Papyllus σκιαγραφείται να απολαμβάνει (*gaudes, paenitet obscenae pruriginis*) σε τέτοιο βαθμό αυτού του είδους τις επονειδιστες πρακτικές της παθητικής συνουσίας (*percididi, percisus*), ώστε, όταν απέχει, αισθάνεται θλίψη (*ploras, facta doles, fles quod percididi desieris*). Στο επίγραμμα 12.16 ο Labienus εμφανίζεται να έχει πουλήσει κάποια μικρά κτήματα (*tres agellos*) που είχε στη διάθεσή του και με αυτά τα χρήματα να πλήρωσε (*emisti*) τρεις κίναιδους (*tres cinaedos*), για να συνευρεθεί μαζί τους (*pedicas*). Να υπογραμμίσουμε ότι οι όροι *pathicus*, επίθετο που παραπέμπει σε άνδρες οι οποίοι επέλεγαν σταθερά και συστηματικά τον παθητικό σεξουαλικό ρόλο, και *cinaedus* (*catamitus*), ουσιαστικό που αναφέρεται σε άνδρες οι οποίοι εκπορνούντο, δεν διαφέρουν ουσιαστικά μέσα στα κείμενα και χρησιμοποιούνται ως εναλλακτικοί, για να δηλώσουν την επιβολή δύναμης από έναν άνδρα σε έναν άλλο με σκοπό την επιβεβαίωση της ηγετικής ανδροπρέπειας. Είναι ενδεικτικό ότι στο επίγραμμα 6.50 του Μαρτιάλη ο Telesinus, ένας ευπόληπτος Ρωμαίος (*coleret puros amicos*), όταν άρχισε να συναναστρέφεται κίναιδους (*curare cinaedos*), κανένας Ρωμαίος πλέον δεν τον εμπιστευόταν (*argentum, mensas, praedia solus emit*), ενώ στο επίγραμμα 9.63 ο Phoebeus, που προφανώς επιλέγει τον παθητικό ρόλο κατά τη συνουσία (*mentula quem pascit*), ανεξαρτήτως του εάν πράγματι είναι ή όχι ομοφυλόφιλος, και επειδή συναναστρέφεται με κίναιδους και ο ίδιος (*ad cenam*

του ποιητικού Hamillus σύμφωνα με κάποιους ερευνητές είναι από τα λίγα που συσχετίζονται με κάποιο ομώνυμο υπαρκτό πρόσωπο της εποχής.

invitant omnes te cinaedi), καθίσταται και ο ίδιος τρόπον τινά κίμαιδος (*non purus homo est*)⁸⁴.

1.34 Lesbia η Exhibitor

Η σεξουαλικού τύπου επιδειξιομανία, η διάθεση δημόσιας αποκάλυψης τρυφερών ερωτικών σκηνών μεταξύ των ερωτευμένων ή απλώς των σεξουαλικών συντρόφων εμφανίζεται και στο επίγραμμα 1.34, αλλά σε ετεροφυλοφιλικά συμφραζόμενα και όχι ακριβώς κατά τον τρόπο του επιγράμματος 7.62, όπου υπάρχει η πρόθεση να συγκαλυφθεί κάτι. Εν προκειμένω σχολιάζεται σατιρικά κατά πάσα πιθανότητα η επιδειξιομανία ως σεξουαλική διαστροφή. Το ποιητικό υποκείμενο απευθύνεται σε ένα πλαστό γυναικείο πρόσωπο ονόματι Lesbia, η οποία κατά τις σεξουαλικές της συνενυρέσεις προτιμά να αφήνει ανοιχτές τις πόρτες της οικίας της (*incustodis et apertis liminibus*) και να καθιστά μάρτυρες (*testem*) των πράξεών της τους περαστικούς. Δεν κρύβει τις ερωτικές της συνενυρέσεις (*nec furta tegis*), διότι αρέσκεται υπέρμετρα (*grata tibi gaudia*) στο να γίνονται οι τελευταίες αντικείμενο δημόσιας θέασης (*plus spectator te delectat*). Περισσότερο την ενδιαφέρει η δημόσια προβολή και η επίδειξη της συνενυρέσής της παρά η προσωπική της ευχαρίστηση. Κατά το ομιλούν πρόσωπο η σεξουαλική της συμπεριφορά είναι πιο ανήθικη και από τον αγοραίο έρωτα που προσέφεραν οι πόρνες της εποχής. Οι τελευταίες φρόντιζαν επιμελώς να κρύβουν τις πράξεις τους (*abscondunt spurcas et monumenta*) και να μην επιτρέπουν δημοσίως να αποκαλυφθούν οι συνενυρέσεις τους (*meretrix abigit testem*), ακόμα και εντός των οίκων ανοχής, σεβόμενες τη δημόσια αιδώ και τηρώντας τις στοιχειώδεις αρχές της κοινωνικής σεμνότητας (*pudorem*). Το όνομα της Lesbia – πλαστό ασφαλώς – είναι ένα όνομα που ο Μαρτιάλης το χρησιμοποιεί μόνο σε ερωτικά συμφραζόμενα και φυσικά κατ' επίδραση του Κάτουλλου. Εν κατακλείδι, ο ποιητής (;) επισημαίνει ότι δεν τον ενοχλεί η φιληδονία της Lesbia και η διαρκής επιθυμία της για συνενύρεση (*futui*), αλλά η δημόσια προβολή της (*deprehendi*). Το επίγραμμα ολοκληρώνεται με τρόπο εμφατικό, με το ίδιο το ρήμα της «ετεροφυλοφιλικής» σεξουαλικής συνενυρέσης (*futuo*) ως καταληκτική λέξη. Το *futuo* δεν είναι νεωτερισμός του Μαρτιάλη. Χρησιμοποιείται στις *nugae* ήδη από την εποχή του Κάτουλλου –όχι εκτεταμένως– αλλά ήταν αρκετά λαϊκότροπο και χυδαίο για τα δεδομένα της εποχής, πόσο μάλλον για τα δεδομένα της ποίησης, υψηλής και μη.

⁸⁴ Catul. 16.1-4 *pedicabo ego vos et irrumabo*, | Aureli *pathice et cinaede Furi*, | *qui me ex versiculis meis putastis*, | *quod sunt molliculi, parum pudicum*, 59.5 *ab semiraso tunderetur ustore*, 112.1-2 *multus homo es, Naso, neque tecum multus homost quin* | *te scindat*: Naso, *multus es et pathicus*, Mart. 4.48.1-4 *Percidi gaudes, percisus, Papyle, ploras*. | *cur, quae vis fieri, Papyle, facta doles?* | *paenitet obscenae pruriginis? an magis illud* | *fles, quod percidi, Papyle, desieris?*, 6.50.1-4 *Cum coleret puros pauper Telesinus amicos*, [...] *obscenos ex quo coepit curare cinaedos*, | *argentum, mensas, praedia solus emit*, 6.56.6 *fac pedicari te*, Charideme, *putent*, 9.63. 1-2 *Ad cenam invitant omnes te*, Phoebe, *cinaedi*. | *Mentula quem pascit, non, puto, purus homo est*, 11.28.2 *Nasica* [...] *Erucci* [...] *percidit Hylan*, 12.16.1-3 *addixti, Labiene, tres agellos*; | *emisti, Labiene, tres cinaedos*: | *pedicas, Labiene, tres agellos*. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Quinn (1973: 143, 262) et ad loc. 16.1-4, 59.5, 112.1-2, Adams (1982: 122-24, 136-7, 148, 150), Richlin (1993: 523-73), Williams (1995: 517-39), Grewing (1997: 343-4, 365-6) et ad loc. 6.50.1-4, 56.6, Thomson (1997: 249-50, 345, 549) et ad loc. 16.1-4, 59.5, 112.1-2, Godwin (1999: 134, 181, 220) et ad loc. 16.1-4, 59.5, 112.1-2, Williams (1999: 166-72), Williams (2004) ad loc. 28.1-4, 72.3, Vallat (2008: 407), Henriksén (2012: 269) et ad loc. 63.1-2, OLD s.v. *agellus*, *cinaedos* 1 a-b, *prurigo* 2, *percido* 2, *pathicus*. Ούτε το OLD ούτε οι Lewis & Short προσδίδουν στο *tundo* και στο *scindo* σεξουαλικούς υπαινιγμούς.

Στον Κάτουλλο χρησιμοποιείται περισσότερο σε ετεροφυλοφιλικά συμφραζόμενα, όπως στο c. 97, όπου ο Aemilius συνευρίσκεται ερωτικά με πολλές γυναίκες (*fuituit multas*). Εν τούτοις, φαίνεται πως υπήρξε και αρκετά διαδεδομένο ως προς τη χρήση του, αφού κατά τον Μαρτιάλη ακόμα και ο υπέρμαχος των πατροπαράδοτων ηθικών αρετών, ο Οκταβιανός, το μνημονεύει σε κάποιο ποίημά του (*Caesaris Augusti lascivos versus*). Η χρήση ενός τέτοιου ρήματος (*verba Latina*) από τον ίδιο τον αυτοκράτορα δείχνει ότι και ο Αύγουστος είχε αφομοιώσει την καθομιλουμένη λατινική της εποχής του (*Romana simplicitate*) και εκφραζόταν όπως ο λαός⁸⁵.

12.35, 12.42 Callistratus o Pathicus/Catamitus

Η δημόσια προβολή ή δημόσια ομολογία (*simpliciter vivas*) περί ανάληψης παθητικού ρόλου κατά την ερωτική συνεύρεση (*percisum te soles*) κάποιου Ρωμαίου πολίτη ήταν πράγμα αξιόμεμπτο και κατακριτέο, έστω και χάριν εμπιστευτικής αποκάλυψης μεταξύ φίλων. Στο επίγραμμα 12.35 το ποιητικό υποκείμενο διερωτάται ποιο θα μπορούσε να είναι το επόμενο στάδιο του συνειδησιακού εκμαυλισμού, του κοινωνικού εκφυλισμού και της ηθικής αναλγησίας ενός προσώπου –πιθανότατα κάποιου φίλου του– ονόματι Callistratus, ο οποίος εντελώς απροκάλυπτα και ανερυθρίαστα παραδέχεται ότι συχνά υφίσταται διείσδυση. Το ομιλούν πρόσωπο αμφισβητεί την ουσιαστικά έντιμη και βαθύτερη ειλικρίνεια των λόγων και των προθέσεων του Callistratus (*non es tam simplex*), ισχυριζόμενος ότι κατά βάθος μπορεί να κρύβει πολύ χειρότερες, επαίσχυντες και επονεϊδιστες πράξεις τις οποίες κρύβει (*plura tacet*). Στην πραγματικότητα η δημόσια ομολογία ή παραδοχή τέτοιων προτιμήσεων (*quisque narrat talia*) ήταν σε τέτοιο βαθμό κατακριτέα, ώστε δεν θα αποπειράτο κανείς –έστω και στοιχειωδώς– ηθικά συνεπής να το παραδεχτεί ούτε καν σε ιδιωτικό επίπεδο ή μεταξύ φίλων. Το γεγονός ότι ο Callistratus παραδέχεται δημοσίως τη σταθερή (*saepe soles*) επιλογή του να υφίσταται διείσδυση δείχνει πως αυτό αποτελεί το προκάλυμμα άλλων πολύ χειρότερων πράξεων σε ηθικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Η σταθερά παθητική και χωρίς ηθικούς ενδοιασμούς σεξουαλική συμπεριφορά και η απροκάλυπτη ομολογία της συνδέοντο άρρηκτα με παθητικότητα στη δράση του ρωμαϊκού υποκειμένου σε πολιτικό, κοινωνικό και

⁸⁵ Catul. 71.5 *nam quotiens futuit*, 97.9 *hic* (sc. Aemilius) *fuituit multas et se facit esse venustum*, Mart. 1.34.1-10 *incustoditis et apertis, Lesbia, semper | liminibus peccas nec tua furta tegis, et plus spectator quam te delectate adulter | nec sunt grata tibi gaudia si qua latent. | at meretrix abigit testem veloque saraqe | raraque Summemmi fornice rima patet. | A Chione saltem vel ab Iade disce pudorem: | abscondunt spurcas et monumental upas. [...] deprehendi veto te, Lesbia, non futui*, 11.20.1-10 *Caesaris Augusti lascivos, Livide, versus | sex lege, qui tristis verba Latina legis: | “Quod futuit Glaphyram Antonius, hanc mihi poenam | Fulvia constituit, se quoque uti futuam. | Fulviam ego futuam? Quod si me Manius oret | pedicem, faciam? Non puto, si sapiam. | ‘Aut futue, aut pugnemus’, ait. Quid quod mihi vita | carior est ipsa mentula? Signa canant!” | absolvis lepidos nimirum, Auguste, libellos, | qui scis Romana simplicitate loqui*. Κατά τον Howell το επίγραμμα 1.34 έχει δεχτεί επιδράσεις από τους *Amores* του Οβιδίου (Am 3.14), αλλά η τόσο έντονη σεξουαλική επιδειξιμανία και η επιθυμία να γίνει δημοσίως ορατή η σεξουαλική συνεύρεση του ενδιαφερόμενου προσώπου ενυπάρχει μόνο στον Μαρτιάλη. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Quinn (1973: 399-400, 434-5), Hallett (1977: 151-71), Howell (1980: 179) et ad loc. 34.1-10, Richlin (1987: 95-6, 241), Godwin (1999: 185, 208) et ad loc. 97.9. Για τη χρήση του ονόματος Lesbia από πλευράς του Μαρτιάλη σε ερωτικά συμφραζόμενα βλ. Howell (1980) ad loc. 34.1.

στρατιωτικό επίπεδο. Ο Callistratus με άλλα λόγια είναι κοινωνικά επικίνδυνος και το ποιητικό υποκείμενο διερωτάται τι άλλο χειρότερο θα μπορούσε να παραδεχτεί⁸⁶.

Στο επίγραμμα 12.42 –λίγα επιγράμματα ύστερα από το επίγραμμα 12.35– το ποιητικό υποκείμενο πηγαίνει την καυστική του σάτιρα ένα βήμα παραπέρα. Επεκτείνει μέσω ενός σχήματος υπερβολής (αδιανόητο καθ’ υπερβολή) τον ηθικό εκμαυλισμό ενός επίσης συνονόματου Callistratus –ίσως και του ίδιου– διερωτώμενος αν θα φθάσει στο απώτατο σημείο ηθικής αναλγησίας, ώστε να γεννήσει και παιδί (ο Callistratus) από άλλον άνδρα. Ο γενειοφόρος (*barbatus*) Callistratus είναι «παντρεμένος» (sic) (*nupsit, nubere*) με κάποιον άλλον, αρκετά αρρενωπό (*rigido*), άνδρα ονόματι Afrus. Αφήνεται να εννοηθεί ότι ο πρώτος είναι ακόμα παρθένος (*virgo*), όπως συνήθιζαν να είναι οι Ρωμαίες θυγατέρες πριν από τον γάμο τους (*qua lege virgo solet*). Κατά τον παράδοξο, αδιανόητο και ανοίκειο για τα δεδομένα της εποχής αυτόν «γάμο» δίδεται ακόμα και προίκα (*dos dicta est*) μεταξύ των δύο συμβαλλομένων. Η ηθική κριτική του Μαρτιάλη ή της ανώνυμης ποιητικής *persona* διατυπώνεται στο τελευταίο δίστιχο, όπου αναρωτιέται ρητορικώς τι άλλο μπορεί να δεχτεί ηθικά η Ρώμη· μήπως να «τεκνοθετήσει» ο Callistratus και ο Afrus (*pariat?*); Οι δύο τελευταίοι στίχοι περιέχουν μία οξεία κριτική, λειτουργώντας ως ένα υπερβολικά καυστικό αστείο απέναντι στις σεξουαλικές πρακτικές της Ρώμης, οι οποίες συμπυκνώνονται και αποτυπώνονται γλαφυρά στο πρόσωπο του «έκφυλου», και πιθανότατα παθητικού ομοφυλόφιλου, Callistratus. Κατά τον Anderson ο Callistratus φέρει γενειάδα, για να προβάλλεται επιφανειακά και μόνο ως κυνικός φιλόσοφος –ενώ δεν συνηθίζετο εκείνη την εποχή οι άνδρες να φέρουν γένια– συγκαλύπτοντας έτσι τη «διστραμμένη» σεξουαλικά συμπεριφορά του και μαζί με αυτή την παθητικότητά του. Ακριβώς ίδια συγκάλυψη της παθητικότητας θα δούμε στη συνέχεια στο επίγραμμα 9.47, όπου το επίθετο *rigidus* δεν συνδέεται απλώς με την αρρενωπή συμπεριφορά, αλλά παραπέμπει και στην ανδρική στύση. Παράλληλα, ο Callistratus φέρει στο κεφάλι του και το τυπικό γυναικείο γαμήλιο πέπλο (κάλυπτρο), για να καλύψει το πρόσωπό του (*velarunt flammea vultus*). Το πέπλο αυτό δεν θα δημιουργούσε βαθύτερους υπαινιγμούς και καχυποψίες, εάν δεν μας είχε ήδη προϊδεάσει ο Μαρτιάλης για τη συγκαλυμμένη του ταυτότητα. Η φράση *velere flammeum vultus* είναι συνώνυμη του ρήματος *nubere*. Εάν δεχτούμε την υπόθεση ότι η γενειάδα, και κατά πάσα πιθανότητα και το «νυφικό» πέπλο, λειτουργούν ως προκαλύμματα της πραγματικής ταυτότητας του Callistratus, τότε δημιουργούνται και υπαινικτικοί συσχετισμοί με το επίγραμμα 7.62, όπου, όπως ήδη εξετάσαμε, υπάρχει παρόμοια επιθυμία συγκάλυψης της ανάληψης παθητικού σεξουαλικά ρόλου. Η απόδοση προίκας από έναν Ρωμαίο προς άλλον Ρωμαίο στιγματίζεται υποτιμητικά και διακρίνονται υπονοούμενα περί οικονομικής εξαγοράς του Callistratus από τον Afrus. Ενδεχομένως ο Callistratus να ήταν ένας κοινός κίναιδος που «πωλούσε» τις υπηρεσίες του. Βέβαια, η επιλογή ενός ελληνικού ονόματος για το ηθικά αμαυρωμένο πρόσωπο αποσοβεί τον άμεσο κίνδυνο εις βάρος της Ρώμης, η οποία καλείται απλά

⁸⁶ Mart. 12.35.1-4 *Tamquam simpliciter mecum, Callistrate, vivas, | dicere percisum te mihi saepe soles | non es tam simplex quam vis, Callistrate, credi. | nam quisque narrat talia, plura tacet*, cf. Anderson (1982: 362-95), Vallat (2008: 407), Panciera (2011: 53-60), OLD s.v. *simplex* 6a-b, 8 a-b, *simpliciter* 4.

να φυλάγεται από τις ξενόφερτες συνήθειες ηθικά εκμαυλισμένων ατόμων. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, που το πρόσωπο του Afrius –πρόσωπο που φέρει ένα γνήσιο ρωμαϊκό όνομα– παραμένει στο ημίφως και υφίσταται τη μικρότερη δυνατή κριτική. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αναλαμβάνει τον ενεργητικό σεξουαλικό ρόλο, που έχαιρε, αν όχι της αποδοχής, τουλάχιστον της ανοχής των Ρωμαίων⁸⁷.

Το αστείο στο επίγραμμα 12.42 κρύβεται πίσω από την ευφυή αξιοποίηση του ρήματος *nubere*, η ερμηνεία του οποίου δεν άφηνε το παραμικρό περιθώριο αμφισβήτησης ή παρερμηνείας. Το ρήμα παραπέμπει σε ετεροφυλοφιλικό γάμο. Ο παράδοξος «γάμος» δύο ανδρών κατ' ουσίαν δεν είναι τίποτε άλλο από ένα λαϊκότροπο ομοφυλοφιλικό ανέκδοτο, κοινώς διαδεδομένο στη Ρώμη, εν είδει κοινού τόπου. Στην πραγματικότητα η αναφορά στον «γάμο» δύο ανδρών λειτουργεί ως υπαινιγμός περί σοδομισμού. Γάμος μεταξύ ανδρών δεν υφίστατο και ο υπαινιγμός σε αυτόν ήταν απλώς ένα καυστικό, δηκτικό («ομοφοβικό») σχόλιο για τη συνένωση μεταξύ ανδρών. Το ίδιο αστείο ακριβώς υπάρχει και στο επίγραμμα 1.24, όπου το ομιλούν πρόσωπο, απευθυνόμενο σε κάποιον ονόματι Decianus, ταυτίζεται με έναν τυπικά αυστηρό και γραφικό Ρωμαίο ηθικολόγο, που απορρίπτει τον σύγχρονο έκφυλο τρόπο ζωής των Ρωμαίων (*nolito credere*) και επαινεί τις παραδοσιακές, πατροπαράδοτες ρωμαϊκές αξίες, προβάλλοντας συγκεκριμένα ενάρετα ηθικά πρότυπα ένδοξων ανδρών της πρώιμης ρεπουμπλικανικής περιόδου (*loquitur Curios Camillos*). Το πρόσωπο που σατιρίζεται δεν κατονομάζεται επωνύμως, αλλά με ασφάλεια πρόκειται για άρρεν υποκείμενο (*illum*). Στο επίγραμμα 1.24 ξανά ένας άνδρας σκιαγραφείται να είναι «παντρεμένος» με έναν άλλον άνδρα (*nupsit*). Η διαπίστωση αυτή, μάλιστα, έρχεται στον 4^ο και τελευταίο στίχο του ποιήματος ανατρέποντας τις αναγνωστικές προσδοκίες. Εν αντιθέσει, στο επίγραμμα 12.42 κατ' ευθείαν τίθεται η ηθική διαστροφή. Το ενδιαφέρον, όμως, στοιχείο είναι ότι πάλι η φαυλότητα του ενός ατόμου –πιθανότατα εκείνου που υφίσταται τη διείσδυση– κρύβεται πίσω από μία επίπλαστη και επιφανειακή αυστηρότητα στην εμφάνιση (*incomptis capillis*) και πίσω από μία βλοσυρότητα στη συμπεριφορά (*triste supercilium*)· σαν να θέλει αυτό το άτομο να αποδείξει με κάθε τρόπο ότι δεν είναι παθητικός ομοφυλόφιλος. Τα απεριποίητα μαλλιά, η αυστηρότητα στο βλέμμα, η απόρριψη του σύγχρονου τρόπου ζωής και ο εκθειασμός ενάρετων ανδρών συνιστούν

⁸⁷ Mart. 12.42.1-6 *Barbatus rigido nupsit Callistratus Afro | hac qua lege viro nubere virgo solet. [...] velarunt flammea vultus, [...] dos etiam dicta est. nondum tibi, Roma, videtur | hoc satis? expectas numquid ut et pariat?* Για τη χρήση του ουσιαστικού *barbatus* για τη δήλωση της ανδρικής γενειάδας γενικά όσο και της γενειάδας των φιλοσόφων βλ. OLD s.v. *barbatus* 1a, b. Για την πολλαπλότητα των νοημάτων του επιθέτου *rigidus* που κυμαίνεται από την αυστηρότητα της συμπεριφοράς, τον αρρενωπό χαρακτήρα έως και το υπό διέγερση ανδρικό μόριο βλ. OLD s.v. *rigidus* 1,3,4,5. Με την τελευταία σημασία απαντά και στο 11.16, όπου δηλώνει το υπό διέγερση ανδρικό μόριο (Mart. 11.16.5 *o quotiens rigida pulsabis pallia vena!*, βλ. OLD s.v. *vena* 1e). Το περιπόρφυρο νυφικό κάλυπτρο *flammeum* χρησιμοποιείται μόνο από τις γυναίκες κατά τον γάμο τους, βλ. OLD s.v. *flammeum*. Στο επίγραμμα 10.42, κατά την τρυφερή ερωτική εξομολόγηση του ποιητικού υποκειμένου προς κάποιον νεαρό άρρενα δούλο ονόματι Dindymus, πάλι χρησιμοποιείται το επίθετο *barbatus* για τη δήλωση απλώς της ανδρικής γενειάδας σε ομοερωτικά πάλι συμφραζόμενα χωρίς, όμως, σεξουαλικά υπονοούμενα (Mart. 10.42.5-6 *fortius impressi quotiens tibi basia quinque, | barbatus labris, Dindyme, fio tuis*, cf. Sullivan (1991: 48, 235). Η προίκα αποτελούσε την οικονομική συνεισφορά της νύφης στον κοινό βίο του ανδρόγυνου και δινόταν από τον πατέρα της μελλοννυμφης στον γαμπρό, βλ. OLD s.v. *dos* 1a-b. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Baldson (1962: 245-8), Anderson (1982: 362-95).

το προκάλυμμα της παθητικής ομοφυλοφιλίας. Είναι, μάλιστα, αξιοσημείωτο το γεγονός ότι και στα τρία επιγράμματα (1.24, 7.62, 12.42) τα πρόσωπα που σατιρίζονται προσπαθούν μάταια να συγκαλύψουν με κάθε τρόπο την ταυτότητά τους⁸⁸.

9.47 Pannychus Percisus ή Philosophus;

Το 9.47 αποτελεί ένα ακόμα επίγραμμα, όπου περιγράφεται η αποτυχημένη απόπειρα συγκάλυψης της παθητικής σεξουαλικής συμπεριφοράς μέσω της επιφανειακής υιοθέτησης και επιτέλεσης στερεοτυπικών ανδρικών συνηθειών. Εν προκειμένω, δεν έχουμε μόνο τη συγκάλυψη των σεξουαλικών επιλογών με την υιοθέτηση τετριμμένων στοιχείων της ανδρικής ταυτότητας στην εξωτερική εμφάνιση, όπως με την υιοθέτηση ξανά της «φιλοσοφικής» γενειάδας (*nec tibi barba minor*), αλλά και τη διαρκή υπόμνηση ενός φιλοσοφικού, και άρα ενάρετου, τρόπου ζωής. Το ανώνυμο πρόσωπο που σατιρίζεται επιμένει να διεξάγει φιλοσοφικές συζητήσεις, να αναφέρεται σε συγκεκριμένους φιλοσόφους (*Democritos, Zenonas, Platonas loqueris*) και να προβάλλεται ως διάδοχός τους (*quasi Pythagorae successor et heres*). Έχει ως ηθικά του πρότυπα άνδρες που δεν ενδιαφέρονταν για την περιποίηση της εξωτερικής τους εμφάνισης (*hirsutis squalet imaginibus*), δείχνοντας, προφανώς, ενδιαφέρον μονολιθικά για την καλλιέργεια του εσωτερικού τους κόσμου και για τον φιλοσοφικό τρόπο ζωής. Ρητά συνδέεται η γενειάδα με τον φιλοσοφικό τρόπο ζωής και με τις συνήθειες των φιλοσόφων, χωρίς να έχουμε απλά έναν υπαινιγμό σε αυτήν. Στον στίχο 6 έχουμε ξανά ανατροπή των προσδοκιών, δεδομένου ότι το πρόσωπο που σατιρίζεται, σε αντίθεση με όλη την επιφανειακή του συμπεριφορά και την ταυτότητα, επιλέγει πρακτικές κατ' ελάχιστον φιλοσοφικές. Ανακόλουθος με την εξωτερικά προβαλλόμενη αυστηρή και συντηρητική του διαγωγή (*sectarum causas et pondera*) ακολουθεί στην προσωπική του ζωή παθητικές σεξουαλικές συμπεριφορές (*in rigidam clune habes, percidi*), πράγμα το οποίο είναι ανόσιο και ανάρμοστο για ανθρώπους τέτοιας (φιλοσοφικής) ηθικής (*turpe pilosis*). Το *percidi* στον τελευταίο στίχο με τον πλέον emphaticό τρόπο υπογραμμίζει τι ακριβώς προτιμά να κάνει ο Pannychus στη σεξουαλική του ζωή, σε αντιδιαστολή με ό,τι διδάσκει ή προβάλλει. Η ηθική του αποσάθρωση δεν σταματά στις ομόφυλες σεξουαλικές του σχέσεις. Το ανώνυμο ποιητικό υποκείμενο στιγματίζει την επιλογή να υφίσταται συνεχώς διείσδυση ο Pannychus, ο οποίος με τον τρόπο αυτόν καταβαρυνώνεται ηθικά και απορρίπτεται σε κοινωνικό επίπεδο (*percidi dogma quod est?*) Η ρητορική ερώτηση

⁸⁸ Mart. 1.24.1-4 *aspicis incomptis illum, Deciane, capillis, | cuius et ipse times triste supercilium, | qui loquitur Curios adseroresque Camillos? | nolito fronti credere: nupsit heri*, cf. Howell (1980: 158-9) et ad loc. 24.1-4. Το επίθετο *incomptis* παραπέμπει τόσο στην ατημέλητη εμφάνιση των μαλλιών (*capillis*), όσο και στη γενικότερη απεριποίητη εμφάνιση του υποκειμένου, cf. OLD s.v. *incomptus* 1a-b. Για τη χρήση του ουσιαστικού *supercilium* για τη δήλωση στοιχείων της συμπεριφοράς κάποιου προσώπου, και ιδιαίτερα της αυστηρότητας σε συνδυασμό με το επίθετο *tristis*, που επίσης έχει τη σημασιολογική απόχρωση του “αυστηρός” cf. *supercilium* 2 a-b, *tristis* 4 a-b. Για το ουσιαστικό έχουμε κάνει μνεία και ανωτέρω. Το ρήμα *nubo* παραπέμπει τόσο στην πλευρά της γυναίκας που παντρεύεται έναν άνδρα, όσο και του άνδρα που νυμφεύεται μια γυναίκα, βλ. OLD s.v. *nubo* 1 a-d, 3. Ωστόσο, η ένωση ατόμων του ίδιου φύλου ήταν «αφύσικη» για τα δεδομένα της εποχής. Για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με τα δύο επιγράμματα και τη σχέση τους με τη 2^η Σάτιρα του Γιουβενάλη, ο οποίος φαίνεται να έχει ως πρότυπό του τα επιγράμματα του Μαρτιάλη, βλ. Anderson (1982: 362-95), Shackleton-Bailey (1993:58-9).

του τελευταίου στίχου συμπυκνώνει emphaticά την υποτιμητική επιλογή του Pannychus και τη μάταιη προσπάθεια συγκάλυψής της. Το *percidī* του καταληκτικού στίχου, αντιδιαστελλόμενο με τα ηθικά ενάρετα φιλοσοφικά πρότυπα του 1^{ου} στίχου, συγκροτεί το καυστικό αστείο που επιθυμεί να προβάλει ο Μαρτιάλης⁸⁹.

10.65 και 3.74 Charmenion και Gargilianus οι *Depillati: fratres* ή *sorores*;

Ο λόγος που η γενειάδα και γενικότερα η υπόμνηση των ιδιαίτερα αρρενωπών γενετήσιων χαρακτηριστικών της ανδρικής φυσιολογίας και ιδιοσυστασίας, όπως είναι η ανδρική τριχοφυΐα, συνδέονται στερεοτυπικά με την εξωτερική επιβεβαίωση της ετεροφυλοφιλίας (ετεροκανονικότητας) φαίνεται πιο ξεκάθαρα στο *Επίγραμμα* 10.65, όπου η απουσία γενειάδας και τριχοφυΐας από μέρους του Charmenion δημιουργεί υπαινιγμούς περί ομοφυλοφιλικών προτιμήσεων, όχι μόνο στο σεξουαλικό επίπεδο. Η απουσία αυτή αποτελεί σημαίνοντα εξωτερικό δείκτη περί σταθερά παθητικής ζωής σε όλο το φάσμα του κοινωνικού και πολιτικού βίου. Εν προκειμένω, θα ήταν απολύτως αναχρονιστικό να κάνουμε την οποιαδήποτε διάκριση μεταξύ βιολογικού φύλου (sex), κοινωνικού (gender) και σεξουαλικότητας (sexuality) ή να εξετάσουμε την ταυτότητα φύλου (gender identity), όπως τέθηκε τον 20^ο αι. από τις θεωρίες του φύλου (gender studies). Ο μόνος προσδιοριστικός παράγοντας βάσει του οποίου δυνάμεθα να εξετάσουμε την κοινωνία της εποχής και τις αντιλήψεις της γύρω από τη διπολική διάκριση άρρεν-θήλυ είναι το στοιχείο της αρρενωπότητας. Σύμφωνα με την τελευταία παράμετρο υπάρχουν ορισμένα διακριτά στερεοτυπικά, εξωτερικά και αναγνωρίσιμα ενδεικτικά στοιχεία της ατομικής εμφάνισης ή της συμπεριφοράς που είναι κοινωνικά αποδεκτά. Μέσω των τελευταίων πραγματώνεται η φυλετική εκφορά κατά διπολικό τρόπο. Υπάρχει, λοιπόν, η αποδεκτή και η μη αποδεκτή αρρενωπότητα. Ό,τι δεν υπακούει στην αποδεκτή μετατρέπεται αυτομάτως σε υποτιμημένη αρρενωπότητα, η οποία ταυτίζεται με το ακριβώς αντίθετο στοιχείο του δίπολου, τη γυναίκα. Επομένως, ο Charmenion δεν είναι βέβαιο ότι είναι παθητικός ομοφυλόφιλος, αλλά το γεγονός ότι υιοθετεί στερεότυπα στοιχεία της γυναικείας έμφυλης εκφοράς τον ταυτίζει αμέσως με το γυναικείο ετεροκανονικό πρότυπο, ανεξαρτήτως του αν στη σεξουαλική του ζωή είχε ομοερωτικό ή ετεροφυλοφιλικό πρόσημο. Η επιτελεστικότητα του φύλου είναι κάθετη και απόλυτη. Οποιοδήποτε στοιχείο δεν ταυτίζεται με το στερεοτυπικό αρσενικό πρότυπο είναι κατ' ανάγκην και αδιαμφισβήτητα θηλυκό⁹⁰.

⁸⁹ Mart. 9.27, 47.1-8 *Democritos, Zenonas inexplicitosque Platonas* | *quidquid et hirsutism squalet imaginibus*, | *sic quasi Pythagorae loqueris successor et heres*; | *praependet sane nec tibi barba minor*. | *sed, quod et hircosis carum est et turpe pilosis*, | *in molli rigidam clune libenter gaves*. | *tu, qui sectarum causas et pondera nostri*, | *dic mihi, percidī, Pannyche, dogma quod est*? Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Henriksén (2012: 207) et ad loc. 47.1-8. Για τη χρήση του ρήματος *percido* σε συμφραζόμενα ανδρικού σοδομισμού βλ. OLD s.v. *percido* 2 και όσα ελέχθησαν στο επίγραμμα 7.62 για το ίδιο ρήμα. Για τον συσχετισμό του επιθέτου *rigidus* με τη στερεοτυπική ανδρική εμφάνιση cf. OLD s.v. *rigidus* 3a-b.

⁹⁰ Garrido – Horry (1981: 298-315), Buttler (1990: 1-37, 128-41), Gleason (1990: 389-415), Parker (1992: 90-111), Parker (1997: 47-65), Walters (1997: 29-46), Williams (1999: 4-14, 125-224), Davidson (2007: 163-204), Skinner (2014: 1-28).

Ειδικότερα, στο επίγραμμα 10.65 το ομιλούν πρόσωπο ταυτίζεται με τον αδερφό (*frater*) του στιγματιζόμενου προσώπου, του Charmenion. Ο ανώνυμος αδερφός διερωτάται ρητορικά αν ο Charmenion είναι πράγματι δικός του αδερφός, διότι προφανώς η εξωτερική τους εμφάνιση διαφέρει σημαντικά (*an vultu similes videmur esse?*).¹ επίσης διερωτάται και αν είναι όντως *civis romanus*, όπως ο ίδιος. Η εξωτερική τους εμφάνιση διαφέρει άρδην, καθόσον ο Charmenion δεν έχει κανένα από τα τραχιά, άγρια και αρρενωπά εξωτερικά χαρακτηριστικά ενός Ρωμαίου πολίτη, και ιδιαίτερα ενός αρκετά αρρενωπού Ίβηρα ή Κέλτη (*ex Hiberis et Celtis genitus Tagique civis?*), όπως θα έπρεπε να είναι ο Charmenion και όπως, φυσικά, είναι ο ανώνυμος αδερφός. Ο Charmenion δεν εξωτερικεύει εμφανισιακά ούτε την καταγωγή του ούτε και την κοινωνικά αναμενόμενη επιτελεστικότητα (*gender*) του βιολογικού του φύλου (*sex*). Τα μαλλιά του είναι επιμελώς περιποιημένα και στολισμένα, ενώ η εξωτερική του εμφάνιση μη αναμενόμενα προσεγμένη, ώστε να αποπνέει λαμπρότητα (*flexa nitidus coma*). Ο Charmenion, μάλιστα, με αυτή την εμφάνιση περιπλανιέται στους δρόμους της Ρώμης (*vagaris*) και όχι μόνο ιδιωτικώς ή πίσω από κλειστές πόρτες. Αντιθέτως, ο αδερφός του είναι «προσηκόντως» απεριποίητος και ατημέλητος, με τα μαλλιά του να μη φέρουν καμία ένδειξη επιμελημένης φροντίδας, όπως συνήθιζαν οι Ισπανοί της εποχής εκείνης (*Hispanis ego contumax capillis*). Το επίθετο *flexus* προσδιορίζει τους κυματιστούς, σγουρούς βοστρύχους της κόμης (*coma*) του Charmenion. Από μόνο του δεν δημιουργεί κάποιον υπαινιγμό περί εκκεντρικής τους επιμέλειας, όπως θα γίνει στη συνέχεια. Απλώς, χρησιμοποιείται για να αντιδιασταλεί με την ατημέλητη κόμη (*Hispanis capillis*) του ανώνυμου αδερφού. Από την άλλη πλευρά το επίθετο *contumax* για τα μαλλιά του ανώνυμου αδερφού – επίθετο που δηλώνει την επίμονη προσκόλλησή του σε έναν αρκετά αρρενωπό τρόπο χτενίσματος – φωτίζει ακριβώς τον λόγο για τον οποίο βάλλεται ο Charmenion. Ο τελευταίος δεν υπακούει στον αρρενωπό *modus Hispanorum*. Το επίθετο *nitidus*, επίσης, δεν δηλώνει μόνο τη λαμπρότητα της εμφάνισης του Charmenion, αλλά και τη μη αρρενωπή στιλπνότητα των μαλλιών του. Τέλος, τα επίθετα *blaesus* και *debilis* χρησιμοποιούνται, για να προβάλουν την ασθενικότητα της φωνής και των εκφράσεων του προσώπου του Charmenion. Ακόμα και από τον τρόπο εκφοράς της ομιλίας του δείχνει ότι δεν ανταποκρίνεται στις κοινωνικές προσδοκίες γύρω από το φύλο του. Η σαρκαστική κριτική, όμως, στη συνέχεια οξύνεται. Ο Charmenion συνηθίζει να προβαίνει και σε άλλες, καθαρά «γυναίκειες» και μη αποδεκτές κοινωνικά, συμπεριφορές που έθιγαν ή υποτιμούσαν το περιεχόμενο της παραδοσιακής *virtus*, η οποία ανέκαθεν συσχετιζόταν συμβατικά με την «ανδρική» επιτελεστικότητα του φύλου (*vir*), την ανδρεία και την αρρενωπή (*virilitas*) συμπεριφορά. Ο Charmenion συνηθίζει να διατηρεί το δέρμα του τρυφερό και απαλό σαν γυναίκα, αποτριχώνοντάς το (*levis dropace cotidiano*). Από αυτό το σημείο αρχίζουν να δημιουργούνται υπαινιγμοί της παθητικής του ομοφυλοφιλίας, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι βέβαιο ότι προτιμά αυτό το είδος της επαφής. Απλώς, επειδή ακριβώς είναι φορέας μίας υποτιμημένης «αρρενωπότητας», ταυτίζεται κοινωνικά με το status και τις επιλογές των γυναικείων υποκειμένων. Τα επιμελώς αποτριχωμένα, και άρα γυναικεία, άκρα του Charmenion αντιδιαστέλλονται με τα τριχωτά, και άρα επαρκώς αρρενωπά, σκέλη και παρειές του αδερφού του (*hirsutis*

cruribus genisque). Η μη αρρενωπή εμφάνιση συμπληρώνεται με τη λεπτή, υψίφωνη, ασθμαίνουσα και αδύναμη φωνή και με τα τρεμάμενα ανασφαλή χείλη, που δεν εμπνέουν καθόλου το απαιτούμενο κύρος (*dignitas*), τη σοβαρότητα (*austeritas*) και την αναμενόμενη αυστηρότητα (*severitas*) από έναν Ρωμαίο πολίτη (*os blaesum debilisque lingua est*). Ο ανώνυμος αδερφός στο τέλος διερωτάται για ποιον λόγο ο Charmenion τον αποκαλεί αδερφό του (*quare me vocare fratrem*), τη στιγμή, δηλαδή, που, κρίνοντας από την εξωτερική του εμφάνιση, τον ταυτίζει κοινωνικά (*gender*) με το γυναικείο σεξουαλικό υποκείμενο (*te vocem sororem*), ανεξαρτήτως των πραγματικών του σεξουαλικών επιλογών (*sexuality*). Στην πραγματικότητα αντιδιαστέλλονται δύο επιφανειακές συμπεριφορές. Η μία κατοχυρώνεται ως προσηκόντως αρρενωπή, και άρα αρκούντως και κοινωνικά αποδεκτή. Η άλλη υποβαθμίζεται, διότι δεν είναι προσήκουσα κοινωνικά. Η διαφορά στην αξιολογική κλίμακα της μίας και της άλλης οφείλεται στο γεγονός ότι η μεν πρώτη παραπέμπει στον κοινωνικά αποδεκτό ενεργητικό –είτε σε ομοφυλοφιλικό είτε σε ετεροφυλοφιλικό επίπεδο– σεξουαλικό ρόλο· η δε άλλη «εξοβελίζεται» κοινωνικά, επειδή παραπέμπει στον παθητικό και άβουλο (σεξουαλικά) ρόλο. Η παθητικότητα και η ενεργητικότητα είναι έννοιες άμεσα συνυφασμένες με τον πολιτικό βίο και το παρεπόμενο status του κάθε μεμονωμένου ατόμου. Η ενεργητικότητα επικροτούνταν, διότι ήταν η μόνη που μπορούσε να οδηγήσει σε ελεύθερη και ανεξάρτητη πολιτική αυτοπραγμάτωση⁹¹.

Παρόμοια διασύνδεση της αποτρίχωσης με την απαλότητα του γυναικείου σώματος και εν τέλει με την παθητική ομοφυλοφιλία, όχι μόνο ως προσωπική επιλογή αλλά και ως κοινωνική αποτίμηση του ατόμου, διακρίνουμε και στο επίγραμμα 3.74. Η τεχνική απορρίπτεται εξ ολοκλήρου ως αποκλειστικά γυναικεία συνήθεια. Ο Gargilianus στιγματίζεται, επειδή συνηθίζει να απαλύνει (*levas*) την εξωτερική του εμφάνιση μέσω της αποτρίχωσης. Συγκεκριμένα, αφαιρεί με ένα

⁹¹ Mart. 10.65 *cur frater tibi dicor, ex Hibernis | et Celtis genitus Tagique civis? | an vultu similes videmur esse? | tu flexa nitidus coma vagaris, | Hispanis ego contumax capillis; | levis dropace tu cotidiano, | hirsutis ego cruribus genisque; | os blaesum tibi debilisque lingua est, [...] quare desine me vocare fratrem, | ne te, Charmenion, vocem sororem*. Για τη σύνδεση του επιθέτου *levis* με την απαλότητα και την τρυφερότητα του αποτρίχωμένου σώματος cf. Masterson (2014: 125-59), OLD s.v. *levis*² 2. Το ουσιαστικό *dropax* παραπέμπει μόνο στη γυναικεία αποτρίχωση και το *hirsutus* στο ανδρικό δασύτριχο σώμα και πρόσωπο, βλ. OLD s.v. *dropax*, *hirsutus* 1a, *gena* 1a. Η ανδρική/αρρενωπή συμπεριφορά των άρρενων ποιητικών υποκειμένων, η εγγενής, έμφυτη ιδιότητά τους, η *virtus* (= ανδρεία), ετυμολογικά προέρχεται από το ουσιαστικό *vir* (= άνδρας), cf. OLD s.v. *vir* 1c-d, 2, 3, 4a, *virtus* 1a-c, *virilitas* 1a, 2, Ernout & Meillet s.v. *vir* < *virtus*. Παρόμοια υποτίμηση της ανδρικής αποτρίχωσης βλέπουμε και στο επίγραμμα 3.74, όπου το ανδρικό αποτρίχωμένο σώμα παρομοιάζεται με τα γυναικεία γενετικά όργανα (*hoc fieri cunno solet*). Για περισσότερες λεπτομέρειες για το εν λόγω χωρίο βλ. Gleason (1990: 389-415), Sullivan (1991: 58-49), Parker (1997: 47-65), Williams (1999: 4-14, 125-224), Fusi (2006) ad loc. 74.1, Kay (2010: 318-30), OLD s.v. *flexus*¹ 1a, *flexus*¹ 1a, *contumax* 1, *nitidus* 4a, *blaesus* 1, *debilis* 1a, *os*¹ 2a. Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με την αποτρίχωση κατά την κλασική αρχαιότητα και την ευθεία διασύνδεσή της με τα γυναικεία υποκείμενα ή την υποτιμημένη ανδρική παθητικότητα cf. Slater (1968: 12-33), Henderson (1975) ad loc. 110-11, 484-7, Bain (1982: 7-10), Kilmer (1982: 104-12), Masterson (2014: 125-59). Οι τελευταίοι, μολονότι εστιάζουν κατά αποκλειστικότητα στην Αθήνα των κλασικών χρόνων, δέχονται εν τούτοις ότι διαχρονικά η περιποίηση του γυναικείου αιδόιου ανήκε στις στερεότυπες γυναικείες δραστηριότητες καλλωπισμού. Οι άνδρες που αποτρίχωνονταν αποκαλούνταν *glabri*, επίθετο με υποτιμητική σημασία βλ. OLD s.v. *glaber* 1, 2b. Με την ίδια χροιά απαντά και στο CIL 6.33426.

κολλώδες απόσταγμα αμπέλου σαν ρητίνη (*psilothro*) τις τρίχες του προσώπου και της κόμης του (*faciem et calvam*). Το ομιλούν πρόσωπο τον ειρωνεύεται, εικάζοντας ότι μάλλον φοβάται τον κουρέα (*tonsorem times*) και διερωτώμενο τι κάνει στην περίπτωση των ονύχων του, που εκ φύσεως δεν μπορούν να αφαιρεθούν ούτε με ρητίνη ούτε με πηλό αποτρίχωσης (*non potes resina nec resecare luto*). Στο τελευταίο δίστιχο συμπυκνώνεται όλη η δηκτικότητα, ενώ εκεί βρίσκεται επίσης και ο λόγος που οι ενέργειες του Gargilianus γίνονται αντικείμενο οξείας σάτιρας. Ο τελευταίος, αποτρίχωνοντας τα μαλλιά της κεφαλής του διέφερε ριζικά από όλους τους υπόλοιπους Ρωμαίους της εποχής του, οι οποίοι, φυσικά, δεν προέβαιναν σε ανάλογες πρακτικές. Αυτό από μόνο του δεν θα αποτελούσε πρόβλημα, εάν δεν λάνθαναν άλλες αρνητικές συνυποδηλώσεις περί της αποτρίχωμένης κόμης. Ουσιαστικά, η τελευταία συνιστά μία έμμεση δημόσια επίδειξη των παθητικών του σεξουαλικών προτιμήσεων. Η αποδοχή από μέρους του στιγματιζόμενου προσώπου στοιχείων της εμφάνισης και της συμπεριφοράς που παρέπεμπαν σε υποτιμημένες αρρενωπότητες, μπορούσε να οδηγήσει κάποιον στην εικασία ότι ο Gargilianus δεν επιτεεί, όπως θα έπρεπε, τον «ανδρικό» ενεργητικό του ρόλο. Ο Gargilianus δεν καυτηριάζεται ευθέως για παθητική ομοφυλοφιλία, αλλά για το γεγονός ότι κατά την εκφορά του κοινωνικού του φύλου (*gender*) επιλέγει να υιοθετεί γυναικείες συνήθειες. Η ανδρική αποτρίχωση ήταν κοινωνικά μη αποδεκτή, διότι παρέπεμπε στο επίσης κοινωνικά αναμενόμενο αποτρίχωμένο γυναικείο αιδούιο (*fieri cunno solet*). Ο Fusi αντιλαμβάνεται το επίγραμμα 3.74 με ακόμα πιο καυστικό τρόπο. Δεν είναι μόνο η αποτρίχωση του προσώπου που κάνει τον Gargilianus να μοιάζει με αποτρίχωμένο αιδούιο. Στην πραγματικότητα λανθάνει ο υπαινιγμός ότι ο τελευταίος έχει γυναικεία γεννητικά όργανα και άρα έχει απολέσει στον απόλυτο βαθμό την ενεργητική σεξουαλική διάθεση και συμπεριφορά του Ρωμαίου πολίτη. Ασφαλώς, ο Μαρτιάλης στο συγκεκριμένο ποίημα έχει σκοπό μόνο να σατιρίσει και να γελοιοποιήσει αυτές τις πρακτικές, για να διασκεδάσει τους ακροατές/αναγνώστες του. Εν τούτοις, σε φιλοσοφικό επίπεδο και ο Σενέκας ο Νεώτερος στιγματίζει τη θηλυπρεπή ωραιοπάθεια των Ρωμαίων ανδρών του 1^{ου} αι. μ.Χ. που φρόντιζαν με γυναικεία επιμέλεια τη σωματική τους λεπτότητα⁹².

⁹² Mart. 3.74.1-6 *Psilothro faciem levas et dropace calvam. | numquid tonsorem, Gargiliane, times? | quid facient unguēs? nam certe non potes illos | resina Veneto nec resecare luto. | desine, si pudor est, miseram traducere calvam; | hoc fieri cunno, Gargiliane, solet*, Sen. Nat. 7.31.2 *Levitare et pollitura corporum muliebres munditias antecessimus, colores meretricios matronis quidem non induendos viri sumimus, tenero et molli ingressu suspendimus gradum [...] exornamus anulis digitos, in omni articulo gemma disponitur*, cf. Parroni (2002) ad loc. 7.31.8-12, Fusi (2006: 458-9) ad loc. 74.1-6, Masterson (2014: 125-59). Για τη σημασία του ουσιαστικού *dropax* ως υλικού αποτρίχωσης κάναμε λόγο ανωτέρω. Το *psilothrum* ή *psilothron* ήταν επίσης μία κολλώδης ουσία από απόσταγμα σταφυλιού που βοηθούσε στην αποτρίχωση, βλ. OLD s.v. *psilothrum/on*, LSJ s.v. *ψίλωθρον*. Το ρήμα *levo* δεν έχει απλά τη σημασία του ‘απαλύνω’, ‘κάνω κάτι τρυφερό και λείο αφαιρώντας την τραχύτητα’, αλλά υποδηλώνει και την ίδια την ενέργεια της αποτρίχωσης βλ. OLD s.v. *levo* 2. Στο 12.32, μάλιστα, η αποτρίχωση συνδέεται με τις εταιρές (Mart. 12.32.22 *Summianae qua pilantur uxores*, cf. Howell (1982) ad loc. 34.6, Shackleton – Bailey (1993: 64-5), Henriksen (2012) ad loc. 27.3), OLD s.v. *submemmianus, submemmum*). Είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι το ρήμα *traduco*, ρήμα το οποίο χρησιμοποιείται με την έννοια της επίδειξης, της δημόσιας και εσκεμμένης προβολής από μέρους του ενδιαφερόμενου προσώπου (βλ. OLD s.v. *traduco* 4a-b), βρίσκεται πολύ κοντά νοηματικά με το ρήμα *vagare* στο 10.65, το οποίο αποτυπώνει αντίστοιχες ενέργειες περί δημόσιας προβολής της

10.90 Ligeia η Depillata

Η γυναικεία αποτρίχωση των γεννητικών οργάνων εν γένει συνδέεται με τη γυναικεία σεξουαλική διαθεσιμότητα – εξ ου και στο επίγραμμα 12.32, όπως ήδη είδαμε, έχουμε ευθύ συσχετισμό με τις εταίρες. Πολλές εταίρες συνήθιζαν να αποτριχώνουν το αιδοίο τους, διότι με τον τρόπο αυτόν γίνονταν σεξουαλικά περισσότερο θελκτικές για τους άνδρες και άρα επωφελούνταν οι ίδιες οικονομικώς ως μισθαρνούμενες. Όμως, η αποτρίχωση δεν ήταν προνόμιο μόνο των εταίρων. Στο επίγραμμα 10.90 φαίνεται ξεκάθαρα αυτή η διασύνδεση μεταξύ αποτριχωμένων γυναικείων οργάνων και σεξουαλικής διαθεσιμότητας. Η δε διαθεσιμότητα παρέπεμπε αμέσως στο νεαρό της ηλικίας των κοριτσιών. Γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας, είτε επειδή είχαν γίνει μητέρες είτε επειδή πλέον είχαν πάψει να είναι αντικείμενο σεξουαλικής φροντίδας από μέρους των ανδρών, δεν ήταν προσήκον να προβαίνουν σε τέτοιες ενέργειες. Φυσικά, αυτού του είδους ο καλλωπισμός του γυναικείου σώματος –ανεκτός υπό προϋποθέσεις– αντιδιαστέλλεται κατά απόλυτο τρόπο με την έλλειψη ανοχής σε οποιασδήποτε φύσης ανδρικό καλλωπισμό ή περιποίηση. Ειδικότερα, η Ligeia ψέγεται από το ομιλούν πρόσωπο, διότι συνηθίζει να αποτριχώνει τα γεννητικά της όργανα, ενώ η ίδια βρίσκεται σε προχωρημένη ήδη ηλικία (*quid vellis vetulum cunnum*). Σε τέτοιες πρακτικές συνήθιζαν να προβαίνουν οι νεαρότερης ηλικίας κοπέλες (*tales munditiae decent puellas*), ενώ η Ligeia δεν δύναται να συγκαταλέγεται πλέον ούτε στις ώριμες γυναίκες (*nec anus potes videri*). Αυτή η καθαρά γυναικεία δραστηριότητα είναι πρόπουσα μόνο για νέες γυναίκες – έγγαμες ή άγαμες είναι άνευ σημασίας– όχι για τις μητέρες ή τις ωριμότερες γυναίκες. Στη συνέχεια, το ποιητικό υποκείμενο προχωρά σε μία κοινωνικού τύπου γενίκευση αναφορικά με τη γυναικεία σεξουαλική φύση. Γυναίκες, κατά την άποψή του, είναι όσες έχουν σεξουαλική «διαπερατότητα» από τους άνδρες, όσες, δηλαδή, μπορούν ή πρέπει να υποστούν διείσδυση από έναν άνδρα. Το γυναικείο γεννητικό όργανο ετεροπροσδιορίζεται ως αυτό που μπορεί ή βρίσκεται στην κατάλληλη ηλικία, ώστε να υποστεί διείσδυση από το ανδρικό. Η λειτουργία του γυναικείου σεξουαλικού και βιολογικού οργάνου ακυρώνεται σε περίπτωση που έχουν ξεπεράσει την κοινωνικά αποδεκτή ηλικία και άρα πλέον δεν είναι σεξουαλικά διαθέσιμες και δεν είναι ανεκτό να υφίστανται διείσδυση (*mentulla desit*). Το τελευταίο δίστιχο ολοκληρώνεται με ένα καθαρά σατιρικό σχόλιο. Το μη αποτριχωμένο αιδοίο της Ligeia παρομοιάζεται με τη χαίτη ενός νεκρού λιονταριού. Όπως είναι μάταιο να κοπεί η χαίτη ενός πεθαμένου λιονταριού, έτσι και τα γεννητικά όργανα της Ligeia δεν έχουν λόγο να αποτριχώνονται, εφόσον η ίδια δεν είναι σεξουαλικά διαθέσιμη πλέον και άρα δεν έχει λόγο να καλλωπίζεται (*noli barbam vellere mortuo leoni*). Θα λέγαμε ότι αυτού του είδους ο επιτηδευμένος καλλωπισμός του γυναικείου σώματος δεν αποτελεί πάγια συνήθεια όλων των γυναικών και φαίνεται να απευθύνεται στους άνδρες περισσότερο παρά στις γυναίκες, δεδομένου ότι, όταν έπαυαν να

ομοφυλοφιλίας του Charmention, όπως ήδη είδαμε. Για μία γενικότερη μελέτη πάλι της αποτρίχωσης του αιδοίου και την σύνδεσή της με την ανδρική παθητική ομοφυλοφιλία, βλ. Slater (1968: 12-33), Hagenow (1972: 48-59), Henderson (1975) ad loc. 110-11, 484-7, Adams (1982: 80-1), Bain (1982: 7-10), Kilmer (1982: 104-12), Gleason (1990: 389-415), Parker (1997: 47-65), Williams (1999: 4-14, 125-224), Masterson (2014: 125-59).

συνευρίσκονται με άνδρες, έπαυαν να δραστηριοποιούνται γύρω από το συγκεκριμένο κομμάτι. Η γυναικεία αποτρίχωση συνδέεται τόσο με τη σεξουαλική διαθεσιμότητα των γυναικών όσο και με την επιθυμία ερωτικής έλξης του ανδρικού φύλου. Η αποτρίχωση – πλήρης ή τμηματική – των γυναικείων γεννητικών οργάνων δεν συνιστούσε επ' ουδενί επιτακτικό κανόνα κατά την αρχαιότητα, και ειδικότερα κατά την εποχή που εξετάζουμε. Μπορεί να συνηθιζόταν και στα *Επιγράμματα* να περιγράφεται ως κάτι αυτονόητο, αλλά υπάρχουν και μαρτυρίες περί του αντιθέτου⁹³.

Ποιητική ή Κοινωνική Σκιαγράφηση:

Διαρκής ή Παροδική *Licentia*;

Προτού παραθέσουμε τα τελικά πορίσματα της έρευνάς μας, αξίζει να κάνουμε μία σημαντική παρατήρηση για το ευρύτερο πλαίσιο των συνθέσεων του Μαρτιάλη και για τις περιστάσεις κατά τις οποίες δημοσίευε τα *Επιγράμματα*. Επικεντρωνόμαστε μόνο στον Μαρτιάλη, δεδομένου ότι δεν γνωρίζουμε με ασφάλεια τις περιστάσεις κατά τις οποίες συνέθετε και δημοσίευε τα *Carmina* του ο Κάτουλλος. Αναγιγνώσκοντας τα επιγράμματα του Μαρτιάλη –ιδιαίτερα τα ερωτικής φύσεως ποιήματα– θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς όχι μόνο για το εάν και κατά πόσον ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα της ρωμαϊκής κοινωνίας, αλλά και για το γεγονός ότι από τον ίδιο τον Μαρτιάλη, ήδη από την εναρκτήριο *Praefatio* 1, συνδέονται ρητώς με την ελευθεριότητα (*licentia*) των *Saturnalia* και των *Floralia*, των δύο σημαντικότερων ρωμαϊκών θρησκευτικών εορτών. Η έρευνα έχει αποδείξει ότι η πλειονότητα των βιβλίων του Μαρτιάλη εξεδόθη κατά τη διάρκεια της εορτής των *Saturnalia*. Ο ίδιος emphaticά προτρέπει τους αναγνώστες/ακροατές του να μην ακούσουν τις αθυρόστομες συνθέσεις του ή να αναγνώσουν μόνο τον τίτλο τους, εάν είναι υπερβολικά σεμνότυφοι και σοβαροφάνεις (*tristis, severe*) και δεν ανέχονται την παραμικρή γλωσσική ελευθεριότητα (*licentiam vulgi*), την περιπαικτική διάθεση (*iocosae dulce sacrum Florae*) και το εορταστικό ευφύες παιχνίδι (*festosque lusus*) των *Floralia* και των *Saturnalia*. Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια των *Saturnalia* (Κρόνια) –μίας ετήσιας θρησκευτικής εορτής προς τιμήν του Saturnus (= Κρόνου) μεταξύ 17 και 25 Δεκεμβρίου– επικρατούσε πνεύμα έντονης και αχαλίνωτης ελευθερίας (*licentia*) στο λόγο, στα ήθη, στις κινήσεις και στη συμπεριφορά των

⁹³ Mart. 10.90.1-8 *Quid vellis vetulum, Ligeia, cunnum?* [...] *tales munditiae decent puellas; | at tu iam nec anus potes videri. | istud, crede mihi, Ligeia, belle | non mater facit Hectoris, sed uxor. | erras si tibi cunnus hic videtur, | ad quem mentula pertinere desit. | quare, si pudor est, Ligeia, noli | barbam vellere mortuo Leoni*, cf. Fusi (2006: 458-9) ad loc. 74.1, 5, 6. Το ρήμα *vello* εν προκειμένω χρησιμοποιείται εναλλακτικά ως συνώνυμο του *levo* ή του *pilo* και παραπέμπει ευθέως στη γυναικεία αποτρίχωση, βλ. OLD s.v. *vello* 1a-b, *levo*² 2, *pilo*². Το ουσιαστικό *anus* παραπέμπει στις ώριμες γυναίκες προχωρημένης ηλικίας, βλ. OLD s.v. *anus*² 1-2. Το ουσιαστικό *munditia* παραπέμπει στον γενικότερο καλλωπισμό και εξωραϊσμό του γυναικείου σώματος, βλ. OLD s.v. *munditia* 2a. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Slater (1968: 12-33), Henderson (1975) ad loc. 110-11, 484-7, Bain (1982: 7-10), Kilmer (1982: 104-12), Gleason (1990: 389-415), Sullivan (1991: 207), Fusi (2006) ad loc. 74.5-6, Masterson (2014: 125-59). Ο Bain μάλιστα συσχετίζει το επίγραμμα 10.90 του Μαρτιάλη με ανάλογες πρακτικές αποτρίχωσης που περιγράφονται στον Αριστοφάνη (Ar. Lys. 823-8) και λαμβάνει μία τοιχογραφία από την Πομπηία (CIL 4.1830), που αναφέρεται σε συνουσία με τριχωτό γυναικείο αιδόιο (*fuitur cunnus pil<ossus>*), ως απόδειξη της μη καθολικότητας της γυναικείας αποτρίχωσης, cf. Bain (1982: 7-10), Adams (1982: 76), Loar (2018: 405-31).

Ρωμαίων πολιτών και των δούλων τους. Παράλληλα, συνηθιζόταν και μία ημερήσια, εορταστική (*festiva*) ανατροπή της παραδεδεγμένης τάξης, των παραδοσιακών κοινωνικών συμβάσεων και των καθιερωμένων ρόλων, κατά τη διάρκεια της οποίας οι δούλοι γίνονταν «ισότιμοι» με τα αφεντικά τους, τους ασκούσαν κριτική ή τους αντιμετώπιζαν με περιπαικτική διάθεση. Το παιγνιώδες πνεύμα και τα αστεία πειράγματα κυριαρχούσαν σε όλη τη Ρώμη, σε όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής. Στο πλαίσιο αυτό θα μπορούσε να ενταχθεί και η τόσο έντονη σεξουαλική ελευθεριότητα (*licentia*) που αποτυπώνεται στα επιγράμματα του Μαρτιάλη. Τα Βιβλία *Επιγραμμάτων* 5, 6, 10, 11, καθώς και τα *Xenia* (13^ο) και τα *Apophoreta* (14^ο), έχουν συντεθεί για τον εορτασμό των *Saturnalia* σε διαφορετικά έτη· τα δύο τελευταία πραγματεύονται το γεύμα και τα δώρα που προσφέρονταν σε αντίστοιχες περιστάσεις εορτασμού⁹⁴.

Να σημειώσουμε, επίσης, πως στο τελευταίο τμήμα του 5^{ου} Βιβλίου γίνεται μνεία μεταξύ άλλων και σε μία άλλη παλαιά ρωμαϊκή εορτή, τα *Matronalia*. Κατά τη διάρκεια αυτής της εορτής γινόταν ανάλογη ανατροπή των κοινωνικών ρόλων και της καθιερωμένης ιεραρχίας, που συνέβαινε και στα *Saturnalia*, με την ανατροπή, όμως, να περιορίζεται εντός του οίκου και μεταξύ των Ρωμαίων γυναικών (*matronae*) και των θηλυκών δούλων τους. Η τιμώμενη θεότητα ήταν η Iuno Lucina, αντίστοιχη της αρχαιοελληνικής *Είλειθυίας Αρτέμιδος*, η οποία είχε επικουρικό ρόλο στη γυναικεία γονιμότητα και στον εύκολο τοκετό. Με τον τρόπο αυτόν οι Ρωμαίες *matronae* επιβεβαίωναν τον κοινωνικό τους ρόλο, την τεκνοποιία. Τα *Matronalia* εορτάζονταν την 1^η ημέρα του μηνός Μαρτίου, η οποία κατά το παλαιό ρωμαϊκό ημερολόγιο ήταν η πρώτη ημέρα του έτους. Την ίδια ημέρα οι άνδρες απέδιδαν τιμές στον θεό προστάτη της Ρώμης, τον Άρη (Mars). Ο εορτασμός δεν ήταν καθόλου τυχαίος, αφού από τη μία ετιμάτο ο μυθικός πατέρας του ιδρυτή της Ρώμης, Ρωμύλου, και από την

⁹⁴ Ειδικότερα, η Coleman διατυπώνει την υπόθεση ότι τα Βιβλία *Xenia*, *Apophoreta*, 4, 5, 6, 7, 10a, 11 δημοσιεύθηκαν ή τέθηκαν σε κυκλοφορία εσκεμμένα χρονικά κοντά στον Δεκέμβριο του 83, 85, 88, 89, 90, 90 – ενδεχομένως όμως και το καλοκαίρι ή το φθινόπωρο του 90 ή ακόμα και του 91 –, 92, 95 και 96 μ.Χ. αντιστοίχως, για να αποτελέσουν πρόσφορα και κατάλληλα δώρα της εορτής των *Saturnalia*. Με μεγαλύτερη επιφύλαξη και τα Βιβλία 8 και 9 κυκλοφόρησαν στα τέλη του 93 και 94 μ.Χ. αντιστοίχως. Κατά την Coleman ο Μαρτιάλης συνειδητά εξέδιδε τα περισσότερα Βιβλία του σε περιόδους που συνηθίζαν οι ρωμαίοι να αγοράζουν ή να ανταλλάσσουν βιβλία εν είδει δώρων προς τα προσφιλή τους πρόσωπα κατά τη διάρκεια σημαντικών θρησκευτικών εορτών του ρωμαϊκού ημερολογίου. Με τον τρόπο αυτόν είχε την ευκαιρία να επιτύχει ακόμα μεγαλύτερη διάδοση και «διαφήμιση» του εκάστοτε βιβλίου του, αφού υπήρχε μεγάλη ζήτηση για αγορά βιβλίων που στη συνέχεια θα δωρίζονταν. Η συνειδητή διάθεση των βιβλίων του σε «εμπορικές» περιόδους δεν αποτελούσε μόνο επικερδή δραστηριότητα, αλλά αύξανε και τις πιθανότητες διεύρυνσης του ακροατηρίου του και σε άλλα στρώματα της ρωμαϊκής κοινωνίας – θέμα για το οποίο κάναμε μνεία ανωτέρω. Το εορταστικό κλίμα των *Saturnalia* αποτελούσε την καταλληλότερη περίσταση για έναν ποιητή, για να εξασφαλίσει μεγαλύτερη εμπορική επιτυχία και να κατοχυρώσει τη φήμη του. Παράλληλα, τα συγκεκριμένα Βιβλία «ανάλαφρης» και διασκεδαστικής ποιήσης ταίριαζαν με το χαλαρό και «ανατρεπτικό» πνεύμα των ημερών. Η Coleman, μάλιστα, τα αποκαλεί «Βιβλία των *Saturnalia*» (“*Satutnalian Books*”). Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Coleman (2005: 23-35) Rimell (2008: 140-80).

άλλη οι Ρωμαίες γυναίκες-σύζυγοι (*matronae*) με την ιδιότητά τους ως *matres*, κυρίως δε ως *matres familias*⁹⁵.

Τα *Floralia* ήταν μία αρχαία λαϊκότεροτη ρωμαϊκή εορτή προς τιμήν της θεάς της άνοιξης, της ευφορίας και ανθοφορίας, της Flora. Εορτάζονταν μεταξύ 28 Απριλίου και 3 Μαΐου. Ο αχαλίνωτος ερωτικά εορτασμός (*omnis lascivia*), οι φάρσες, οι μίμοι με τον έντονα αισχρολογικό χαρακτήρα (*obscenitas omnis*) των συμμετεχόντων στα δρώμενα και ο αθυρόστομος λεκτικός κώδικας (*verborum licentia*) που χρησιμοποιούσαν οι πιστοί, αποτελούσαν συστατικό στοιχείο των *Ludi Florales*, οι οποίοι περιελάμβαναν και σκηνικούς αγώνες, τους *Ludi Scaenici*. Καθιερώθηκε αρκετά αργά ως δημόσια εορτή, αλλά ξεχώριζε εξ αρχής για τον προκλητικό της χαρακτήρα και για τη συμμετοχή ακόμα και εταίρων στα δρώμενα. Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας λατρείας της θεάς Flora κατά τα *Floralia* ήταν περιβόητος ακόμα και στις αρχές του 4^{ου} αι. μ.Χ., όπως μας πληροφορεί ο Χριστιανός ρητοροδιδάσκαλος Λακτάντιος. Ο Μαρτιάλης, βέβαια, δεν επικεντρώνεται μόνο στον χαρακτήρα των εν λόγω εορτών, αλλά αναφέρεται και στις αντιλήψεις που επικρατούσαν σε μερικούς υπερσυντηρητικούς κοινωνικούς κύκλους για τον οργιώδη χαρακτήρα αυτών. Ειρωνικά σχολιάζει την υπερβολική ηθική αυστηρότητα του Κάτωνα, αφιερώνοντάς του ένα επίγραμμα, πριν από το 1^ο επίγραμμα του 1^{ου} Βιβλίου, για να επιβεβαιώσει το γεγονός ότι το λεξιλόγιό του θα προκαλούσε το κοινό αίσθημα των συντηρητικών της εποχής, οι οποίοι και θα απέρριπταν εξ ολοκλήρου την ποίησή του⁹⁶.

⁹⁵ Η Coleman διατυπώνει την επισφαλή –αλλά όχι και αστήρικτη– υπόθεση ότι ολόκληρο το 6^ο Βιβλίο είναι αφιερωμένο στις γυναίκες που γιόρταζαν τα *Matronalia*. Ο ποιητής στοχεύει να αποτελέσει το βιβλίο του ένα προσήκον δώρο των ανδρών προς τις Ρωμαίες συζύγους τους στο πλαίσιο της ανάλογης εορτής. Κατά την εκτίμησή της δημοσιεύθηκε στις αρχές (Ιανουάριος) του 91 μ.Χ. και όχι την άνοιξη ή το φθινόπωρο του ίδιου έτους, όπως είναι η επικρατέστερη άποψη στην έρευνα. Η έντονη γυναικεία παρουσία και η μνεία του ποιητή στο γυναικείο ακροατήριό του στο συγκεκριμένο βιβλίο, η αναφορά στα *Matronalia* στο επίγραμμα 5.84, στο τελευταίο, δηλαδή, επίγραμμα του αμέσως προηγούμενου βιβλίου, και η γενικότερη τάση του Μαρτιάλη να δημοσιεύει τα βιβλία του κατά τη διάρκεια μεγάλων ρωμαϊκών εορτών, ώστε να αυξήσει την απήχηση και τη δημοτικότητα του, συνιστούν μερικά από τα βασικότερα επιχειρήματα της Coleman. Η έμφαση δε που δίνει ο ποιητής στη συζυγική πίστη των γυναικών στο 6^ο βιβλίο συνηγείται και αυτή στο επιχείρημα της πρώτης δημοσίευσής του κατά τη διάρκεια των *Matronalia*, της σημαντικότερης ρωμαϊκής γυναικείας θρησκευτικής εορτής υπέρ της γυναικείας γονιμότητας. Όπως τα *Saturnalia*, συνδεόταν με την ανταλλαγή δώρων και με τη χαλάρωση των ηθών και των κοινωνικών συμβάσεων, έτσι και κατά τις *Feminae Kalendae* είχαμε παρόμοια ανατροπή. Με το περί ου ο λόγος Βιβλίο ο Μαρτιάλης αποσκοπεί στη διεύρυνση του αναγνωστικού του κοινού/ακροατηρίου και μεταξύ των γυναικών και το καθιστά ως ένα αξιόλογο δώρο για τις ρωμαίες ευυπόληπτες *matronae*. Φυσικά, έμφαση στις γυναίκες υπάρχει και σε άλλα βιβλία. Για περισσότερες λεπτομέρειες για τη σχετική άποψη βλ. Coleman (2005: 25-35). Για την παρουσία ενός ετερόκλητου γυναικείου ακροατηρίου/αναγνωστικού κοινού – πεπαιδευμένου είτε και μη – κατά την ανάγνωση ή απαγγελία των συνθέσεων του Μαρτιάλη, αλλά και για τη διάδοση των συνθέσεών του και εκτός του στενού πλαισίου της Ρώμης cf. Best (1969: 208-12), Hemelrijk (1999: 47-53).

⁹⁶ Mart. Praef. 1.13-25 *si quis tamen tam ambitiose tristis est ut apud illum in nulla pagina latine loqui fas sit, potest [...] titulo contentus esse. epigrammata illis scibuntur qui solent spectare Florales. Non intret Cato theatrum meum, aut si intraverit, spectet: Nosses iocosae dulce cum sacrum Florae | festosque lussus et licentiam vulgi, | cur in theatrum, Cato severe, venisti? | an ideo tantum veneras ut exires?, Lact. Inst. 1.20.10 *celebrantur ergo illi ludi convenienter memoriae meretricis cum omni lascivia, nam praeter verborum licentiam, quibus obscenitas omnis effunditur, exuuntur et iam vestibus populo flagitante meretrices, quae tunc mimarum funguntur officio, et in conspectus populi usque ad**

Η άποψη ότι η λεκτική και θεματική ελευθεριότητα των επιγραμμάτων του Μαρτιάλη συνδέεται άρρηκτα με το λατρευτικό τυπικό και τη χαλαρή και σκωπτική διάθεση των θρησκευτικών εορτών, στις οποίες εντάσσονταν τέτοιου είδους συνθέσεις, δεν γίνεται δεκτή από όλους τους ερευνητές, μολονότι και ο ίδιος ακόμα ο ποιητής ρητά συγκαταλέγει την ελευθεριότητά του στη χαλαρότητα των ηθών που επικρατούσε κατά τη διάρκεια εκείνων των ημερών. Χρησιμοποιούμε το ρήμα ‘εντάσσονται’ υπό την έννοια ότι οι συλλογές των *Επιγραμμάτων* προορίζονταν είτε να προσφερθούν ως δώρα είτε να αναγνωσθούν κατά τη διάρκεια εκείνων των ημερών. Εν τούτοις, οι *Epigrammaton Libri* δεν παρουσιάζουν κάποιο εορταστικό ή τελετουργικό κλίμα· ή, και όταν ακόμα αναφέρονται σε κάποιες γνωστές θρησκευτικές εορτές, δεν περιορίζονται χρονικά ως προς τη δράση τους μόνο στο διάστημα των σχετικών ημερών ούτε πραγματεύονται περιστατικά που θα μπορούσαν να λάβουν χώρα μόνο κατά το εορταστικό κλίμα των ημερών. Τουναντίον, καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα της ρωμαϊκής κοινωνικής ζωής και της πραγματικότητας, όπως είχε διαμορφωθεί τον 1^ο αι. μ.Χ. Ο στόχος και η λειτουργία αυτών των εορτών βρισκόταν σε τελείως διαφορετική κατεύθυνση από ό,τι περιγράφεται στα *Επιγράμματα*. Οι τρεις αναφερόμενες εορτές –τουλάχιστον στις απαρχές τους– είχαν ως αφετηρία «τοτεμικές» κατά κάποιον τρόπο τελετουργίες και συνδέονταν με πρακτικές γονιμότητας. Η εντονότατη αθυροστομία κατά τη διάρκεια αυτών λειτουργούσε περισσότερο ως «ομοιοπαθητική» μαγική πρακτική. Με άλλα λόγια, το σεξουαλικό λεξιλόγιο κατά τον εορτασμό έπαιζε επικουρικό ρόλο στη γονιμότητα των γυναικών. Αντιθέτως, το επίγραμμα των δύο ποιητών –ακόμα και του Κάτουλλου που δεν εντάσσεται σε κάποιο θρησκευτικό πλαίσιο– έχει προδήλως σκωπτική κατεύθυνση και σατιρική στόχευση. Επ’ ουδενί η επιγραμματική ποίηση δεν συνδέεται με θρησκευτικές ή άλλου είδους μυστηριακές πρακτικές. Ενδεχομένως, η αναφορά στη γλωσσική ελευθεριότητα κατά το εορταστικό κλίμα συγκεκριμένων

satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur. Για περισσότερες λεπτομέρειες για τα δύο χωρία cf. Howell (1980: 96-7) et ad loc. *Praef.* 1.12-21, Sullivan (1991: 56-77, 93-114). Για τη χρήση του επιθέτου *tristis* με τη σημασία του υπερβολικά και υποκριτικά σοβαρού και σεμνόντουφου ατόμου βλ. OLD s.v. *tristis* 4a-b. Συνοπτικά μερικά από τα πιο ενδεικτικά *Επιγράμματα* του Μαρτιάλη που αναφέρονται στα *Saturnalia* είναι τα εξής: 4.46, 5.19, 5.84, 6.24 7.53, 10.18, 11.2, 11.15, 14.1, 14.71, 14.182, ενώ στα *Floralia* τα: *Praef.* 1, 1.35, 8.67. Στα *Matronalia* αναφέρονται τα: 5.84, όπου και γίνεται σύγκριση μεταξύ των *Saturnalia* και των *Matronalia*, 9.90, 10.24. Η Coleman εικάζει ότι ολόκληρο το 6^ο βιβλίο του Μαρτιάλη θα μπορούσε να συγκροτήσει ένα δυνητικό δώρο από μέρους των ανδρών στις συζύγους προς τιμήν του γυναικείου εορτασμού των *Matronalia* (cf. Coleman (2005: 23-35)). Για περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από τα *Saturnalia* cf. Fowler (1916: 268-73), Scullard (1981: 205-7), Dolansky (2011a: 488-503) Smith (2012: 267-88), Γεωργακοπούλου (2016:130-1), OCD και Brill’s *New Pauly* (2002-10) s.v. *Saturnalia*, για τα *Matronalia* cf. Fowler (1916: 35-43), Gagé (1963: 100-53), Schilling (1979: 233-9), Scullard (1981: 85-7), Coleman (2005: 23-35), Dolansky (2011b: 191-209), Rüpke (2012: 305-22), OLD s.v. *Kalendae* c, Brill’s *New Pauly* (2002-10) s.v. *Matronalia*, για τα *Floralia* cf. Fowler (1916: 91-5), Spaet (1927: 103), Howell (1980) ad loc. *Praef.* 1.15, Scullard (1981: 110-8), Scheid (2012: 289-304), OCD και Brill’s *New Pauly* (2002-10) s.v. *Flora*, *Floralia*. Για τη σύνδεση των *Επιγραμμάτων* με εορτές προς τιμήν του Πρίαπου βλ. Schilling (1979: 149-53). Στον οργιαστικά προκλητικό χαρακτήρα των *Floralia* αναφέρεται και το 1.35 – το οποίο και εξετάσαμε προηγουμένως αναφορικά με την απολογία του ποιητή για τη χρήση της γλώσσας από μέρους του. Ειδικότερα κάνει μνεία, στην παρουσία εταιρών στην εορτή χωρίς ρούχα (Mart. 1.35 *quis Floralia vestit et stolatum | permittit meretricibus pudorem?*, cf. Howell (1980: 95-7, 182) et ad loc. *Praef.* 1.15, 35.8-9.

ημερών να αποτελεί μία δικαιολογία ή μία «εύκολη» αφορμή, έναν «ανώδυνο» λόγο να αποφύγουν οι ποιητές ενδεχόμενη αρνητική αξιολόγηση των συνθέσεών τους. Άλλωστε, το ακροατήριο επιγραμμάτων προσδοκούσε αυτή την ελεύθερη χρήση του λεξιλογίου. Το σατιρικό επίγραμμα δεν θα μπορούσε να εκφέρεται λεκτικώς διαφορετικά. Η λεκτική *licentia* έχει βαθύτερες ρίζες στην παράδοση του είδους και δεν περιορίζεται σε τελετουργικά συμφραζόμενα. Μάλιστα, πολλές από τις περιγραφόμενες σεξουαλικές πρακτικές παρουσιάζονται ως περιφερειακές συνήθειες και απορρίπτονται ηθικά. Ούτε ο Κάτουλλος ούτε ο Μαρτιάλης ταυτίζονται ή αποδέχονται άκριτα τις πρακτικές που μοιράζονται με το ακροατήριό τους στις συνθέσεις τους. Το επίγραμμα, όσο αθυρόστομο και προκλητικό και αν είναι, δεν παρουσιάζει μία κοινωνία σε απόλυτη ελευθερία, σε χαοτική αταξία και αναρχία. Αντιθέτως, επιβεβαιώνει πολλές από τις παραδοσιακές κοινωνικές συμβάσεις, τις στερεότυπες ηθικές αντιλήψεις και τη διπολική διαίρεση μεταξύ ηθικά ανώτερου ενεργητικού (διδασκτικού) ερωτικού υποκειμένου (Ρωμαίοι πολίτες) και κατώτερου παθητικού («διαπερατού») ερωτικού αντικειμένου (γυναίκες, δούλοι, παθητικοί ομοφυλόφιλοι). Ούτε τα *Carmina* του Κάτουλλου ούτε τα *Epigrammata* του Μαρτιάλη αίρουν το παραδεδομένο status quo, την καθεστηκυία τάξη, τις παραδοσιακές αξίες της ρωμαϊκής κοινωνίας. Είναι άλλοτε ευφυνείς, άλλοτε περισπούδαστες, άλλοτε αστείες και προκλητικές συνθέσεις που προορίζονται μόνο προς τέρψη των αναγνωστών/ακροατών τους. Ακόμη και τα πιο «σεμνά» ή «σοβαρά» –γιατί δεν είναι όλα άσεμνα και σεξουαλικού τύπου– δεν διεκδικούν την αξίωση να συναγωνιστούν το έπος ή την τραγωδία. Υπάρχουν και επιγράμματα που υμνούν τον Δομιτιανό ή άλλες πτυχές του ρωμαϊκού βίου και δεν σχετίζονται με κάποιο θρησκευτικό ή εορταστικό πλαίσιο. Μάλιστα, και η σατιρική διάθεση που ενυπάρχει στο ρωμαϊκό επίγραμμα δεν τα καθιστά αμιγή σάτιρα και ως εκ τούτου δεν έχουν ούτε αμιγείς διδακτικές προθέσεις. Όσο «ανατρεπτικά» και αν φαίνονται, επιβεβαιώνουν με κάθε τρόπο την κοινωνική ιεραρχία μέσω της *licentia* τους. Μέσα από το επίγραμμα, όπως και μέσα από τις τρεις ρωμαϊκές εορτές, που αναφέραμε πιο πάνω και οι οποίες είχαν έντονο το στοιχείο της παροδικής μόνο «ανατροπής» και «αντιστροφής» των συμβάσεων, ουσιαστικά επιβεβαιωνόταν η ισχυρή και σταθερή παρουσία των αδιαμφισβήτητων παραδοσιακών ρωμαϊκών αξιών. Για μία ημέρα –ή για όσο διαρκούσε η κάθε εορτή– ανατρεπόταν η κοινωνική ιεραρχία και επικρατούσε μεγάλη ελευθεριότητα, για να αποσοβηθούν οι εντάσεις, να χαλαρώσει η καταπίεση και να επιβεβαιωθεί, εν τέλει, το καθιερωμένο status quo. Με άλλα λόγια το επίγραμμα μετατρέπεται σε μέσο και όργανο του στερεότυπου δομο-λειτουργικού μοντέλου της κοινωνίας και σε φορέα αποδεκτών ηθικών και κοινωνικών αξιών⁹⁷.

⁹⁷ Sullivan (1979: 288-302), Sullivan (1991: 185-97, 211-52), von Albrecht (1994: 1189-210), Coleman (2005: 22-35), Fitzgerald (2007: 25-33, 139-66) Spisak (2007: 22-33), Rimell (2008: 140-80), Howell (2006: 49-62, 73-92), Dolansky (2011a: 488-503), Dolansky (2011b: 191-209), Rüpke (2012: 305-22). Ειρήσθω εν παρόδω, η Dolansky (2012: 256-92) παρουσιάζει μία ενδιαφέρουσα κριτική γύρω από τον ρόλο που διαδραμάτιζε ακόμα και το παιδικό παιχνίδι στην επιβεβαίωση του status quo και στη διαιώνιση και αναπαραγωγή των αναμενόμενων και αποδεκτών κοινωνικών προτύπων συμπεριφοράς.

Συμπεράσματα – Προτάσεις⁹⁸

Λαμβάνοντας υπ' όψιν μας όλα τα στοιχεία που συλλέξαμε και εκθέσαμε ανωτέρω – όσο επιλεκτική και σύντομη και αν ήταν η παρουσίασή μας – μπορούμε να προβούμε σε μερικές συγκεντρωτικές παρατηρήσεις:

Πρώτον, κατά τον 1^ο αι. π.Χ. στη Ρώμη εμφανίζεται για πρώτη φορά μία νέα ποιητική «πρόταση» υπό την επίδραση των ιδεών της αλεξανδρινής-ελληνιστικής καλλιτεχνικής σχολής. Η νέα αντίληψη για την ποίηση θέλει τις συνθέσεις ευσύνοπτες και επιμελώς προσεγμένες κατά τα καλλιμαχικά πρότυπα. Πρώτοι φορείς των νέων ποιητολογικών ιδεών γίνονται οι νεωτερικοί ή νεωτεριστές ποιητές της Ρώμης, οι οποίοι και εκφράζουν στις συνθέσεις τους τις καινοτόμες για τα ρωμαϊκά δεδομένα ιδέες. Σε αυτές τις συνθέσεις υπάγεται και το σύντομο σε έκταση ελληνιστικό επίγραμμα που εκείνη την εποχή φθάνει για πρώτη φορά στη Ρώμη. Το επίγραμμα είναι μία εντελώς καινούργια λογοτεχνική φόρμα για τη λατινική λογοτεχνία, με τελείως διαφορετικές ποιητικές στοχεύσεις σε σχέση με την προγενέστερη ρωμαϊκή λογοτεχνική παράδοση. Ο Κάτουλλος είναι ο πρώτος και ο καλύτερα παραδεδομένος πρεσβευτής του είδους στη Ρώμη. Ως προεξάρχων και βασικότερος εκπρόσωπος των Ρωμαίων νεωτερικών διαμορφώνει και καθορίζει τις συμβάσεις του είδους, του οποίου ούτε καν η ονομασία δεν είχε ακόμα παγιωθεί. Ο ποιητής της Βερόνας αποτελεί αφετηρία για κάθε επόμενο τεχνουργό που θέλει να καταπιαστεί με το επίγραμμα. Το είδος δεν έχει, βέβαια, ακόμα την αυστηρή δομική οργάνωση και την αυτοτέλεια που θα δούμε έναν αιώνα ύστερα στον Μαρτιάλη, όταν πλέον το επίγραμμα θεωρείται παγιωμένο και αυτόνομο ποιητικό είδος με ειδοποιά στοιχεία της ρωμαϊκής λογοτεχνικής «ταυτότητας» και με διακριτό όνομα (*Epigramma*), πέραν του ευρέως χρησιμοποιούμενου όρου *nugae*.

Δεύτερον, το επίγραμμα από τη στιγμή της εισαγωγής του στα ρωμαϊκά συμφραζόμενα, και αργότερα, κατά την εποχή της Ιουλιοκλαυδιανής δυναστείας, μολονότι θεωρείτο κατοχυρωμένο και αναγνωρίσιμο ρωμαϊκό είδος, δεν συγκαταλέγεται στην υψηλή ποίηση. Αιτία και αφορμή για αυτή την αξιολογική αποτίμηση ήταν –μεταξύ άλλων– η επιλογή ερωτικών θεμάτων και η χρήση σεξουαλικής γλώσσας από μέρους των επιγραμματοποιών. Εν τούτοις, αυτό δεν σημαίνει ότι το επίγραμμα είχε αυστηρά προσδιορισμένα θέματα και σταθερό γλωσσικό κώδικα. Η θεματολογία του ήταν ποικίλη και ετερόκλητη –ενίοτε ακόμη και «σοβαρή», όταν χρειαζόταν– ενώ το λεξιλόγιο ζωντανό, παραστατικό, ρεαλιστικό

⁹⁸ Να υπογραμμίσουμε ότι σε ολόκληρη την εργασία ακολουθούμε σταθερά τη σεξουαλική φύση διπολική διάκριση μεταξύ ενεργητικού και παθητικού ή διεισδυτικού (*insertive*) και μη διεισδυτικού (*receptive*) ρόλου, όπως τη θεμελίωσε ο Foucault. Εν τούτοις, η σύγχρονη έρευνα εκφράζει αρκετές επιφυλάξεις αναφορικά με το εύρος αυτής της κανονιστικής και αυστηρής διχοτόμησης. Αν και ο Foucault δεν ήταν κλασικός φιλόλογος, η πρόσληψη της αρχαίας σεξουαλικότητας από μέρους του δεν είναι αβάσιμη. Εν προκειμένω, επιλέξαμε να εναλλάσσουμε την παλαιότερη με τη σύγχρονη ορολογία και να κάνουμε μνεία και σε έμφυλες διακρίσεις, σε βιολογικό και κοινωνικό φύλο. Η στάση του ποιητή για τα αντικείμενα του έρωτα, για τις γυναίκες, δηλαδή, και τους παθητικά ομοφυλόφιλους άνδρες, αντικατοπτρίζει ένα ευρύτερο και πολυδιάστατο πλέγμα κοινωνικών αντιλήψεων της εποχής, που θα ήταν δύσκολο να περιγραφεί εξαντλητικά στην παρούσα εργασία. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Butler (1990: 93-110), Parker (1992: 90-111).

και δεν επιδεχόταν περιορισμούς και ηθικές αναστολές. Ασφαλώς, η θεματολογία δεν αντλείται από τη μυθική παράδοση ούτε αποτυπώνεται μέσω επικών και τραγικών εξιδανικεύσεων. Το επίγραμμα δεν είναι καθόλου εξωραϊστικό. Χρησιμοποιεί κάθε επίπεδο λεκτικού κώδικα, λεξιλόγιο όλων των κοινωνικών περιστάσεων, ακόμα και στοιχεία της καθημερινής ομιλίας, λέξεις αθυρόστομες και χυδαίες. Παράλληλα, μπορούσε να πραγματεύεται και πιο «ευυπόληπτα» θέματα, ακόμα και να επαινεί τον ίδιο τον αυτοκράτορα Δομιτιανό.

Τρίτον, το εάν η ποίηση του Μαρτιάλη είναι υψηλή ή ταπεινή είναι ένα ερώτημα εξ ολοκλήρου υποκειμενικό που επιδέχεται πολλαπλών ερμηνειών λόγω του ότι δεν υπάρχουν κριτήρια αντικειμενικά που να καθιστούν διακριτά τα όρια μεταξύ των δύο «στρωμάτων» ποίησης. Σίγουρα, πάντως, για τα δεδομένα εκείνης της εποχής ανήκε στα κατώτερα ποιητικά είδη ή υποείδη. Το τελευταίο, πάντως, δεν σημαίνει ότι οι *nugae* στερούνται ποιότητας, επιμέλειας και ποιητικής επεξεργασίας. Αντιθέτως, είναι προϊόντα έμμετρης και επιμελημένης φροντίδας του εκάστοτε τεχνουργού⁹⁹.

Τέταρτον, είναι σημαντικό να έχουμε διαρκώς υπ' όψιν μας ότι τόσο ο Κάτουλλος όσο και ο Μαρτιάλης γνώριζαν καλά τις κοινωνικές συμβάσεις σχετικά με την περιγραφή ερωτικών σκηνών. Εύκολα θα μπορούσαν να μουν στο στόχαστρο κακοπροαίρετων κριτικών, πράγμα που θα αμαύρωνε τη φήμη τους ή ακόμα και να δυσχέραινε την εμπορική τους επιτυχία. Για αυτό κρίνεται ιδιαίτερα σκόπιμη η απολογία για το φιλήδονο ύφος τους (*lascivia*) και για τον παιγνιώδη τόνο (*iocus, ludus*) των συνθέσεών τους, στοιχεία προσήκοντα μόνο σε κατώτερα στιχουργήματα (*versiculi, libelli*). Ειδικότερα, η επιλογή σε πολλά επιγράμματα αθυρόστομων σκηνών, η ελεύθερη χρήση της γλώσσας, η επαναλαμβανόμενη εμφάνιση όρων που περιγράφουν τις ενστικτώδεις σεξουαλικές πράξεις και η σατιρική διάθεση που βασίζεται στην καυστική υπερβολή, δημιούργησαν από κοινού την ανάγκη να απολογηθεί ο ποιητής για την ίδια του την τέχνη (*apologia pro opere suo*). Βέβαια, αυτό αυτομάτως πυροδότησε και τη συνακόλουθη σύνθεση ποιημάτων προγραμματικού χαρακτήρα για τη φύση του επιγράμματος. Η «τεχνική» ανάγεται στις αρχές του είδους κατά την εισαγωγή του στη Ρώμη. Ήδη ο Κάτουλλος επιχειρεί να δικαιολογήσει την παρουσία «ταπεινών» ερωτικών θεμάτων στις συνθέσεις του με χαρακτηριστικότερο δείγμα το c. 16. Παρόμοια συνήθεια εικάζουμε ότι πρέπει να ακολούθησαν και οι σύγχρονοι και λίγο νεώτεροι του Κάτουλλου επιγραμματοποιοί, Domitius Marsus, Albinovanus Pedo, Cornelius Lentulus Gaetulicus. Την «τεχνική» της απολογίας υιοθέτησε στον ύψιστο βαθμό και ο Μαρτιάλης, ο οποίος πολλάκις απολογείται για το ύφος και το περιεχόμενο του έργου του. Μέσω αυτής της απολογίας, αφενός, δεν θίγεται το κύρος (*dignitas*), που περιέβαλλε την ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη και το οποίο ετίθετο υπό αμφισβήτηση στην περίπτωση του ποιητή εξαιτίας της συχνής ενασχόλησής του με «ευτελή» ερωτικά θέματα. Αφετέρου, οι

⁹⁹ Ferguson (1963: 3-15), Clausen (1982: 178-93), Bramble (1982: 597-623), Newman (1990: 75-103), Sullivan (1991: 78-114), Swann (1994: 3-31), von Albrecht (1994: 359-74, 1515-27), Holzberg (2002: 19-34), Watson (2005: 201-12), Lorenz (2007: 418-38).

ποιητές εξασφαλίζουν την αναγκαία αποστασιοποίηση από τα γραφόμενά τους, τονίζοντας διαρκώς ότι τα διάφορα επιμέρους επιγράμματα δεν αντανακλούν πάντα πραγματικές εμπειρίες, όσο αληθοφανείς και αν είναι, ούτε, βέβαια, και την προσωπική τους ηθική. Οι επιγραμματοποιοί, απενοχοποιημένοι και οι ίδιοι, εκφράζουν ελεύθερα και ανερυθρίαστα την καυστική τους σάτιρα. Ο Πλίνιος ο νεώτερος –συνθέτης και ο ίδιος μεταξύ άλλων και ταπεινών στίχων– απολογούμενος στις *Επιστολές* για το ύφος της επιγραμματικής ποίησής του υπερασπίζεται με επαινετικά λόγια τον Μαρτιάλη (Plin. *Ep.* 3.21). Εν τούτοις, είναι αξιοσημείωτο ότι ο Πλίνιος μέσα στον κατάλογο των Ρωμαίων ερωτικών ποιητών στην *Επιστολή* 5.3 συγκαταλέγει ποιητές που μόνο περιθωριακά ασχολήθηκαν με το επίγραμμα και δεν αναφέρει καν τον Κάτουλλο ή τον Μαρτιάλη, ο οποίος ασχολήθηκε εξ ολοκλήρου και εφ' όρου ζωής με αυτό το είδος¹⁰⁰.

Ο Μαρτιάλης πολλάκις στο corpus των *Επιγραμμάτων* τονίζει emphaticά ότι στόχος του επιγράμματος δεν είναι ούτε η ηθικοπλαστική ανάταση του ακροατηρίου ούτε η πνευματική όξυνση των αναγνωστών ούτε η καλλιέργεια ηρωικών και διδακτικά επωφελών προτύπων συμπεριφοράς και δράσης (*exempla viro- rum optimorum*). Αυτά τα στοιχεία θα πρέπει να αναζητηθούν σε άλλα «υψηλότερα» και «διδακτικότερα» λογοτεχνικά είδη, όπως οι προ πολλού καταξιωμένες επικές και τραγικές συνθέσεις. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του Κάτουλλου, με τη διαφορά ότι συνθέτει και μερικά δείγματα (*Carmina* 63-8) «ανώτερης» ποίησης (Επύλλια). Το λατινικό επίγραμμα αποβλέπει περισσότερο στην ψυχική τέρψη, στην ψυχαγωγία, στην ψυχική διασκέδαση και στην πνευματική χαλάρωση των ακροατών της εποχής. Είναι αστείο, ευφύες, προκλητικό, ηδυπαθές, σατιρικό και, αρκετά συχνά, αθυρόστομο και αισχρό, αλλά όχι αποτρεπτικό για ανάγνωση. Η ελευθεριάζουσα χρήση της γλώσσας, οι διάφορες αισχρολογίες δεν το καθιστούν άτεχνο, ανεπεξέργαστο, άκομψο, χοντροκομμένο ή τραχύ. Η γλώσσα, τα θέματα και το ύφος του είναι ζητήματα ποιητικών επιλογών, σύμφωνων με μία νέα αντίληψη για την ποίηση, όχι ηθικών κλίσεων ή προτιμήσεων. Το επίγραμμα αντιπροσωπεύει μία καινούργια, πρωτότυπη και διαφορετική προσέγγιση περί ποίησης, ποιητικής και τέχνης εν γένει. Ο εκάστοτε επιγραμματοποιός παρουσιάζει, απλώς, ενδεικτικούς κοινωνικούς τύπους –συχνά στερεότυπους– σατιρίζοντας τις επιλογές ή τις συνήθειές τους, για να προκαλέσει γέλιο και φαιδρά αισθήματα στους αναγνώστες/ ακροατές του. Επιλέγει τους πιο χαρακτηριστικούς και χιουμοριστικούς, επειδή αυτοί θα διασκέδαζαν περισσότερο τον κύκλο του. Δεν στιγματίζει υπαρκτά πρόσωπα, αλλά αληθοφανείς και ρεαλιστικές συμπεριφορές συγκεκριμένων τύπων. Παράλληλα, εκφέρει και τις προσωπικές του απόψεις, χωρίς να ηθικολογεί αυστηρά. Το απολογητικό ύφος του Κάτουλλου, του Πλίνιου και του Μαρτιάλη γύρω από τη χρήση της γλώσσας δείχνει ακριβώς αυτό το στοιχείο. Δεν γράφουν υψηλή ποίηση. Δεν τους ενδιαφέρει η σοβαροφάνεια, η υψηγορία, η καλλιέπεια και η ηθικολογία.

¹⁰⁰ Mart. 1.4.8 *lasciva est nobis pagina, vita proba*, 11.15.13 *mores non habet hic meos libellus*, Sherwin – White (1966) ad loc. 5.3.1-11, Ross (1969: 137-69), Lyne (1978: 167-87), Sullivan (1979: 288-302), Howell (1980) ad loc. 4.8, Newman (1990: 75-103), Sullivan (1991: 56-77), Swann (1994: 3-31), Godwin (1999: 1-16, 134), Holzberg (2002: 33-8), Watson (2002: 222-57), Johnson (2007: 175-89), Lorenz (2007: 418-38), Fitzgerald (2007: 25-33), Rimell (2008: 19-50).

Δεν την απορρίπτουν ως ποιητική σύλληψη, αλλά ως προσωπική θέση που δεν ταιριάζει με τη δική τους αντίληψη περί ποίησης. Θέλουν να προκαλέσουν, να ερεθίσουν και να διασκεδάσουν τους ακροατές τους. Είναι *lusores*, στιχουργοί με παιγνιώδη διάθεση, όπως γράφει ο Οβίδιος¹⁰¹.

Ορθώς παρατηρεί ο Sullivan ότι η συγγραφή «ήπιας» ερωτικής ή ακόμα χειρότερα αθυρόστομης ελευθεριάζουσας ποίησης θεωρείτο από τους Ρωμαίους μία παράλληλη ή εναλλακτική δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου. Σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε με όσους ασχολούνταν με τα άλλα είδη, της λεγόμενης «υψηλής» ποίησης (έπος, τραγωδία), στην περίπτωση των *nugae* έπρεπε κανείς να απολογείται, μόνο και μόνο επειδή καταπιανόταν με αυτό το είδος της στιχουργίας, στο οποίο δεν υπαγόταν μόνο το επίγραμμα αλλά και η ελεγεία και η σάτιρα. Εν προκειμένω, οι ποιητικές συνθέσεις του Κάτουλλου και του Μαρτιάλη, οι *versiculi* ή *nugae* ή *lusus* ή *iocus* ή όπως αλλιώς αποκαλούντο, ήταν στιγματισμένες με αρνητικό πρόσημο, καθώς τις καλλιεργούσαν ποιητές που ανήκαν στις ανώτατες τάξεις (Συγκλητικοί) και ως εκ τούτου ήταν πρόσωπα εγνωσμένης ηθικής στάθμης που δεν θα έπρεπε να καταπιάνονται με τέτοιου είδους συνθέσεις. Ωστόσο, η διαρκής αγωνία μήπως τα στιχουργήματά τους γίνουν αντικείμενο αυστηρών ερμηνειών, κακόβουλων σχολίων και υπέρμετρης κριτικής, καθώς και η επιμονή τους να εστιάζουν στην απολογία μίας τέτοιας ενασχόλησης καταδεικνύουν απερίφραστα ότι η ερωτική ποίηση, οποιασδήποτε φύσης, δεν έχαιρε κοινωνικής εκτίμησης. Δεν ήταν καν κοινωνικά αποδεκτό το είδος ούτε και εάν ακόμα καλλιεργείτο από άτομα ανώτερων τάξεων (λ.χ. ιππείς), όπως ήταν ο Μαρτιάλης. Ο φόβος αφορούσε περισσότερο στο γεγονός ότι η ενασχόληση με την ερωτική ποίηση μπορούσε να θέσει υπό αμφισβήτηση το ιππικό ή συγκλητικό κύρος (*dignitas*) του ασκούντος το εκάστοτε αξίωμα ή την ίδια του την ιδιότητα ως Ρωμαίου πολίτη (*civis*), παρά στην ηθική των ίδιων των συνθέσεων. Με άλλα λόγια δεν ενοχλούσε τόσο το σεξουαλικό περιεχόμενο, όσο ότι το τελευταίο καλλιεργείτο από Ρωμαίους πολίτες. Η αγωνία αυτή διατρέχει τόσο τα *Carmina* του Κάτουλλου όσο και τα *Epigrammata* του Μαρτιάλη. Από πλευράς του Μαρτιάλη αυτή η αγωνία είναι οξύτερη σε σχέση με τον Κάτουλλο, διότι τον ενδιαφέρει υπέρμετρα η αναγνωστική αποδοχή και διάδοση του ποιητικού του πονήματος (*quod orbe cantor et legor toto*), το οποίο είναι κατά κάποιον τρόπο «αναγνωστοκεντρικό» (*spargor per omnes Roma quas tenet gentes*). Στην αναγνωστική αποδοχή συμπεριλαμβάνουμε και την αποδοχή των ακροατών του¹⁰².

Πρέπει να επισημάνουμε, όμως, και κάτι ακόμα, το οποίο φαίνεται εναργέστερα στον Μαρτιάλη παρά στον Κάτουλλο, επειδή στα χέρια του πρώτου

¹⁰¹ Sherwin – White (1966: 289-90, 316), Sullivan (1979: 288-302), Howell (1980: 6-13), Sullivan (1991: 56-77, 93-100), Holzberg (2002: 24-32, 51-62, 85-96), Watson (2002: 222-57), Watson (2003: 1-38), Spisak (2007: 7-13, 22-33), Fitzgerald (2007: 167-96), Tatum (2007: 333-53), Howell (2009: 49-62).

¹⁰² Mart. 5.16.3 *qui* (sc. *lector*) *legis et tota cantas mea carmina Roma*, 8.61.3-5 *quod orbe cantor et legor toto [...] spargor per omnes Roma quas tenet gentes*. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Ferguson (1963: 3-15), Sherwin – White (1966: 289-90, 316), Sullivan (1979: 288-302), Sullivan (1991: 56-77, 93-100), von Albrecht (1994: 359-74, 1515-27), Schöffel (2001: 515-7), Coleman (2005: 23-35), Canobbio (2012: 208-9), Roller (2016: 246-88).

μορφοποιείται συστηματικά και αποκλειστικά το είδος του επιγράμματος και οδηγείται στον κολοφώνα της ακμής του, ενώ στον δεύτερο η ρωμαϊκή εκδοχή του επιγράμματος βρίσκεται ακόμα στα σπάργανα. Αυτό δεν σημαίνει ότι και στον Κάτουλλο δεν υπάρχει ως λανθάνουσα, έστω, ιδέα, αλλά ο Μαρτιάλης το δηλώνει συχνά και απερίφραστα (π.χ. στο επίγραμμα 5.16). Το επίγραμμα έχει διττή στόχευση. Η ψυχαγωγία (*delectantia malo scribere*) του εκάστοτε αναγνώστη/ακροατή δεν είναι παρά ένας –ίσως και ο πιο διακριτός– στόχος του Μαρτιάλη. Η διασκέδαση είναι η πλέον «προβεβλημένη» από μέρους του ποιητή λειτουργία του επιγράμματος, όπως δηλώνεται και από τους διάφορους τεχνικούς όρους για τον προσδιορισμό του (*nugae, lusus, iocus*). Ψυχική χαλάρωση, μολαταύτα, παρείχαν και άλλα λογοτεχνικά είδη, όπως η κωμωδία, ο μίμος και άλλα λαϊκότροπα είδη. Το ρωμαϊκό επίγραμμα, όμως, δεν έχει καμία σχέση με αυτά τα είδη. Για αυτό και ο ποιητής εστιάζει και σε μία άλλη του πτυχή. Ο δεύτερος, λοιπόν, και πιο διεισδυτικός στόχος του είδους είναι η εξοικείωση και η ταύτιση του αναγνωστικού (αναγνώστες/ακροατές) υποκειμένου με τις ρεαλιστικά αποτυπωμένες εμπειρίες του ποιητικού υποκειμένου. Η αληθοφάνεια της αφήγησης, η ρεαλιστική «εξύφανση» του ποιητικού υλικού, η αμεσότητα και η πιστότητα της αναπαράστασης δυνάμει πραγματικών περιστατικών, συνιστούν το κυριότερο μέσο γι' αυτή την ταύτιση. Η ταύτιση έρχεται ως αποτέλεσμα και επιστέγασμα της «πιστής» αναπαράστασης της ζωσας και εμπειρικά βιωμένης κοινωνικής πραγματικότητας. Χωρίς τον ρεαλισμό της αφήγησης δεν υπάρχει ταύτιση ούτε μπορεί η εμπειρία του ποιητικού υποκειμένου να γίνει βίωμα για τον αναγνώστη ή συλλογική συνείδηση για το ακροατήριο. Ρεαλιστική αποστασιοποίηση και έλλειψη αληθοφάνειας υπήρχαν σε αφθονία στο έπος και στην τραγωδία, είδη που συλλήβδην απορρίπτονται από τους Κάτουλλο και Μαρτιάλη. Κανένας Ρωμαίος δεν προσδοκούσε να ακούσει/διαβάσει στις συνθέσεις των δύο ποιητών μυθολογικές αφηγήσεις. Ο δεύτερος στόχος αποβλέπει βαθύτερα, στον σχηματισμό τρόπον τινά μίας «κοινωνικής συνείδησης» μεταξύ του ακροατηρίου ή και των αναγνωστών των επιγραμμάτων γύρω από καθημερινά θέματα κοινού ενδιαφέροντος, κοινού προβληματισμού και ευρύτερης προσωπικής ή συλλογικής ανησυχίας. Μυθοπλασία και αληθοφάνεια συνυπάρχουν και συμπλέκονται, σχηματίζοντας μία αληθοφανή μυθοπλαστική αφήγηση της ρωμαϊκής κοινωνικής πραγματικότητας. Η αληθοφάνεια δεν αίρει τη μυθοπλασία, αλλά λειτουργεί προς επίρρωση της σύνδεσης και της ταύτισης του αναγνώστη/ακροατή με το ποιητικό υποκείμενο. Μέσω της μυθοπλασίας εγείρονται καθημερινά προβλήματα, ανθρώπινες κοινωνικές ανησυχίες, με επίκεντρο πάντα τη ρωμαϊκή κοινωνία της εποχής των ποιητών. Αμοιβαίος πυρήνας όλων των συνθέσεων είναι ότι μοιράζονται κοινές ανθρώπινες εμπειρίες. Αν και η σατιρική πρόθεση είναι πρόδηλη στα *Carmina* και διακριτή στα *Επιγράμματα*, και ο Κάτουλλος και ο Μαρτιάλης δεν έχουν αποκλειστικά σατιρική διάθεση ή πρόθεση, ώστε να ψέξουν κάθε ανθρώπινη αδυναμία, κάθε κοινωνικά σφαλερό ελάττωμα ή μειονέκτημα. Αυτό το έκανε κάλλιστα το προ μακρού χρόνου υφιστάμενο και ποιητικά επαρκώς καλλιεργημένο είδος της ρωμαϊκής σάτιρας. Οι ποιητές κρίνουν μεν το σύγχρονό τους status quo – ειδικά στην ερωτική του διάσταση– αλλά δεν το απορρίπτουν συλλήβδην, με σκοπό

να διδάξουν ή να καθοδηγήσουν τους αναγνώστες/ακρατές τους κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο¹⁰³.

Ιδιαίτερα το επίγραμμα του Μαρτιάλη έχει άλλη διάθεση· είναι ανθρωποκεντρικό, ρεαλιστικό, άμεσο και εγγύτερο στην ανθρώπινη κοινωνική πραγματικότητα. Υψώνει ανάχωμα στην επική και στην τραγική μυθοπλασία. Εστιάζει στο εδώ και στο τώρα των συνθέσεων, στην ανθρώπινη εμπειρία, στο ανθρώπινο βίωμα, το οποίο δεν γνωρίζει ηθικοδιδασκικά πρότυπα, στη βιωμένη πραγματικότητα, η οποία μένει «απαθής» στις εκάστοτε τραγικές ή ηρωικές εξιδανικεύσεις. Βαθύτερη βούληση, ακόμη και αυτοσκοπός του ποιητή είναι να θίξει θέματα κοινού ενδιαφέροντος, κοινού προβληματισμού. Να μνημονεύσει εσωτερικές ή και μύχιες ακόμα ανθρώπινες επιθυμίες, διαθέσεις και σκέψεις, που για τα δεδομένα της αποκαλούμενης «υψηλής» ποίησης μπορεί να εκλαμβάνονταν ως ταμπού, περιθωριακές ή χυδαίες. Η επίτευξη αυτού του στόχου προϋποθέτει τη ρεαλιστική αληθοφάνεια των συνθέσεων. Και οι δύο ποιητές έχουν επίγνωση αυτής της κατάστασης, γι' αυτό και πεισματικά αντιδιαστέλλουν τις συνθέσεις τους με τη «νόρμα» της κοινωνικά αναγνωρισμένης και αναγνωστικά προσδοκώμενης λογοτεχνίας. Καταπιάνονται με το «επίγραμμα»/*nugae*, πράγμα που σημαίνει ότι στιγμιότυπα της ιδιωτικής ζωής –και εν προκειμένω του ερωτικού και σεξουαλικού βίου– των Ρωμαίων έρχονται με φυσικό τρόπο στο προσκήνιο, σαν να πρόκειται για καθημερινά, αναμενόμενα και τετριμμένα ποιητικά θέματα. Το ακροατήριο ήταν εξοικειωμένο με τέτοιες συνθέσεις και προσδοκούσε καρτερικά τις διάφορες αναγνωστικές βραδιές απαγγελίας. Σε αυτό το επίπεδο η ελευθεριάζουσα γλώσσα γίνεται ανεκτή και κατανοητή και το σεξουαλικό λεξιλόγιο ο μόνος τρόπος, για να εκτεθούν πιστά οι πιο προσωπικές στιγμές. Ταυτόχρονα, το εορταστικό πνεύμα (*Saturnalia*, *Floralia*) και η παιγνιώδης διάθεση του ποιητή μετατρέπονται απλά σε ένα *decorum* που καλύπτει πλήρως τις ανάγκες του ποιητικού σχεδίου. Επιπλέον, εξωραΐζουν, κατά το δυνατόν, την ερωτική ελευθεριότητα και προλαμβάνουν τυχόν αναγνωστικές αντιδράσεις ή και την ίδια την αποδοκιμασία. Ο μονολιθικά και τελείως υποκειμενικά χαρακτηρισμένος ως «αυλικός» ποιητής της μοναρχίας του Δομιατιανού δείχνει, εν τέλει, μεγάλο ενδιαφέρον για το συλλογικό κοινωνικό βίωμα, για τις ενδότερες κοινωνικές επιθυμίες, ακόμη και για τις σφαλερές από αυτές ή για τις μη αποδεκτές κοινωνικά. Γίνεται ανατόμος της ανθρώπινης συνείδησης και της ατομικής επιθυμίας. Τα ερωτικά στοιχεία των επιγραμμάτων που εξετάζουμε στην παρούσα εργασία αντιμετωπίζουν τις αδυναμίες των ποιητικών υποκειμένων ως ανθρώπινες, γεγονός που δυνητικά, έστω, θα επέτρεπε και την ανάγνωσή τους από άτομα όλων των κοινωνικών τάξεων, διότι όλοι θα ταυτίζονταν με κάποιο στοιχείο του εκάστοτε ποιητικού υποκειμένου, του εκάστοτε «πάσχοντος» προσώπου. Μολαταύτα, στην έρευνα επικρατεί η άποψη ότι οι αναγνώστες και οι ακροατές του Μαρτιάλη ανήκαν συνήθως στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, επειδή αυτοί

¹⁰³ Mart. 5.16.1-2 *seria cum possim, quod delectantia malo | scribere, tu causa es lector amice, mihi*. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Ferguson (1963: 3-15), Clausen (1982: 178-93), Bramble (1982: 597-623), von Albrecht (1994: 359-74, 1515-27), Holzberg (2002: 86-96), Watson (2003: 1-38), Spisak (2007: 97-99), Lorenz (2007: 418-38), Rimell (2008: 1-18), Canobbio (2012: 208-9).

συνήθως ήταν οι αποδέκτες τέτοιων βιβλίων. Το επίγραμμα έχει ανθρωποκεντρικό πρόσημο, επειδή λειτουργεί ενωτικά για την κοινωνία (*invenies: hominem pagina nostra sapit*). Όπως τα *Saturnalia* επιβεβαίωναν την καθιερωμένη κοινωνική ιεραρχία μέσω της παροδικής ανατροπής της καθιερωμένης τάξης, ενώνοντας τις διαφορετικές και ετερόκλητες δυνάμεις της κοινωνίας, έτσι και το επίγραμμα ενώνει την κοινωνία, διότι αναγνωρίζει τις πραγματικές ανθρώπινες ανάγκες, τις υπαρκτές ατομικές επιθυμίες. Η σεξουαλική θεματολογία, η χρήση γλώσσας-ταμπού για την περιγραφή της λειτουργίας της ανθρώπινης ερωτικής συμπεριφοράς, η νατουραλιστική περιγραφή των ταπεινότερων ανθρώπινων ενστίκτων, η σοκαριστική ειλικρίνεια του ποιητή, όλα μαζί συντείνουν στον κοινό προσδιορισμό όλης της ρωμαϊκής κοινωνίας βάσει των ανθρώπινων αναγκών της, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης (*agnoscat mores vita legatque suos*)¹⁰⁴.

Στα *Επιγράμματα* αντιδιαστέλλεται κριτικά και συνάμα αρκετά χιουμοριστικά και ευφυνώς η κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά, η προσήκουσα κοινωνική εικόνα, με την ενδότερη και υποκειμενική προσωπική επιθυμία. Τα πρόσωπα οφείλουν να δρουν διαρκώς ως Ρωμαίοι πολίτες (*cives*), ως σύνολο, και όχι ως μεμονωμένα άτομα (*homines*) με επιθυμίες που δεν υπακούν στο κοινωνικά αποδεκτό γίνεσθαι, στα δεσμευτικά κοινωνικά στεγανά, που καθορίζουν ακόμα και τις προσωπικές επιλογές των μονάδων. Το «θέλω» προσκρούει στο «πρέπει». Το «φαίνεσθαι» υπερκαλύπτει δεοντολογικά το «είναι». Τα ποιητικά υποκείμενα, αντιηρωικά, συνήθως, οικεία, καθημερινά και ευεπίφορα στις ερωτικές τους επιθυμίες και στα σεξουαλικά τους πάθη, ανεξαρτήτως του εάν είναι υπαρκτά ή όχι, μετατρέπονται εύκολα σε αντικείμενο βιωματικής και εμπειρικής ταύτισης ή συσχέτισης από μέρους των αναγνωστών/ακροατών. Μπορεί όλα τα *Επιγράμματα* να παρουσιάζονται από την οπτική γωνία ενός συγκεκριμένου ποιητικού υποκειμένου, ενός συγκεκριμένου δραματικού προσώπου –υπαρκτού ή όχι, αυτό δεν θα μας απασχολήσει περαιτέρω– και να έχουν έντονο προσωπικό τόνο, αλλά λόγω της επιμελημένης θεματολογίας, του οικείου λεξιλογίου και της αμεσότητας στην περιγραφή το ατομικό βίωμα μετατρέπεται σε κοινωνικό, ο προσωπικός τόνος σε συλλογικό, η *ad hoc* εμπειρία σε εμπειρία της ομάδας των αναγνωστών/ακροατών. Εσωτερικές, ιδιωτικές (εν οίκω) ερωτικές επιθυμίες και σεξουαλικές κλίσεις εξωτερικεύονται και ανακοινώνονται στην «ομάδα» (βιβλιόφιλο κοινό). Η αντικειμενοποίηση της σεξουαλικότητας, των ανθρώπινων βιολογικών επιθυμιών, των γενετήσιων ενστίκτων και η έκθεσή τους ωσάν να πρόκειται για τετριμμένο ποιητικό υλικό –δεδομένης της ευρύτερης και πλατιάς αποδοχής του έργου του Μαρτιάλη– δεν φαίνεται να δυσαρεστούσε ιδιαίτερα το πιστό του ακροατήριο ή τους βιβλιόφιλους αναγνώστες του, όπως φαίνεται εναργέστατα στο επίγραμμα 6.60. Όποια γλωσσική ή θεματολογική ή άλλου είδους απολογία εκφράζεται τόσο από τον Μαρτιάλη όσο και από τον Κάτουλλο, προσανατολίζεται περισσότερο στον προσδιορισμό του είδους με το οποίο

¹⁰⁴ Mart. 8.3.20 *agnoscat mores vita legatque suos*, 10.4.10 *invenies: hominem pagina nostra sapit*. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Sullivan (1991: 211-52), Holzberg (2002: 109-21), Schöffel (2002: 96-8), Watson (2002: 222-57), Watson (2003: 1-38), Spisak (2007: 7-13, 22-33, 97-99), Fitzgerald (2007: 139-66), Rimell (2008: 1-18, 140-80), Howell (2009: 73-92).

καταπιάνονται, στη χάραξη οριοθετικών γραμμών και στην αποστασιοποίηση από άλλα μη επιθυμητά προς καλλιέργεια και ενασχόληση είδη. Οι αναγνώστες δεν προσδοκούσαν από τους δύο ποιητές κάτι διαφορετικό από αυτό με το οποίο καταπιάνονταν. Φροντίζουν, μάλιστα, επιμελώς να εκφράσουν τις επιθυμίες τους. Για αυτό, άλλωστε, τονίζουν την αναγνωστική προσδοκία και τη δεσπόζουσα τάση σχετικά με το επίγραμμα (*lascivam verborum veritatem, id est epigrammaton lingua*)¹⁰⁵.

Ο Μαρτιάλης δεν καινοτομεί σε επίπεδο μορφής, συμβάσεων, μέτρου και λεξιλογίου. Ο Ισπανός ποιητής αξιοποιεί τη στοιχειώδη μορφή του επιγράμματος, τα μέτρα και το βασικό λεξιλόγιο για την περιγραφή ερωτικών θεμάτων που πρώτος έθεσε και διαμόρφωσε ο Κάτουλλος. Εν τούτοις, είναι ποιητικά πρωτότυπος. Ο Μαρτιάλης καλλιεργεί όσο κανένας άλλος Ρωμαίος ποιητής το επίγραμμα. Η ποιητική του επίνοια έγκειται στο επίπεδο της «αισθητικής», των ποιητικών επιλογών, του ύφους, των καλλιτεχνικών του προτιμήσεων και στοχεύσεων. Στηρίζεται στις καινοτομίες του Κάτουλλου, ο οποίος πράγματι είναι ένας από τους πλέον καινοτόμους ποιητές της ύστερης ρεπουμπλικανικής περιόδου, διότι εισάγει στη Ρώμη μαζί με τους άλλους νεωτερικούς ποιητές τις ευσύνοπτες ποιητικές συνθέσεις και την καλλιμαχική αντίληψη γύρω από την ποίηση. Συνταιριάζει τη μικρή έκταση με το ανάλαφρο ύφος και τη σατιρική διάθεση με τα «ταπεινά» μέτρα, δημιουργώντας μια ολόκληρη παράδοση. Αντλώντας στοιχεία από τα καυστικά σχόλια του Κάτουλλου, ο Μαρτιάλης καθιερώνει στη Ρώμη το σατιρικό και ψυχαγωγικό επίγραμμα, το οποίο μεταξύ άλλων διακρίνεται για την παιγνιώδη και ερωτική του διάθεση, το χιούμορ και τα έξυπνα αστεία. Μέσα από τα *Επιγράμματα* παρελαύνει ολόκληρη η ρωμαϊκή κοινωνία. Ο ποιητής σκιαγραφεί ανάγλυφα τα ήθη, τις συνήθειες και τον χαρακτήρα πλήθους Ρωμαίων πολιτών και όχι μόνο. Δεδομένου ότι στην παρούσα εργασία καταπιανόμαστε περισσότερο με στοιχεία ερωτικής ηθικής, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι τα *Επιγράμματα* συγκροτούν ένα εκτενέστατο, λεπτομερέστατο και περιεκτικό πανόραμα σεξουαλικών αντιλήψεων και πρακτικών της Ρώμης του 1^{ου} αι. μ.Χ. Κατά τον Sullivan η μεγάλη συνεισφορά του ποιητή έγκειται στο γεγονός ότι κατορθώνει να συνδυάσει ισορροπημένα τον επιμελώς και ευφυώς επεξεργασμένο στίχο της υψηλής, για τα δεδομένα της εποχής του, ποίησης με χαρακτηριστικά της ελαφράς στιχουργίας, επιβάλλοντας σαφώς το πόνημά του ως μία «νέα» μορφή έντεχνης σύνθεσης και προτάσσοντας ξεκάθαρα το μέλημά του για αποδοχή και τέρψη του αναγνωστικού του κοινού/ακροατηρίου¹⁰⁶.

Η εκτενής αναφορά που έγινε στην παρούσα εργασία για τη γλώσσα και τα θέματα του επιγράμματος, καθώς και για την ιεραρχική θέση του τελευταίου ανάμεσα

¹⁰⁵ Mart. Praef. 1.10-1 *lascivam verborum veritatem, id est epigrammaton linguam*, 6.60. 1-3 *Laudat, amat, cantat nostros mea Roma libellos | meque sinus omnes, me manus omnis habet. | ecce rubet quidam, pallet, stupet, oscitat, odit*. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Howell (1980: 95-7), Sullivan (1991: 211-52), Grewing (1997: 384-6), Watson (2003: 1-38), Spisak (2007: 7-13, 97-9), Fitzgerald (2007: 139-66), Howell (2009: 73-92).

¹⁰⁶ Ferguson (1963: 3-15), Sullivan (1991: 21-25, 93-114, 211-52), von Albrecht (1994: 359-74, 1515-27), Lorenz (2007: 418-38), Rimell (2008: 1-18), Howell (2009: 73-92).

στα άλλα ρωμαϊκά λογοτεχνικά είδη, δεν είναι άσχετη με τη μελέτη γύρω από τη σεξουαλική ηθική συμπεριφορά των Ρωμαίων του 1^{ου} αι. μ.Χ., για την οποία αφιερώσαμε ένα ολόκληρο κεφάλαιο. Πάντως, κάθε αξιολογική αποτίμηση των σατιρικών, και ιδιαίτερα των ερωτικών, επιγραμμάτων δεν θα πρέπει επ' ουδενί να εδράζεται σε αναχρονιστικά κριτήρια ή σύγχρονες αντιλήψεις περί φύλου και σεξουαλικότητας, ερμηνείες οι οποίες ήταν παντελώς άγνωστες εκείνη την εποχή. Ύστερα από τη στοιχειώδη αντιπαραβολική εξέταση μερικών ενδεικτικών ως προς το περιεχόμενό τους επιγραμμάτων του Μαρτιάλη και κάποιων επιμέρους στοιχείων από το corpus του Κάτουλλου, μπορούμε να καταλήξουμε σε μερικά γενικότερα συμπεράσματα γύρω από τις υπό πραγμάτευση ερωτικές συμπεριφορές των Ρωμαίων και τις σεξουαλικές πρακτικές που επικρατούσαν τότε στη Ρώμη. Να τονίσουμε ότι στο πλαίσιο της προκείμενης εργασίας οι ενδεχόμενες επιδράσεις του Μαρτιάλη από τον Κάτουλλο στηρίζονται σε μερικά, επίσης, ενδεικτικά στοιχεία, που φαίνεται να έχουν αντληθεί από τα *Carmina*, κυρίως όσα εκφράζουν μία απολογία από μέρους των ποιητών αναφορικά με την επιλογή ερωτικών θεμάτων και με τη χρήση της γλώσσας. Βέβαια, δεν εξετάζουν όλο το φάσμα του κατουλλικού corpus και ασφαλώς παραβλέπουν τις εκτενέστερες συνθέσεις του τελευταίου. Ο Μαρτιάλης επωνύμως, όπως είδαμε, αναφέρεται στον Κάτουλλο ως πηγή του. Ωστόσο, οι δύο ποιητές απέχουν χρονικά έναν αιώνα και σίγουρα τα *Carmina* δεν είναι το μοναδικό πρότυπο του Μαρτιάλη. Η τέχνη, εν προκειμένω η ποιητική τέχνη, δεν αναπαριστά πάντοτε ρεαλιστικά ή πιστά την πραγματική ζωή κατά τρόπο αντικειμενικό, όπως συνήθως γίνεται στο πλαίσιο της ιστοριογραφίας και της ρητορικής. Ούτε τα *Carmina* του Κάτουλλου ούτε τα *Epigrammata* του Μαρτιάλη αποτελούν κάτοπτρα της ζωής της Ρώμης του 1^{ου} αι. π.Χ. και του 1^{ου} αι. μ.Χ. αντιστοίχως. Η τέχνη εξωραΐζει, διακοσμεί και φωτίζει με διαφορετικό τρόπο τη ζωή. Άλλοτε τη διογκώνει με μυθοπλαστικά στοιχεία και άλλοτε την παρουσιάζει αποσπασματικά ή μονομερώς. Μπορεί το ρωμαϊκό ερωτικό επίγραμμα να μην είναι εξ ολοκλήρου μυθοπλαστικό, μπορεί οι κοινωνικές συμβάσεις να μην έχουν πλήρως αρθεί ή αλλοτριωθεί, αντιθέτως να αντανakλώνται μέσα από το συγκεκριμένο είδος· εν τούτοις, το γεγονός αυτό δεν σημαίνει ότι συνιστά και έναν απολύτως ρεαλιστικό και «φωτογραφικό» χάρτη της κοινωνικής, και ειδικότερα της ερωτικής, ζωής της Ρώμης.

Η διαπίστωση αυτή δεν αναιρεί όσα εισαγωγικά ελέχθησαν γύρω από τη θεματολογία και τη γλώσσα του επιγράμματος. Πράγματι, το τελευταίο αντλεί και τα θέματα και το λεξιλόγιό του από την καθημερινή ζωή και τις συνήθειές της κατά τρόπο ρεαλιστικό, αλλά δεν αντιγράφει αμιγώς και πιστά ούτε την κοινωνική ζωή ούτε την ομιλουμένη γλώσσα. Και τούτο συμβαίνει, διότι στόχος του επιγράμματος – το οποίο δεν παύει να αποτελεί έμμετρο, έντεχνο λογοτεχνικό κείμενο – είναι η διασκέδαση και η ψυχαγωγία (*delectare*) των ακροατών/αναγνωστών μέσω της άσκησης σάτιρας σε καθιερωμένα ήθη, σε κοινότυπες αντιλήψεις και σε τετριμμένους χαρακτήρες της κοινωνίας (*pruriare*). Η σεξουαλική θεματολογία βοηθά και ενδυναμώνει αυτήν την κοινωνική κριτική και προκαλεί εντονότερα το γέλιο. Το επίγραμμα είναι ένα ποιητικό είδος που στόχο έχει να τέρψει τους αναγνώστες/ακροατές του, όχι να τους καθοδηγήσει ηθικά. Το γεγονός ότι μέσα από

τα διάφορα επιγράμματα εκφράζεται η μία ή η άλλη ηθική στάση, το γεγονός ότι σε πολλά περιγράφονται σεξουαλικές πρακτικές (*lasciva est nobis pagina*) που μπορεί και να μην ήταν τόσο διαδεδομένες, όσο αφήνεται να εννοηθεί, δεν σημαίνει κατ' ανάγκην ότι ο ποιητής τις αποδέχεται αυτομάτως (*vita proba, mores non habet hic meos libellus*). Το μόνο που δείχνουν είναι ότι ο εκάστοτε επιγραμματοποιός έχει αποδεχτεί και εσωτερικεύσει τις συμβάσεις του είδους με το οποίο ασχολείται. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Thomson, «αν κάθε πόνημα που συνέθετε ένας Λατίνος ποιητής έπρεπε πάντοτε να συμμορφώνεται με τις ρωμαϊκές αρχές της *severitas* και της *gravitas*, τότε δεν θα υπήρχε καθόλου ερωτική ποίηση»¹⁰⁷.

Καθοριστικό ρόλο στην πρόσληψη της αρχαίας σεξουαλικότητας έπαιξε η έκδοση του τρίτου πονήματος του Michel Foucault *Histoire de la Sexualité* (1976-86). Η διπολική διάκριση μεταξύ διεισδυτικού (*insertive role*) και υφιστάμενου της διείσδυσης (*receptive role*) ατόμου, ιδιότητες που χρησιμοποιήσαμε εκτενώς και στην παρούσα εργασία ως εναλλακτικούς όρους των ενεργητικά ή παθητικά σεξουαλικά διακείμενων ατόμων, παραπέμπει ευθέως στα πορίσματα της έρευνας του Foucault. Ο Foucault δεν διακρίνει τις ερωτικές προτιμήσεις σε ετερόφυλες και σε ομόφυλες σεξουαλικές επιλογές, αλλά δίνει έμφαση στους ρόλους των συμβαλλομένων. Υπάρχουν άτομα διεισδυτικά και άτομα υφιστάμενα τη διείσδυση ανεξαρτήτως φύλου. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν κυρίως οι Ρωμαίοι πολίτες, ενώ στη δεύτερη, συνήθως, δούλοι, γυναίκες και παιδιά. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν την έκδοση αυτού του μνημειώδους συγγράμματος ασκήθηκε έντονη κριτική στη θεωρία του Foucault, διότι δεν λαμβάνει καθόλου υπ' όψιν της τα ποιητικά κείμενα είτε της ελληνικής είτε της λατινικής αρχαιότητας. Ο συγγραφέας δίνει μονοδιάστατη προσοχή και έμφαση στα πεζά κείμενα. Το έργο, άλλωστε, παραμένει ημιτελές και μόνο ο τρίτος τόμος αναφέρεται κάπως στα ρωμαϊκά συμφραζόμενα. Καμία αναφορά δεν γίνεται ούτε στον Κάτουλλο ούτε στον Μαρτιάλη και φυσικά δεν αξιοποιούνται τα σεξουαλικά τους επιγράμματα ως δείκτες και μαρτυρίες της ρωμαϊκής σεξουαλικότητας. Επομένως, σε όλη την έκταση της εργασίας είμαστε αρκετά επιφυλακτικοί με τη χρήση τόσο των όρων όσο και της θεωρίας του Foucault, δεδομένου ότι συγκροτεί απλά ένα δοκίμιο περί του σεξ κατά την περίοδο της αρχαιότητας ή μία επιλεκτική παρουσίαση γνωστών σήμερα αρχαίων σεξουαλικών πρακτικών. Επ' ουδενί δεν συνιστά ένα ολοκληρωμένο πανόραμα της ρωμαϊκής σεξουαλικότητας ή μία αντιπροσωπευτική, έστω, ιστορία ερωτικών πρακτικών της Ρώμης¹⁰⁸.

Από τις στοιχειώδεις παραμέτρους ερωτικής ηθικής που εκθέσαμε ανωτέρω, όπως αυτές εκφράζονται σε συγκεκριμένα επιγράμματα του Μαρτιάλη, οδηγούμαστε

¹⁰⁷ Mart. 1.4.8 *lasciva est nobis pagina, vita proba*, 11.15.13 *mores non habet hic meos libellus*. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Ferguson (1963: 3-15), Sullivan (1979: 288-302), Lateiner (1977: 15-32), Howell (1980: 113) et ad loc. 4.8, Thomson (1997: 249-50), Godwin (1999: 1-16), Halperin (2002: 48-80, 104-37), Lorenz (2007: 418-38), Skinner (2014: 1-28).

¹⁰⁸ Για περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με τη θεωρία του Foucault και μία λεπτομερέστερη κριτική των απόψεών του βλ. Foucault (1984: 101-17, 173-266), Cantarella (1988: 17-77, 120-86), Parker (1992: 90-111), Halperin (2002: 24-47), Davidson (2007: 163-204), Ormand (2014: 54-68), Brill's New Pauly (2007) s.v. *Gender Studies*.

σε μερικές γενικότερες παρατηρήσεις. Ο Μαρτιάλης στηρίζεται στον πρωτεργάτη του ρωμαϊκού «επιγράμματος» Κάτουλλο για τον τρόπο περιγραφής συγκεκριμένων ερωτικών συμπεριφορών και πρακτικών της εποχής του. Αντλεί επί μέρους θέματα και το βασικό λεξιλόγιο από τα *Carmina*, εμπλουτίζοντας πολύ περισσότερο από ό,τι ο προκάτοχός του τις ερωτικές περιγραφές. Φυσικά, δεν υιοθετεί την έντονη δηκτική διάθεση και την καυστική οξύτητα του ποιητή της Βερόνας. Από τον Κάτουλλο, ο οποίος και αυτός με τη σειρά του είναι φορέας της ελληνιστικής ποιητικής (επιγραμματικής) παράδοσης, δανείζεται την ποιητική φόρμα και το σατιρικό ύφος που του είναι κατάλληλα, για να εκφράσει τις ιδέες του. Ακόμα και η επιλογή του είδους δεν είναι καθόλου τυχαία. Από την εποχή ήδη του Κάτουλλου το «επιγραμματικό» είδος, οι *nugae*, δεν συγκαταλεγόταν στα «υψηλά» ποιητικά είδη. Έτσι, γίνεται το καταλληλότερο όργανο έκφρασης νοημάτων και θεμάτων που λόγω της φύσης τους δεν θα μπορούσαν να γίνουν αντικείμενο πραγμάτευσης από την «υψηλή» λογοτεχνία, παρέχοντας στον Μαρτιάλη ακόμα μεγαλύτερη εκφραστική ελευθερία. Λόγω της έκτασης του ογκωδέστατου *corpus* των *Epigrammaton Libri* το λεξιλόγιο και τα θέματα του Μαρτιάλη είναι τόσο πλατιά, πολυποίκιλα και ετερόκλητα, ώστε δεν θα μπορούσαν να απαντούν σε αυτήν την έκταση στο συντομότερο *corpus* των *Carmina*. Τα *Επιγράμματα* μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε σφαιρικότερη και καθαρότερη εικόνα για τις σεξουαλικές αντιλήψεις λόγω της συχνότητας εμφάνισης ομοειδών περιστατικών, πράγμα που δεν είναι τόσο εύκολο στα *Carmina*. Αναφορικά με τα επιγράμματα ομοερωτικού περιεχομένου θα τολμούσαμε να πούμε ότι ο ποιητής τηρεί ανεκτική ή τουλάχιστον χαλαρή στάση απέναντι σε τέτοιου είδους σεξουαλικές επιλογές και συμπεριφορές. Προδήλως δεν τις απορρίπτει ούτε και τις καταδικάζει απερίφραστα. Ασφαλώς δεν τις επικροτεί, ακόμη και στην περίπτωση που περιορίζονταν μόνο στο επίπεδο της ιδιωτικής ζωής. Μολονότι η παρούσα εργασία δεν στοιχειοθετεί εξαντλητική μελέτη των απόψεων του ποιητή γύρω από τις ομοερωτικές σεξουαλικές προτιμήσεις ή τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις για την ομοφυλοφιλία στη Ρώμη του 1^{ου} αι. μ.Χ., τα επιγράμματα που επιλέξαμε να παρουσιάσουμε επιδιώκουν να φωτίσουν στοιχειωδώς και ενδεικτικά κάποιες από τις βασικές ηθικές αντιλήψεις του Μαρτιάλη και του ακροατηρίου/αναγνωστών του –και συνεπώς και της ίδιας της ρωμαϊκής κοινωνίας– για το πώς προσλαμβάνονταν τέτοιου είδους ερωτικές/σεξουαλικές πρακτικές από τους Ρωμαίους των ανώτερων, κυρίως, τάξεων. Τα *Επιγράμματα*, αναντίρρητα, δεν συνιστούν αντικειμενική ιστορική καταγραφή, αλλά αντικατοπτρίζουν σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική πραγματικότητα. Σε πολλές περιπτώσεις πίσω από τη σατιρική διάθεση του Μαρτιάλη και την επιθυμία του να διασκεδάσει τους ακροατές/αναγνώστες του λανθάνουν οξείες προκαταλήψεις και κοινωνικά στερεότυπα της εποχής. Η επιλογή ενός Ρωμαίου να συνευρεθεί με έναν άλλο άνδρα ήταν ξεκάθαρα ζήτημα τυχαίας ή εναλλακτικής προτίμησης. Δεν ήταν ζήτημα σταθερής σεξουαλικής κλίσης. Ο Μαρτιάλης ή το υποθετικό (αρσενικό) ποιητικό υποκείμενο, όταν σατιρίζει τις διάφορες ομοερωτικές επιλογές των Ρωμαίων, το κάνει περισσότερο για να αναπαραγάγει αστεία κοινωνικά στερεότυπα και να διασκεδάσει. Δεν έχει διδακτική πρόθεση. Φυσικά, στιγματίζονται μόνο οι Ρωμαίοι που επέλεγαν τον παθητικό σεξουαλικό ρόλο, ο οποίος ήταν περισσότερο φορτισμένος αρνητικά.

Οι υπόλοιποι Ρωμαίοι που αναλάμβαναν τον διεισδυτικό ρόλο μένουν στο απυρόβλητο, δεδομένου ότι ο συγκεκριμένος ρόλος δεν έθετε εν αμφιβόλω τη ρωμαϊκή *virtus* και επομένως ήταν εξ ίσου αποδεκτός ως ρόλος, όπως εάν ο ίδιος πολίτης συνευρίσκετο με μία γυναίκα. Αναφορικά με τα επιγράμματα ετεροφυλοφιλικού περιεχομένου μπορούμε να πούμε ότι στιγματίζονται οι γυναίκες που προέβαιναν –πέραν της κολπικής επαφής– σε όλες τις μη «αποδεκτές» πρακτικές, όπως η προσφορά στοματικής ή πρωκτικής επαφής στους άνδρες συντρόφους τους. Οι πρακτικές αυτές απορρίπτονται, επειδή προσιδίαζαν σε ενέργειες στις οποίες θα προέβαιναν, συνήθως, είτε γυναίκες εταίρες είτε άνδρες που αναλάμβαναν τον παθητικό ρόλο. Από την πλευρά των ανδρών, τέλος, σε ετεροφυλοφιλικά συμφραζόμενα, μη αποδεκτή ήταν κάθε άλλη πρακτική πλην της κολπικής επαφής, όπως για παράδειγμα η προσφορά στοματικού έρωτα από έναν Ρωμαίο σε μία γυναίκα¹⁰⁹.

Είναι ανάγκη να γίνουν δύο βασικές διευκρινίσεις. Πρώτον, όταν κάνουμε λόγο για συντρόφους/συμβαλλομένους, εννοούμε αποκλειστικά και μόνο σεξουαλικούς συντρόφους, άτομα δηλαδή τα οποία απλά συνευρίσκοντο ερωτικά· τίποτα περαιτέρω ή παραπάνω από αυτό. Στην εποχή κατά την οποία αναφερόμαστε δεν υπήρχε όχι μόνο ως εναλλακτική κλίση, αλλά ούτε και ως αξιόπρακτη επιλογή η δυνατότητα ενός ατόμου να προτιμά ή να επιλέγει αποκλειστικώς άλλα άτομα του ίδιου φύλου ως σταθερούς ερωτικούς συντρόφους για από κοινού συμβίωση. Για αυτόν τον λόγο και η χρήση των επιθέτων ομοερωτικός και ομοφυλοφιλικός αποτελεί ακραίο αναχρονισμό για τα δεδομένα της περιόδου. Δεύτερον, αξίζει να σημειωθεί πως όταν μνημονεύονται από το ομιλούν πρόσωπο οι ομοερωτικές προτιμήσεις του υπονοείται πάντα ο ενεργητικός (διεισδυτικός) ρόλος σοδομισμού. Ακόμα και στην περίπτωση που το εμπλεκόμενο άτομο είχε να επιλέξει μεταξύ της σεξουαλικής επαφής με μία γυναίκα ή με έναν άνδρα, θα επέλεγε πάντοτε με βάση το κριτήριο της ενεργητικής επιλογής. Αντιθέτως, η επιλογή παθητικού σεξουαλικού ρόλου, εκτός από το ότι δεν αποτελεί προτίμηση της ποιητικής *persona*, πάντοτε επενδύεται με αρνητικά χρώματα, προβαλλόμενη ως κατώτερη και υποτιμητική επιλογή για το πρόσωπο που την υφίστατο. Όπως είδαμε στα χωρία που μνημονεύσαμε, οι Ρωμαίοι που ανέχονταν ή υπέμεναν τέτοιου είδους σεξουαλικές πρακτικές, ακόμα και στον ιδιωτικό τους βίο, συγκαταλέγονταν στα άτομα ηθικής χαλαρότητας και ήγειραν διαρκώς υποψίες περί καθολικού ηθικού εκμαυλισμού τους ως προς τη συμμετοχή τους στα δημόσια πράγματα. Βέβαια, δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι οι ομοερωτικές προτιμήσεις από μέρους των ανδρών ήταν σε μεγάλο βαθμό απόρροια της δημόσιας καταδίκης της μοιχείας και της αυστηρής τιμωρίας των μοιχών. Εκδηλώσεις μοιχείας, φυσικά, υπήρχαν μόνο μεταξύ ετερόφυλων ζευγαριών που είχαν το νομικό δικαίωμα του γάμου. Η επιλογή αρρένων σεξουαλικών συντρόφων από πλευράς των ανδρών ήταν σε μεγάλο βαθμό κοινωνικά αποδεκτή, διότι δεν

¹⁰⁹ Lateiner (1977: 15-32), Garrido – Horry (1981: 298-315), Cantarella (1988: 120-86), Sullivan (1991: 185-52), Williams (1995: 517-39), Williams (1999: 4-14, 125-224), Godwin (1999: 1-16), Watson (2003: 1-38), Fitzgerald (2007: 1-24, 139-66), Spisak (2007: 7-13), Howell (2009: 73-92), Panciera (2011: 53-60).

διασάλευε τη δημόσια τάξη, την αιδώ και το status quo, ενώ παράλληλα επέτρεπε την ερωτική διαφυγή και εκτόνωση μέσω «ασφαλών» και «ανώδυνων» τρόπων που δεν συνιστούσαν μοιχεία. Για αυτόν τον λόγο ο Μαρτιάλης σατιρίζει το συγκεκριμένο φαινόμενο για να ψυχαγωγήσει και χωρίς να το καταδικάζει πλήρως.¹¹⁰

Συγκεντρωτικά, θα λέγαμε ότι η συνειδητή επιλογή για το ένα ή για το άλλο φύλο –κυρίως δε και για τα δύο συγχρόνως– εκλαμβάνετο ως προσωπική επιλογή του Ρωμαίου πολίτη στο επίπεδο, τουλάχιστον, της ιδιωτικής του ζωής. Η επιλογή ενός άρρενος Ρωμαίου πολίτη να συνευρεθεί ερωτικά με έναν άλλο άνδρα ή με μία γυναίκα –ανεξαρτήτως του εάν αυτός ήταν ήδη παντρεμένος με κάποια γυναίκα– συνιστούσε απλώς μία φυσική εκδήλωση της σεξουαλικής του συμπεριφοράς, μία εγγενή και αδήριτη προς πλήρωση βιολογική ανάγκη, μία τυπική, ατομική, ανεμπόδιστη και ενστικτώδη παρόρμηση. Ηθικά τέτοιες εκδηλώσεις ήταν ουδέτερες *per se* σε ιδιωτικό επίπεδο· δεν είχαν θετικό ή αρνητικό πρόσημο. Κοινωνικά, ωστόσο, οι ιδιωτικές σεξουαλικές επιλογές δεν ήταν αποδεκτό να προβάλλονται δημοσίως ή να εκτίθεται εκτός του οίκου η ιδιωτική ζωή. Κάθε Ρωμαίος, οποιασδήποτε κοινωνικής τάξης, έπρεπε να σέβεται τα δικαιώματα των άλλων Ρωμαίων πολιτών και να συμμορφώνεται με τις δημόσιες και κοινωνικές επιταγές, καθώς και με τις κατοχυρωμένες παραδοσιακές ηθικές αξίες. Σε πολλά *Επιγράμματα* αναφέρονται ή σατιρίζονται νεαρά αγόρια (*pueri*), στην πραγματικότητα νέοι άρρενες δούλοι, που αναλάμβαναν τον ρόλο του σεξουαλικού συντρόφου, διότι οι τελευταίοι είχαν ελάχιστα πολιτικά –πόσο μάλλον ανθρώπινα– δικαιώματα, με αποτέλεσμα η σεξουαλική εμπλοκή μαζί τους να ενέχει λιγότερους κινδύνους για έναν Ρωμαίο πολίτη που ήθελε να διατηρήσει χωρίς αμφισβητήσεις και μελανά σημεία το κύρος (*dignitas*) και την ηθική του υπόληψη (*virtus*). Οι δούλοι με τη νομική έννοια του όρου δεν μπορούσαν να παντρευτούν νόμιμα χωρίς την έγκριση του κυρίου τους. Ως κατώτερης φύσης άτομα, ως μη αυτόνομα πολιτικά υποκείμενα δεν εδύναντο να στοιχειοθετήσουν εις βάρος τους οποιαδήποτε κατηγορία περί μοιχείας ή βιασμού. Επομένως, ήταν ευεπίφοροι στην άσκηση σεξουαλικών πρακτικών κάθε φύσης χωρίς μεγάλο κίνδυνο και κόστος για τους Ρωμαίους πολίτες, η εύκολη λύση και επιλογή¹¹¹.

Η ερωτική κριτική του Μαρτιάλη αναφορικά με τις σεξουαλικές προτιμήσεις ορισμένων στερεότυπων –επινοημένων, μάλλον– χαρακτήρων του, ίσως και κάποιας μερίδας της ρωμαϊκής κοινωνίας, στηρίζεται σε διπολικού τύπου διακρίσεις, σε μανιχαϊστικές αντιθέσεις γύρω από σταθερά υιοθετούμενους, συστηματικά αναμενόμενους και ομοιοτρόπως εκτελούμενους στερεότυπους κοινωνικούς ρόλους. Τα πρόσωπα που αναφέρονται, και τα οποία άλλοτε επικρίνονται και άλλοτε αποδοκιμάζονται για τις ερωτικές τους επιλογές, εκτελούν αδιακρίτως δύο αξιολογικά ανισοβαρείς σεξουαλικούς ρόλους. Από τη μία είναι τα άτομα που επιλέγουν τον ενεργητικό διεισδυτικό ρόλο (άνδρες) και από την άλλη τα πρόσωπα που αναλαμβάνουν να υποστούν τη διείσδυση (παθητικός ρόλος). Στη δεύτερη ομάδα

¹¹⁰ Sullivan (1991: 185-210), Watson (2003: 1-38), Howell (2009: 73-92), Panciera (2011: 53-60), Krebs (2018: 54-74).

¹¹¹ Garrido – Horry (1981: 298-315), Butler (1990: 1-37, 128-41), Sullivan (1991: 185-210), Williams (1995: 517-39), Panciera (2011: 53-60), Skinner (2014: 1-28, 315-49), Krebs (2018: 54-74) .

υπάγονται οι γυναίκες, άλλοι άνδρες, δούλοι και παιδιά. Στο σεξουαλικό επίπεδο η διάκριση μεταξύ άντρα και γυναίκας είναι δευτερεύουσας σημασίας. Η αξιολογική αποτίμηση των δύο προτιμήσεων είναι άνιση, με την πρώτη να περιβάλλεται με θετικό πρόσημο, ενώ τη δεύτερη να κατοχυρώνεται στη συλλογική μνήμη ως κατώτερης φύσης. Ο Μαρτιάλης εξαπολύει τα σατιρικά του βέλη στα άτομα που εκουσίως δέχονταν να απωλέσουν την αυτοτέλεια και τη σωματική ανεξαρτησία του δρώντος ενεργητικού υποκειμένου, με άλλα λόγια στα άτομα που αναλάμβαναν τον παθητικό ρόλο, ανεξαρτήτως φύλου. Η όλη υπόθεση συνιστά ζήτημα πολιτικής ισχύος και διατήρησης της κοινωνικής σταθερότητας. Τα ενεργητικά υποκείμενα ήταν φορείς της πολιτικής εξουσίας και παράγοντες κοινωνικής σταθερότητας. Επιβάλλονταν τόσο στην πολιτική όσο και στην ερωτική σφαίρα. Σε ένα τέτοιο status quo τα παθητικά ερωτικά αντικείμενα δεν μπορούσαν να έχουν καθοριστικό ρόλο επιρροής, ενώ υπήρχε και ο ενδόμυχος φόβος ανατροπής της κοινωνικής ιεραρχίας, εάν αναλάμβαναν ενεργό ρόλο στα πολιτικά πράγματα παθητικά και εξαρτώμενα άτομα. Ερωτικό και πολιτικό επίπεδο ήταν αξεδιάλυτα μεταξύ τους. Τα σχόλια αποδοκιμασίας του ποιητή για τους άνδρες που αναλάμβαναν τον παθητικό ρόλο αντανakλούν σε μεγάλο βαθμό τις επιθυμίες των ακροατών/αναγνωστών και πηγάζουν από τον βαθιά ριζωμένο φόβο περί ανατροπής της κοινωνικής ιεραρχίας και από την ανάγκη τα εν λόγω άτομα να βρίσκονται διαρκώς υπό στενό έλεγχο. Φυσικά, θα ήταν εσφαλμένο να ισχυριστούμε ότι η στάση αυτή αποτελεί προσωπική επιλογή του ποιητή. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για αντίληψη και συνείδηση βαθιά ριζωμένη στη δομή και στη λειτουργία της κοινωνίας της Ρώμης. Η ανδρεία ή ανδροπρέπεια, η αρετή του ενεργητικού υποκειμένου, αποτελούσε ένα κοινωνικό κατασκευάσμα το οποίο αντιδιαστέλλοταν με τη θηλυπρέπεια, την ιδιότητα των παθητικών αντικείμενων του έρωτα, των γυναικών πρωτίστως, και ύστερα όλων όσων η ερωτική συμπεριφορά προσιδίαζε στις αναμενόμενες «γυναικείες» συμπεριφορές ή πρακτικές. Η διατήρηση των παγιωμένων και αυστηρά προσδιορισμένων κοινωνικών ρόλων ήταν θέμα διασφάλισης της κοινωνικής τάξης. Κατά την αρχαιότητα το σώμα ως ερωτικό αντικείμενο και η σεξουαλικότητα ήταν πεδία άσκησης πολιτικής εξουσίας. Η σεξουαλική τάξη στηριζόταν στη διχοτομική αντίθεση μεταξύ ενεργητικότητας και παθητικότητας¹¹².

Η επιλογή των ονομάτων στα επιγράμματα του Μαρτιάλη συνιστά ένα κομμάτι της έρευνας γύρω από τον ποιητή που οι μελετητές του ποιητικού του έργου έχουν εκφράσει κατά καιρούς διαφορετικές απόψεις. Αναμφισβήτητα, τα τόσα πολλά ονόματα δίνουν ρεαλιστικό χρώμα στην αφήγηση. Την «αγκιστρώνουν», στο βαθμό του δυνατού, με την πραγματικότητα της εποχής. Αποτελούν έναν αντικειμενικό δείκτη πέρα από το όποιο μυθοπλαστικό επίπεδο προσπαθεί περίτεχνα να δημιουργήσει ο ποιητής. Οι συσχετισμοί με υπαρκτά πρόσωπα της εποχής είναι

¹¹² Η αγγλική ορολογία για αυτού του είδους το φαινόμενο είναι *inserive* (active) *role* και *receptive* (passive) *role* αντιστοίχως, όπως αποτυπώνεται για πρώτη φορά από τον Foucault στην ερμηνευτική απόπειρα της ανθρώπινης σεξουαλικότητας στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*. Για περισσότερες λεπτομέρειες cf. Dover (1978: 60-109), Garrido – Horry (1981: 298-315), Parker (1992: 90-111), Williams (1995: 517-39), Parker (1997: 47-65), Veyne (2005: 187-99), Skinner (2014: 1-28, 315-49), Krebs (2018: 54-74), Brill's New Pauly (2007) s.v. *Gender Studies*.

πολυάριθμοι, αλλά σε κάθε περίπτωση ο ίδιος ο ποιητής αρνείται οποιαδήποτε σχέση των περιγραφόμενων προσώπων με πρόσωπα της εποχής του. Τα κοινωνικά ελαττώματα ή οι στιγματιζόμενες συμπεριφορές σίγουρα έχουν κάποιον βαθμό ρεαλισμού. Ο ενδοκειμενικός διάλογος μεταξύ ποιημάτων που απευθύνονται στο ίδιο πρόσωπο δεν είναι πάντα αναγκαίος. Για να αποφύγει την έντονη κριτική, τα ονόματα των χαρακτήρων του δεν μπορούσαν να βασίζονται σε υπαρκτά πρόσωπα, όσο οικείοι και αν είναι οι χαρακτήρες του. Επίσης, πολλά από τα ελαττώματα που σατιρίζονται φαίνεται να έχουν συμπυκνωθεί σε ένα πρόσωπο, πράγμα που δεν θα μπορούσε να συμβαίνει στην πραγματικότητα. Άλλοτε πάλι ονόματα επιλέγονται απλώς για να δημιουργήσουν κάποιο λογοπαίγνιο. Γύρω από τη χρήση των ονομάτων δεν υπάρχει κάποια ενιαία εκτίμηση στην έρευνα, μόνο παρατηρήσεις. Κάθε ένα όνομα, ακόμα και αν επανεμφανίζεται, είναι μοναδικό. Πάντως, σε κάποια επιγράμματα, ιδιαίτερα σε αυτά με ομοφυλοφιλικό περιεχόμενο, παρατηρούμε την τάση του ποιητή να προτιμά ονόματα ελληνικής προέλευσης ή ετυμολογίας, ειδικά για τα πρόσωπα που αναλαμβάνουν τον παθητικό ρόλο. Ασφαλώς, αυτό είναι μόνο μία τάση, όχι καθολική επιλογή. Τα ελληνικής προέλευσης ονόματα αποσείουν από τη Ρώμη τον άμεσο κίνδυνο, την ευθεία απειλή, τον φόβο να διαταραχθεί το υπάρχον status quo και οι παραδοσιακές *virtutes*. Οι έκφυλοι, οι ηθικά εκμαυλισμένοι άνδρες, οι παθητικά διεστραμμένοι δεν είναι αμιγώς Ρωμαίοι πολίτες. Είναι ξένοι, επήλυδες. Είναι ένα αλλότριο στοιχείο που αντιπροσωπεύει ξενόφερτες συνήθειες και πρακτικές, έξω από τον παραδοσιακό ρωμαϊκό κώδικα αξιών. Θα ήταν τρομερά εξευτελιστικό, ατιμωτικό και αισχυντηλό ένα πρόσωπο, έστω και επινοημένο, με ρωμαϊκό όνομα να προβαίνει σε τέτοιες πρακτικές. Παρόμοια τακτική ανιχνεύεται και στη ρωμαϊκή κωμωδία ελληνικής έμπνευσης (*fabulla palliata*), όπου πρόσωπα αμφίβολης ή ελευθέριας ηθικής, όπως οι εταίρες, συνήθως φέρουν ελληνικής προέλευσης ονόματα¹¹³.

Συνεπώς, τα επιγράμματα του Μαρτιάλη δεν είναι αθυρόστομα και αισχρολογικά με τη στενή έννοια του όρου. Οι ύβρεις, η σάτιρα και η αισχρολογία δεν είναι αυτοσκοπός. Άλλωστε, ο ποιητής δεν καταπιάνεται καν με το αμιγώς σκωπτικό και καυστικό ποιητικό είδος, τη σάτιρα. Το σατιρικό στοιχείο που ενυπάρχει στο ρωμαϊκό επίγραμμα εν γένει, και συγκεκριμένα σε αυτό του Μαρτιάλη, γίνεται ένα όχημα ή ένα μέσο για να περάσει ο ποιητής άλλα μηνύματα και στόχους. Η άσκηση κριτικής από μέρους του δεν γίνεται, για να στιγματίσει την καθεστηκυία ερωτική ηθική ούτε και τις «παρεκτροπές» από αυτήν. Ενδιαφέρεται να τέρψει (*delectare*) τους αναγνώστες/ακροατές του. Όλα τα ερωτικού τύπου *Επιγράμματα*, εν τέλει, ψυχαγωγούν, συνοψίζοντας τις καθιερωμένες και συμβατικές αντιλήψεις περί της διπολικής διάκρισης του ρόλου των δύο φύλων (έμφυλες διακρίσεις) και επιβεβαιώνοντας το υπάρχον status quo. Έτσι, διασφαλίζεται η κοινωνική τάξη και η εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας. Ψυχαγωγεί, αλλά και ενισχύει τις νόρμες που ίσχυαν γύρω από τον διακριτό ρόλο κάθε φύλου. Η απεικόνιση των ατόμων που εκτελούσαν τον παθητικό σεξουαλικό ρόλο υπακούει

¹¹³ Anderson (1982: 362-95), Sullivan (1991: 185-210), Williams (1995: 517-39), Garthwaite (1998: 161-75), Watson (2002: 222-57), Watson (2003: 1-38), Παπαϊωάννου (2013: 23-121).

ακριβώς σε αυτόν τον κανόνα και καλλιεργεί ακόμα περισσότερο τις προσδοκίες των αναγνωστών/ακροατών. Ο φόβος ανατροπής της στερεότυπης κοινωνικής ιεραρχίας οδηγεί τον ποιητή, που βρίσκεται σε θέση ισχύος, στην πλευρά του ενεργητικά επιβαλλόμενου ατόμου, στη διατύπωση αυτών των θέσεων. Με καχυποψία αντιμετωπίζονται κοινωνικά όλοι όσοι υφίστανται τη δύναμη και την επιβολή κάποιου άλλου, όσοι δεν είναι σε θέση ισχύος ή δεν είναι Ρωμαίοι πολίτες. Ο Μαρτιάλης δεν είναι συντηρητικός στις ηθικές και κοινωνικές του απόψεις. Προωθεί μέσω ενός ποιητικού είδους που τον διευκόλυνε ως προς την εκφραστική του ελευθερία τις εσωτερικευμένες νόρμες των αναγνωστών/ακροατών του. Η παθητικότητα συνιστά έναν εν δυνάμει ανατρεπτικό κίνδυνο και υποδαυλίζει νοσηρώς το ανδρικό κοινωνικό κατεστημένο. Όσοι υφίσταντο «βία» σε σεξουαλικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο έπρεπε διαρκώς να βρίσκονται υπό έλεγχο, καταστολή και να επιβεβαιώνεται συνεχώς η κοινωνική τους κατωτερότητα. Η έμφυλη καταστολή αναμοχλεύεται μέσω της σατιρικής διάθεσης και του ευφυούς χιούμορ των *Επιγραμμάτων*. Το επίγραμμα του Μαρτιάλη γίνεται φορέας επιβεβαίωσης των κοινωνικών και φυλετικών στερεότυπων μέσω της άσκησης κριτικής¹¹⁴.

Εν κατακλείδι, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι πράγματι οι συνθέσεις του Κάτουλλου και του Μαρτιάλη, ακολουθώντας την ελληνιστική επιγραμματική παράδοση, αντικατοπτρίζουν ρεαλιστικά την κοινωνική πραγματικότητα. Με βεβαιότητα θα λέγαμε ότι δεν είναι προϊόντα μυθοπλασίας και πως η σατιρική διάθεση δεν επικαλύπτει με τρόπο αλλοτριωτικό το ρεαλιστικό επίχρισμα, που εν γένει έχει το είδος και που εμπρόθετα επέλεξαν οι ποιητές να αποδώσουν. Από την άλλη πλευρά, αναζητώντας τον βαθμό αλήθειας θα πρέπει να έχουμε πάντοτε υπ' όψιν μας το διαστρεβλωτικό κάτοπτρο της σάτιρας. Τα ερωτικά επιγράμματα είναι στην πλειονότητά τους σατιρικά. Η σάτιρα ως τεχνική αντλεί στοιχεία από την καθημερινή ζωή, τα διογκώνει με υπερβολές και τα παραμορφώνει κωμικά, για να επιτύχει τον επιθυμητό στόχο, την κοινωνική κριτική και το γέλιο. Οι περιγραφόμενες ερωτικές πρακτικές στις συνθέσεις των δύο ποιητών δεν ήταν κάτι άγνωστο ή ανοίκειο για τα ρωμαϊκά δεδομένα. Εν τούτοις δεν ταυτίζονται απολύτως με την πραγματικότητα. Συνηθίζονταν στο πλαίσιο της ιδιωτικής ζωής και γίνονταν ως ένα βαθμό ανεκτές· όταν, δηλαδή, δεν έθεταν σε κίνδυνο το κύρος των Ρωμαίων πολιτών και τη διασάλευση της τάξης του κοινωνικού ιστού. Επ' ουδενί, δεν πρέπει να αναγιγνώσκουμε τα *Επιγράμματα* ως ευρετήριο διαθέσιμων ερωτικών πρακτικών της ρωμαϊκής κοινωνίας. Η σατιρική και ψυχαγωγική διάθεση διαπνέει τα περισσότερα ερωτικά επιγράμματα¹¹⁵.

¹¹⁴ Henderson (1989: 50-80), Sullivan (1979: 288-302), Sullivan (1991: 185-210), Watson (2003: 1-38), Watson (2002: 222-57), Coleman (2005: 23-35), Howell (2009: 73-92), Panciera (2011: 43-60).

¹¹⁵ Sullivan (1979: 288-302), Sullivan (1991: 185-52), Spisak (2007: 7-13, 97-9), Rimell (2008: 1-18), Howell (2009: 73-92).

Βιβλιογραφία

- Acosta – Hughes, B. (2010) “The Prefigured Muse. Rethinking a few Assumptions on Hellenistic Poetics” in Clauss, J.J. & Cuypers, M. (eds.) *A Companion to Hellenistic Literature*. London: Wiley – Blackwell, 81-91.
- Adams, J.N. (1982) *The Latin Sexual Vocabulary*. Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- Allen – Miller, P. (2007) “Catullus and Roman Elegy” in Skinner, M.B. (ed.) *A Companion to Catullus*. London: Wiley – Blackwell, 399-417.
- Anderson, W.S. (1982) “Introduction”, “Lascivia vs. Ira. Martial and Juvenal” in Anderson, W.S. (ed.) *Essays on the Roman Satire*. New Jersey: Princeton University Press, 1-7, 362-95.
- Anderson, W.S. (1984) “Ironic Preambles and Satiric Self-definition in Horace Satire 2.1”, *Pacific Coast Philology* 19: 35-42.
- Aubreton, R. (1972) (ed. & trans.) *Anthologie Grecque. Anthologie Palatine. Livre xi*, vol. x. Collection Budé. Paris: Les Belles Lettres.
- Aubreton, R. & Buffière, F. & Irigoin, J. (1994) (ed. & trans) *Anthologie Grecque. Anthologie Palatine. Livre xii*, vol. xi. Collection Budé. Paris: Les Belles Lettres.
- Bain, D.M. (1982) “κατωνάκην τὸν χοῖρον ἀποτετιλμένας (Ar. Ec. 724)”, *LCM* 7.1: 7-10.
- Baldson, J.P.V.D. (1962) *Roman Women. Their History and Habits*. London: The Badley Head, μετάφρ. Πετρόχειλος, Ν. (21984) *Ρωμαίες Γυναίκες. Η Ιστορία και τα Εθιμά τους*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Baldwin, B. (1982) “Literature and Society in the Later Roman Empire” in Gold, B.K. (ed.) *Literary and Artistic Patronage in Ancient Rome*. Austin: University of Texas Press, 67-86.
- Barchiesi, A. (2005) “Centre and Periphery” in Harrison, S. (ed.) *A Companion to Latin Literature*. London: Wiley – Blackwell, 394-405.
- Bardon, H. (1970) *Catulli Carmina*. Collection Latomus, vol. 112. Bruxelles: Latomus.
- Bardon, H. (1970) *Propositions sur Catulle*. Collection Latomus, vol 118. Bruxelles: Latomus.
- Benario, H.W. (1973) “The Text of Albinovanus Pedo”, *Latomus* 32.1: 166-9.
- Bessone, F. (2013) “Latin Precursors” in Thorsen, T.S. (ed.) *The Cambridge Companion to Latin Love Elegy*. Cambridge: Cambridge University Press, 39-58.

- Best, E.E. (1969) "Martial's Readers in the Roman World", *CJ* 64.5: 208-12.
- Birley, A.R. (2000) *Onomasticon to the Younger Pliny. Letters and Panegyric*. Leipzig: K.G. Saur Verlag.
- Blänsdorf, J. (⁴2011) *Fragmenta Poetarum Latinorum Epicorum et Lyricorum praeter Enni Annales et Ciceronis Germanicique Aratea*. Göttingen: Teubner. [**FPL (Blänsdorf)**]
- Borzsák, S. (1984) *Q. Horatius Flaccus. Opera*. Leipzig: Teubner.
- Bowersock, G.W. (1985) "The Literature of the Empire. Poetry. Poetic Miniatures" in Easterling, P.E. & Knox, B.M. (eds.) *The Cambridge History of Classical Literature. Greek Literature*, vol. i. Cambridge: Cambridge University Press, 649-54.
- Boyle, A.J. & Sullivan, J.P. (1991) (eds.) *Roman Poets of the Early Empire*. London: Penguin Books.
- Bramble, J.C. (1982) "Minor Figures" in Kenney, E.J. & Clausen, W.V. (eds.) *The Cambridge History of Classical Literature. Latin Literature*, vol. ii. Cambridge: Cambridge University Press, 467-94.
- Bramble, J.C. (1982) "Martial and Juvenal" in Kenney, E.J. & Clausen, W.V. (eds.) *The Cambridge History of Classical Literature. Latin Literature*, vol. ii. Cambridge: Cambridge University Press, 597-623.
- Braund – Morton, S. (1996) *The Romans Satirists and their Masks*. Bristol: Bristol Classical Press.
- Brown, C. (1997) "Iambos" in Gerber, D.E. (ed.) *A Companion to the Greek Lyric Poets*. Leiden: Brill, 13-69.
- Bruss, J.S. (2010) "Epigram" in Clauss, J.J. & Cuypers, M. (eds.) *A Companion to Hellenistic Literature*. London: Wiley – Blackwell, 117-35.
- Buechner, C. (1982) *Fragmenta Poetarum Latinorum Epicorum et Lyricorum praeter Ennium et Lucilium*. Leipzig: Teubner. [**FPL (Buechner)**]
- Buffière, F. (1980) *Eros Adolescent. La Pederastie dans la Grèce Antique*. Paris: Les Belles Lettres.
- Bulloch, A.W. (1985) "Hellenistic Poetry. Introduction. Philetas and Others, Callimachus, Theocritus, Appolonius Rhodius, Minor Figures" in Easterling, P.E. & Knox, B.M.W. (eds.) *The Cambridge History of Classical Literature. Greek Literature*, vol. i. Cambridge: Cambridge University press, 541-621.
- Buongiovanni, C. (2012) *Gli Epigrammata Longa del Decimo Libro di Marziale*. Piza: Edizioni ETS.

Burnikel, W. (1980) *Untersuchungen zur Structur des Witzepigramms bei Lukillios und Martial*. Palingenesia xv. Berlin: Franz Steiner Verlag GMBH.

Butler, J. (1990) *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. London and New York: Routledge.

Cairns, F. (2016) *Hellenistic Epigram. Contexts of Exploration*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cameron, A. (1993) *The Greek Anthology from Meleager to Planudes*. Oxford: Oxford University Press.

Canobbio, A. (2011) *Epigrammaton Liber Quintus*. Napoli: Loffredo Editore.

Cantarella, E. (1988) *Secondo Natura*. Rome: Editori Riuniti, μετάφρ. Cuilleandin, C. (1992) *Bisexuality in the Ancient World*. New Haven and London: Yale University Press.

Γεωργακοπούλου, Σ. (2016) *Κοϊντιλιανός. Περὶ τοῦ Γέλιου (De Risu – Institutio Oratoria 6.3)*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Καρδαμίτσα.

Citroni, M. (1988) “Pubblicazione e Dediche dei Libri in Marziale”, *Maia* n.s. 40: 3-39.

Claassen, J.M. (2009) “Tristia” in Knox, P.E. (ed.) *A Companion to Ovid*. London: Wiley – Blackwell, 170-83.

Clausen, W.V. (1982) “The New Direction in Poetry. The New Poets and Their Antecedents, the Marriage of Peleus and Thetis, *Catulli Veronensis Liber*, Lesbia, Sirmio, Calvus” in Kenney E.J. & Clausen, W.V (eds.) *The Cambridge History of Classical Literature. Latin Literature*, vol. ii. Cambridge: Cambridge University Press, 178-206.

Coleman, K. (2005) “Martial Book 6. A Gift for the Matronalia”, *AC* 48: 23-35.

Colton, R.E. (1991) *Juvenal's Use of Martial's Epigrams. A Study of Literary Influence*. Classical and Byzantine Monographs. Amsterdam: Adolf M. Hakkert.

Conte, G.B. (1987) *Letteratura Latina. Manuale Storico dalle Origini alla Fine dell' Impero Romano*. Firenze: Casa Editrice Felice Le Monnier, trans. Solodow, J.B. (1994), eds. Fowler, D. & Most, G.W. *Latin Literature. A History*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Coplay, F.O. (1951) “Catullus, C. 1”, *TAPhA* 82: 200-6.

Corcoran, T.H. (1972) (ed. & trans.) *Seneca. Naturales Quaestiones*, vol. i-ii. Loeb Classical Library. Cambridge MA and London: Harvard University Press and Heinemann.

- Courtney, E. (1980) *A Commentary on the Satires of Juvenal*. London: The Athlone Press.
- Courtney, E. (1993) *The Fragmentary Latin Poets*. Oxford: Oxford University Press.
- Cowherd, C. (1986) *Persius. Saturae*. Bryn Mawr: Bryn Mawr College.
- Crompton, L. (2003) *Homosexuality and Civilization*. Cambridge MA. and London: Harvard University Press.
- Crusius, O. (1906) “Alphius – Olphius (Martial 9.95)”, *Philologus* 65: 159-60.
- Cugusi, P. & Cugusi – Sblendorio, M.T. (2001) *Opere di Marco Porcio Catone Censore*, vol. i-ii. Torino: Unione Tipografica – Editrice Torinese.
- Culpepper – Stroup, S. (2010) *Catullus, Cicero and a Society of Patrons. The Generation of the Text*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davidson, J. (2007) *The Greeks and the Greek Love. A Bold New Experience of the Ancient World*. New York: Rondon House.
- Dettmer, H. (1989) “Design in the Catullan Corpus. A Preliminary Study”, *CW* 81.5: 371-81.
- De Verger, A.R. (2003) *P. Ovidius Naso. Carmina Amatoria. Amores, Medicamina Faciei Femineae, Ars Amatoria, Remedia Amoris*. München and Leipzig: Teubner.
- Diggle, J. (1980) “Notes on Ovid’s *Tristia*. Books i-ii”, *CQ* 30: 401-19.
- Dolansky, F. (2011a) “Celebrating the Saturnalia. Religious Ritual and Roman Domestic Life” in Rawson, B. (ed.) *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*. West Sussex: Wiley – Blackwell, 488-503.
- Dolansky, F. (2011b) “Reconsidering the *Matronalia* and the Women’s Rites”, *CW* 104.2: 191-209.
- Dolansky, F. (2012) “Playing with Gender. Girls, Dolls and Adult Ideals in the Roman World”, *CA* 31.2: 256-92.
- Dornseiff, F. (1953) “Martial 9.95 und Rotas – Opera – Quadrat”, *RhM* 96: 373-8.
- Dover, K.J. (1978) *Greek Homosexuality*. London: Duckworth.
- Durbec, Y. (2006) *Callimaque. Fragments Poétiques. Origines, Iambes, Hécélé, Fragments de poèmes épiques et élégiaques, Fragments de Place Incertaine*. Paris: Les Belles Lettres.
- Eisenhut, W. (1983) *Catullus Veronensis Liber*. Leipzig: Teubner.

Fairclough, H.R. (1947) (ed. and trans.) *Horace. Satires, Epistles and Ars Poetica*. Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.

Farrell, J. (2012) "Calling out the Greeks. Dynamiks of the Elegiac Canon" in Gold, B.K. (ed.) *A Companion to Roman Love Elegy*. London: Wiley – Blackwell, 11-24.

Ferguson, J. (1963) "Catullus and Martial", *PACA* 6: 3-15.

Ferguson, J. (1970) "A Note on Catullu's Hendecasyllabics", *CPh* 65.1: 173-5.

Ferguson, J. (1986) "The Arrangement of Catullus' Poems", *LCM* 11.1: 2-6.

Ferguson, J. (1987) *A Prosopography to the Poems of Juvenal*. Collection Latomus 200. Bruxelles: Latomus.

Fiske, G.C. (1966) *Lucilius and Horace. A Study in the Classical Theory of Imitation*. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.

Fitzgerald, W. (2007) *Martial. The world of the Epigram*. Chicago: The University of Chicago Press.

Fordyce, C.J. (1961) *Catullus. A Commentary*. Oxford: Oxford University Press.

Forichon, S. (2018) "L'Égypte, le Nil et les Égyptiens dans les spectacles de la Rome ancienne (1er siècle a.C. – 5e siècle p.C.)", *Latomus* 77.1: 405-31.

Foucault, M. (1984) *Histoire de la Sexualité. Le Souci de Soi*, vol. i-iii. Paris: Editions Gallimard.

Fowler, W.W. (1916) *The Roman Festivals of the Period of the Republic. An Introduction to the Study of the Religion of the Romans*. London: Macmillan and CO.

Freudenburg, K. (1990) "Horace's Satiric Program and the Language of Contemporary Theory in *Satires* 2.1", *AJPh* 111: 187-203.

Freudenburg, K. (2001) *Satires of Rome. Threatening Poses from Lucilius to Juvenal*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fusi, A. (2006) *M. Valerius Martialis. Epigrammaton Liber Tertius*. Spudasmata, vol. 108. Köln: Georg Olms Verlag Hildesheim.

Gagé, J. (1963) *Matronalia. Essai sur les Dévotions et les Organisations Culturelles des Femmes dans l' Ancienne Rome*. Collection Latomus 60. Bruxelles: Les Belles Lettres.

Galán – Vioque, G. (2002) *Martial Book vii. A Commentary*, trans. Zoltowski, J.J.. Mnemosyne Supplementa vol. 226. Leiden: Brill.

- Garrido – Hory, M. (1981) “La Vision du Dépendant chez Martial á travers les Relations Sexuelles”, *Index* 10: 298-315.
- Garrido – Hory, M. (1985) “Le Statut de la Clientèle chez Martial”, *DHA* 11: 381-414.
- Garrington, A.G. (1954) “The Alpha and the Omega. Martial 9.95”, *G&R* 1: 127-8.
- Garrison, D.H. (2000) *Sexual Culture in Ancient Greece*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Gartwaite, J. (1998) “Patronage and Poetic Immortality in Martial. Book 9”, *Mnemosyne* 51.2: 161-75.
- Gerber, D.E. (1997) “General Introduction” in Gerber, D.E. (ed.) *A Companion to the Greek Lyric Poets*. Leiden: Brill, 1-9.
- Gleason, M.W. (1990) “The Semiotics of Gender. Physiognomy and self-fashioning in the second century C.E.” in Halperin, D.E. & Winkler, J.J. & Zeitlin, F.I. (eds.) *Before Sexuality. The Construction of Erotic Experience in the Ancient Greek World*. Princeton: Princeton University Press, 389-415.
- Godwin, J. (1999) *Catullus. The Shorter Poems*. Warminster: Aris & Phillips Ltd.
- Godwin, J. (2008) *Reading Catullus*. Bristol: Bristol Phoenix Press.
- Gold, B.K. (1987) *Literary Patronage in Greece and Rome*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press.
- Gold, B.K. (2012) “Introduction” in Gold, B.K. (ed.) *A Companion to Roman Love Elegy*. London: Wiley – Blackwell, 1-7.
- Goold, G.P. (1986) (ed.) *Ovid. Heroides and Amores*, vol. i, trans. Showerman, G.. Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.
- Goold, G.P. (²1988) (ed.) *Catullus*, trans. Cornish, F.W.. Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.
- Gow, A.S.F. & Page, D.L. (1965) *The Greek Anthology. Hellenistic Epigrams*, vol. i-ii. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gow, A.S.F. & Page, D.L. (1968) *The Greek Anthology. The Garland of Philip and some Contemporary Epigrams*, vol. i-ii. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gowers, E. (2012) *Horace. Satires Book i*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grewing, F (1997) *Martial. Buch vi. Ein Kommentar*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen.

- Grimal, P. (1978) *Le Lyrisme à Rome*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Gunderson, E. (2005) "The Libidinal Rhetoric of Satire" in Freudenburg, K. (ed.) *The Cambridge Companion to Roman Satire*. Cambridge: Cambridge University Press, 224-42.
- Gutzwiller, K. (2015) "Eros and Amor. Representations of Love in Greek Epigram and Latin Elegy" in Cairns, D. & Fulkerson, L. (eds.) *Emotions between Greece and Rome*. London: Institute of Classical Studies (School of Advanced Study, University of London), 23-44.
- Hagenow, G. (1972) "Kosmetische Extravaganzen. Martial *Epigramm* 3.74", *RhM* 115: 48-59.
- Hall, J.B. (1995) *P. Ovidius Naso. Tristia*. Stuttgart and Leipzig: Teubner.
- Hallett, J.P. (1977) "Perusinae Glandes and the Changing Image of Augustus", *AJAH* 2: 151-71.
- Hallett, J.P. (1996) "Nec Castrare velis meos libellos. Sexual and Poetic *lusus* in Catullus, Martial and the *Carmina Priapea*" in Klodt, C. (ed.) *Satura Lanx. Festschrift für Werner A. Krenkel zum 70. Geburtstag*. Spudasmata 62. Zürich & New York: Georg Olms Verlag, 321-44.
- Halperin, D.M. (2002) *How to Do the History of Homosexuality*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Harder, A. (2012) *Callimachus. Aitia. Introduction, Text, Translation and Commentary*, vol. i-ii. Oxford: Oxford University Press.
- Heck, E. & Wlosok, A. (2005) *L. Caelius Firmianus Lactantius. Divinarum Institutionum Libri Septem*. München and Leipzig: Saur K.G..
- Hemelrijk, E.A. (1999) *Matrona Docta. Educated Women in the Roman Elite from Cornelia to Julia Domna*. London and New York: Routledge.
- Henderson, J. (1975) *The Maculate Muse. Obscene Language in Attic Comedy*. Yale: Yale university Press.
- Henderson, J. (1989) "Satire Writes "Woman": Gendersong", *PCPhS* 215 (n.s. 35): 50-80.
- Henriksén, C. (2012) *A Commentary on Martial Epigrams Book 9*. Oxford: Oxford University Press.
- Heyworth, S.J. (2001) "Catullian Iambics, Catullian *Iambi*" in Cavarzere, A.A. & Barchiesi (eds.) *Iambic Ideas. Essays on a Poetic Tradition from Archaic Greece to the Late Roman Empire*. Oxford: Oxford University Press, 117-40

- Hine, H. M. (1996) *L. Annaeus Seneca. Naturalium Quaestionum Libros*. Stuttgart and Leipzig: Teubner.
- Hollis, A.S. (2007) *Fragments of Roman Poetry c. 60 B.C. – A.D. 20*. Oxford: Oxford University Press.
- Holzberg, N. (2002) *Martial und das antike Epigramm*. Stuttgart: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Hooper, R.W. (1999) *The Priapus Poems. Erotic Epigrams from Ancient Rome*. Chicago: University of Illinois Press.
- Howell, P. (1980) *A Commentary on Book One of the Epigrams of Martial*. London: the Athlone Press.
- Howell, P. (1996) “The Loeb Martial”, *CR* 46.1 n.s.: 36-8.
- Howell, P. (2009) *Ancients in Action. Martial*. Bristol: Bristol Classical Press.
- Hunter, R. (2006) *The Shadow of Callimachus. Studies in the Reception of Hellenistic Poetry at Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hunter, R. (2012) “Callimachus and the Roman Elegy” in Gold, B.K. (ed.) *A Companion to Roman Love Elegy*. London: Wiley – Blackwell, 155-71.
- Hutchinson, W.M.L. (1915) (ed.) *Pliny. Letters*, vol. i-ii, trans. Melmoth, W.. Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.
- Ingleheart, J. (2010) *A Commentary on Ovid. Tristia. Book 2*. Oxford: Oxford University Press.
- Izaac, H.J. (1930-33) (ed. and trans.) *Martial. Epigrammes*, vol. i-iii. Collection Budé. Paris: les Belles Lettres.
- Janson, T. (1964) *Latin Prose Prefaces. Studies in Literary Conventions*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Jenkyns, R. (1982) *Three Classical Poets. Sappho, Catullus and Juvenal*. Cambridge MA.: Harvard University Press.
- Jocelyn, H.D. (1999) “The Arrangement and the Language of Catullus’ So-Called *Polymetra* with special Reference to the Sequence 10, 11, 12” in Adams, J.N. & Mayer R.G. (eds.) *Aspects of the Language of Latin Poetry*. Proceedings of the British Academy 93. Oxford: Oxford University Press, 335-75.
- Jones, F. (2007) *Juvenal and the Satiric Genre*. Classical Literature and the Society. London: Duckworth.

- Kay, N.M. (2006) *Epigrams from the Anthologia Latina. Text, Translation and Commentary*. London: Bloomsbury Publishing Plc.
- Kay, N.M. (2010) "Colloquial Latin in Martial's Epigrams" in Dickey, E. & Chahoud, A. (eds.) *Colloquial and Literary Latin*. Cambridge: Cambridge University Press, 318-30.
- Keane, C. (2006) *Figuring Genre in Roman Satire*. Oxford: Oxford University Press.
- Keane, C. (2015) *Juvenal and the Satiric Emotions*. Oxford: Oxford University Press.
- Keith, A. (2011) "Introduction", "Latin Elegiac Collections and Hellenistic Epigram Books" in Keith, A. (ed.) *Latin Elegy and Hellenistic Epigram: A Tale of Two Genres at Rome*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 1-6, 99-115.
- Kennedy, G. (1969) *Quintilian*. New York: Twayne Publishers.
- Kenney, E.J. (1982) "Books and Readers in the Roman World" in Kenney, E.J. & Clausen, W.V. (eds.) *The Cambridge History of Classical Literature. Latin Literature*, vol. ii. Cambridge: Cambridge University Press, 3-30.
- Kenney, E.J. (1982) "Predecessors" in Kenney, E.J. & Clausen, W.V. (eds.) *The Cambridge History of Classical Literature. Latin Literature*, vol. ii. Cambridge: Cambridge University Press, 175-7.
- Ker, W.C.A (1919-20) (ed. and trans.) *Martial. Epigrams*, vol. i-ii. Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.
- Keydell, R. (1952) "Bemerkungen zu Griechischen Epigrammen", *Hermes* 80: 499-500.
- Kilmer, M. (1982) "Genital Phobia and Depilation", *JHS* 102: 104-12.
- Kissel, W. (2007) *A. Persius Flaccus. Saturarum Liber*. Berlin: Teubner.
- Knox, P.E. (2007) "Catullus and Callimachus" in Skinner, M.B. (ed.) *A Companion to Catullus*. London: Wiley – Blackwell, 151-71.
- Krebs, A. (2018) "A Body without Borders. The Phenomenological Body in Apuleius' *Metamorphoses* 1.5-1.19", *G&R* 65.1: 54-74.
- Krenkel, W.A. (1980) "Fellatio and Irrumatio", *WZRoStock* 29.5: 77-88.
- Krenkel, W.A. (1981) "Tonguing", *WZRoStock* 30.5: 37-54.
- Krostenko, B.A. (2007) "Catullus and Elite Republican Social Discourse" in Skinner, M.B. (ed.) *A Companion to Catullus*. London: Wiley – Blackwell, 212-32.
- Landfester, M. & Cancik, H. & Schneider, H. (2007) (eds.) *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World*. Leiden & Boston: Brill.

- Larmour, D.H.J. (2016) *The Arena of Satire. Juvenal's Search for Rome*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Lateiner, D. (1977) "Obscenity in Catullus", *Ramus* 6.1: 15-32.
- Laurens, P. (1965) "Martial et l'Épigramme Grecque du 1er Siècle ap. J.-C.", *REL* 43: 315-41.
- Leary, T.J. (1996) *Martial Book 12. The Apophoreta*. London: Duckworth.
- Lee, M.O. (1962) "Illustrative Elisions in Catullus", *TAPA* 93: 144-53.
- Lesky, A. (1971) *Geschichte der Griechischen Literatur*. Bern und München: Francke Verlag, μετάφρ. Τσοπανάκης, Α.Γ. (2011) *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.
- Lilja, S. (1972) *The Treatment of Odours in the Poetry of Antiquity*. Commentationes Humanarum Litterarum 49. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Lindsay, W.M. (1929) *M. Valerius. Matialis. Epigrammata*. Oxford: Oxford University Press.
- Livingstone, N. & Nisbet, G. (2010) (eds.) "Epigram", *G&R* 38: 1-180.
- Loar (2018) "Sexual Graffiti in the House of Marcus Lucretius in Pompei ix 3.5.24", *CW* 111.3: 405-31.
- Loomis, J. W. (1972) *Studies in Catullan Verse. An Analysis of Word Types and Patterns in the Polymetra*. Mnemosyne Supplementa 24. Leiden: Brill.
- Lorenz, S. (2007) "Catullus and Martial" in Skinner, M.B. (ed.) *A Companion to Catullus*. London: Wiley – Blackwell, 418-38.
- Lowrie, M. (2005) "Slander and Horse Law in Horace. *Sermones* 2.1", *Law and Literature* 17: 405-31.
- Luck, G. (1977) *P. Ovidius Naso. Tristia*, vol i-ii. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Ludwig, W. (1990) "The Origin and Development of the Catullan Style in Neo-Latin Poetry" in Godman, P. & Murray, O. (eds.) *Latin Poetry and the Classical Tradition. Essays in Medieval and Renaissance literature*. Oxford: Oxford University Press, 183-98.
- Lyne, R.O.A.M. (1978) "The Neoteric Poets", *CQ* 28.1: 167-87.
- Lyne, R.O.A.M. (1980) *The Latin Love Poets from Catullus to Horace*. Oxford: Oxford University Press.
- Mankin, D. (1995) *Horace. Epodes*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Mariotti, I. (1960) *Studi Luciliani*. Firenze: La Nuova Italia.
- Marshall, P.K. (1990) *A. Gellius. Noctes Atticae*, vol. i-ii. Oxford: Oxford Classical Texts.
- Μασούρας, Ε. (2017) *Η Διακειμενικότητα στις Σάτιρες Οράτιου και Πέρσιου*. Πρακτικά 9^{ου} Συνεδρίου Μεταπτυχιακών Φοιτητών και Υποψηφίων Διδασκτόρων του Τμήματος Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα, 126-39.
- Masterson, M. (2014) *Man to Man Desire. Homosociality and Authority in Late-Roman Manhood*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Mattiacci, S. (1982) *I Frammenti dei "Poetae Noveli"*. Roma: Edizioni dell' Ateneo.
- Mayer, R. (1994) *Horace. Epistles. Book i*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mayer, R. (2012) *Horace. Odes. Book 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McGill, S. (2012) *Plagiarism in Latin Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Μιχαλόπουλος, Χ.Ν. (2014) *Μύθος, Γλώσσα και Φύλο στο Corpus Priapeorum*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.
- McKeown, J.M. (1987-98) *Ovid. Amores*, vol. i-iii. Liverpool: Francis Cairns.
- McNeill, R.L.B. (2007) "Catullus and Horace" in Skinner, M.B. (ed.) *A Companion to Catullus*. London: Wiley – Blackwell, 357-76.
- McNelis, C. (2012) "Persius, Juvenal and Literary History after Horace" in Braund, S. & Osgood, J. (eds.) *A Companion to Persius and Juvenal*. London: Wiley – Blackwell, 239-61.
- Mercelau – Ponty (²2009) *Phenomenology of Perception*. London and New York. Routledge.
- Morel, W. (²1963) *Fragmenta Poetarum Latinorum Epicorum et Lyricorum praeter Ennium et Lucilium*. Stuttgart: Teubner. [**FPL (Morel)**]
- Morgan, M.G. (1980) "Catullus and the Annales of Volusi", *QUCC* 4: 59-67.
- Morgan, L. (2000) "Metre Matters. Some Higher-Level Metrical Play in Latin Poetry" *PCPhS* n.s. 46: 99-120.
- Morrison, A. (2011) "Callimachus' Muses" in Acosta – Hughes, B. & Lehnus, L. & Stephens, S. (eds.) *Brill's Companion to Callimachus*. Leiden and Boston: Brill, 329-48.
- Muecke, F. (1993) *Horace. Satires ii*. Warminster: Aris & Phillips.

- Murgatroyd, P. (2017) *Juvenal's Tenth Satire*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Murray, J. (2010) "Hellenistic Elegy. Out from Under the Shadow of Callimachus" in Clauss, J.J. & Cuypers, M. (eds.) *A Companion to Hellenistic Literature*. London: Wiley – Blackwell, 106-16.
- Mynors, R.A.B. (1958) *C. Valerius Catullus. Carmina*. Oxford: Oxford University Press.
- Mynors, R.A.B. (1963) *C. Plinius Caecilius Secundus. Epistularum Libri Decem*. Oxford: Oxford University Press.
- Natoli, B.A. (2017) *Silenced Voices. The Poetics of Speech in Ovid*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Nelis, D.P. (2012) "Callimachus in Verona. Catullus and Alexandrian Poetry" in Quesney, I.D. & Woodman, T. (eds.) *Catullus. Poems, Books, Readers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-28.
- Nettleship, H. (1967) *The Satires of A. Persius Flaccus*. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
- Newman, J.K. (1990) *Roman Catullus and the Modification of the Alexandrian Sensibility*. Heidelberg: Weidmann.
- Nisbet, G. (2003) *Greek Epigram in the Roman Empire. Martial's Forgotten Rivals*. Oxford: Oxford University Press.
- Nisetich, F. (2001) *The Poems of Callimachus*. Oxford: Oxford University Press.
- Obermayer, H.P. (1998) *Martial und der Diskurs über männliche 'Homosexualität' in der Literatur der frühen Kaiserzeit*. Classica Monacensia Band 18. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Ormand, K. (2014) "Foucault's History of Sexuality and the Discipline of Classics" in Hubbard, T.K. (ed.) *A Companion to Greek and Roman Sexualities*. London: Wiley – Blackwell, 54-68.
- Panciera, M. (2011) "Hamillus/Sullimah. Sex, Fiction and the Significance of Anonyms in Pompeii", *CPh* 106.1: 53-60.
- Παπαδάκη, Γ. (2003) *Ποιητές του Κόσμου. Ανθολογία Αρχαίας Ελληνικής Ερωτικής Ποίησης*. Αθήνα: Εκδόσεις Ροές.
- Παπαϊωάννου, Σ.Γ. (2013) *Πλάυτος. Ο Καυχησιάρης Στρατιώτης (Miles Gloriosus)*. Αθήνα: Εκδόσεις Σμίλη.

- Parker, H.N. (1992) "Love's Body Anatomized. The Ancient Erotic Handbooks and the Rhetoric of Sexuality" in Richlin, A. (ed.) *Pornography and Representation in Greece and Rome*. Oxford and New York: Oxford University Press, 90-111.
- Parker, W.H. (1988) *Priapea. Poems for a Phallic God*. London & Sydney: Croom Helm.
- Parker, W.H. (1997) "Tetragonic Grid" in Hallet, J.P. & Skinner, M.B. (eds.) *Roman Sexualities*. New Jersey: Princeton University Press, 47-65.
- Parroni, P. (2002) (ed. & trans.) *Seneca. Ricerche Sulla Natura*. Fondazione Lorenzo Valla. Roma: Arnoldo Mondadori.
- Paton, W.R. (1916-1918) (ed. & trans.) *The Greek Anthology*, vol. i-v. Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.
- Pfeiffer, R. (1949) *Callimachus*, vol. i-ii. Oxford: Oxford Classical Texts.
- Piazzzi, L. (2013) "Latin Love Elegy and other Genres" in Thorsen, T.S. (ed.) *The Cambridge Companion to Latin Love Elegy*. Cambridge: Cambridge University Press, 224-38.
- Putman, M.C.J. (2006) *Poetic Interplay. Catullus and Horace*. Princeton and Oxford: The Princeton University Press.
- Quinn, K. (1959) *The Catullan Revolution*. Melbourne: Melbourne University Press.
- Quinn (1973) *Catullus. The Poems*. London: Macmillan ST. Martin's Press.
- Radice, B. (1969) (ed. and trans.) *Pliny. Letters and Panegyricus*, vol. i-ii. Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.
- Ramsey, G.G. (1918) (ed. and trans.) *Juvenal and Persius*. Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.
- Raven, D.S. (1965) *Latin Metre*. London: Faber and Faber.
- Reckford, K.J. (2009) *Recognizing Persius*. Princeton and Oxford: The Princeton University Press.
- Richlin, A. (1981) "The Meaning of Irrumare in Catullus and Martial", *CP* 76: 40-6.
- Richlin, A. (1983) *The Garden of Priapus. Sexuality and Aggression in Roman Humor*. New Haven and London: The Yale University Press.
- Richlin, A. (1993) "Not before Homosexuality. The Materiality of the *Cinaedus* and the Roman Law against Love between Men", *Journal of the History of Sexuality* 3.4: 523-73.

- Rimell, V. (2008) *Martial's Rome. Empire and the Ideology of Epigram*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rolfe, J.C. (1927-8) (ed. & trans.) *The Attic Nights of Aulus Gellius*, vol. i-iii. Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.
- Roller, M. (2016) "Pliny's Catullus. The Politics of Literary Appropriation" in Gibson, R. & Whitton, C. (eds.) *The Epistles of Pliny*. Oxford: Oxford University Press, 246-88.
- Romano, A.J. (2011) "Callimachus and the Contemporary Criticism" in Acosta – Hughes, B. & Lehnus, L. & Stephens, S. (eds.) *Brill's Companion to Callimachus*. Leiden and Boston: Brill, 309-28.
- Ross, D.O.J. (1969) *Style and Tradition in Catullus*. Cambridge MA.: Harvard University Press.
- Rossen, R.M. (2012) "Satire in the Republic. From Lucilius to Horace" in Braund, S. & Osgood, J. (eds.) *A Companion to Persius and Juvenal*. London: Wiley – Blackwell, 19-40.
- Rudd, N. (1986) *Themes in Roman Satire*. Norman and London: The University of Oklahoma Press.
- Rüpke, J. (2012) "Public and Publicity. Long Term Changes in Religious Festivals during the Roman Republic" in Brandt, J.R. & Iddeng, J.W. (eds.) *Greek and Roman Festivals. Content, Meaning and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 305-22.
- Russell, D.A. (2001) *Quintilian. The Orator's Education*, vol. i-v. Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.
- Saller, R.P. (1983) "Martial on the Patronage and Literature", *C.Q.* 33.1: 246-57.
- Shapiro, H.A. (1992) "Eros in Love. Pederasty and Pornography in Greece" in Richlin, A. (ed.) *Pornography and Representation in Greece and Rome*. Oxford and New York: Oxford University Press, 53-72.
- Scheid, J. (2012) "The Festivals of the Forum Boarium Area. Reflexions on the Construction of the Complex Representations of Roman Identity" in Brandt, J.R. & Iddeng, J.W. (eds.) *Greek and Roman Festivals. Content, Meaning and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 289-304.
- Schilling, R. (1979) *Rites, Cultes, Dieux de Rome*. Paris: Editions Klincksieck.
- Schlegel, C. (2005) *Satire and the Threat of Speech. Horace's Satires. Book 1*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Schöffel, C. (2001) *Martial. Buch 8*. Palingenesis 77. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

- Scodel, R. (1987) "Horace, Lucilius and Callimachian Polemic", *HSPH* 91: 199-215.
- Scullard, H.H. (1981) *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*. London: Thames and Hudson.
- Sedgwick, W.B (1950) "Catullus' Elegiacs", *Mnemosyne* 3: 64-9.
- Segal, C. (1970) "Catullan *Otiosi*. The lover and the Poet", *G&R* 17: 25-31.
- Shackleton-Bailey, D.R. (1990) *M. Valerii Martialis. Epigrammata*. Stuttgart: Teubner.
- Shackleton-Bailey, D.R. (1993) (ed. and trans.) *Martial. Epigrams*, vol. i-iii. Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.
- Shackleton-Bailey, D.R. (³1995) *Q. Horatius Flaccus. Opera*. Stuttgart: Teubner.
- Sherwin – White, A.N. (1966) *The Letters of Pliny. A Historical and Social Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Skinner, M.B. (1989) "Aesthetic Patterning in Catullus. Textual Structures, Systems of Imagery and Book Arrangements. Introduction", *CW* 81.5: 337-40.
- Skinner, M.B. (1991) "The Dynamics of Catullan obscenity. *Carmina* 37, 58 and 11", *Syllecta Classica* 3: 1-11.
- Skinner, M.B. (2003) *Catullus in Verona. A Reading of the Elegiac Libellus. Poems 65-116*. Ohio: The Ohio State University Press.
- Skinner, M.B. (2007) "Authorial Arrangement of the Collection. Debate Past and Present" in Skinner, M.B. (ed.) *A Companion to Catullus*. London: Wiley – Blackwell, 35-53.
- Skinner, M.B. (²2014) *Sexuality in Greek and Roman Culture*. London: Wiley – Blackwell.
- Skutsch, O. (1969) "Metrical Variations and Some Textual Problems in Catullus", *BICS* 16: 38-43
- Slater, P.E. (1968) *The Glory of Hera. Greek Mythology and the Greek Family*. Boston: Beacon Press.
- Smith, C.J. (2012) "The *Feriae Latinae*" in Brandt, J.R. & Iddeng, J.W. (eds.) *Greek and Roman Festivals. Content, Meaning and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 267-88.
- Spaet, J.W.J. (1927) "A Note on Martial 8.67", *CP* 22.1: 103.
- Spisak, A.L. (2007) *Martial. A Social Guide*. London: Duckworth.

- Stephens, S. (2010) "Ptolemaic Alexandria" in Clauss, J.J. & Cuypers, M. (eds.) *A Companion to Hellenistic Literature*. London: Wiley – Blackwell, 46-61.
- Strootman, R. (2010) "Literature and the Kings" in Clauss, J.J. & Cuypers, M. (eds.) *A Companion to Hellenistic Literature*. London: Wiley – Blackwell, 30-45.
- Stroup, S.C. (2010) *Catullus, Cicero and a Society of Patrons. The Generation of the Text*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sullivan, J.P. (1985) *Literature and Politics in the Age of Nero*. London: Cornell University Press.
- Sullivan, J.P. (1979) "Martial's Sexual Attitudes", *Philologus* 123: 288-302.
- Sullivan, J.P. (1991) *Martial. The Unexpected Classic. A Literary and Historical Study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swann, B.W. (1994) *Martial's Catullus. The Reception of an Epigrammatic Rival*. Spudasmata 54. Hildesheim and Zürich and New York: Georg Olms Verlag.
- Syed, Y. (2005) "Romans and Others" in Harrison, S. (ed.) *A Companion to Latin Literature*. London: Wiley – Blackwell, 360-71.
- Tatum, W.J. (1997) "Friendship, Politics and Literature in Catullus Poems 1, 65, 66, 116", *CQ* 47.2: 482-500.
- Tatum, W.J. (1998) "Ultra Legem. Law and Literature in Horace *Satires* 2.1", *Mnemosyne* 51.6: 688-99.
- Tatum, W.J. (2007) "Social Commentary and Political Invective" in Skinner, M.B. (ed.) *A Companion to Catullus*. London: Wiley – Blackwell, 333-53.
- Tennant, P.M.W. (2000) "Poets and Poverty. The Case of Martial", *AClass* 43: 139-56.
- Thomson, D.F.S. (1964) "Interpretations of Catullus 2. Catullus "et laxas scombris saepe dabunt tunicas", *Phoenix* 18.1: 30-6.
- Thomson, D.F.S. (1997) *Catullus*. Toronto: University of Toronto Press.
- Townend, G.B. (1980) "A Further Point in Catullus' Attack on Volusius", *G&R* 27: 134-6.
- Τρομάρας, Λ.Μ. (1998) *Μαρτιάλης και Ιουλιοκλαυδιανοί Καίσαρες. Ο Ποιητής Μάρκος Βαλέριος Μαρτιάλης και η Στάση του προς τους Καίσαρες της Ιουλιοκλαυδιανής Δυναστείας (και εν μέρει προς τον Δομιτιανό)*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Trypanis, C.A. (1975) (ed. & trans.) *Callimachus. Aetia, Iambi, Lyric Poems, Hecale, Minor Epic and Elegiac Poems and other Fragments*. Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.

Vallat, W. D. (2008) *Onomastique, Culture et Société dans les Epigrammes de Martial*. Collection Latomus 313. Bruxelles: Latomus.

Uden, J. (2015) *The Invisible Satirist. Juvenal and Second-Century Rome*. Oxford: Oxford University Press.

Veyne, P. (1981) “L’ Homosexualité à Rome”, *L’ Histoire* 30: 76-8.

Veyne, P. (1985) “L’ Empire Romain” in Veyne, P. (ed.) *Histoire de la Vie Privée. De l’ Empire Romain à l’ an mil*, vol. i. Paris: Editions du seuil, trans. Goldhammer, A., Veyne, P. (1987) “The Roman Empire” in Veyne, P. (ed.) *A History of Private Life. From Pagan Rome to Byzantium*, vol. i. Cambridge MA. and London: Harvard University Press, 6-206.

Veyne, P. (2005) *Sexe et Pouvoir à Rome*. Paris: Tallandier.

Von Albrecht, M. (1977) *Römische Poesie. Texte und Interpretatioem*. Heidelberg: Lothar Stiehm Verlag.

Von Albrecht, M. (1994) *Geschichte der Römischen Literatur*, vol. i-ii. München: Saur Verlag, μετάφρ. Νικήτας, Δ.Ζ. (2009) (εκδ.) *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας από τον Ανδρόνικο ως τον Βοήθιο και η Σημασία της για τα Νεότερα Χρόνια*, τόμ. i-ii. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Walters, J. (1997) “Invading the Roman Body. Manliness and Impenetrability in Roman Thought” in Hallet, J.P. & Skinner, M.B. (eds.) *Roman Sexualities*. New Jersey: Princeton University Press, 29-46.

Wasył, A.M. (2011) *Genres Rediscovered. Studies in Latin Miniature Epic, Love Elegy and Epigram of the Romano-Barbaric Age*. Kraków: Jagiellonian University Press.

Watson, P. (2002) “The Originality of Martial’s Language”, *Glotta* 78.1: 222-57. [Συντομογραφείται ως **Watson (2002)**]

Watson, L. & Watson P. (2003) *Martial. Select Epigrams*. Cambridge: Cambridge University Press. [Συντομογραφείται ως **Watson (2003)**]

Watson, L.C. (2003b) *A Commentary on Horace’s Epodes*. Oxford: Oxford University Press. [Συντομογραφείται ως **Watson (2003b)**]

Watson, L.C. (2005) “Epigram” in Harrison, S. (ed.) *A Companion to Latin Literature*. London: Wiley – Blackwell, 201-12.

Watson, L. & Watson P. (2014) *Juvenal. Satire 6*. Cambridge: Cambridge University Press. [Συντομογραφείται ως **Watson (2014)**]

Wheeler, A.L. (1988) (trans.) *Ovid. Tristia, Ex Ponto*, vol. i-vi, Goold, G.P. (ed.). Loeb Classical Library. Cambridge MA. and London: Harvard University Press and Heinemann.

White, P. (1975) “The Friends of Martial, Statius and Pliny and the Dispersal of Patronage”, *HSPh* 79: 265-300.

White, P. (1978) “*Amicitia* and the Profession of Poetry in Early Imperial Rome”, *JRS* 68: 74-92.

White, P. (1982) “Positions for Poets in Early Imperial Rome” in Gold, B.K. (ed.) *Literary and Artistic Patronage in Ancient Rome*. Austin: The University of Texas Press, 50-66.

Whitton, C. & Gibson, R. (2016) “Introduction. Readers and Readings of Pliny’s *Epistles*” in Gibson, R. & Whitton, C. (eds.) *The Epistles of Pliny*. Oxford: Oxford University Press, 1-48.

Wilkinson, G.A. (1948) “The Trisyllabic Ending of the Pentameter. Its treatment by Tibullus, Propertius and Martial”, *CQ* 42.3: 68-75.

Williams, C.A. (1995) “Greek Love at Rome”, *CQ* 45.2: 517-39.

Williams, C.A. (1999) *Roman Homosexuality. Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity*. Oxford: Oxford University Press.

Williams, C.A. (2004) *Martial. Epigrams. Book Two*. Oxford: Oxford University Press.

Williams, C.A. (2012) *Reading Roman Friendship*. Cambridge: Cambridge University Press.

Williams, G. (1982) “Phases in Political Patronage of Literature in Rome” in Gold, B.K. (ed.) *Literary and Artistic Patronage in Ancient Rome*. Austin: The University of Texas Press, 3-27.

Williams, G. (2002) “Ovid’s Exilic Poetry. Worlds Apart” in Boyd, B.W. (ed.) *Brill’s Companion to Ovid*. Leiden: Brill, 337-81.

Willis, I. (1997) *D. Iunius Iuvenalis. Saturae Sedecim*. Stuttgart and Leipzig: Teubner.

Winkler, J.J. (1990) “Laying down the Law. The Oversight of Men’s Sexual Behavior in Classical Athens” in Halperin, D.M. & Winkler, J.J. & Zeitlin, F.I. (eds.) *Before Sexuality. The Construction of Erotic Experience in the Ancient Greek World*. New Jersey: Princeton University Press., 171-209.

Winterbottom, M. (1970) *M. Fabi Quintiliani Institutionis Oratoriae. Libri Duodecim*, vol. i-ii. Oxford: Oxford University Press.

Wiseman, T.P. (1974) *Cinna the Poet and other Roman Essays*. Leicester: Leicester University Press.

Wiseman, T.P. (1982) “*Pete Nobiles Amicos*. Poets and Patrons in the Late Republican Rome” in Gold, B.K. (ed.) *Literary and Artistic Patronage in Ancient Rome*. Austin: The University of Texas Press, 28-49.

Wiseman, T.P. (1985) *Catullus and his World. A Reappraisal*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wiseman, T.P. (2007) “The Valerii Catulli of Verona” in Skinner, M.B. (ed.) *A Companion to Catullus*. London: Wiley – Blackwell, 57-71.

Wray, D. (2012) “Catullus and the Roman Love Elegists?” in Gold, B.K. (ed.) *A Companion to Roman Love Elegy*. London: Wiley – Blackwell, 25-38.

Zetzel, J.E.G. (1982) “The Poetics of Patronage in the Late First Century B.C.” in Gold, B.K. (ed.) *Literary and Artistic Patronage in Ancient Rome*. Austin: The University of Texas Press, 87-102.

Zevi, F. (2014) *Marziale e Roma. Un poeta e la sua città*. Roma: Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell’Arte di Roma.

Περίληψη

Το επίγραμμα ελληνιστικού στυλ ως έντεχνη, έμμετρη, σύντομη και επιμελημένη ποιητική σύνθεση εμφανίζεται στη Ρώμη μέσα από τις συνθέσεις των νεωτεριστών ποιητών. Ο Κάτουλλος είναι ο πρώτος από τους σωζόμενους ποιητές που καταπιάνεται μέσα στα *Carmina* συστηματικά με το είδος· με ένα είδος του οποίου ούτε η ονομασία ακόμα δεν έχει παγιωθεί. Διαμορφώνει κάποιες από τις συμβάσεις, κατ' επίδραση των αρχών της ελληνιστικής ποιητικής σχολής, και το περιβάλλει με σκωπτική διάθεση. Ευθύς εξ αρχής το επίγραμμα, ή όπως αλλιώς αποκαλείται, ξεχωρίζει για την ελεύθερη έκφρασή του και για την αντιδιαστολή του προς τα παραδοσιακά είδη του έπους και της τραγωδίας. Δεν εντάσσεται στα υψηλά ποιητικά είδη λόγω της γλώσσας και της θεματολογίας του. Την εποχή του αυτοκράτορα Δομιτιανού ο Μαρτιάλης ασχολείται αποκλειστικά με την καλλιέργεια του επιγράμματος, το οποίο πλέον καταξιώνεται ως αυτοτελές είδος με ξεχωριστό όνομα. Η σατιρική διάθεση είναι από τα κύρια γνωρίσματα του είδους, χωρίς ωστόσο να γίνεται δηκτικό, όπως η σάτιρα, διότι διαφέρουν ως προς τη στόχευσή τους τα δύο είδη. Ενώ η σάτιρα αποσκοπεί στην ηθική ανάταση της κοινωνίας, το επίγραμμα αποβλέπει στην πρόκληση του γέλιου και στη διασκέδαση άλλοτε των ακροατών και άλλοτε των αναγνωστών εν γένει, και εν προκειμένω των συνθέσεων του Μαρτιάλη. Στόχος του δεν είναι η επώνυμη στηλίτευση κοινωνικών ελαττωμάτων (*όνομαστί κωμωδεῖν*), αλλά η ταύτιση των αναγνωστών/ακροατών με τις ρεαλιστικά περιγραφόμενες εμπειρίες, το κοινωνικό βίωμα και ο προβληματισμός γύρω από τις εγγενείς ανθρώπινες επιθυμίες. Για αυτό και σατιρίζονται, στερεότυποι, πλαστοί, πλην όμως αληθοφανείς, κοινωνικοί χαρακτήρες. Διακωμωδούνται κοινωνικά ελαττώματα, όχι ιστορικά πρόσωπα. Η αναγνωστική αποδοχή και η πρόσληψη των *Επιγραμμάτων* από τους ακροατές απασχολούν ιδιαίτερα τον ποιητή, ο οποίος συχνά πυκνά φροντίζει να απολογηθεί για το είδος που καλλιεργεί. Η τεχνική της απολογίας ξεκινά ήδη από τον Κάτουλλο. Ειδοποιός διαφορά του επιγράμματος από τα άλλα υψηλά ποιητικά είδη είναι η αληθοφάνεια της περιγραφής και ο ρεαλισμός κατά τη σκιαγράφηση των χαρακτήρων. Σε αυτό συνεπικουρούν η ελεύθερη χρήση της γλώσσας και η περιγραφή καθημερινών ερωτικών σκηνών. Σε πολλά επιγράμματα ο Μαρτιάλης επιλέγει να περιγράψει ρεαλιστικά συνηθισμένες ερωτικές πρακτικές και κοινές σεξουαλικές συμπεριφορές των ρωμαίων της εποχής του, στηριζόμενος στο βασικό ερωτικό λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί ο ποιητής της Βερόνας. Μέσα από αυτά τα επιγράμματα επιβεβαιώνεται και κατοχυρώνεται η κυρίαρχη κοινωνική νόρμα περί της διπολικής διάκρισης των ερωτικών ρόλων. Πιο σφοδρά στιγματίζονται όσες ερωτικές επιθυμίες και πρακτικές αντίκεινται στην κοινωνικά αποδεκτή διάκριση αυτών των ρόλων. Η ρωμαϊκή κοινωνία δεν εστίαζε τόσο πολύ στην αντιθετική λειτουργία των δύο φύλων (άρρεν και θήλυ), όσο στην αντιθετική λειτουργία δύο θεμελιωδών και καθοριστικών σεξουαλικώς ρόλων. Από τη μία πλευρά βρίσκονται τα σεξουαλικά ενεργητικά άρρενα ερωτικά υποκείμενα και από την άλλη τα παθητικά και «άβουλα» ερωτικά αντικείμενα, ανεξαρτήτως φύλου. Στην τελευταία κατηγορία ενέπιπταν οι γυναίκες, τα παιδιά και οι δούλοι, όσοι δηλαδή δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα και το status του ρωμαίου πολίτη. Στιγματίζονται αρκετά έντονα

όσοι ρωμαίοι πολίτες επέλεγαν να συμπεριφέρονται σεξουαλικά, όπως όσοι δεν ήταν *cives romani*· σαν να μην έχουν, δηλαδή, το *status* που απορρέει από την ιδιότητα του ρωμαίου. Εν τούτοις, ο Μαρτιάλης δεν έχει ηθικοδιδασκικούς στόχους και όσους χαρακτήρες ή συμπεριφορές καυτηριάζει το κάνει περισσότερο, για να διασκεδάσει, παρά για να διδάξει ή να αναμορφώσει την κοινωνία. Το επίγραμμα μετατρέπεται στα χέρια του στο καταλληλότερο όχημα ψυχαγωγίας. Για αυτό και πολλάκις απορρίπτει το έπος και την τραγωδία, είδη που δεν εξυπηρετούν τους στόχους του.